

ČASOPIS ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
7. (XLII.) LETNIK 1971
DRUGI ZVEZEK

1971

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata Historical Abstracts in America:
History and Life

Abstracts of articles in this journal are included in Historical Abstracts and America:
History and Life

Na prednji strani platnic je fotografija Imakulate v Volkmerjevem prehodu, 1. pol. 18. stol.
(Sergej Vrišer. Znamenja in javni spomeniki v Mariboru do 1941, str. 182)

Naslov uredništva ČZN: Pedagoška akademija Maribor, Mladinska 9

Redakcija tega zvezka je bila končana junija 1971

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji

Ivan Škafar

OPUSTOŠENE VASI V DOLNJEM PREKMURJU LETA 1481

Leta 1481 je bilo na ozemlju turniške prazupnije v dolnjem Prekmurju požganih petnajst vasi, in sicer: Beltinci, Bratonci, Lipovci, Malhenovci, Ižakovci, Melinci, Črensovci, Odranci, Lipa, Turnišče, Dokležovje, dvojni Gančani, Renkovci in Bratkovci. Dveh od teh vasi že dolgo ni več, namreč Malhenovcev in Bratkovcev. Zemljiški gospod jim je bil takrat dolnjelendavski Nikolaj Banfi, župan županije Bratislava. O opustošenju teh vasi izvemo iz listine madžarskega kralja Matije Korvina z dne 6. avgusta 1481. Zažgale so jih čete cesarja Habsburžana Friderika III.

Besedilo te listine se v našem prevodu glasi:

»Mi Matija, po božji milosti kralj Madžarske, Češke itd., sporočamo te vrstice vsem, ki se jih tiče. Kakor smo se pozorno prepričali o zvestobi in zaslugah našega plemenitega Nikolaja Banfyja iz Dolnje Lendave, župana županije Bratislava, ki jih je izkazal sveti kroni našega madžarskega kraljestva in tudi našemu veličanstvu v raznih časih in krajih, tako smo se tudi prepričali, da je imel izdatke zaradi stiske in uboštva naših zvestih podložnikov in na posestvih svojih kmetov, Belothyncz,¹ Brathonycz,² Lypowcz,³ Malhanowcz,⁴ Ysakowcz,⁵ Hmelenycze,⁶ Cheremchowcz,⁷ Adryancz,⁸ Lyppa,⁹ Thurnyssa,¹⁰ Doklysyzn¹¹ utraque Ganycza,¹² Renkowcz¹³ in Brathkowcz¹⁴, imenovanih v županiji Zala, kjer so te naselbine v najnovejšem času požgali in opustošili napadi cesarskih ljudi, namerjeni zoper naše kraljestvo. Vse te ljudi in kmete imenovanega Nikolaja Banfyja na prej imenovanih posestvih oproščam za dobo petih let, računajoč od dneva izdanja te listine, vsake vrste davkov ali dajatev, ki pripadajo našemu veličanstvu. Vsem vam našim podložnikom in posameznim davkarjem ali zbiralcem (izterjevalcem) kakršnih koli davkov ali dajatev v imenovani županiji Zala ukazujemo, da v navedenem času skrbite za to, da od ljudstva in kmetov, bivajočih na imenovanih posestvih, ne prosite ali ne zahtevate kakšnih davkov ali dajatev in ne dopustite, da bi jih kdo česa prosil

¹ Dezső Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadlak korában (Zgodovinski zemljepis Madžarske v dobi Hunyadljcev) III. Budapest 1897. Str. 35 ima: Belothyncz. — NavaJam: Csánki III.

² Csánki III, str. 39 tega imena za leto 1481 ne omenja.

³ Csánki III, str. 79 ima: Lypowcz.

⁴ Csánki III, str. 80 ima: Malhanovecz.

⁵ Csánki III, str. 64 ima: Ysakowcz.

⁶ Csánki III, str. 62 ima: Hmelenicze.

⁷ Csánki III, str. 43 ima: Cheremchowcz.

⁸ Csánki III, str. 26–27 ne omenja tega imena za leto 1481.

⁹ Csánki III, str. 79 tega imena za leto 1481 ne omenja.

¹⁰ Csánki III, str. 117 ima: Thurnlyssa.

¹¹ Csánki III, str. 47 ima: Doklysyzn.

¹² Csánki III, str. 54 ima: Ganycza.

¹³ Csánki III, str. 97 ima: Renkowcz.

¹⁴ Csánki III, str. 39 ima: Bratkowcz. — Csánkijev prepis teh krajevnih imen navaJam zato, ker je bil zelo dober bravec starih listin.

ali kaj zahteval, ali pa tiste, ki niso plačali, osebno glede njihovih reči ali premoženja vznemirjal, nadlegoval ali na kakršen koli način oškodoval ter zaradi naše naklonjenosti bil na kakšen način predrzen. Izdano v Budi na praznik Gospodovega spremenjenja leta 1481, v 24. letu našega vladanja Madžarski in v 13. letu vladanja Češki. Kralj Matija svojeročno.¹⁵

Da bi se opustošene vasi lažje obnovile, je vladar za dobo petih let oprostil te vasi plačevanja davkov in drugih dajatev, ki so pripadali njemu.

¹⁵ To listino hranil Magyar Országos Levéltár (Madžarski državni arhiv) v Budimpešti — Diplomatarium, št. 18533. Na posredovanje dr. Emila Simonffyja, arhivarja v Zalaegerszegu, mi je to listino prepsal dr. László Solymosi, raziskovalec znanstveno-zgodovinskega inštituta v Budimpešti (Történet-tudományi Intézet). Obema se tukaj za prijaznost najlepše zahvaljujem.

V latinščini se besedilo te listine glasi:

Nos Mathias dei gratia rex Hungarie, Bohemie et cetera memorie commendamus tenore presentium, quibus expedit universis, quod nos tum attentis et consideratis fidelitatibus et fidelium servitorum meritis fidelis nostri magnifici Nicolai Banfy de Alsolyndwa comitis Posoniensis per eum primum sacre dieti regni nostri Hungarie corone tandemque maiestati nostre sub locorum et temporum diversitate cum omni fidelitatis constantia exhibitis et impressis, tum uero compacientes inopie et paupertati fidelium nostrorum populorum et jobagionum suorum in possessionibus Belothyncz, Brathonycz, Lypowcz, Malhanowcz, Ysakowcz, Hmele-nyecz, Cheremchowcz, Adryecz, Lyppa, Thurnyssa, Doklysyn utraque Ganyecz, Renkowcz et Brathkowcz vocatis in comitatu Zaladiensis habitis commorantium, in quas ipsi per combustiones et vastaciones gentium Imperialium novissime in hoc regno nostro factas devenisse dicuntur. Eisdem igitur universos populos et jobagiones prefati Nicolai Banfy in prenomnatis possessionibus suis commorantes a solutione quarumlibet taxarum seu contributionum, que maiestati nostre de ipsorum medio qualitercumque provenire deberet, infra quinque annorum integrorum spatia a die datarum presentium inclusive computantium duximus penitus eximendos et supportandos immo eximimus et supportamus presentium per vigorem. Quo circa vobis fidelibus nostris universis et singulis deatoribus seu exactoribus quarumcumque taxarum seu contributionum nostrarum in dicto comitatu Zaladiensis pro tempore constitutus presentes visuris harum serie firmiter precipientes mandamus, quatenus a modo a populis et jobagionibus in prenomnatis possessionibus commorantibus tempus infra premissum aliquam taxam seu contributionem nostram petere seu exigere petique et exigi facere vel eisdem aut eorum alterum reclone non solutionis hulusmodi in personis rebusque et bonis ipsorum turbare, molestare vel quovismodo dampnificare non presumptis nec sitis ausi modo aliquam gratie nostre sub obtentu presentibus perceptis exhibenti restituti. Datum Bude in festo Transfigurationis Domini anno eiusdem millesimo quadringentesimo octagesimo primo, regnorum nostrorum anno Hungarie et cetera vicesimo quarto, Bohemie vero tercio decimo. Mathias rex manu propria.

Od Madžarov omenjata opustošenje teh vasi zgodovinarja Dezső Csánki in József Holub.

Ko Csánki obravnava posest dolnjelendavskih Bánfijev, med drugim pove na kratko: »končno leta 1481 kralj oprošča plačevanja davka naslednje vasi, ki so jih opustošile cesarske čete« in imenoma našteje vseh petnajst požganih vasi.¹⁶

József Holub, univ. profesor v Pečuhu (Pécs), je napisal obširno zgodovino županije Zala v srednjem veku v dveh delih. V tisku je, žal, izšel leta 1929 le prvi del.¹⁷ Drugi del (tipkopis) se hrani v arhivu zalske županije v Zalaegerszegu. V abecednem redu obravnava zgodovino mest, trgov, vasi in zaselkov zalske županije v srednjem veku; tudi naših, ki so leta 1919 pripadle Jugoslaviji. Ko govori o zgodovini vasi, katere našteva zgoraj objavljena listina iz leta 1481, omenja pri vseh — razen pri Bratoncih¹⁸ in Lipi¹⁹ —, da so hudo trpele, ko so jih opustošile cesarske čete; zato je kralj Matija Nikolaja Banfyja oprostil za dobo petih let plačevanja davka od njih. Medtem ko Csánki ne govori o tem, katerega leta so cesarske čete požgale te vasi, pa Holub pri dveh vaseh — pri Odrancih²⁰ in Bratkovcih²¹ — pristavlja, da se je to zgodilo leta 1480. Ne povesta pa, z a k a j je prišlo do tega opustošenja. Človeka pa zanima, kaj je bilo v r o k , da so cesarske čete v doljnem Prekmurju požgale toliko vasi. In katerega leta se je to zgodilo? Ali res leta 1480, kot je mislil Holub?

Začelo se je v Esztergomu, kjer je živel madžarski primas in nadškof Ivan Beckensloer.²² Čeprav tujec, je bil deležen izredne naklonjenosti madžarskega kralja Matija. Bil je iz Šlezije in njegov oče je baje bil kovač v Breslauu. Leta 1462 je postal prošt v Pécsu, nato škof v Nagyváradu. Potem mu je dal kralj Matija še bogatejšo egersko škofijo in leta 1472 je postal nadškof v Esztergomu in primas Madžarske.²³ Postal je najuglednejši svetovalec kralja Matija.²⁴ Toda že štiri leta pozneje je primas Ivan Beckensloer moral z žalostjo spoznati, da kralj izkazuje svoje zaupanje že bolj drugim, posebno egerskemu škofu in papeževemu legatu Gabrielu Rangoniju. Zdi se tudi, da je zahrepenel po papeškem prestolu in tega je upal dobiti le od cesarja Friderika.²⁵ Izguba kraljevega zaupanja, take visoke želje in morda še kaj, vse to je bilo vzrok, da je Beckensloer nekega dne leta 1476 zapustil Esztergom in pod pretvezo, da bo romal v Aachen, odšel iz Madžarske in se je ustavil na Dunaju pri cesarju Frideriku. Zaprošil ga je za zaščito. Prišel je s svojim ogromnim, na Madžarskem nakopičenim bogastvom in z drugimi esztergomskimi cerkvenimi dragocenostmi. Zato je bil cesarju Frideriku, ki je bil skoraj stalno v denarnih težavah, nadvse dobrodošel. Zelo prijateljsko ga je sprejel. Takoj si je izposodil pri Beckensloerju 37.000 dukatov in mu je zastavil mesto Steier ter več gradov. Mnogo je Beckensloer tudi cesarju koristil s tem, ker je kot večletni kraljev zaupnik in dober poznavalec razmer na Madžarskem vedel za marsikateri kraljev tajni

¹⁶ Csánki III, str. 131.

¹⁷ József Holub: Zala megye története a középkorban. Első kötet. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs 1929. (Zgodovina županije Zala v srednjem veku. Prvi zvezek. Zgodovina županijske in cerkvene uprave.) — Drugi zvezek te monografije navajam: Holub II.

¹⁸ Holub II, kraj: Bratoncz, Bratonci, Bratoncz, Murabaráti, Bratonyez.

¹⁹ Holub II, kraj: Lippa, Lipa, Lyppa, Kislippa.

²⁰ Holub II, kraj: Adriánc, Odranci, Adriáncz, Adorjánfalva, Adriánc, Adorlancz.

²¹ Holub II, kraj: Bradkócz, Barathkólez, Bradkólez, Brathkowcz. — Holubove zbrane podatke o vaseh, ki so po osvoboditvi v Sloveniji, mi je poslal dr. Emil Simonffy in se mu za prijaznost tu hvaležno zahvaljujem.

²² V zgodovinskih delih, navedenih v naslednjih opombah, zgodovinarji različno plšejo njegovo rodbinsko ime: Bekenslör (Muchar), Beckenslaher (Klailc), Beckensloer (Hóman in Wodka), Beckenschlager (Kovačič in tudi Wodka).

²³ Bálint Hóman: Magyar történet (Zgodovina Madžarov) II. kötet. Budapest 1936. Str. 493, 501. Navajam: Hóman. — Josef Wodka, Kirche in Osterreich, Wien 1959. Str. 176. Navajam: Wodka.

²⁴ Vjekoslav Klailc: Povjest Hrvata, Svezak treći: dio prvi. Zagreb 1911. Str. 98. Navajam: Klailc.

²⁵ Klailc, str. 98. — Hóman, str. 516.

načrt.²⁶ Zaradi tega so se odnosi med cesarjem Friderikom in kraljem Matijem še poslabšali in staro sovraštvo med vladarjema je znova vzklopelo.²⁷ Posebno še zato, ker je cesar Friderik namenil podeliti salzburško nadškofijo Ivanu Beckensloerju.

Salzburški nadškof je bil takrat Bernhard Rohr (1466—1482).²⁸ Da bi bil čimbolj neodvisen od cesarja Friderika, je že leta 1466 obnovil zvezo z bavarskim vojvodom in kmalu nato — leta 1469 in 1471 — še z madžarskim kraljem Matijem.²⁹ Zdi se, da je nadškof Rohr sam mislil na odpoved nadškofiji že leta 1470 na deželnem zboru v Velikovcu.³⁰ Vprašanje odpovedi nadškofiji je znova oživel po prihodu esztergomskega nadškofa Beckensloerja k cesarju Frideriku. Cesar je Rohra povabil na deželni zbor, ki je zasedal v jeseni leta 1478 v Gradcu, in je v svoji nameri uspel. Rohr se je odpovedal salzburški nadškofiji. Ko se je vrnil, je odpoved preklical. Cesarja je to zelo razdražilo in je zato naročil zasesti salzburško posest na Štajerskem in Koroškem. Nadškof Rohr je z graškim škofom zaprosil za pomoč madžarskega kralja Matijo. Matija se je 20. septembra 1479 zavezal, da bo ščitil in branil salzburško posest ne le pred Turki, ampak tudi pred »drugimi krivičnimi napadalci«. Takoj je dal zasesti salzburško nadškofijsko posest ob Dravi, Muri in Savi: Ptuj, Radgono, Lipnico, Brežice in tudi Kostanjevico, kar se je zgodilo konec leta 1479 in na začetku leta 1480. Radgono, ki je najbližja Prekmurju, so zasedle madžarske čete pod vodstvom poveljnika Istvána Zápolyaia v mesecu marcu leta 1480.³¹

Med vdorom Turkov v avgustu 1480 prek Spodnje Štajerske na Koroško in v Gornjo Štajersko je kralj Matija bival v Dolnji Lendavi pri Nikolaju Banfiju. Dne 28. avgusta 1480 je od tod pisal meščanom v Bratislavi, naj skrbno pazijo na svoje mesto, ker se cesar Friderik pripravlja, da v času, ko se kralj posveča Turkom (nostram sentiens adversus Turcos occupationem), napade Madžarsko. Dne 3. septembra je bil kralj s svojo vojsko pri Prelogu v Medjimurju, dne 19. septembra pa že v Zagrebu. Po vrnitvi iz Bosne in po trimesečnem bivanju v Zagrebu je v drugi polovici marca 1481 odšel proti Štajerski in se je za nekaj časa naselil v Radgoni. Še v prvi polovici maja 1481 je kralj Matija bival v Radgoni in je tu izdal dve listini v zvezi s Slavonijo in Ivanom iz rodovine Thus: prvo z dne 6. maja in drugo z dne 11. maja 1481. V juliju tega leta pa je kralj Matija že predsedoval madžarskemu državnemu zboru v Budimu.³²

V zgodnji pomladi tega leta (1481) je Jakob Székely zavzel Borl ob Dravi in o veliki noči prodril do Maribora. Oblegal ga je brez uspeha, ker se je mesto hrabro branilo pod vodstvom Jobsta Hauserja. V tem času sta cesar Friderik in kralj Matija sklenila premirje, ki bi naj trajalo do 25. junija 1481. Obleganja so v smislu premirja morala prenehati, toda oblegovalcem se ni bilo potrebno umakniti. To je veljalo posebno za Maribor. Kljub premirju je cesar Friderik naročil, da se do 12. junija 1481 zberejo vojaki in je zaupal vrhovno poveljstvo na Štajerskem in Koroškem nadškofu Ivanu Beckensloerju ter ga je s poveljnikom najemniške vojske Čehom Vaclavom Vulkom (Wikom) s približno 7000 do 8000 vojaki poslal Mariboru v pomoč. Zgodovinopisec Jakob Unrest (+ 1500) pripoveduje, da sta Beckensloer in Vulka (Wulka Watzlaw) prišla o binkoštih in Maribor rešila madžarskega obleganja. Madžari so se morali umakniti proti Ptujju. Nato sta odšla proti severu in osvobodila od Madžarov zasedeni grad

²⁶ Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark. Achter Teil. Grätz 1887. Str. 93, 105. Navajam: Muchar. — Klaič, str. 98. — Hóman, str. 468.

²⁷ Klaič, str. 99, 102.

²⁸ Wodka, str. 467. — Franc Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije (1228—1828). Maribor 1928. Str. 184. Navajam: Kovačič, Lav. šk.

²⁹ Kovačič, Lav. šk., str. 184. — Hóman, str. 516.

³⁰ Kovačič, Lav. šk., str. 185. — Wodka, str. 176. — Karl Amon (Hrsg.): Die Bischöfe von Graz—Seckau 1218—1968. Graz 1969. Str. 151. — Navajam: Amon.

³¹ Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. Ljubljana 1955. Str. 326—327. — Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda. Str. 284. — Fr. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje. Str. 186, 199—200. — Klaič, str. 137—138. — Wodka, str. 176—177. — Amon, str. 151—152. — Hans Pirchegger, Geschichte der Steiermark 1282—1740. Graz—Wien—Leipzig 1942. Str. 94—96. Navajam: Pirchegger.

³² Klaič, str. 120, 124, 130.

sekauske škofije St. Georgen an der Stiefing pri Lipnici. Opogumljena s to zmago sta še vdrla v Madžarsko, pa sta bila ob veliki in krvavi izgubi tisoč mož odbita. — Tako Unrest.³³

Vse kaže, da so Beckensloerjevi in Vulkovi vojaki bili tisti »cesarski ljudje«, o katerih govori listina kralja Matija iz leta 1481, ki so opustošili petnajst prekmurskih vasi. To se je moglo zgoditi po umiku madžarskih vojakov do Ptuja in na poti cesarskih vojakov na sever. V Radgoni že ni bilo več kralja Matija. Torej so bile Banfijeve vasi opustošene v času po binškoških, nekako v drugi polovici meseca junija leta 1481, in ne leta 1480, kot je menil Holub. Temu sklepanju govori v prid izraz »novissime« v Matijevi listini, torej v »naj-novejšem času«. Če bi bile cesarske čete požgale te vasi leta 1480, in to pred avgustom, torej pred prihodom kralja Matija v Dolnjo Lendavo, bi bil kralj izdal to oprostitev davka vsaj za tega svojega bivanja pri Banfiju. Če bi pa bile te vasi upoštejene pred majem leta 1481, bi bil kralj izdal to oprostitev davka vsaj med svojim bivanjem v Radgoni, ko se je v njej gotovo mudil v prvi polovici maja. Tudi je razumljivo, zakaj so cesarski ljudje zadali udarec ravno dolnjelendavskemu Banfiju. V teh bojih med cesarjem Friderikom in kraljem Matijem, v sporu med nadškofoma Beckensloerjem in Rohrom je bil zelo močna Matijeva obmejna opora v Matijevi zaščiti posestev salzburškega nadškofa. Potrdilo tega je bilo bivanje kralja Matija prejšnje leto (1480) v Dolnji Lendavi v avgustu pri Nikolaju Banfiju. Zato ga je zadelo Beckensloerjevo maščevanje.

V tej dve leti trajajoči vojni so morali prebivalci — tako slovenski kot nemški — na Štajerskem in Koroškem pretrpeti mnogo hudega. Salzburški nadškof Bernhard Rohr je zmeraj bolj spoznaval in čutil, da je temu zlu tudi on sokriv. Zato se je še isto jesen, in sicer dne 29. novembra, s cesarjem spravil in odstopil. Obdržal je le naslov in zagotovljena mu je bila večja vsota za vzdrževanje. Salzburško nadškofijo je kot administrator in koadjutor dne 14. januarja 1482 prevzel bivši esztergomski nadškof in primas Madžarske — Ivan Beckensloer. Ta je tudi cesarju Frideriku priznal zavetništvo nad salzburško nadškofijo.³⁴ Tako je končno cesar le dosegel vse, kar je želel.

Nadškof Bernhard Rohr je umrl 21. marca 1487,³⁵ le dobri dve leti za njim, dne 15. decembra 1489, pa tudi Ivan Beckensloer. Najbrž je bil zastrupljen.³⁶ Tako je končal svoje življenje mož, ki je bil še bolj in v večji meri kot nadškof Rohr sokriv tega velikega zla zadnjih let; tudi tega, da so bile med drugim opustošene Banfijeve vasi v dolnjem Prekmurju.

VERWÜSTETE DÖRFER IM UNTEREN ÜBERMURGEBIET IM JAHRE 1481

Zusammenfassung

Die Urkunde des Königs Matthias Corvinus vom 6. August 1481 berichtet, dass Truppen des Habsburger Kaisers Friedrich III. neuestens (»novissime«) fünfzehn Dörfer im Besitztum des Banfi von Dolnja Lendava eingeäschert und verwüstet haben: Beltinci, Bratonci, Lipovci, Maihenovci, Ižakovci, Melinci, Črensovci, Odranci, Lipa, Turnišče, Dokležovje, beide Gančani, Renkovci und Bratkovci. Um diesen verwüsteten Dörfern einen Wiederaufbau zu erleichtern, befreite sie König Matthias für die Zeitspanne von fünf Jahren vom Zahlen jener Steuerabgaben, die ihm persönlich gebührten.

Die Verwüstungen dieser Dörfer werden von den magyarischen Historikern Deszö Csánki und József Holub erwähnt. Der letztere ist der Meinung, dies sei im Jahre 1480 geschehen. Die Urkunde sagt jedoch nichts davon, weshalb die Kalsersleute die Dörfer eingeäschert haben und wann dies geschehen sei. Der Erzbischof

³³ Muchar, str. 121, 123—124. — Kovačič, Lav. šk., str. 326. — Pirchegger, str. 100—102. — Amon, str. 156—157.

³⁴ Muchar, str. 124—126. — Kiačič, str. 138. — Kovačič, Lav. šk., str. 186. — Pirchegger, str. 102.

³⁵ Kovačič, Lav. šk., str. 186.

³⁶ Muchar, str. 159.

von Esztergom und Primas Ungarns Ivan Beckensloer, schlesischer Abstammung, nahm im Jahre 1476, nachdem er das Vertrauen des Königs eingebüsst hatte, in Wien Zuflucht und vertraute sich dem Schutze Kaiser Friedrichs III., Matthias Gegners, an und ließ ihm 37.000 Dukaten. Unter anderem wollte der Kaiser Beckensloer dafür das Salzburger Erzbistum verleihen, wo der Erzbischof Bernhard Rohr residierte. Da es der Kaiser nicht zustande brachte, Rohr durch Verhandlungen umzustimmen, so dass er dem Erzbistum entsage, und er deshalb zu Zwangsmassnahmen griff, wandte sich Rohr an König Matthias um Schutz und Hilfe. So war es nach jahrelanger Spannung zwischen den Herrschern zum Krieg gekommen. Maribor wurde von den Ungarn bereits seit Ostern belagert. Da befreite Beckensloer als Oberbefehlshaber der kaiserlichen Truppen in der Steiermark und in Kärnten zu Pfingsten 1481 mit etwa 7000 bis 8000 Soldaten — zusammen mit dem Tschechen Vaclaw Vulk — die Stadt. Die Ungarn mussten sich bis Ptuj zurückziehen. Dann zog Beckensloer mit seinen Truppen nach Norden gegen Leibnitz und befreite die von Ungarn besetzte Burg St. Georgen an der Stiefing. Auf diesem Feldzug von Ptuj und Maribor gegen Norden zu haben — alle Anzeichen sprechen dafür — die kaiserlichen Truppen Banfi's Dörfer im unteren Übermurgebiet durch Feuer zerstört. Das geschah also schon nach Pfingsten, in der zweiten Hälfte des Juni 1481, nach der Abreise König Matthias' aus Radkersburg, wo er sich in der ersten Malhälfte dieses Jahres aufgehalten hatte.

Franc Šebjanič

PROTESTANTSKO GIBANJE PANONSKIH SLOVENCEV OD 16. DO KONCA 18. STOLETJA*

Protestantsko gibanje panonskih Slovencev, ki ga glede smotrov in doseženih rezultatov upravičeno štejemo za sestavni del zgodovinsko in nacionalno-kulturno izredno pomembnega slovenskega protestantizma Primoža Trubarja in njegovih sodelavcev, ni še dovolj raziskano. Vzroki za to so objektivne in subjektivne narave. Zemljepisna pogojenost, oblastveno-administrativna ločitev od večinskega dela slovenskega naroda vse do združitve v prvi nacionalni državi 1919. leta, pomanjkanje, odtujenost in raztresenost zanesljivih virov — to so dejavniki, ki se jim pridružujejo včasih namerno in včasih znanstveno pomanjkljivo ali napačno fundirane ocene in registracije.

Številna zgodovinska dejstva o tem gibanju, o njegovih plimah in osekah, so še skrita v bogatih arhivih in bibliotekah raznih evropskih mest, v kronikah samotnih župnišč in listinah redkih gradov, ki se na stičišču večnacionalnih kultur z zadnjimi močmi pogrezajo k panonskim tlom.

Nekatera izhodišča za pričujoči referat so zakoreninjena prav v spoznanjih, ki izvirajo iz mojih obiskov v teh doslej malo upoštevanih, neraziskanih ali povsem neznanih zgodovinskih postajah od mesta Bratislave do samotnega selišča Taranja v šomodjski županiji na Madžarskem.

Lutrov nauk se je prav kmalu razširil v nekaterih družbenih središčih zahodnega Podonavja, ki so vključevala vplivne fevdalne predstavnike in gospodarsko trdnjše meščanske sloje, usmerjene na materialno in duhovno povezovanje z nemškimi mesti. K temu so prav gotovo mnogo pripomogli tudi številni nemški priseljenci in njihovi potomci v trgovsko, administrativno in kulturno pomembnih središčih, kot so Bratislava, Sopron in nekateri drugi kraji. Načelo uveljavljanja narodnega jezika v liturgiji, predvsem pa njegovo poznejše praktično uveljavljanje na narodnostnih območjih, je Lutrov nauk približalo tudi premoženjsko različno diferenciranim slojem kmečkega prebivalstva, in to celo tlačanom slovenske, hrvaške in madžarske nacionalnosti. Čeprav iz doslej znanih virov ne moremo določno ugotoviti dimenzije protestantizma med panonskimi Slovenci v začetku druge polovice 16. stoletja, se pravi v obdobju njegovega nacionalno pomembnega razcvita na Kranjskem in deloma na Koroškem, lahko skoraj z gotovostjo trdimo, da so v tem časovnem obdobju njegovi periferni duhovni tokovi že prodrli tudi do slovenskega tlačana ob Muri in Rabi.

Glede na dejstvo, da je na vzhodnem obrobju strnjenegega etničnega ozemlja panonskih Slovencev, na sedežu graščine Banfijev v Dolnji Lendavi, že sredi 16. stoletja zaslediti protestantske pridigarje in zelo pomembno tiskarsko de-

* Pričujoči referat je avtor prebral na kulturnozgodovinskem simpoziju julija 1971 v Modincih (Mogersdorfu) na Gradiščanskem.

javnost (Rudolf Hofhalter) v madžarskem jeziku in glede na razvejeno aktivnost nemških predikantov na sosednem Štajerskem (bilo jih je nad 300) se je začetno protestantsko gibanje slovenskega življa znašlo v izjemnem položaju. Bilo je tako rekoč brez lastnih pridigarjev in brez zaznavnejše razvitega pismenstva. Na fevdalni posesti Szécsyjev — v Gornji Lendavi in Murski Soboti — so ob koncu 16. stoletja delovali madžarski predikanti (György Szalaszegi, János Szalaszegi), na imetju Nádasdyjev v Petanjcih pa so v istem obdobju dobili zatočišče in dejavnostno pravico nemški predikanti in učitelji iz Gradca, Judenburga in bližnje Radgone. Prvi pridigarji v kmečkih slovenskih naseljih se v doslej znanih virih omenjajo leta 1599. Glede na tako situacijo, se pravi glede na očitno pomanjkanje lastnih nacionalnih dejavnikov protestantskega gibanja, so tudi na tem področju slovenskega etnicuma nastale podobne težave, kot jih poznamo iz poznejše zgodovine protestantizma na Koroškem. Poleg posrednega vpliva hrvaških (kajkavskih) oznanjevalcev Lutrovega nauka je ob razumevanju in naklonjenosti prolutrovske angažiranih fevdalnih gospodarjev zmanjševala tovrstne težave in probleme svojevrstna duhovna prisotnost Trubarjevega in Dalmatinovega kroga na področju panonskega slovenskega življa, ki je stopil na pot reformiranega verskega gibanja. Ta prisotnost se je manifestirala v tehle dejstvih in okoliščinah:

1. Trubarjeve in druge knjižne pošiljke v hrvaškem (in verjetno deloma tudi v slovenskem) jeziku, naslovljene na Zrinjskega in Erdödiya, bi naj rabile tudi praktičnim smotrom. Če nič drugega, so prek redkih slovenskih oziroma hrvaških predikantov ter prek posameznih tujerodnih duhovnikov med slovenskih življem vsaj spodbujale interes za liturgično rabo in uveljavitev narečne govornice.

2. Natisak prvega znanega, regionalno zasnovanega protestantskega priročnika, *Agendae Vandalicae*, v realizaciji bivšega ljubljanskega protestantskega tiskarja Janža Mandelca leta 1587 v Monyorókeréku (Eberau na Gradiščanskem) je bil nedvomno namenjen utrditvi nove vere med panonskimi Slovenci v njihovem jeziku. Čeprav tisk ni ohranjen, to dejstvo posredno izpričuje njegov registrator pastor Mihael Bakoš v pismu znanemu bratislavskemu duhovniku in protestantskemu mecenu Mihaelu Institorisu Mošovskemu. Sodeč po izdajah številnih agend postlutrovskega obdobja v raznih deželah in raznih jezikih, je prav gotovo tudi ta publikacija rabila liturgičnim in veroučnim namenom.

3. Pri navezovanju stikov in posredovanju protestantskega tiska iz Kranjske konec 16. stoletja je bilo bolj praktičnega kot pa manifestativnega pomena opravljanje liturgičnih uslug kranjskim in koroškim privrzcem Lutrovega nauka na imetju fevdalcev Nádasdyjev v Petanjcih ob Muri, nedaleč od Radgone. Tu je bilo zatočišče preganjanih štajerskih predikantov in učiteljev in Nádasdyji so zategadelj bili več let izpostavljeni opominom in grožnjam kralja in njegovih velikašev.

Prva uveljavitev zaznavnejšega števila domačih slovenskih predikantov v slovenskih in okoliških ogrskih vaseh v prvi polovici 17. stoletja je odločilno utrdila položaj protestantizma med panonskimi Slovenci. Do utrditve je prišlo kljub notranjepolitičnim konfliktnim situacijam in posledicam občasnih turških vpadov v tem predelu in prav tako kljub trenjem med lutrovske ter kalvinistično usmeritvijo, ki se je pojavila na območju Prekmurja. Izmed 500 pridigarjev in učiteljev, ki so v Prekdonavju — na jugozahodnem območju Donavske kotline — do leta 1650 javno podpisali »Liber concordiae«, listino privrženosti novi veri, je blizu 60 Slovencev in Hrvatov; izmed nedvomno ugotovljenih slovenskih pridigarjev velja omeniti Ivana Terboča v Gornji Lendavi, Tomaža Križana pri Sv. Trojici, Ivana Šinkeca v Martjancih ter Ambroža Barbariča in Štefana Flisarja zunaj domačih krajev. O organizacijski in materialni afirmaciji nove vere v slovenskih krajih med Muro in Rabo pa izredno prepričljivo govori vizitacijsko poročilo iz leta 1627, ki zajema župnije na imetju Szécsyjev in Battyányjev v železni županiji. To poročilo je pomembno tudi zategadelj, ker s svojimi podatki opozarja na mrežo že organiziranih protestantskih šol in na toponomastično zanimive zapiske s slovenskega etničnega ozemlja na Ogrskem

in ne navsezadnje na dejstvo, da je slovenski prevod Lutrove Postile — verjetno z drugimi neohranjenimi knjižnimi izdajami — našel pot tudi na skrajni slovenski vzhod (Gornji Petrovci).

Poleg registracije slovenskega in hrvaškega nacionalnega izvira pretežnega dela protestantskega duhovništva je vizitacijsko poročilo iz leta 1627 pomembno tudi zategadelj, ker na tej razvojni stopnji protestantizma med Muro in Rabo izpričuje še vedno močno obremenjenost reformirane cerkve s fevdalnimi družbenimi odnosi, ki so še posebej značilni za agrarna območja.

Turško opustošenje slovenskih naselij v Prekmurju leta 1640 je protestantsko gibanje tega okoliša postavilo pred nove preizkušnje in probleme, do katerih je prihajalo hkrati s protireformacijskimi prizadevanji in ukrepi. Dokumentacijski viri po letu 1650 sicer še izpričujejo redke nove izjave domačih pastorjev v slovenskih župnijah v korist »nove vere«, vendar je ob naraščanju protireformacijskega pritiska vse bolj zaznavno pešanje vplivnosti in moči protestantizma med panonskimi Slovenci. Prva in poslednja ordinacija protestantskih duhovnikov za dve slovenski župniji Prekmurja je bila 14. novembra leta 1670 na Tišini v bližini Murske Sobotice. Glede na dejstvo, da je jugovzhodni predel Prekmurja po katoliški hierarhični ureditvi spadal pod jurisdikcijo zagrebške nadškofije, katere cerkveni dejavniki so že leta 1625 izgnali protestantske predikante iz Medmurja in drugih predelov, so protireformacijski valovi na preostalem slovenskem etničnem območju skušali izpodkopati zgradbo protestantizma že v drugi polovici 17. stoletja. Protireformacijski ukrepi — odvzemi cerkva in prepovedi protestantskega bogoslužja — so povezani z nastopom absolutizma cesarja Leopolda in ponovno vrnitvijo zemljiških gospodarjev v katoliško vero. Ko je leta 1681 na šopronskem deželnem zboru cesar Leopold ob potrditvi že prej sprejetih ukrepov protestantsko bogoslužje omejil na grajske kapele ter na tako imenovana artikularna mesta, je bil Lutrov nauk že globoko in odločilno zakoreninjen v tistem sloju razredčenega slovenskega prebivalstva, ki si je po turških vpadih in po monostrski bitki v tolikšni meri utrdil gnotni položaj, da se mu ni bilo treba več bati za existenco ne pred posvetno in ne pred katoliško hierarhijo.

Prizadetim panonskim Slovencem, ki so sledili Lutrovemu nauku, so bili na razpolago za liturgične potrebe naslednji, dokaj oddaljeni artikularni kraji na madžarskem etničnem ozemlju: Nemes-Csó in Nemes-Dömölk v železni ter Surd v šomodjski županiji.

Gospodarski napredek, razširitev pismenstva in prosvetljenstva, organizacijska strnjjenost ter požrtvovalnost na eni strani in mlačnost zemljiških gospodarjev do protireformacije, ki so jo vse bolj zasenečevali rastoči gospodarski interesi, na drugi strani — to so dejstva, ki so bistveno pripomogla k temu, da je v začetku 18. stoletja protestantizem — številčno in vplivno sicer močno okrnjen — le ohranil svoje življenjske pozicije v panonskoslovenskem etnicumu. V vrstah premožnejših protestantov na deželi, kjer se je udomačilo osnovno šolstvo, je sicer narasla želja po nadaljnem šolanju moških potomcev. V okoliških trgovskih, administrativnih in izobraževalnih centrih — Köszegu, Sopronu in Bratislavi (Požunu) — zasledimo zategadelj v prvih desetletjih 18. stoletja že več prekmurskih dijakov. Glede tega pa so z nacionalnega vidika bile nedvomno odločilnega pomena izobraževalne možnosti v znamenitem požunskem evangeličanskem liceju, ki je posebej znan zavoljo šolanja vidnih srbskih, hrvaških in slovaških prepodriteljev (Svetozara Miletića, Ludvika Štura itd.).

Kljub pomanjkanju zahtevnejših raziskav je na temelju največkrat raztresene in parcialne dokumentacije moč ugotoviti dejstvo, da se je v prvi polovici 18. stoletja v bratislavskem učilišču (liceju) izšolala prva pomembna skupina prekmurskih protestantskih šolancev, ki je s svojo poznejšo dejavnostjo bistveno vplivala na kulturno in nacionalno usmerjenost panonskih Slovencev. Ti šolanci, največkrat evangelijski duhovniki, so bili Adam Berke, Števan Kuzmič, Ivan Balažić, Mihael Gomboši, Jurij Kučan, Mihael Bakoš in Mihael Lepoša.

David Novak, Slovenec iz šomodjske županije, je v bratslavskem liceju leta 1774 nastopil tudi z deklamacijo svoje »Slovenske pesmi« (Versus Vandalici) — prve znane posvetne pesnitve v narečju panonskih Slovencev.

Ob razumevanju in materialni podpori nacionalno strpne protestantske srenje v Požunu, ki je kljub tujerodni ali odtujeni meščanski eliti odpirala vrata slovaškemu deželanu, sta zrasli najpomembnejši kreativni osebnosti protestantskega gibanja med tako imenovanimi ogrskimi Slovenci — Števan Küzmič in Mihael Bakoš.

Oba sta se znašla na šolanju v Požunu v času že izvojevane rekatolizacije na Kranjskem, Koroškem in na zunaj tudi v Prekmurju (kjer so bile leta 1717 in 1732 odvzete vse cerkve in molilnice). V nasprotju s to nič kaj perspektivno situacijo v slovenskih deželah pa je v Požunu protestantsko meščanstvo treh nacionalnosti s svojo organiziranostjo in renomiranim licejem uspešno kljubovalo rekatolizacijskim pritiskom.

Na oblikovanje Küzmičeve in Bakoševe osebnosti — četudi je med njunim šolanjem v Požunu skoraj dvajsetletni presledek — so prav gotovo vplivali naslednji dejavniki: visoka didaktična raven pouka, materialna pomoč požunskih dobrodelnikov in stik s slovaškim ethnicumom, ki je bil po jeziku zelo blizek njuni materini govoric.

Po uspešno končanem šolanju je Küzmič še nekaž let ostal v Požunu, najverjetneje kot vzgojitelj v licejskem konviktu. Njegova ustvarjalna dejavnost se je začela manifestirati po nastopu učiteljske službe v artikularnem kraju Nemes-Csóju leta 1751, kjer je spisal štiri neohranjene učne knjige (med njimi tudi verjetno »mali slovenski katekizem«).

Čeprav je učiteljevanje v tem neslovenskem kraju pomenilo priznanje mlademu prekmurškemu šolancu, je bilo hkrati tudi potrditev dejstva, da se za Küzmiča ni odpirala nobena možnost vrnitve v domače kraje. Le-ti so živodarili v znamenju gospodarskega izkoriščanja, epidemij kolere in drugih nalezljivih bolezni ter prepovedi vseh javnih manifestacij bogoslužja ali kakršnihkoli zaznavnejših prosvetnih akcij. Življenjska pot Števana Küzmiča se je zategadelj — bolj slučajno kot načrtno — usmerila v edino diasporo njegovih rojakov, v oddaljeni Šurdu v šomodjski županiji. Zatiranje protestantizma, ki mu je vendarle ostalo zvesto dokajšnje število prebivalcev Prekmurja, in pa želja vlastelinke Marije Draškovičeve (iz rodu Nadasdyjev) po kolonizaciji svojih posesti, sta priklivala leta 1719 v življenje prvo slovensko naselbino v bližini artikularnega Šurda. Skupinske in posamične naselitve slovenskih protestantov iz Prekmurja v šurdski okoliš so se nadaljevale vse do sredine druge polovice 18. stoletja, tako da je v tem obdobju v šomodjski županiji moč registrirati okrog 11 pretežno ali delno slovenskih naselij z več kot 120 družinami.

Števan Küzmič je kot pastor v Šurdu zamenjal odstavljenega rojaka Adama Berkeja leta 1755. V siromašni slovenski koloniji, ki jo je že pričela ogrožati asimilacija, je ob materialni podpori svojih bratslavskih zaščitnikov in dobrodelnikov Števan Küzmič preživel najbolj ustvarjalno in najbolj tragično obdobje svojega življenja.

Koloniji slovenskih protestantov v šomodjski županiji in svojim zatiranim verskim somišljenikom med Muro in Rabo je leta 1771 podaril — podobno kot je to več kot 200 let prej storil Primož Trubar — kulturnozgodovinsko in jezikovno najpomembnejše delo »Nouvi zakon ali Testamentom«. To je publikacija, ki jo je ob poznavanju nekaterih slovanskih predlog po večletnem delu prevedel iz grščine v slovenski jezik svojega rodnega okoliša. Uvod v to življenjsko Küzmičevo delo je podpisal Jožef Torkoš, vodilni šopronski pastor, očitno pa je, da je tudi to poglavje v pretežni meri Küzmičevo delo. Poleg potrdila že prej izpričanih Lutrovih in Trubarjevih načel o uporabi materinega jezika in poleg opozorila na biblijske tiske pri Italijanih ter na njihovo razširjenost pri drugih narodih je Küzmič prek uglednega šopronskega pastora oznanil tudi poznavanje slovanskega sveta ter dela Primoža Trubarja in Jurija Dalmatina. V okviru tega uvoda, ki se mu enako kot drugim poglavjem poznajo kajkavske jezikovne značilnosti, pa velja posebej podčrtati avtorjevo oziroma soavtorjevo spoznanje o etnični povezanosti »kranjskih in dolnještajerskih ter ogrskih Slovencev«.

V času svojega delovanja v Šurdu je bil Küzmič tesno povezan tudi z redkimi učitelji, ki so živeli in delovali tudi za slovenske otroke šurdskega okoliša. Ob izrednih naporih in skrbi za svoje rojake je Küzmič moral preboleti smrt svojih otrok, soproge in očeta (od 1760 do 1769), doživeti je moral številna preganjanja in omejitve svoje dejavnosti ter druge duhovne travme, dokler ni končno omagal v smrt leta 1779. Na njegovo veliko opozarja latinsko spisan epitaф, ki ga je bržkone dopolnil še Mihael Bakoš in ki v uvodu predstavlja pokojnika z besedami:

Quis jacet hic? quaerit forsam de morte viator
Hic Stephani Kuzmics membra sepulta jacent
Vandala quem genuit mater, nutrit in oris
Exigium Ludavae ilumini atque Strukocz
Extractus bis vivus aquis bis mortus; inde
Traditus est Musis erudiendus orans*
... itd.

Po isti poti — iz bratislavskega liceja in iz učiteljskega položaja v Nemes Csóju — je ob Küzmičevi smrti prispel v Šurd za pastorja Mihael Bakoš.

Ob materialni pomoči Sofije Serpillusove, vdove po znanem bratislavskem pastorju, je enako intenzivno kot Küzmič začel delovati v šurdskem okolišu, kjer je v tem času živelo še znatno število prekmurskih Slovencev protestantov. Bakoš je med svojim bivanjem v Šurdu bil sicer v stalnih stikih s svojim vzornikom, zaščitnikom in mecenom, znanim bratislavskim pastorjem in donatorjem Mihaelom Institorisem Mošovskim — ohranjenih je le-temu naslovljenih 12 Bakoševih pisem — ter prav tako z rodnim okolišem v Prekmurju. Zanimal ga je tudi položaj protestantizma v drugih deželah — v Češki, Moravski, Avstriji itd. — in tovrstne informacije si je želel prav od Institorisa, kot je to navedel v enem izmed svojih pisem.

Po objavi tolerančnega edikta se je leta 1783 vrnil v rodni okoliš, v Križevce, in z veliko vnemo organiziral slovensko protestantsko bogoslužje. Po sedmih letih se je ponovno vrnil v Šurd, kjer je bil postavljen za koseniorja okoliških slovenskih župnij. Še v Križevcih je prejel od Institorisa Mošovskega izpiske iz slovenskih del Trubarja in Dařmatina — poslednjega Biblijo je celo imel v svoji lasti — in ob tem ugotovil blizkost jezika, ker bi »v četrtni leta lahko dobro razumel njihov jezik«. V istem pismenem sporočilu obvešča bratislavskega mecena in zaščitnika o »osmih mladeničih slovenske narodnosti«, ki so bili na šolanju v Šopronu.

Zavoljo povsem praktično-utilitarističnih nagibov — zelo je primanjkovalo osnovnih učnih pripomočkov — je v letih 1784—1785 pripravil za tisk prevod madžarskega gjurskega abecednika, ki ga je krstil za Slovenski abecedar in je izšel v Bratislavi leta 1786, prav gotovo ob pomoči bratislavskih prijateljev. Njegovo življenjsko delo pa je vsekakor priprava za natisk že zbranih in dopolnjenih Küzmičevih cerkvenih pesmi ter nekaj lastnih pesniških prevodov. To Bakošovo književno delo, ki mu je podobno kot Küzmič posvetil svoje fizične in duhovne moči, je izšlo leta 1789 v Šopronu ob gmotni podpori bratislavskega protestantskega kroga z naslovom »Nouvi Graduval«.

Ob koncu 18. stoletja je protestantizem med Muro in Rabo dokončno oživel v vsej svoji dejavnostni podobi — tako na liturgičnem kot na učnovzgojnem torišču. Ponovno se je utrdil tudi gmotno in organizacijsko. Na temelju shematizmov in statističnih podatkov je moč ugotoviti, da je na prehodu iz 18. v 19. stoletje — v času gospodarske in notranjepolitične utrditve zahodnih območij Ogrske — bila dobra tretjina vseh panonskih Slovencev hierarhično vključena

*Kdo počiva tu? — Morda o mrtvem popotnik sprašuje tako.

Tu si spočilo je Števana Küzmiča utrujeno telo,
ki ga slovenska mati je rodila, v siromaštvu odhranila,
v Strukovcih, na Ledave rečnem obrežju.
Na pol mrlev bil je vodovju zavrtnem otet,
da bil bi potem uka željan k Muzam poslan.

v pet evangeljskih cerkvenih občin, razpolagala pa je tudi s temeljno knjižno produkcijo v slovenskem jeziku, domačimi pastorji in šolanci.

Ob tem dejstvu upravičeno vznika vprašanje, kateri objektivni in subjektivni dejavniki so v neugodnih zgodovinskih okoliščinah omogočili obstoj protestantizma na skrajni vzhodni periferiji slovenskega narodnostnega telesa in kaj pomeni protestantsko gibanje panonskih Slovencev v zakladnici kulture majhnega slovenskega naroda v tem delu Evrope.

Zdi se mi, da bi v odgovoru na prvi del tega vprašanja — glede obstoja protestantizma med panonskimi Slovenci — lahko dejali, da so subjektivni dejavniki v premoči nad objektivnimi. Zemljiški gospodarji med Muro in Rabo, ki so se v času protireformacije povrnili v katolicizem, so na zunaj sicer deklarirali načelo »cuius regio, eius religio«, zavoljo svojih lastnih interesov in položaja pa so se do protestantov in protestantizma nasploh obnašali skoraj neprizadeto, gotovo pa ne agresivno.

Nova družbenopolitična vsebina Lutrovega nauka in njegova usmerjenost na afirmacijo vseh jezikov, se pravi tudi jezikov podložnih in zatiranih narodov Evrope, sta našli močan odmev v tistih slojih slovenskega kmečkega prebivalstva, ki si je utrjevalo lastno ekonomsko pozicijo.

Beseda domačih predikantov sredi 17. stoletja, kajkavski protestantski tiski, materialne posesti protestantskih župnij ter mreža šolskih ustanov — vse to je krepilo odpor protestantskega gibanja ob nastopu protireformacije oziroma rekatolicizacije, ki je dosegla vidne rezultate v južnem predelu slovenskega ethnicuma.

Eden od bistvenih dejavnikov ohranitve protestantizma panonskih Slovencev pa je prav gotovo nastop in delo Števana Küzmiča in Mihaela Bakoša, dveh izredno ustvarjalnih osebnosti, ki sta pod vplivom pobud in gnotne pomoči iz Bratislave dala svojim rojakom v izjemno težkih okoliščinah temeljno literaturo in v njej zaobseženo, že dokaj izoblikovano osnovo pripadnosti slovenskemu nacionalnemu občestvu.

Ob objavi tolerančnega edikta je po vsem tem protestantizem v krajih med Muro in Rabo že izpričeval življenjsko sposobnost in notranjo kohezivno silo, ki je temeljila v opismenjenem in ekonomsko trdnem kmečkem sloju, kar je v primerjavi s protestantskim gibanjem meščanskih oziroma mestnih srenj redek pojav.

Kljub določnim vplivom hierarhične povezanosti z ogrskimi krogi in ljudstvom ter kljub številnemu komuniciranju z nemško govorečimi kraji in posamezniki je kulturnozgodovinsko delo protestantizma panonskih Slovencev odločilno vplivalo na nadaljnji nacionalni in kulturnopolitični razvoj vzhodne slovenske periferije ob stičišču številčno in gospodarsko močne nemške in ogrske nacionalne skupnosti. Začetna razvojna pota tega gibanja sicer nedvomno zrcalijo tudi posredne in doslej nepriznane dejavne impulze Trubarjevega kroga, medtem ko književni spomeniki tega protestantizma upravičeno sodijo v zakladnico slovenske nacionalne kulture, in sicer zavoljo svojega samorastniškega nastajanja, jezikovnih posebnosti in kulturno-zgodovinskega pomena.

Preostali in raztreseni slovenski protestantski tiski na prostoru med Bratislavo in Taranyem pa danes niso zgolj spomeniki žilavega protestantskega gibanja panonskih Slovencev, temveč tudi dokumenti vzajemno duhovne in materialne vplivnosti, sosesčine, sodelovanja in vzajemnega spoštovanja in razumevanja.

VIRI IN LITERATURA

- Arhivsko gradivo liceja v Bratislavi iz 18. stoletja.
Payr Sandor: Egyháztörténeli emlékek I, Sopron 1910.
Payr Sandor: A Dunántuli evangélikus egyházkerület története I, Sopron 1924.
Gestrin-Grafenauer-Stele: Kmečki upori in reformacija v slovenskih deželah, Zgodovina narodov Jugoslavije II, Ljubljana 1959.
France Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1929.

Balduin Saria: Die slowenische Reformation und ihre Bedeutung für die kulturelle Entwicklung der Slowenen, Abhandlungen über die slowenische Reformation, München 1968.

Balduln Saria: Die Reformation im südslawischen Raum, Kirche im Osten, B 12, Göttingen 1969.

Oskar Sakrausky: Agoritshah-Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten, Klagenfurt 1960.

Borsa Gedeon: Rudolphus Hoffhalters Typographie in der Gegend von Mur und Drau, Vjesnik biblioteka Hrvatske 1—2, 1968.

Dr. Tárcazy Erzsébet: A reformacio Horvat-Szlavonországbán, Teológiai tanulmányok, 8, Debrecen 1930.

Franc Sebjančič: Pisma Mihaela Bakoša M. Inštorisu Mošovskemu, posebni odtis iz Jezika in slovstva, Ljubljana 1969-70.

Szaloky-Mesterházy: Kuzmics Istvan, Csurgo 1911.

DIE PROTESTANTISCHE BEWEGUNG DER PANNONISCHEN SLOWENEN VOM 16. BIS ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Luthers Lehre fand in einigen gesellschaftlichen Zentren des westlichen Donaugebietes eine rasche Ausbreitung. Obwohl in slowenischen bäuerlichen Siedlungen zwischen der Mur und der Raab erst im Jahre 1599 zum ersten Mal Prädikanten erwähnt werden, ist hier doch schon vor dieser Zeit der Einfluss des rührigen Freundeskreises um Trubar und Dalmatin zu verzeichnen, wobei vor allem Trubar's Buchsendungen (in slowenischer und kroatischer Sprache) an die Besitztümer der Zrinyis und Erdödis, Mandelc' Druck der Agendae Vandalicae aus dem Jahre 1587 sowie die Kontakte der Protestanten aus Krain und der Steiermark auf dem Besitztum der Nadasdis in Petanji zu nennen sind.

Die Tätigkeit der ersten Gruppe der einheimischen slowenischen Prädikanten in Prekmurje (im Übermurgebiet) in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts hatte den Protestantismus unter den pannonischen Slowenen gefestigt. Von den Organisationsformen und der materiellen Lage des Protestantismus dieser Epoche und in diesem Bereich legt der Visitationsbericht aus dem Jahre 1627 Zeugnis ab.

Wirtschaftlicher Fortschritt, Zurückdrängung des Analphabetentums, allgemeine Aufklärung, Organisationssinn und Aufopferung einerseits sowie eine beträchtliche Indolenz der Grundherren der Gegenreformation gegenüber andererseits — das sind einige Faktoren, die den Protestantismus der pannonischen Slowenen zu Beginn des 18. Jahrhunderts existieren lassen. Aus nationalen Erwägungen jedoch ist eine Tatsache von besonderer Bedeutung: die pannonischen Slowenen bekamen die Schulungsmöglichkeit im bekannten protestantischen Lyzeum in Bratislava (Pressburg). Eben hier wurden auch zwei ausserordentlich schöpferische Persönlichkeiten des slowenischen Protestantismus geschult — Števan Kuzmič und Mihael Bakoš. Aus den protestantischen Kreisen von Bratislava floss für die Herausgabe slowenischer protestantischer Bücher auch materielle Hilfe zu. Gegen Ende des 18. Jahrhunderts konnte sich deswegen der Protestantismus zwischen der Mur und der Raab auch endgültig festigen.

Ferenc Horváth

DIE NATIONALITÄTEN DES KANIZSAER GRENZGEBIETS UND DIE TÜRKENGEFAHR*

In meinem Vortrag befaße ich mich mit der Geschichte eines eigenartigen Teils des pannonischen Territoriums und im Besonderen mit einer Epoche, die von bestimmender Bedeutung für die Siedlungsordnung und spätere Entwicklung der dortigen Bevölkerung war und die den Ausgangspunkt all dessen bildete, was man zusammenfassend mit dem Titel »Nationalitätenfrage« bezeichnet. Mein Vortrag ist dazu bestimmt, durch diese historische Übersicht zum besseren Verständnis der noch zur Diskussion stehenden Nationalitätenprobleme beizutragen. Wie Sie sehen werden, geht daraus hervor, dass dieses Problem kein Werk des Zufalls ist, sondern durch eine historische Notwendigkeit geschaffen worden ist (die das in Rede stehende Gebiet im Laufe des 16. Jahrhunderts zu erleben hatte).

Als erstes ist das in Rede stehende Gebiet zu umgrenzen und die Umgrenzung zu begründen. Der Gegenstand meiner Untersuchungen ist das nördlich vom Fluss Mur zwischen Radkersburg und Kanizsa sowie Győr und Eisenstadt gelegene Gebiet, dessen geographische Besonderheit eben darin besteht, dass es keine natürlichen geographischen Grenzen besitzt. Eine weitere Eigenart dieses Gebiets liegt darin, dass seine historische Funktion und seine Rolle von der römischen, awarischen und späteren fränkischen Herrschaft an bis zum untersuchten 16. Jahrhundert sich mehrmals änderten und diese funktionellen Änderungen für die Umstände seiner Entwicklung, seiner Rückständigkeit und seines vorübergehenden Untergangs bestimmend waren. Die gemeinsame Geschichte der auf dem Gebiet lebenden hat auch — trotz der siedlungsgeschichtlichen und ethnographischen sowie sprachlichen, bildungsmässigen und kulturellen Unterschiede — dort ein gewisses gemeinsames historisches Bewusstsein und gemeinsame ethnische Charakteristiken hervorgerufen. Das sind Eigenschaften, die auch heute noch lebendig und wirksam sind und während der ganzen Geschichte der Nationalitätenfrage wirkten. Sie existieren in einem gewissen Sinn heute noch als unsichtbar wirkende gesellschaftliche Kräfte und Faktoren, unabhängig von den in der Zwischenzeit entstandenen Staatsgrenzen. Entschuldigen Sie, dass ich auf diese hier nicht eingehe, da dies zu weit — auf Forschungsgebiete, die eigentlich schon zur vergleichenden Sprachwissenschaft und zur Volkskunde usw. gehören — führen würde.

Ursache und Beweggrund der Wahl dieses geographisch undefinierten und unumgrenzten, mit keinem literarisch belegten Namen bezeichneten Gebiets war in erster Linie der Umstand, dass dieses Gebiet bei der endgültigen Entstehung der heutigen Siedlungs- und Bevölkerungsordnung im 16. Jahrhundert, etwa hundert Jahre lang ein einheitliches politisches, gesellschaftliches, wirtschaftliches, militärisches und bürgerliches Verwaltungsgebiet war. Dieses gemeinsame hundertjährige Los, diese militärische, wirtschaftliche und gesell-

* Referat na mednarodnem kulturnozgodovinskem simpoziju v Modlneli (Mogersdorf) 6. julija 1941.

schaftliche Zusammengehörigkeit gestattet und fordert, dass dieses, in der Zwischenzeit zwar getrennte, stark heterogene Gebiet als eine Einheit behandelt werde.

Die mittelalterliche Geschichte dieses Gebiets sowie seine funktionelle Rolle innerhalb der grösseren Einheit Pannonien möchte ich zusammenfassend, die noch diskutablen Einzelheiten kürzend und vereinfachend, bloss mit einigen Worten skizzieren. Das Gebiet war nach dem Zerfall des Römischen Reiches ein Durchzugsgebiet der Völkerwanderung, das von Hunnen, Awaren und Franken noch vor der Landnahme durch die Ungarn, erobert wurde. Seine Bevölkerung veränderte sich auch dem entsprechend. Hiezu ist noch zu bemerken, dass im nördlichen und südlichen Teil des Gebiets slawische Volkselemente bereits vor der Landnahme durch die Ungarn anwesend waren.

Die Landnahme durch die Ungarn, das Erscheinen des ungarischen Volkes und die Entstehung des ungarischen Staates gaben diesem Gebiet zum ersten Mal eine Funktion für längere Zeit, für Jahrhunderte. Diese Funktion war die organisierte Verteidigung des ungarischen Staatstums gegen fremde Angriffe vom Norden, Westen und Süden, mit einer nach allen drei Richtungen gleichzeitig expansiven und defensiven Rolle. Diese Funktion war in den Jahren von 1000 bis 1500 für die Entwicklung der Siedlungsordnung und Siedlungsform, und zu einem gewissen Grad auch für die Entwicklung der Bevölkerung von bestimmender Wirkung.

Wie beeinflusste diese Funktion die Siedlungsordnung? Bestimmend dafür war in erster Linie das Grenzödlandsystem, das aus einem breiten Band von siedlungslosem, befestigtem und mit Militärwachtposten versehenem dünnbevölkerten Wald- und Rodland bestand. Aus seiner Funktion folgend war es ständiger Schauplatz von Kriegseignissen, wo geringe Eigentums- und Lebenssicherheit herrschte und der überwiegende Teil der Bewohnerschaft aus Soldaten des Königs bestand, die zwar Adelsrechte genossen, aber auch strenge Militärpflichten zu erfüllen hatten. Die allgemeinen Wirtschaftsumstände waren primitiv und konnten auch nicht entwickelt werden, da der gesamte Pflanzenanbau, die Tierzucht den strategischen Rücksichten untergeordnet waren.

Diese Funktion bewirkte auch, dass dieses Gebiet im 15. Jahrhundert eine der am wenigsten dichtbesiedelten Landschaften Ungarns war. Teile des Gebiets standen einerseits wegen der Kriege mit den Nachbarvölkern und andererseits zufolge der Zwistigkeiten zwischen den hier ansässigen Oligarchenfamilien vorübergehend unter verschiedenen Oberherrschaften. Die Erforschung der Siedlungs- und Bevölkerungsverhältnisse auf Grund der verhältnismässig seltenen urkundlichen Angaben aus dem Mittelalter gehört, meines Erachtens, unter die schwierigsten Aufgaben der heutigen Geschichtswissenschaft.

Die grundlegenden Veränderungen in der Lage dieses Gebiets vom Gesichtspunkt der Siedlungsgeographie und der Bevölkerung sowie aller sonstigen, vor allem wirtschaftlichen Rücksichten, begann mit der Änderung der Funktion des Gebiets am Ende des 15. beziehungsweise am Anfang des 16. Jahrhunderts und dauerte etwa 150 bis 200 Jahren. In diesem Zeitraum entwickelten sich die verhältnismässig endgültigen und heute noch dominanten siedlungsstrukturellen Bevölkerungsverhältnisse. Obwohl es streng genommen nicht in unser Thema gehört, möchte ich doch der Aktualität halber erwähnen, dass zufolge der gegenwärtig weltweit beobachtbaren allgemeinen Urbanisationsvorgänge in der Siedlungsordnung auch heutzutage grundlegende Änderungen zu erwarten sind, die in ihrer Wirkung und ihren Folgen vielleicht ebenso gross, wenn nicht grösser werden, wie jene im 16. Jahrhundert waren.

Dass sich die Funktion des Gebiets im 15. Jahrhundert veränderte, war keine Zufälligkeit sondern historische Notwendigkeit zufolge der Türkengefahr. Die Türken setzten bei ihrem Vordringen in Europa sämtliche berührten Völker in Bewegung. Auf dem von uns besprochenen Gebiet machte sich die Türkengefahr in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts fühlbar. Die türkischen Eroberungen in Bosnien im Jahre 1463 und die feudale Anarchie, die in Kroatien im Jahre 1493 ausbrach, sowie der türkische Sieg am 18. September 1493 bei Udbina brachten die ersten Einwanderer nach diesem Gebiet auf den Weg.

Die Funktion des sich vom Fluss Mur bis zur Stadt Sopron (Ödenburg) erstreckenden Ober- und Unterviertelgebiets (Alsó és Felsőörvidék) war von nun an nicht mehr, dass es das Land dem Westen gegenüber schützte, sondern der Schutz des Landes durch die Errichtung eines Schutzwalles mit Burgen und Wachtstellen an den Flüssen gegen die Gefahr aus dem Osten. Es folgte selbstverständlich der Ausbau des dazu notwendigen Siedlungssystems mit neuen Burgen und Festungen sowie die Befestigung der schon vorhandenen und die Ansiedlung von Leibeigenen in der Umgebung der Burgen mit der Einführung von intensiven Wirtschaftsformen auf den bislang un bebauten Feldern, wobei die Wirtschafts- und Sozialstruktur der bis jetzt beinahe ausschliesslich Soldaten- und Nomadenleben führenden Bewohnerschaft eine vollkommene Umwandlung erfuhr.

All dies führte dazu, dass der Wert der bis dahin brachen, öden Felder zu steigen begann. Es wurde eine Reihe von Gütern an Adelsfamilien verliehen, unter welchen neben ungarischen schon seit langem auch deutsche Adelsfamilien waren, aber der König verlieh jetzt zum ersten Mal kroatischen Adeligen Gutsbesitze, die aus Slawonien geflohen waren. Die Domäne — Dominium — in Monyorókerék erhielt die Familie Elderbach, beziehungsweise durch Erdödi Péter die Familie Zrinyi, während Bakics Pál, das Haupt eines vornehmen thrakischen Stammes, der später sogar die Stadt Szombathely erwarb, die Güter (fünf Dörfer) der Familie Héderváry am Fluss Rába (Rab) erhielt.¹

So können wir im Gegensatz zur bisherigen Auffassung ruhig behaupten, dass die erste Epoche der Ansiedlung von Kroaten auf diesem Gebiet in die Zeit zwischen 1490 und 1520 fiel, wofür — wenn auch vereinzelte — Angaben von Sopron bis Kanizsa vorliegen.² Die Ursachen der Ansiedlung von Kroaten in den folgenden Jahren von 1520 bis 1525 sind vor allem die türkischen Erfolge in Dalmatien, das heisst der Fall von Sinj, Knin und Ostrovica in Jahre 1522.

Im Gegensatz zu den bisherigen Feststellungen übte der aus Senj stammende Banus von Kroatien, Miklós (Nicolaus) Jurisich seine Ansiedlungstätigkeit in dieser Periode vor der Schlacht von Mohács aus. Er brachte Familien aus seinem eigenen Heimatsort und siedelte sie im nordwestlichen Teil des Komitats Vas (Eisenburg), sowie im südwestlichen Teil des Komitats Sopron (Ödenburg), vor allem in der Umgebung der Ortschaften Zsidány und Peresnye an. Die Tatsachen dieser Ansiedlung sind schon durch den Umstand bewiesen, dass seine Kroaten bereits beim Angriff auf Kőszeg (Güns) im Jahre 1532 dabei waren. Demgegenüber steht die frühere Annahme, wonach die Ansiedlung durch Jurisich erst nach der Belagerung begonnen worden sei.

Das waren Jahre einer beginnenden Unruhe, ohne jeglichen Plan oder Organisation. Das selbständige und einheitliche, politisch, wirtschaftlich, gesellschaftlich und militärisch organisierte Zusammenleben auf diesem Gebiet begann erst nach der Schlacht von Mohács, als die Türkenpolitik Ferdinands die ersten diese Fragen betreffenden grundlegenden Massnahmen brachte. Ferdinand wurde am 16. Dezember 1526 in Pressburg zum ungarischen König gewählt und am 7. Oktober 1527 in Buda gekrönt. Seine Anhänger aus der ungarischen Aristokratie schwankten zwar mit den Wechselfällen der politischen Lage, aber allmählich bildete sich doch ein Lager aus einigen Familien um ihn, die zufolge ihrer hohen Ämter die Leiter und Organisatoren der Einheit dieses *Grenzgebietes von Kanizsa* (Kanizsai Végvidék) genannten Gebiets wurden.³ Zu diesen gehörten die Familien Zrinyi, Batthyány, Nádasdy und Miklós Jurisich, die hervorragende Autorität der türkischen Fragen, Botschafter Ferdinands in der Türkei und Burgherr von Kőszeg.

Es verlautete bereits anlässlich der ersten Botschaftsreise Jurisichs in die Türkei, dass nördlich von der Mur eine einheitliche Verwaltungsorganisation, in erster Linie ein militärisches Schutzsystem, geschaffen werden soll. Es wurde ein Plan verfertigt, in welchem die Basen des Schutzgebiets und die Persön-

¹ Polány István: A nyugatmagyarországi horvát települések. Vasí Szemle, 1938.241.

² Ebd. 232—235.

³ Vasvármegye. Magyarország városai és vármegyéi. Bp. 1898. 196.

lichkeiten bestimmt wurden, die die Leitung übernehmen sollten. Die Hauptrolle in der Leitung erhielt Ferenc Batthyány, Herr von Güssing, ewiger Gespan des Eisenburger Komitats und seine unmittelbare Helfer waren Ferenc Nádasdy, Vater des damals noch zur Partei Szapolyais gehörenden Tamás Nádasdy und Nikolaus Jurisich. Das Schutzgebiet wurde mit einer drei Glieder tiefen Einteilung ausgebaut. Gegen Einbrüche von Süden bildete die Mur die erste, südlichste Schutzlinie mit einer aus sechs Gliedern bestehenden Schutzkette von Kanizsa bis Radkersburg (Kanizsa, Sziget, Dobrovnik, Lendava, Murška Sobota, Radkersburg). Dieser Teil des zu schützenden Gebiets war bis zur Linie der Rab eine Einheit, mit der befestigten Ortschaft Egervár als militärisches Zentrum.

Die zweite Schutzlinie war die Linie der Raab, die von Sárvár bis Szentgotthárd sehr wohlorganisiert ausgebaut und befestigt wurde. Ihre Einheiten waren: Sárvár, Ikervár, Rum, Hidvég, Körmend, Vasvár, Csákány und Szentgotthárd.

Die dritte Linie des Schutzsystems war das zwischen Nemetujvár (Güssing) und Kőszeg (Güns) gelegene Gebiet, in das die der Partei Szapolyas gehörende Stadt Szombathely als ein sonderbarer Keil vorstieß, wenn es auch nicht viel Bedeutung hatte.⁴

Die Geschichte dieses Gebiets im Laufe des Jahrhunderts kann in zwei Perioden geteilt werden. Die erste Periode dauerte von 1527 bis 1541 und die zweite von 1541, vom Fall Budas bis 1600, dem Fall von Kanizsa. Dies verursachte sodann den endgültigen Zerfall der Organisation des Gebiets und brachte seine Neuorganisation mit sich.⁵

Über die Organisation des Gebiets sind bisher nicht viele Einzelheiten bekannt und deshalb möchte ich im Weiteren ausser auf die vorliegenden wenigen Daten auch auf die noch aufzudeckenden wichtigsten Angaben hinweisen, die als Aufgabe meiner Wienreise im Herbst 1970 mir zuteil werden.

Es ist aus mehreren Quellen bekannt, dass im Budget Ferdinands die militärischen Kosten dieses Gebiets mit einem konstanten Betrag von 200.000 Gulden figurieren, wozu die österreichischen Stände für den Schutz von Nemetujvár (Güssing) und für seine Befestigung 75.000 Gulden beitrugen.⁶ Über die vom König gehaltenen Truppen liegen spärliche und recht widerspruchsvolle Angaben vor. Gemäss diesen bestand ausser den vom Adel und der Aristokratie zum Kriegsdienst gestellten Wehrpflichtigen eine ständige Söldnermacht von 4500 bis 6000 Männer. Die Truppen wechselten ihre Standorte im Laufe des Jahrhunderts zwischen den einzelnen Burgen und Festungen oft und auch die Stärke der in diesen untergebrachten Belegschaften war unterschiedlich. Die hochadeligen Herren des Komitats und die lokale Bevölkerung hielten eine das zweifache der königlichen Truppen ausmachende Streitkraft in Bereitschaft, was etwa 9000 bis 12.000 Männer bedeutete. Von diesen waren die anlässlich von Angriffen zu erstellen 2000 Reiter von hervorragender Bedeutung, deren Belegschaftsstärke die transdanubischen Stände anlässlich einer im Jahre 1547 in Hidvég abgehaltenen Beratung endgültig beschlossen und akzeptierten.⁷

Die vom Gesichtspunkt des Schutzes auf diesem Gebiet sehr wichtige Frage der Steuerregelung ist bloss aus sehr spärlichen Angaben verfolgbar. Ferdinand deklarierte das Gebiet zu einem Ausnahmegebiet und übertrug die Festsatzung sämtlicher Steuerlasten den transdanubischen Ständen, ausser jener der üblichen königlichen Steuer, das heisst praktisch einigen Aristokratenfamilien, die für die gesamte Verwaltung des Gebiets verantwortlich waren. Dies bedeutete:

1. dass gewisse freiwillig dargebotene Lasten auch für den Adel verbindlich waren und

⁴ Ebd.

⁵ Stadtarchiv von Kőszeg, Acta miscellanea, 1529.

⁶ Vasvármegye 197.

⁷ Ebd. 186—197.

2. dass die Stände berechtigt waren, die gesamten Lasten der Leibeigenen (Einquartierung, Verpflegung und Kriegsfron) den durch die Lage geforderten Notwendigkeiten entsprechend zu regeln.⁸

Aus mehreren Quellen, besonders aus dem Material der Ständeberatung vom August 1547 in Körmend ist bekannt, dass anders als in den sonstigen Gebieten, hier die Kriegssteuer für Adelige und Nichtadelige gleicherweise verbindlich war als ein Beitrag zu den öffentlichen Lasten des Gebiets und als Beitrag zum einheitlichen Lebens- und Vermögensschutz.⁹

Für die Leibeigenen bedeuteten die Truppenverpflegung und die Kriegsfron besonders hohe Lasten, doch über die Einzelheiten sind leider keine Angaben vorhanden. Eins steht jedoch fest: jeder kampffähige Mann war im Fall eines Angriffes auf das Gebiet verpflichtet, in seinem Bezirk Militärdienst (wenn auch nicht immer bewaffneten) zu leisten und die Stellen waren festgesetzt, wo man sich zu melden hatte. Der Ständerat war in dieser Hinsicht den Komitaten (Sopron, Vas und Zala) übergeordnet und berechtigt, für diese bindende Beschlüsse zu fassen.¹⁰

Die erste, von 1527 bis 1541 währende Periode untersuchend, sehen wir uns der tragischsten Periode der gesamten Geschichte dieses Gebiets gegenüber. In diese Periode fiel nämlich Soleimans erster Wiener Feldzug im Jahre 1529 und drei Jahre später, im Jahre 1532 der zweite Angriff auf Wien, der wie bekannt, unter Kőszeg (Güns) endete.

Im Gegensatz zu den bisher allgemein bekannten Feststellungen muss bemerkt werden, dass beide Angriffe dieses Gebiet sehr schwer betrafen. Aus zeitgenössischen Quellen ist ersichtlich, dass obwohl das türkische Haupttheer entlang der Linie der Donau zog, im Jahre 1529 kleinere Einheiten davon zwecks Nahrungsbeschaffung südlich von der Donau in die nördlichen und westlichen Teile der Komitate Ödenburg und Eisenburg einbrachen und diese vernichteten. Um diese Zeit wurde der Kemenesalja genannte Gebietsteil östlich der Rab im Komitat Eisenburg verwüstet und auch die Umgebung von Kőszeg (Güns) und Sopron (Ödenburg) mit dem zwischen den beiden Städten gelegenen Gebiet litten sehr viel. Es wurden 40 bis 50 Siedlungen vollkommen verheert und weit mehr teilweise zerstört.¹¹

Die Folgen des Heereszuges im Jahre 1532 waren zahlenmässig noch viel schwerer und gemäss den bisherigen Schätzungen und Erhebungen endete dieser durch dieses Gebiet ziehende Heereszug lediglich im Komitat Eisenburg mit der vollkommenen Vernichtung und Einäscherung von annähernd 125 Siedlungen. Anlässlich des Rückzuges der türkischen Heere verfielen auch viele niederösterreichische und steirische Gebiete diesem Los.¹²

Das Ausmass der Vernichtung, Auswanderung und Verschleppung der Bevölkerung durch die Türken wollen wir im Spiegel der Daten der Konskriptionen zwischen den Jahren 1490 und 1600 auf diesem Gebiet untersuchen.

Die auf Grund der Portas aufgezeichneten Steuerregister aus dem 16. Jahrhundert zeigen, dass in den Komitaten Győr — Sopron — Moson — Vas — Zala die Zahl der Höfe stark schwankte und im Verlauf des Jahrhunderts eine stets abnehmende Tendenz annahm. Gemäss den Konskriptionen betrug im Jahre 1546 die Zahl der Fronhöfe (Portas) 12.500, im Jahre 1552 bloss 11.000, im Jahre 1559 nur 8200, im Jahre 1564 etwa 9200 und im Jahre 1574 lediglich 6000. Auch wenn man berücksichtigt, dass unter einem Fronhof (porta) am Ende des 16. Jahrhunderts durchschnittlich 4 Leibeigenenfamilien, also 20 Personen zu verstehen sind, gegenüber 10 Personen 2 Familien am Ende des 15. Jahrhunderts, müssen wir doch die Schlussfolgerung aus den Angaben ziehen, dass die Bevölkerung in West-Transdanubien im Verlauf von hundert Jahren überhaupt nicht gewachsen ist und im Jahre 1574 ungefähr ebenso viel zählte wie

⁸ Ebd.

⁹ Ebd.

¹⁰ Stadtarchiv von Kőszeg, Acta miscellanea, 1537.

¹¹ Horváth Ferenc: Népszég- és gazdaságtörténeti adatok a XVI. századból. Vasi Szemle, 1969, 2, 274.

¹² Ebd.

in Jahre 1494. Die Bevölkerungsabnahme setzte sich bis zum Ende des Jahrhunderts fort und die Bevölkerungszahl erreichte im Jahre 1608 nicht einmal 80 Prozent derjenigen im Jahre 1494.¹³

Diesen tragischen Bevölkerungsziffern gegenüber bedeutet der Umstand, dass die zufolge der Kriegsverheerungen ausgebrannten Dörfer nach ihrem Wiederaufbau eine dreijährige Steuerfreiheit erhielten, und demzufolge in den Konskriptionen je Fronhof (porta) nicht registriert waren, bloss einen schwachen Trost. (Im Jahre 1553 waren in den erwähnten Komitaten 3630 von der Steuerpflicht enthoben.)¹⁴

Dieses furchtbare Eingehen der Bevölkerungszahl weist darauf hin, dass hier ein grosses Aussterben und Fortwandern im Gange war. Es darf selbstverständlich nicht einfach angenommen werden, dass die Ursachen der Vernichtung dieses Gebiets einzig in den bereits erwähnten zwei grossen Feldzügen des Sultans zu finden sind. Die Komitate Vas und Zala bis zur Linie der Rab waren während des ganzen Jahrhunderts dauernden Behelligungen durch die Türken ausgesetzt.

Als die schwersten von diesem Gesichtspunkt wären der türkische Angriff auf Kanizsa im Jahre 1573 und jener, im Jahre 1583 gegen Körmend zu erwähnen. Beide verursachten sehr schwere Schäden, was die folgenden Angaben bezeugen: im Jahre 1577 sind auf dem Gebiet des Komitats Vas 1512 freie und 64 unter Türkenherrschaft befindliche Höfe, im Jahre 1578 beträgt die Zahl der freien Höfe 1178 und derjenigen unter Türkenherrschaft 256, während im Jahre 1583, dem Jahr des Angriffes auf Körmend 1044 freie Höfe und 336 und ein halber Hof unter türkischer Gewalt aufgezeichnet wurden.¹⁵

Nach dem Fall von Pápa im Jahre 1594 wurde die Lage noch schwerer als jemals früher und deshalb wurde Sárvár auf Kosten des Komitats befestigt und die Besatzung aus Kőszeg im Jahre 1597 nach Sárvár versetzt. In dem vom Süden und Norden gleicherweise bedrohten Gebiet richtete der vernichtende Angriff des Serdar Pascha im Jahre 1599 in der Umgebung von Veszprém und Pápa schwere Schäden an und den Gnadenstoss bedeutete am 22. Oktober 1600 der Fall von Kanizsa und die beachtliche Zerstörung der Komitate Vas und Zala.¹⁶

Für die allgemeine Lage des Grenzgebiets von Kanizsa ist der zeitgenössische Bericht der venezianischen Botschafter sehr kennzeichnend, der folgendermassen lautet: »Im Königreich Ungarn beherrschten einige Potentate die Lage. Sieben oder acht Gewaltherrscher rissen die Macht an sich und übten Gewalt über die anderen aus. Ferdinand — wohlwissend, dass er besser daran ist, falls ihm einige seiner Anhänger erhalten bleiben als das ganze Land zu seinem Feind wird — kümmerte sich kaum um die Gesamtheit und suchte vielmehr Unterstützung bei den Oligarchen. Diese wurden von Tag zu Tag dreister, sie unterdrückten das Volk, da es keine Autorität gab, die ihnen hätte befehlen können und wenn der König strafen wollte, fehlte ihm dazu die Kraft. Hätten die Adligen (im Bericht wird der Kleinadel gemeint) gewusst, an wen sie sich in ihrer verzweifelten Lage wenden sollen, hätten sie es sicherlich getan. Man ist überall der Meinung, dass die Bauern unter Türkenherrschaft ein besseres Los haben, als jene, die auf des Königs Boden leben. Viele beabsichtigen ihr Vieh in fremden Ländern zu verkaufen und wandern fort...« — lautet der Bericht der Gesandten.¹⁷

Obzwar die venezianischen Gesandten mangels eingehender Kenntnis der innenpolitischen Lage des Gebiets die Politik Ferdinands und der Magnaten nicht ganz richtig beurteilen, treten aus ihren Zeilen doch die Züge der realen Wirklichkeit zum Vorschein. Dies beruht auf realen Gründen, in erster Linie vom Gesichtspunkt des Kleinadels aus gesehen. In dieser Periode lockerte sich

¹³ Ebd. 372.

¹⁴ Ebd.

¹⁵ Vasvármegye, 197.

¹⁶ Ebd. 198.

¹⁷ Werthelmer Ede, Századok, 1875.

die Rechtsordnung in Beziehung auf die Lage des Kleinadels und der Leibeigenen und wurde im königlichen Ungarn untrennbar verwischt. Es begann der Vorgang und dauerte etwa 150 Jahre, in welchem der ungarische Mittelstand, der Kleinadel, wegen seiner eingeäscherten Güter und seiner Besitzlosigkeit zuerst zu Zensuszahlern und zufolge der Kriegssteuer, die auch für ihn verbindlich war, bei zunehmendem Verschwinden seiner Adelsvorrechte zu einfachen, steuerpflichtigen Leibeigenen wurde. Unter den vernichteten Siedlungen im Komitat Vas sind auffallend viele Siedlungen des Kleinadels, deren Einwohner in der Nähe der über Burgen und sicheren, befestigten Ortschaften verfügbaren Oligarchenfamilien Schutz suchten und im besseren Fall als Pächter, im schlimmeren als Leibeigene ansässig wurden. In dieser Periode hat die Familie Batthyány das ganze Gebiet des Alsó-Örség (Untere Warth) zu ihren Leibeigenen gemacht.¹⁸

Die Untersuchung des Ausmasses der Verheerungen in den Dörfern zeigt, dass 75 Prozent der vernichteten Dörfer auf dem Gebiet des Komitats Vas, südlich und nördlich des Flusses Raab gelegen waren. Dies bedeutet praktisch, dass die Bevölkerung dieses Gebiets zwischen den Jahren 1500 und 1600 um ein Drittel abnahm. Gleichzeitig ist auf den nördlich und westlich der Raab gelegenen Gebieten und besonders westlich der Linie Güssing (Németújvár) und Güns (Kőszeg) eine vollkommen entgegengesetzte Erscheinung zu beobachten. Auf diesem Gebiet hat sich die Zahl der Siedlungen und die Bevölkerung in diesen hundert Jahren annähernd verdoppelt.

Die Ursache dieser Erscheinung ist, — wie bereits erwähnt — dass nach 1532 hier viel unbebautes und herrenloses Land vorhanden war, das weniger durch türkische Angriffe behelligt wurde und dessen Besiedlung sowohl im Interesse des Königs, als auch der hier Güter besitzenden Magnaten und der fliehenden Bevölkerung stand.

Auf das Gebiet von Murska Sobota — Güssing (Németújvár) — Güns (Kőszeg) und auf den südwestlichen Teil des Komitats Sopron bis zur Siedlung Eisenstadt (Kismarton), also hauptsächlich auf das Gebiet des heutigen Burgenlandes, kamen zu der hier bereits ansässigen deutschen Urbevölkerung im Laufe des Jahrhunderts vom Westen weitere deutsche Volkselemente. In ungefähr gleichem Ausmass siedelten sich zu dem vom Soldatenleben auf die Landwirtschaft übergegangenen ureingesessenen ungarischen Volkselement-Gruppen von aus dem Osten geflohenen Ungarn an. Diese machten jedoch bloss etwa 35 bis 40 Prozent der Bevölkerung der öden Länder sowie der entstehenden neuen Siedlungen aus, der grössere Teil der Bewohner waren — im Süden weniger Slowenen — und auf dem sich bis Pozsony hinziehenden Gebiet Kroaten. Die Ursache dessen waren die türkischen Eroberungen in Kroatien, wegen welchen nach 1526 in zwei Perioden Kroaten systematisch angesiedelt wurden.

Wie die Kroaten nach der Schlacht von Mohacs flohen und sich nach dem Norden verzogen, darüber berichten die kroatischen Stände. Im Jahre 1533 klagten Frangepan und die kroatischen Stände, dass das Volk seine Heimat verlässt. Da sie jedoch Ständerversammlung nicht alljährlich hielten, ist anzunehmen, dass die Auswanderung Jahre hindurch währte und von beachtlichen Ausmassen war. Der königliche Oberbefehlshaber Pál Tomori berichtete Ferdinand darüber bereits Anfang Mai 1526.¹⁹

Die kroatischen Flüchtlinge in Westungarn stammten teils aus dem früheren Kroatien (dem Gebiet zwischen Sava—Kulpa und dem Adriatischen Meer) und teils aus dem historischen Slawonien. Dies beruht auf dem Umstand, dass die kroatischen Adelsfamilien, wie jene der Keglevich, Blagay, Zrinyi und Frangepan sowie die dort Güter besitzenden ungarischen Magnaten wie Nádasdy, Kerecsényi usw. ihre Burgen, die sie nicht halten konnten, an Ferdinand übergaben. Sie erhielten dafür von Ferdinand Landgüter in der Draugegend und in dem hier besprochenen Gebiet. Mit den Grossgrundbesitzern sind auch ganze kroatische Dörfer umgesiedelt. Miklós Zrinyi übergab zum Beispiel

¹⁸ Horváth Ferenc, 275.

¹⁹ Polányi István, 240.

im Jahre 1563 an Ferdinand dreizehn Burgen in der Gegend der Unna und Kulpa.²⁰ Dass die kroatischen Einwanderer aus verschiedenen Gegenden stammen, geht auch daraus hervor, dass ganz andere Familien im Komitat Eisenburg und wieder andere im Komitat Ödenburg und Wieselburg angesiedelt sind.

Es ist sicher dass von den Gütern der Familie Kanizsai aus den Gegenden um die Burgen Sjenica (Komitat Zagreb) und Velike (Belovar Komitat Körös) auch Flüchtlinge kamen, beziehungsweise dass Tamás Nádasdy, Banus von Kroatien und späterer Palatin ebenfalls Kroaten aus dieser Gegend mit sich brachte, als er durch seine Heirat mit Orsolya Kanizsai im Jahre 1543 die Güter der Familie erwarb.

Die beachtenswerte Aktivität der Familie Kanizsai und ihrer Nachfolger auf ihren Gütern, der Familie Nádasdy und besonders des Banus von Kroatien, Tamás Nádasdy in der Ansiedlung von Kroaten tritt auch daraus klar hervor, dass die jetzigen oder gewesenen kroatischen Dörfer im Komitat Sopron früher zu den Gütern der Kanizsai bzw. der Nádasdy gehörten. Hornstein (Szarvkő), Drassburg (Darufalva), Oslip (Oszlopfalva), — das Stammgut — Nikitsch (Füles), Vulkaprodorsdorf (Vulkapordány), Stinkenbrunn (Büdöskut) usw. und Szentpéterfa (Prostrum) im Komitat Vas (Eisenburg).²¹

Wahrscheinlich haben sich die Kroaten in all diesen Dörfern noch vor 1558 angesiedelt. Im Fall von Grosswarasdorf (Szabadbáránd), Nebendorf (Ligvánd) und Grossmutschen (Udvard) ist dies urkundlich nachweisbar. Als das Ordenskapitel von Vasvár zufolge des neuen Schenkungsbriefes von Ferdinand I. den Besitz von Kapuvár, Léka und der dazugehörenden drei Marktstellen, 32 Dörfer und 25 Einödhöfen im Jahre 1558 Tamás Nádasdy verließ, waren von den aus Grosswarasdorf (Szabadbáránd) hinbefohlenen fünf Leibeigenen Zeugen zwei deutsche mit deutschem und drei mit kroatischem Namen, und von den vier Leibeigenen Zeugen aus Grossmutschen (Udvard) hatte einer einen ungarischen Namen und drei hatten kroatische Namen während alle fünf Leibeigenen aus Nebersdorf kroatische Namen hatten.²²

Ausser der Familie Nádasdy hatte auch die Familie Batthyány eine wichtige Rolle in der Ansiedlung von Kroaten, mit dem schon erwähnten Banus von Kroatien, Ferenc Batthyány an ihrer Spitze, der von 1524 bis 1566 Herr zu Güssing (Németujvár) war. Die Flüchtlinge wandten sich des öfteren an ihn mit ihren Gesuchen um Ansiedlung, da zu seiner Burg (Güssing) 27 Dörfer gehörten.²³

Ferenc Batthyány, Banus von Kroatien schenkte 1530 einem Gefolgsmann Zaychich für seine Treue ein Landgut bei Güssing. Der kroatische Name der Siedlung Hasendorf (Vasnyulfalu) ist heute noch Zaic und annehmbar sind mit dem beschenkten Gefolgsmann auch andere Kroaten hierher gezogen.²⁴

1539 erhielt ebenfalls von Batthyány das Gut Sulz (Sóskut) ein gewisser Sanko Miklos de Ragusio. Wie Zaychich war auch Sanko ein Edelmann. 1545 baten zwanzig Leute aus Slawonien um Niederlassungserlaubnis in Güssing. Es waren ebendasselbst 1553 einundzwanzig geflohene kroatische Adelige und zehen Leibeigene.²⁵

Ebenfalls auf einem Batthyány-Landgut bei Güssing entstand 1552 eine neue Ortschaft, Punitz (Pónic). Als neue Ortschaften gelten noch Kroatisch-Tschanschendorf, Tudersdorf und Neuberg, die vor dem Jahre 1608 nirgends erwähnt sind.²⁶

Von Punitz ist mit Angaben belegt bekannt, dass es 1552 und 1553 »von geflohenen slawischen Bauern gebaut worden ist«. Ausser den hier aufgezählten Siedlungen wurden in mehreren anderen Dörfern der Güssinger Batthyány-

²⁰ Ebd. 235.

²¹ Ebd. 236.

²² Ebd. 236—237.

²³ Ebd.

²⁴ Ebd.

²⁵ Ebd. 237—238.

²⁶ Ebd. 238.

Domäne (Dominium) Kroaten angesiedelt, so unter anderen in Grossmürbisch (Alsómedves), Steingraben (Bányácska), Gamischdorf (Ganócs), Neusiedl bei Kukmirn (Felsőujlak), Eisenhüttl (Kisvasut) usw.²⁷

Kroaten haben sich auch in Städten angesiedelt, so auch in Kőszeg (Güns), wo in einem Protokoll aus den Jahren 1572—1595 aus 23 Namen 15 ausgesprochene kroatische Namen sind.²⁸

Auch in der Rohonc-Szalónak Domäne (Dominium) der Batthyány-Familie wurden Kroaten angesiedelt. Vera Zimányi berichtet darüber in ihrem Buch. Batthyány I. Ferenc wurde von den Gesandten der Kroaten aufgesucht und gebeten, dass er sie aufnimmt, da ihr Leben durch die ständigen Verwüstungen und Gefangennahmen durch die Türken in jeder Stunde bedroht sei, sie nicht mehr in Slawonien verbleiben können, sondern gezwungen waren sichere Plätze zu suchen. So entstanden in der Rohonc-Szalónak Domäne (Dominium) die Siedlungen Mönchmeierhof (Barátmajor), Rauchriegel-Allersgraben (Sirokányháza), Podler (Polianic). Auch unter die dezimierte ungarische und deutsche Bevölkerung von mehreren weiteren Gemeinden haben sich Kroaten angesiedelt, wie in Csatar Schandorf (Csém), Althodis (Óhodász), Kleinpeterdorf (Kisszentmihály) usw. Ein neues im sechszehnten Jahrhundert neu angesiedeltes Dorf war auch Neustift, aber dieses Dorf wurde von Deutschen gegründet.²⁹

Man könnte noch viele Siedlungsangaben aufzählen, aber meines Erachtens genügen diese Beispiele um die Entwicklung der Siedlungsgeschichte und der Bevölkerung dieses Gebiets klar zu sehen und zu verstehen. Im siebzehnten Jahrhundert hat sich die Lage nicht mehr grundlegend verändert. Die Volksbewegung war eigentlich beendet und dieses Gebiet mit gemischter Bevölkerung, ohne geographische Grenzen ist entstanden, das im 18. und 19. Jahrhundert, als sich die gesellschaftlichen und politischen Fragen der nationalen Sprache und Kultur zuspitzten, der führenden Macht und der Staatspolitik viele Sorgen bereitete. Die Untersuchung dessen, ob die Führung diese Sorgen des Gebiets mit gemischter Bevölkerung im Laufe der Geschichte richtig oder falsch löste und zu lösen trachtete, ist nicht mehr meine Aufgabe, das wird durch die noch folgenden Vorträge dargestellt.

LJUDSTVA NA KANIŽKEM OBMEJNEM OZEMLJU IN TURŠKA NEVARNOST

Povzetek

Ozemlje med Muro in Rabo je bilo skozi stoletja obmejno področje, zato še v 15. stoletju prav redko naseljeno. Okoli 1500 so prihajali sem na begu pred Turki prvi naseljencl, med njimi tudi Hrvati. Nikola Jurišić je že med 1520 in 1525 naselil ubežnike iz okolice Senja. Pokrajina je postajala obrambno področje proti Turkom, zato so v njej množili prebivalstvo iz vseh strani in jo gospodarsko hitreje razvijali.

Po mohački bitki (1526) so kanliško ozemlje organizirali kot obmejno obrambno področje. Na jugu so ga zavarovali z obrambno črto, v katero so vključili tudi Dolnjo Lendavo in Mursko Sobotu, znotraj pa ojačali z črto na Rabl in s črto zahodno od nje. Ob velikem denarnem deležu habsburškega dvora in s pomočjo splošne davčne obveznosti na obravnavanem področju je varovalo kanliško ozemlje redno okoli 20.000 vojakov. Sulejmanova pohoda proti Dunaju 1529 in 1532 sta to ozemlje strašno prizadela. Do težjih turških pustošenj je prihajalo še pozneje. Celo malo plemstvo je gospodarsko propadalo in se spreminjalo v podložnike. Leta 1608 je živelo komaj 80 % prebivalstva v primerjavi z letom 1494. Ljudje so se umikali v zahodno smer v sosednjo Gradišćansko. Sem so prihajale tudi množice Hrvatov. Tu na Gradišćanskem so dobivali tudi plemiči iz Hrvatske, zlasti Nadasdy, Batthyány in Zrinjski, gospostva v zameno za ona, ki so jih doma izročili Habsburžanom. Leta 1600 so Turki osvojili kanliško ozemlje in Gradišćansko je postalo neposredno obmejno področje.

²⁷ Ebd.

²⁸ Ebd. 239.

²⁹ Zimányi Vera: A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágy-sága a XVI—XVII században, Bp. 1968, 16—17.

Sergej Vrišer

ZNAMENJA IN JAVNI SPOMENIKI V MARIBORU DO 1941

V obdobju med vojnama in tudi v prvih letih po osvoboditvi je bilo pogosto slišati, da je Maribor mesto, ki ima za svoj urbanistični profil razmeroma malo javnih spomenikov. Očitek je temeljil na dejstvu, da je bilo teh spomenikov nekoč znatno več in da je razvoj po letu 1918 v tej smeri zastajal. Do danes se je stanje precej spremenilo in mariborsko veduto znova poživlja vrsta sodobnih namenskih spomenikov. Tem so se v minulih štirih letih pridružile še stvaritve dveh kiparskih srečanj v okviru simpozija *Forma viva*. Spomeniško aktivnost Maribora izpričuje nadalje prizadevanje za postavitve osrednjega spomenika narodnoosvobodilni borbi. Nov korak na področju spomeniške dejavnosti pa pomeni slednjič tudi ponovna postavitve baročnega Florijanovega znamenja na Grajskem trgu.

Govoriti je torej mogoče o oživiljenem zanimanju in zavzetosti za mariborske javne spomenike. Ob vsem tem in še posebej ob obnovitvi že opuščenega znamenja se zdi smiselno osvežiti spomin na stare spomenike, na take, ki še stojijo na svojih mestih, in tudi na tiste, ki jih je čas tako ali drugače umaknil iz vsakdanjega življenja.

S pričujočim sestavkom želim torej orisati te spomenike in s tem nekoliko osvetliti spomeniške likovne ambicije Maribora ne glede na to, koliko so le-te vselej zrcalile narodnostne, politične ali kulturne intencije njegovega prebivalstva.

Obdobje, v katerem so stari mariborski spomeniki nastajali, zajema približno dve stoletji in pol. Najstarejši od teh, za katere vemo, izvirajo iz 17. stoletja, najmlajši so iz tridesetih let našega stoletja. Kakor smo označili že v naslovu, gre za izrazita znamenja in javne spomenike, torej za sakralne in profane monumente. Meja med prvimi in drugimi je jasno določljiva, saj sodijo prvi domala vsi v 17. in 18. stoletje, druge pa sta spočela minulo in naše stoletje. Le nekaj sakralnih del zunaj Maribora, v njegovi neposredni okolici, je nastalo v 19. stoletju in pomeni izjemo v tej razdelitvi.

Mariborska mestna znamenja sodijo vsa v obdobje baroka, vsa so figuralna, razdeliti pa jih je mogoče v tri skupine — figuralne stebre, figure na podstavkih in plastike v hišnih nišah. V primeri s prvima dvema skupinama, katerih spomeniki so stali na javnih prostorih, na trgih in ob mostovih, ima tretja skupina glede lokacije intimnejši značaj, saj so nišna znamenja po večini na fasadah zasebnih hiš. Vendar smemo po namembnosti tudi te plastike uvrstiti med javne spomenike, ki se določno razlikujejo od dekorativnih arhitekturnih skulptur.

Prvo znamenje, katerega nastanek je zasidran z letnico, je figuralni Marijin steber na Glavnem trgu. Znamenje so postavili leta 1681, leta 1743 pa so ga zamenjali z novim, sedanjim. Naj na tem mestu strnem domneve, ki so bile doslej izrečene o prvem Marijinem spomeniku. Kult postavljanja stebrov te vrste je bil v 17. stoletju v avstrijskih deželah močno razširjen, pobuda zanj pa so bili

Kip Imakulate, nekoč pod Kalvarijo, domnevno prvo znamenje z Glavnega trga iz leta 1681

poleg popularnega češčenja Marijinega brezmadežnega spočetja tudi nemirni časi s posledicami tridesetletne vojne, turških nevarnosti in pogostih kužnih epidemij. Zdi se, da je lik Brezmadežne tudi pri nas spodrinil dotlej priljubljeno Marijo kraljico z detetom.

Prepričljivo domnevo o mariborskem kipu je izrekel Avguštin Stegenšek. Po njegovem naj bi bila nekdanja Imakulata z Glavnega trga tista, ki je do druge vojne stala ob vznožju mariborske »nemške« Kalvarije. O tej plastiki je mogoče danes razpravljati le še ob ohranjeni in dokaj medli fotografiji. Vendar bi zasnova in mere kipa podkrepile Stegenškovo domnevo. Kip je bil nadnaravnne velikosti, iz peščenca, njegova slogovna govorica pa je v celoti ustrezala poznemu 17. stoletju. Mariborska Imakulata je bila po tipu močno sorodna drugim upodobitvam te vrste, kot jih poznamo v mnogih naših krajih in v avstrijskem delu Štajerske. Kip je predstavljal ženo s sklenjenimi rokami in vihrajočim, čez pas močno nagubanim oblačilom, stoječo na zemeljski krogli in obrnjeno s pogledom navzgor.

Odprto ostane še nadalje vprašanje, kdo je bil avtor tega spomenika. Samo ugibati bi smeli o delavnici mariborskega kiparja Janez Schoya, očeta poznejšega graškega umetnika Janeza Jakoba Schoya. Ta delavnica je imela v Mariboru, tako se zdi, vodilni položaj. Ob tem ugibanju seveda ne izključujemo možnosti, da bi se bil z osrednjim mariborskim spomenikom mogel ukvarjati tudi kak drug umetnik.

O drugem Marijinem znamenju, delu kiparja Jožefa Strauba, ki so ga postavili leta 1743 na mesto dotedanjega stebra, je bilo že mnogo napisanega in tukaj ne bi kazalo vsega ponavljati. Osrednji element spomenika je steber z Imakulato, stoječ na podstavku, ki ima obliko baročnega oltarja z obhajilno mizo in rokokojskimi okraski ob straneh. Podstavek spomenika obdajajo kipi svetnikov — priprošnjikov zoper kužne bolezni — Frančiška Asiškega, Boštjana, Jakoba starejšega, Antona Padovanskega, Roka in Frančiška Ksaverija. Danes manjkata kipa Janeza Krstnika in Janeza Nepomuka, ki sta stala na podstavkih ob vratih, kjer sta sedaj železni svetilki. K oltarju vodijo stopnice, nad menzo je ovalna kartuša z napisom in krongramom, ki govori o postavitvi spomenika.

Kartušo sta pridrževala dva putta; ob obnovitvi spomenika leta 1889 so ju prav tako odstranili s spomenika.

Kompozicija znamenja je domiselno zasnovana. Harmonično prenaša razgibanost od spodnjih elementov k poudarjenemu vrhu. Nemir, ki se razodeva v akcijah Marije in asistenčnih likov, nadalje v stopnišču in podstavku oltarja, ni slučajen, ampak se s premišljenostjo izžareva v odprti tržni prostor ter ustvarja razpoloženje, ki smo ga sicer navajeni v cerkvenih notranjščinah pri oltarnih kompozicijah. Trg dobiva s tem nov, duhoven prevrednoten pomen. Da je avtor pri tem zavestno oblikoval in lociral spomenik kot dominantno ambientalno zaključnega trga, je na dlani. O tem nas prepriča že njegova usmeritev proti vzhodni stranici trga, odkoder je bil dobro viden z glavne prometne poti, dunajsko-tržaške ceste, ki je potekala prek trga.

V več kot dvesto letih, odkar znamenje stoji, so plastike pretrpele mnogo poškodb. Še pa je mogoče ugotoviti, da je Straub upošteval ne le njihovo mesto v celotni kompoziciji, marveč da je z enako suverenostjo kot v lesu obravnaval tudi figuralne nadrobnosti. Kipi so bili vsak zase dognano kiparsko delo. Toliko bolj pogrešamo obe skulpturi, ki so ju pred koncem minulega stoletja odstranili in prenesli v škofijski dvorec v Betnavo pri Mariboru. Kam sta od tam pozneje

Kužno znamenje v Mariboru iz leta 1743. Najstarejši posnetek Maribora iz leta 1849

izginili, ni znano. Na pomoč nam more priskočiti najstarejša fotografija Maribora, ki naj bi bila iz leta 1849. Posnetek Glavnega trga je za današnje pojme slab, vendar več kot dragocen, saj nam prikazuje še neokrnjeno znamenje z vsemi kipi in brez kamnite ograje, ki jih obdaja danes. Le po obrisih je mogoče sklepati o zasnovi obeh figur. Kip Janeza Krstnika je predstavljal svetnika v ostrem kontrapostu, ogrnjenega v kožuh in s križem v desnici. Njegov pendant Janez Nepomuk se je klečeč na oblakih sklanjal v desno. Ta motiv srečujemo v Mariboru tudi pri plastiki istega svetnika, ki je stala nekoč ob dravski brvi, le da je tam figura sklonjena v levo. Kipa obeh Janezov sta se v akcijah precej

razlikovala od drugih figur. S svojima v levo in desno zasukanima telesoma sta kot prva v skupini določno usmerjala gledalčevo oko k drugim figuram in harmonično sklepala ciklus plastik. Vnašala sta v kompozicijo večji nemir, značilno baročno drastično demonstracijo občutij in ni izključeno, da ju je prav zaradi teh značilnosti odstranila baroku nenaklonjena umetnostna doba ob koncu 19. stoletja.

Tretji mariborski figuradni steber je Florijanovo znamenje na Grajskem trgu. Spomenik so na novo postavili decembra 1970. Zaradi oviranja prometa so ga namreč odstranili s trga leta 1872, ko so prek grajskega dvorišča speljali sedanjo Grajsko ulico. Pozneje je znamenje prešlo v zasebno last in slednjič v muzej. Od prvotnega znamenja sta se ohranila samo kip in kapitel stebra, pri obnovi je bilo torej treba izdelati nov podstavek in steber.

Znamenje ima profiliran podstavek s stopnicami, na podstavku se dviga uviti steber s kompozitnim kapitelom, okrašenim z angelskimi glavicami. Vrh stebra stoji svetnik — zaščitnik pred ognjem: na glavi ima vojaški šlem s perjanico, na prsih oklep in prek njega vihrajoče ogrinjalo. Nekoliko sklonjen drži v levici benderce, v desnici pa vedro, iz katerega zliva vodo na gorečo hišico ob nogah.

Kip je v celoti izdelan za pogled iz daljave in od spodaj, njegova površina je obdelana sumarično in če si ga ogledamo od blizu, je sv. Florijan skromno umetniško delo. Kipar ga je sicer razgibal, vendar se je, pač zaradi pomanjkanja večjega znanja, zvesto držal kamnitega bloka, iz katerega ga je izklesal. Tako so gibi dokaj umirjeni, gube oblačila položene ob telesu in tudi z obraza ni razbrati nekega vidnejšega čustvenega vzgiba.

V zasnovi učinkuje figura sicer baročno, nekaj nadrobnosti, kot npr. okorna, proti običaju baroka nenakodrana brada, brki in lasje, oblika čelade in ne nazadnje sorazmerno boječe razgibano telo, pa spominjajo prej na čas, ko je barok

sv. Florijana, z znamenja na Grajskem trgu

že izzveneval, torej na 19. stoletje, kakor pa na dobo okoli 1680, v kateri naj bi bilo Florijanovo znamenje nastalo.

Precej drugače učinkuje kapitel stebra. Njegova obdelava se zdi vsekakor izvorno baročna in bi z vkomponiranimi angelskimi glavicami prej ustrezala času postavitve spomenika, enako tudi oblika uvitega stebra. Zdi se torej, kot bi bil kip mlajši od kapitela in tudi delo druge, manj večje roke.

R. G. Puff omenja leta 1847 v opisu Grajskega trga, da stoji Florijanov steber med dvema kipoma svetnikov, ki sta povprečno kiparsko delo. Tudi A. Janisch ponavlja Puffovo trditev. Na fotografiji Grajskega trga iz šestdesetih let 19. stoletja je dovolj razločno videti Florijanov kip, prav ta, ki se je ohranil do danes, omenjenih stranskih plastik pa ni ob stebru. Kolikor ne gre za Puffovo pomoto, bi bilo torej mogoče, da sta stala stranska kipa na posebnih podstavkih ob stebru in da so znamenje po letu 1847 obnovili, stranski figuri pa odstranili in da je bil tedaj deležen določenih predelav tudi steber s Florijanovim kipom.

Florijanovega znamenja prav gotovo ni moč primerjati z zasovo in skulpturalnimi vrednotami Straubovega spomenika. Kako veljavno prostorsko vlogo pa je igralo nekdanj na lijakasto oblikovanem Grajskem trgu, ne izpričuje samo stara fotografija, marveč je živo občutiti danes, ko je obnovljeni steber vidno povzdignil tržni ambient in ga kljub neustreznim novejšim stavbam približal nekdanjemu merilu.

Po A. Mallyju naj bi bili znamenje postavili po veliki kugi, ki je leta 1680 razsajala tudi v Mariboru. Verjetneje se zdi, da spomenika niso postavili v zvezi s kugo, ampak v priprošnje namene zaradi pogostnih požarov v mestu. Na Vischer-Trostovem bakrorezu iz leta 1681, ki nam kaže mariborski grad z južne, tržne strani, ni Florijanovega znamenja. Mogoče bi seveda bilo, da ga je risar izpustil, ker ga je zanimala pač samo grajska fasada, dasiravno je znamenje stalo prav blizu gradu. Lahko pa bi bil steber tudi nekoliko mlajši, kar pa se sedaj ne da točneje dokazati.

V drugo skupino figuralnih znamenj sodita dva spomenika, oba posvečena Janezu Nepomuku. Priljubljeni lik praškega mučenca srečujemo od začetka 18. stoletja v mnogih naših krajih. Zanimivo je, da se pojavlja v Mariboru, če upoštevamo že omenjeni Nepomukov kip pri kužnem znamenju, kar trikrat.

Najstarejši od teh je Janez Nepomuk, ki je stal nekoč ob lesenem dravskem mostu v Pristanu. Plastika nam prikazuje svetnika v običajnem baročnem duhovniškem oblačilu z bereto, krznenim ogrinjalom in korno srajco. Svetnik drži prek prsi križ in palmovo vejico. Gube oblačila so ozke, vzporedne, telo je podano v blagem kontrastu s sklonjeno glavo. V celoti izžareva delo umirjeno zamaknjenost, ki je značilna za svetnikov lik. Danes kaže plastika, ohranjena je v muzeju, sledove močnih poškodb in je zato mnogo oblikovnih nadržbnosti zabrisanih. Vendar pa skoraj ne bi dvomili, da je kip kot mestni spomenik izdelal domač kipar iz začetka 18. stoletja. Precejšnje sorodnosti s to plastiko zasledimo v figuri istega svetnika v kapelici ob Pesnici na cesti proti Lenartu.

Podoba je, da je kult Janeza Nepomuka okoli sredine stoletja močno narastel, saj je dobil Maribor v začetku petdesetih let 18. stoletja (morda 1752, kot je bilo razbrati iz kronograma na okrušenem napisu) drugi Nepomukov spomenik. Tokrat je bila očitno na delu močnejša kiparska osebnost, kot vse kaže — Jožef Straub ali pa kipar iz njegove bližine. Nazadnje je stal kip v Strmi ulici ob dravski brvi, odkoder so ga prenesli v muzej.

Plastika ali bolje figuralna skupina — svetnik in putto — stoji na trebušasto oblikovanem podstavku, katerega spodnji del je odbit. Po napisu na spodnji strani, ki gotovo ni bil povsem pri tleh, kot je danes, smemo sklepati, da je bil podstavek razmeroma visok. Svetnik kleči na kopi vrtinčasto oblikovanih oblakov. Z levico drži kapo, desno roko polaga na križ, ki mu ga pridržuje klečeč putto. Svetnik in angel se ozirata navzdol proti gledalcu. Motiv z Janezom Nepomukom in puttom na oblakih srečujemo sicer redkeje kot upodobitve samega svetnika, saj je kompozicija te vrste kiparsko zahtevnejša. Ponekod se v različicah tega motiva pojavlja še drugi putto, ki s prstom na ustih

Znamenje z Janezom Nepomukom, nekoč ob dravski brvi, sredna 18. stoletja

opominja na svetnikovo spovedniško usodo. Naj pri tem omenimo samo dve markantni uresničitvi tega motiva iz naše bližine. Leta 1724 je upodobil Nepomukovo vizijo s kar štirimi figurami graški kipar, Mariborčan Janez Jakob Sehoy (danes je delo v dunajskem Belvederu), kip svetnika z dvema angeloma pa je 1727 izdelal za savski most pri Črnučah ljubljanski umetnik Francesco Robba (danes pred florijansko cerkvijo v Ljubljani).

Mariborsko znamenje je za nekaj desetletij mlajše od omenjenih dveh del. Je iz peščenea in starost mu je površino že močno načela. Kompozicijsko je delo uravnoteženo, čutiti je, da se je kipar z veščino gibal v mejah kamnitega bloka. Znal je prizor umirjeno razgibati, povezati figuri z gibi in predstaviti vizijo z gmoto oblakov. Delu manjka sicer poudarjena psihična Sehoyeva ali Robbova nota, zamaknjenost svetnikova je bolj nakazana kot notranje doživeta. Vendar pa je znamenje pomenilo korak naprej v mariborski plastiki, saj je enako kakor kužno znamenje razbijalo ikonografsko konvencionalnost dotodanjih sakralnih monumentov.

Stari Maribor je imel sorazmerno mnogo nišnih znamenj. V naš čas se nam jih je ohranilo sedem, nekatera od teh pa ne stojijo več na svojih prvotnih mestih. Razdeliti bi jih mogli v dve skupini, in sicer na znamenja z Marijo in detetom ter plastike Imakulate.

Med prvimi je najstarejša Marija z detetom, ki je bila do gradnje dravskega mostu v letih 1908—13 na vogalu hiše v Dravski ulici. Kip, ki je danes v muzeju, predstavlja Marijo s krono in razčesanimi lasmi ter v kraljevskem ogrinjalu. V desnici je nekoč držala žezlo, na desnici ji sedi dete, ki objema z eno roko mater in z drugo zemeljsko kroglo. Plastika je iz marmora, skoraj naravne velikosti, zajeta je v strogi blok, kar učinkuje hkrati monumentalno in okorno. Dete se privija k materi, le-ta ima roke povsem ob telesu in tudi oblačilo zvesto spremlja postavo. Po trdih gubah Marijinega habitusa in tipiki obrazov ter togi monumentalni drži bi delo uvrstili približno v drugo tretjino 17. stoletja. Iz te dobe poznamo več Marijinih plastik s takimi značilnostmi.

Imakulata, v niši na Koroški cesti, prva polovica 18. stoletja

Mariborsko znamenje se motivno in tudi po kiparski dikciji precej približuje Marijini sohi v Fürstenfeldu, ki jo je leta 1663 izklesal Johannes Fehlner, vendar govorijo nadrobnosti našega kipa za drugega avtorja.

Iz 17. stoletja, morda iz zadnjih desetletij, utegne biti figura Marije z detetom na zemeljski krogli in z zmajem v manjši niši na Koroški cesti. Značilni za to plastiko sta maniristično sloki postavi z majhnima glavama, omeniti velja zgovornost plastične obdelave in obrisa, vendar ustvarja kipec tudi vtis neke neurejene nagnetenosti.

Tretji kipec Marije z detetom je nekoč krasil nišo gostilne na vogalu Grajskega trga in Slovenske ulice (danes hotel Orel). Plastiko so po drugi vojni uničili in spominja nanjo le skrajno slab posnetek. Kip je predstavljal Marijo z otrokom v kraljevskem ornatu, s krono in žezlom, stoječo na oblakih. Mati je bila oblečena v baročno krinolino, izpod krone pa ji je padal do roba obleke razgrnjen peplum.

Plastika je močno spominjala na znani milostni kip Marije, ki je bil v 18. stoletju v mariborski minoritski cerkvi in je danes v velikem oltarju frančiškanske cerkve. Leseni kip milostne podobe so prenesli v Maribor okoli sredine stoletja. Sloves tega kipa se je naglo razširil in je odtlej privabljal v Maribor številne romarje. Najbrž je mogoče pojasniti nastanek uničenega kamnatega kipa z Grajskega trga prav v zvezi s pomenom, ki si ga je mesto pridobilo kot romarski kraj.

V skupini Imakulat je posebnost kip iz niše v Volkmerjevem prehodu (danes poslopje hotela Zamorec). Prikazuje nam Marijo, ki z vdanostno sklonjeno glavo in sklenjenimi rokami poklekujeta na zemeljsko kroglo in s kolenom pritiska k tlom vzpenjajočega se krilatega zmaja. Motiv je redkost med našimi plastikami te vrste, opraviti pa imamo tudi z delom izurjenega umetnika. Studiozno je obdelana Marijina glava, nadalje težavna drža poklekujočega telesa, domiselno razčlenjene so tudi globoke gube, ki bogatijo oblačilo. Avtorja kipa je vsekakor treba iskati med vidnejšimi štajerskimi kiparji 18. stoletja. Verjetno je tudi, da je bila plastika nekoč na kakem drugem mestu.

Imakulata v Volkmerjevem prehodu,
1. pol. 18. stoletja

Imakulata v niši v Vetrinjski ulici,
1. pol. 18. stoletja

Iz 18. stoletja, najbrž iz prve polovice, je tudi druga Brezmadežna, nekoč na hiši v Gosposki ulici ob Glavnem trgu. Kip predstavlja stoječo ženo s sklenjenimi rokami, z običajnim s hrbta čez pas plapolajočim plaščem in stoječo na kači, ki ovija zemeljsko kroglo. Zveste času so poteze obraza in pričeska z zadaj spetnimi lasmi. Plastika je bila živahno poslikana.

Manjšo Marijo najdemo še v niši hiše št. 14 v Vetrinjski ulici. Tudi ta kip po svojem konceptu povsem ustreza prototipu baročne Imakulatac. Je delo neznanca, a spretno roke. Figura je zanimiva zaradi nemirno razgibanega telesa. Marija se v molitvi sunkovito obrača v stran, tudi draperija, ki brazda obleko, prispeva k slikovitem vtisu njenega lika. Kljub tem odlikam ne bi mogli dela določneje pripisati temu ali onemu umetniku. Nasploh je treba ponoviti, da povzroča iskanje avtorjev pri kamniti, na prostem stoječi in od časa naglodani plastiki mnogo več preglavic kakor pa dela, ki so v zaprtih prostorih. Kakor mnogokje drugod se moramo tudi pri večini mariborskih javnih plastik zadovoljiti z okvirnimi stilnimi opredelitvami in datiranjem, sled za avtorji pa bi mogli razkriti samo pisani viri.

Kot zadnje bi omenili še leseno plastiko Marije s fasade danes že porušene psevdogotske hiše v Dravski ulici. Figura je v zasnovi še ubrana v baročnem duhu; za to govorita obraz in duktus oblačila. Le težko pa bi spregledali določeno otrdelost v celotni postavi, kar pa je manj posledica kiparjeve neizurjenosti kakor pobaročne manire 19. stoletja; ki je v bistvu le odmev na likovno razpoloženje vplivne in umetnostno tvorne preteklosti.

Predno preidemo k spomenikom 19. stoletja, naj omenim še nekatera pomembnejša znamenja v bližnji mariborski okolici. Z letnico 1742 je označena Brezmadežna, ki se je nekoč z vinograda v Melju ozirala po Dravskem polju. Nadnaravno velika figura je dokaj grobo, vendar skladno izklesana, lice je

Imakulata, nekoč v Melju, 1742

Kristus pod križem, delo Jožefa Strauba, znamenje na Kalvariji, sredina 18. stoletja

brezizrazno, gube pa so globoko zarezane in oglate. Delu se pozna, da je bilo namenjeno za učinek iz daljave, in v tem smislu se je kiparju tudi posrečilo. Pripisujemo ga Mariborčanu Janezu Walzu, ki ga poznamo po nekaterih delih v Malečniku pri Mariboru.

Na tako imenovani »nemški« Kalvariji, neposredno nad mestom, sta dve plastiki, ki ju velja uvrstiti med baročna znamenja. V peti kapelici ob poti k cerkvi sv. Barbare je figuralna skupina, ki nam kaže prizor s Kristusom pod križem. Kdor se ustavi pred to kapelico, plastiko komaj uzre, ker jo domala povsem zakrivajo vrata. Glavi Kristusa in rablja, ki ga bije, sta precej

poškodovani. Kot pravi Stegenšek, je stala skupina nekoč na prostem in so jo šele okoli 1820 obzidali s kapelico. Po Stegenškovem mnenju naj bi bila plastika iz konca 17. stoletja. Tudi mi je še do nedavnega nismo znali določeneje opredeliti. Danes jo je moč — ob zadostnem poznavanju opusa Jožefa Strauba — brez pomišljanja razglasiti za delo tega uglednega umetnika. Za Strauba pričajo mnoge nadrobnosti, ki so nam znane iz njegovega osebnega sloga: detajli lica, rok, nog itd. Zanj govori tudi ekspresivna, teatralična nota, s katero je obarvan ves prizor. Lahko si je predstavljati, da je skupina, ko je še stala sredi naravnega okolja, močno učinkovala na mimoidoče.

Drugo znamenje na Kalvariji je manjši kip sv. Jožefa z detetom na južni strani cerkvice. Figura z različnimi sledovi baroka in tudi izurjene kiparske roke je najverjetneje iz prve polovice 18. stoletja.

In še enkrat Jožef Straub in Janez Nepomuk. Kot kaže, je imel kipar nekajkrat opraviti s klesanjem plastik tega svetnika. Njegovo delo je tudi kip Janeza Nepomuka iz nekdanje kapelice v Kamnici, danes v muzeju. Nastal je leta 1752, po vsem bistvu pa je značilna umetnina tega mariborskega mojstra. Nepomuk kaže sledove krepko zastavljenega dleta, v odločnih, a uglajenih potezah je obravnavana svetnikova glava s kodrasto brado in valovitimi lasmi, enako roke, drža telesa. V primeri z drugimi, precej ustaljenimi upodobitvami tega svetnika je kamniški Nepomuk v baročnem talarju, brez krznenega ogrinjala, pač pa stiska pod pazduho širokokrajni duhovniški klobuk. Kip je bil do prenosa v muzej v pokritem prostoru in je zato razmeroma dobro ohranjen.

V Košakih je stalo znamenje s kipom sv. Jožefa z detetom. Na podstavku je bila letnica 1829, očitno pa je bila plastika starejša, poznobaročna. Pred leti so ji odbili glavo, če sodimo po detetu, ki ga je svetnik držal v naročju, pa tudi po obilju z rutino izklesanih gub v oblačilu, se ne bi pomišljali pripisati je kiparju graško-mariborske smeri v 18. stoletju. Prav testeno razpotegnjeni konci oblačil, kot jih poznamo pri kiparjih Königerju in Holzingerju, bi nas spodbujali k taki domnevi.

V kapelici na Piramidi, ki so jo zgradili 1821 na mestu, kjer je nekoč stalo grajsko poslopje in pozneje kamnita piramida, o kateri bomo spregovorili na drugem mestu, je še ohranjena figura Brezmadežne v nadnaravni velikosti. Kip se določno razlikuje od baročnih Imakulat in razodeva umirjene, iz antike prepisane poteze v obličju in noši, značilnosti, ki jih je tudi v naše snovanje vnašala doba klasicizma. Plastika je ena redkih prič tega časa v Mariboru.

Kot zadnje v vrsti sakralnih znamenj v mariborski okolici naj omenimo steber s kipom Marije in deteta iz Bresternice pri Mariboru. Postaviti ga je dal okoli 1860 grof d'Avernas. Steber je kazal gotske ali bolje psevdogotske stilne znake, a tudi plastika matere in otroka je z umirjenostjo v drži in izrazu povsem ustrezala okusu psvedohistoričnih slogov.

Ko prehajamo v našem opisu od sakralnih znamenj k skupini profanih javnih spomenikov, kot jih pojmuje v današnjem smislu, se mi zdi primerno vključiti v ta opis še dve skupini spomenikov.

V prvo, starejšo se zaokrožujejo tri dela, ki po svojem prvotnem namenu niso imela spomeniškega značaja, kot ga imajo danes, pač pa jim je bila ta vloga dodeljena šele z 19. stoletjem. Spomenik te vrste je plastika ležečega rimskega leva na Slomškovem trgu. Gre za nagrobno figuro iz 1. ali 2. stoletja naše ere, kakršne so nam znane npr. z najdišč pri Lipnici in Konjicah. A. Janišč omenja, da so mariborskega leva našli v dravski strugi pri Staršah. Vsekakor naj bi bila plastika že v šestdesetih letih v Mariboru. Stala je na prostem, pozneje so jo vzdali v stopnišče cerkvenega zvonika, naš čas pa ji je spet odmeril prostor in s tem vidnejšo spomeniško funkcijo na reguliranem trgu pred stolnico.

Ko smo že pri stolnici, velja omeniti vrsto nagrobnikov, ki so vzdani v ostenje cerkve. To so napisne in reliefne plošče z grobov mariborskih plemičev in meščanov iz časov od 15. do 17. stoletja. Tudi te plošče so dobile, potem ko so ukinili staro pokopališče okoli cerkve, značaj javnih spomenikov, saj njihove pomembnosti nikakor ne kaže presojeti samo po zgodovinskem pričevanju o nekdanjih prebivalcih Maribora, ampak prav tako tudi po njihovi

Pokopališki svetilnik iz l. 1517 na Slomškovem trgu

likovni veljavnosti. Vendar sodijo nagrobniki v posebno in zaključeno umetnostno področje, ki se je skozi stoletja razvijalo po svoji zakonitosti, in jih zato v okviru naše razprave ne bomo obravnavali.

Na Slomškovem trgu, nedaleč od rimskega leva, stoji drugo znamenje, ki sodi v to skupino, pokopališki svetilnik iz leta 1517. Svetilnik je bil v strokovni literaturi že nekajkrat opisan, zato tega opisa na tem mestu ne bi n drobneje ponavljali. Leta 1890 so našli ob preurejanju trga uviti steber in kapitel svetilnika, okrašen s ščitki in letnico 1517. Manjkajoče dele, tj. podstavek z bazo stebra in svetilno hišico s šilastimi okni in baldahinskim vrhom ter križno rožo, je izdelal mariborski kamnosek M. Rath po osnutku A. Mikowicsa. Rekonstrukcija se je s posluhom prilagodila poznogotskemu značaju izkopanega stebra. Leta 1892 so steber postavili ob južno stran prezbiterija stolnice, od leta 1970 pa je spet na sredini trga, približno tam, kjer je nekoč rabil za pokopališke namene. Mariborski svetilnik sodi med redke spomenike te vrste na naših tleh. Danes poživlja preurejeni Slomškov trg. S prestavitvijo v sredino trga so svetilniku vrnili njegovo dokumentarno pričevalnost, hkrati pa je močnejše kot doslej zaživel v vlogi javnega spomenika in ambientalne poživitve.

V skupino starih spomenikov z novo vlogo bi na tretje mesto postavili dve reliefni plošči iz leta 1552 na Koroški cesti ob nekdanjih mestnih vratih. Prva plošča nam kaže grb Ferdinanda I. — enoglavega orla, obdanega z redom zlatega runa; na grbu je kraljevska krona, pod njim Pafometovo obličje med dvema levjima glavama. Na drugi plošči, vzdani na nasprotni strani ceste, je izklesan mariborski mestni grb. Tudi ta plošča ima letnico 1552. Skoraj brez dvoma je, da sta bili plošči nekoč na mestnih vratih ali ob njih. Podobne heraldične reliefe iz istega časa najdemo npr. na mestnih vratih in grajskem stolpu v Gradcu. Avtorja graških plošč sta znana: prvo je izklesal leta 1552 Jakob Frison, drugo 1606 Martin Pocabello. Frisona je najel Domenico de Lallo, torej isti arhitekt, ki je gradil tudi mariborske grajske utrdbe in mestno obzidje. Zveza med njima v Mariboru bi torej ne bila izključena. Koroška vrata so bila

pred gradnjo dunajsko-tržaške ceste glavni vhod v Maribor, heraldična deko-
racija na njenem pročelju pa to trditev le še potrjuje. Ko so mestna vrata po-
drli, so heraldični plošči vzdali na bližnji stavbi kot obeležje nekdanje obzidne
arhitekture.

Druga skupina iz obdobja prehoda od sakralnih znamenj k javnim spome-
nikom sta dva spomenika v obliki piramide. Postavljanje spominskih piramid
in obeliskov je prišlo v navado z nastopajočim klasicizmom. Spomenikov te
vrste je bilo več tudi pri nas, nekaj jih poznamo iz prve polovice 19. stoletja
v Ljubljani.

Prva mariborska piramida je bila precej starejša od ljubljanskih. Postavili
so jo po letu 1780, potem ko so podrli stari grad — Gornji Maribor na griču
tik nad mestom. Grič se odtlej imenuje Piramida. Leta 1821 je v spomenik
udarila strela in ga uničila. Na nekaterih grafikah, npr. na Tiefenthalovem ba-
krorezu Maribora iz leta 1797 in na Runk-Zieglerjevi veduti, nastali okoli 1810,
je videti to piramido, vendar se zdi, da je na obeh podobah narisana močno
prevelika. Tudi ima prej obliko obeliska kot piramide. Seveda moramo v teh
primerih računati s precejšnjo površnostjo risarjev, o čemer nas prepričajo
še druge netočnosti na teh grafikah.

Na Košaškem vrhu stoji močno okrušena tristranična piramida iz lom-
ljenca in rezanega kamna. Njen spodnji del je širši in nosi na čelni strani napis
FRIEDE DEM VATERLAND July 1850, v zgornjem delu piramide je bila niša,
morda namenjena za kip, nad njo pa je napis SEGEN DEN MENSCHEN. V li-
teraturi o Mariboru ne zasledimo podatkov o tej piramidi. Po citatih in letnici
nastanka bi sklepali, da je bila postavljena kot spomin na vojne pohode, morda
na vojno v Italiji.

R. G. Puff omenja leta 1847, da je bil ob steno normalke na tedanjem Stol-
nem trgu prizidan spomenik, ki je imel obliko piramide. To je bil spomenik
dragoncu Vaclavu Karliku, ki je leta 1809 padel na tem trgu v boju s franco-
skimi vojaki. Spomenika ni več, bolje kot Puff pa nas o njem pouči ohranjena
fotografija. V bistvu ni šlo za piramido, marveč za reliefno kompozicijo s pod-
stavkom in prizmatičnim srednjim delom, na katerem je bila napisna plošča
z opisom dogodka, za njo pa krsta in obelisk. Vrh spomenika so krasili obraz
z brki (pač podoba padlega), antični šlem, ščit, vojaški plašč in nagrobna žara.

Prvi spomenik Vaclavu Karliku, na Slomškovem
trgu, v prvi polovici 19. stoletja

Kompozicija je spominjala na renesančne nagrobnike s sarkofagom. Nastala je v prvi polovici 19. stoletja in je bila edini nam doslej znani javni posvetni spomenik iz tega časa.

Nova doba v razvoju javnih likovnih spomenikov se je začela v Mariboru v osemdesetih letih 19. stoletja. Po zgledih, ki jih je narekovalo obdobje historičnih slogov in kakršnih je bilo v obilju po vsej monarhiji, so v času do konca prve svetovne vojne postavili v mestu deset javnih spomenikov, od tega kar pet figuralnih.

Leta 1882 je dr. Otmar Reiser, odvetnik na Dunaju, poklonil svojemu rojstnemu mestu spomenik cesarja Jožefa II. Postavljanje spomenikov Jožefu II. se sklada s političnim gibanjem nemških liberalcev. Le-ti so se v duhu jožefinskih načel zavzemali »za osvoboditev duha, boljše socialno stanje, razvoj države in veljavo nemštva«, kakor so navajali v svojih geslih ob odkritju spomenika. Iz tega časa poznamo več spomenikov Jožefu II., med drugimi so istega leta kot v Mariboru postavili tak spomenik tudi v Celju.

Spomenik je stal v starejšem delu mestnega parka. Predstavljal je cesarja v naravni velikosti. Figura je stala na prizmatičnem, ob vznožju in na zgornjem robu profiliranem podstavku. Cesar je bil upodobljen v značilni monumentalni pozi z listino v roki, s poigravajočo nogo in v uniformi z odlikovanji,

Spomenik cesarju Jožefu II. v mariborskem parku, 1882

lentó in mečem. Ob strani je bil prek podstavka pogrtnjen cesarski plašč. Naturalistična obdelava figure in tudi njena stereotipna zasnova sta povsem ustrezali stilnemu okusu dobe. Ime avtorja se nam ni ohranilo, najverjetneje pa je šlo za enega od številnih odlitkov Jožefovega kipa, katerega avtor je bil dunajski kipar Rudolf von Kauffungen. Le-ta je izdelal cesarjevo plastiko za dunajsko bolnišnico, nadalje za Punksersdorf pri Dunaju, več ponovitev istega spomenika pa je postavilo nemško prebivalstvo po moravskih mestih. Kakor druge so tudi mariborski spomenik ulili v Blanskem na Moravskem. Kauffun-

Spomenik nadvojvodi Janezu v mestnem parku, 1883

gen je bil učenec kiparjev Helmerja in Kundmanna, v svojih delih pa je uporabljal učinke, kot jih je že nekaj desetletij poprej uveljavil Reitschel, npr. pri weimarskem spomeniku Goetheju in Schillerju.

V podobnih okoliščinah kakor Jožefov spomenik je leta 1883 Maribor dobil kip nadvojvode Janeza. Tudi zanj je izšla pobuda iz gibanja, ki se je razvilo v kult poveličevanja tega člana vladarske hiše in ki je razširjalo tudi sicer na Štajerskem dejansko zasidrano Janezovo priljubljenost. Za zasluge, ki si jih je pridobil s pospeševanjem smotrnega gospodarstva, zlasti vinogradništva, in s skrbjo za ceste in mostove so mu po izgradnji mostu v Zidanem mostu leta 1826 postavili železno poprsje z latinskim napisom. Spomenik so pozneje podrli. Že leta 1853 je bil za Židani most odbran nov spomenik, vendar do postavitve ni prišlo. Oblastem v času Bachovega absolutizma spomenik namreč ni ustrezal, ker je bil cesarski princ upodobljen v štajerski ljudski noši.

Spomenik je pozneje kupil dr. Otmar Reiser in ga kot »neznani darovalec« poklonil Mariboru. Do leta 1918 je stal kip v mestnem parku, danes ga hrani mariborski muzej. Na podstavku iz rezanega kamna, ki ga je obraščal bršljan, je stala nadnaravno velika figura nadvojvode Janeza. V podobni drži kakor Jožef II., s štajerskim alpskim klobukom, lovsko torbo in rogom za smodnik se je upodobljenec opiral na planinsko palico, ob nogah mu je ležal divji petelin.

Četudi se je plastika zdela oblastem v minulem stoletju neprimerna, kaže seveda vse značilnosti reprezentativnega fevdalnega monumenta. Pomenila je tako rekoč pendant plastiki Jožefa II. Primerjava med njima pokaže močne sorodnosti v zamisli in nadrobnostih, kar bi govorilo za istega kiparja ali vsaj za ustvarjalca iz njegove bližine. Tudi ta kip so ulili v Blanskem.

Leto 1883 ima poseben pomen, saj je Maribor dobil že mesec dni za spomenikom nadvojvodi Janezu še spomenik admiralu Wilhelmu von Tegetthoffu. Vse do zloma monarhije je bil to osrednji spomenik mesta, čeravno je stal

v novem parku za gradom (današnji Leninov trg), torej zunaj strogega mestnega središča. O pomenu, ki so mu ga pripisovali, pričajo priprave zanj, izbor umetnika in samo odkritje, ki je bilo ob obisku cesarja Franca Jožefa v Mariboru. Cesar je bil navzoč tudi pri odkritju.

Postavitev tega spomenika sodi v obdobje proslavljanja admirala Tegethoffa, ki se je pričelo po njegovi zmagi pri Visu 1866 in je trajalo vse do konca Avstrije. Namen tega gibanja je bil krepiti sicer dokaj neznatno pomorsko vojaško veljavo monarhije, sočasno naj bi se tako utrjeval tudi avstrijski patriotizem. V Mariboru so vse te akcije imele tudi neprikrit pronemški poudarek.

Maribor se je kot Tegethoffovo rojstno mesto temeljito pripravil na postavitev tega spomenika. Že leta 1871 so sestavili odbor za spomenik, 1875 pa so naročili idejno skico pri arhitektu Bücherju. Kiparsko delo je bilo poverjeno akademskemu kiparju Henriku Fussu, profesorju na umetnoobrtni šoli v Innsbrucku. Livarsko delo je opravil Karel Turbain na Dunaju, podstavek pa je izdelal Anton Poschacher iz Mauthausna.

Spomenik admiralu W. v. Tegetthoffu nekoč v parku pred 1. gimnazijo, 1883

Tegethoffov spomenik je imel v tlorisu obliko podolgovate elipse. Na stopničastem podstavku se je dvigal steber z admiralovim poprsjem, ob vznožju stebra sta sedeli dve krilati ženski figuri, simbolični upodobitvi pomorskih zmag pri Helgolandu in Visu. Tegethoff je bil upodobljen s polno cesarsko brado in brki, pri čemer je kiparju rabila za osnutek pač fotografija admirala iz let po viški bitki. Spomenika v Pulju in na Dunaju ga namreč prikazujeta v zgodnejših letih. Sedeči ženi sta držali v rokah attribute pomorstva in zmage.

Kipar Fuss si je še kot Kundmannov učenec prizadeval, da bi dobil naročilo za izdelavo Tegethoffovega spomenika v Pulju. Vendar so realizacijo puljskega spomenika poverili prof. Kundmannu, ki je s Hasenauerjem tudi avtor Tegethoffovega spomenika na Dunaju (1886). Fuss si je s prizadevnim delom in idealnimi pogledi na umetnost ustvaril ob svojem času sloveče ime.

Postavitev Tegethoffovega spomenika je bila, če upoštevamo likovno slabokrvnost tedanjega Maribora in če delo presojava z merili političnih in kultur-

nih ambicij monarhije, za Maribor pomembno dejanje. Prvič je bil za javno plastiko pritegnjen k delu renomiran umetnik, učenec dunajske šole in spomeniške smeri, vplivne po vsej Avstriji. Prezreti pa tudi ne kaže namembnosti spomenika. Saj je hotel Maribor na monumentalen način poudariti svojo vlogo kot Tegethoffovo rojstno mesto. V tej vlogi je spomenik leta 1913 dobil dokumentarni poudarek: tedaj so ga namreč obdali z ograjo, verigami za sidro s Tegethoffove admiralske ladje v bitki pri Visu.

Naslednji figuradni spomenik je dobilo mesto leta 1898 s kipom Franca Jožefa I. pred kadetnico. Postavili so ga ob petdesetletnici cesarjevega vladanja, postavitvi pa so botrovali prav isti politični aspekti kot že pri prej omenjenih plastikah.

Kip je stal na podstavku iz mauthausenskega granita, ki ga je krasil izklesan lovorov feston. Bil je več kot dva metra visok in je prikazoval cesarja v pohodni maršalski uniformi s kapo, razpetim plaščem in daljnogledom v roki. Kipar je uporabil ustaljeni motiv z vzravnano figuro, počivajočo na eni nogi.

Spomenik Francu Jožefu I. v kadetnici. 1898

Čeprav bržkone ni upodobil vladarja po živem modelu, se mu je posvetil pri vseh nadrobnostih obraza, postave in oblačila. Kakor so zapisali v tistem času, »so kip občudovali na Dunaju člani cesarske hiše in generaliteta«.

Avtor plastike je bil Edmund Hofmann von Aspernburg, kipar na Dunaju, učenec kiparjev Kundmanna in Zumbuscha, in v avstrijskem likovnem svetu znan oblikovalec javnih spomenikov, vodnjakov in zlasti vladarskih plastik. Z njegovim delom je dobil Maribor nov dosežek likovne smeri, ki je v prvi vrsti stregla namenom državne reprezentativnosti. Spomenik so ulili v bron v livarni Hansa Frömmela na Dunaju.

Cesarjeva plastika pred pročeljem kadetnice je bila širši javnosti razmeroma malo znana. Značilno je, da je podobno plastiko Franca Jožefa v pohodni uniformi s plaščem leta 1908 izdelal kipar Klimbusch in stoji danes v parku pri novem dvoru na Dunaju.

Vrsto figuralnih spomenikov je ob nastopu našega stoletja prekinil nov spomenik — spominski steber v novem delu mestnega parka. Postavili so ga leta 1900 kot obeležje mestne dejavnosti. Spomenik je imel za osnovo prizmatičen podstavek z napisnimi ploščami. Srednji del, v katerem se je kazal v bronastem reliefu mestni grb, se je z dvema volutama zoževal v kaneliran steber. Spomenik je izdelal mariborski kamnosek Jožef Peyer. Leta 1928 so ga z napisi v spomin na osvoboditev Maribora in z jugoslovanskim državnim orlom, ki je držal v krempljih zlomljen meč, preuredili za namene nove države.

Posebnost med mariborskimi novejšimi spomeniki je pomenil drugi spomenik, posvečen Vaclavu Karliku. Odkrili so ga leta 1903, potem ko so odstranili že dotrajani relief iz prve polovice 19. stoletja. Podobno kakor prvi je imel tudi drugi spomenik obliko nagrobnika. V spodnjem, prizmatičnem delu je bila

Del drugega spomenika Vaclavu Karliku, 1903

napisna plošča, zgornji del je imel obliko čokatega obeliska, pred katerim so bili v reliefu izklesani vojaški simboli — kirasirski šlem, konjeniški sablji, pištoli, zastava, lovorovo listje in levja glava. Tudi ta spomenik je izdelal Mariborčan Jožef Peyer. Postavili so ga ob zunanji strani prezbiterija stolnice in je, vključen med druge nagrobne plošče na zunanjščini cerkve, simbolično obeleževal prizorišče Karlikove smrti.

Med javne spomenike je treba prišteti tudi spomenik padlim vojakom 47. pešpolka, ki so ga leta 1904 postavili na mariborski Kalvariji. Izdelati ga je dal polkovnik baron Alfonz Zirnheimb. Spomenik je sestavljalo več neenakih skal, v obrisu je imel piramidasto obliko, na sprednji strani je bila napisna plošča. Spomenik je oddaljeno spominjal na spominske piramide iz prve polovice 19. stoletja, nekoliko tudi na nagrobni monument, predvsem pa se je s svojo obliko prilagajal gozdnatemu okolju.

Leta 1904 je dobilo mesto svoj peti figuralni spomenik. To je bila plastika mariborskega župana Andreja Tappeinerja. Postavili so jo v novem parku pred poslopjem mestne hranilnice na razširjenem Stolnem, danes Slomškovem trgu. Tappeiner je bil upodobljen v vzravnani drži, z dokolensko suknjo in listino v levici. Druga roka je počivala na knjigi. Po osnovnem konceptu je kip precej

Spomenik A. Tappelnerju, 1904

spominjal na plastiki Jožefa II. in Franca Jožefa. Kipar se je potrudil za portretno zvestobo upodobljenca, sicer pa je ubral konvencionalno pot. S to plastiko se je mesto oddolžilo zaslužnemu županu, spomenik je smiselno dopolnil novi del trga, po umetniški plati pa mesto ni mnogo pridobilo, četudi je kip izdelal akademski kipar Josef Kassin, šolan na dunajski akademiji.

Podoba je, da so hoteli v Mariboru postaviti še nekaj figuralnih spomenikov. Tako so leta 1910 predlagali postavitev plastik županoma Matiji Reiserju in Aleksandru Nagyju. Do uresničitve teh načrtov ni prišlo. Iz časopisnih poročil je razbrati, da je tekla tudi akcija za spomenik pesniku in mariborskemu rojaku Otokarju Kernstocku. Ta spomenik naj bi bil izdelal kipar Teodor Stundl. Akcija je 1912 zamrla, pač pa je bila na pesnikovi rojstni hiši na Slomškovem trgu vzdana spominska plošča.

Razumljivo se zdi, da se je za Kernstockov spomenik ogrevalo samo mariborsko nemštvo. Iz istih pobud pa so 1912 ob petdesetletnici nemškega Turnvereina v Mariboru položili v mestnem parku temeljni kamen za spomenik pionirju nemškega telovadstva Friedrichu Ludwigu Jahnu. Leto dni pozneje so ta spomenik tudi odkrili. V smrekovem gozdiču je stal sredi skal grobo izklesan granitni blok. Na njegovi čelni strani je bil okrogel relief z Jahnovim poprsem in hrastovim listjem ob okviru. Tudi ta spomenik je dočakal čas nove države. Leta 1927 so nanj namestili marmornato ploščo z daljšim besedilom v spomin na desetletnico majniške deklaracije.

Zadnji spomenik, ki so ga postavili v zelenje mariborskega parka, je bil spominski kamen ob zborovanju avstrijske »Burschenschaft« v juniju 1914. Bil je to hkrati zadnji javni spomenik iz avstrijske, pronemške ere v Mariboru.

Še dve javni plastiki sodita v čas pred prvo vojno. V bistvu sta to spomenika, ki sta stala v zaprtem prostoru. Prvi — kip škofa Antona Martina Slomška v prezbiteriju mariborske stolnice — je leta 1878 izdelal kipar Franc Zajec v Ljubljani. Slomška je upodobil v duhovniški opravi v celi postavi in s por-

tretnimi nadrobnostmi, kot mu jih je narekovala fotografska predloga in kakršne so ustrezale načelom portretne plastike te dobe.

Drugi kip, predstavljač cesarja Franca Jožefa I., je bil v zgradbi mariborskega sodišča. Avtor kipa je bil Dunajčan Avgust Pendel. Kip je predstavljal vladarja v cesarskem ornatu. Ta motiv ni bil tako pogost kot običajna cesarjeva poprsja, kakršna je bilo najti v drugih institucijah npr. v sejni dvorani mariborskega magistrata in drugje.

Obdobje med vojnama je bilo, kar zadeva javne spomenike, precej siromašno. Po letu 1918 so umaknili vse našete spomenike, ki so simbolizirali avstrijsko državnost. Med temi je bil izjema samo kip Tappeinerja, ki je ostal na svojem mestu do konca druge vojne. Omenili smo že, da so dva spomenika v mestnem parku predelali in opremili z novimi spominskimi ploščami.

Kot nov javni spomenik, postavljen sicer v zaprtem prostoru, je treba omeniti samo poprsje generala Rudolfa Maistra, ki ga je mestna občina dala leta 1934 odliti v bron in pozneje postaviti v avlo nekdanjega Maistrovega poveljstva (danes poslopje skupščine občine Maribor). Kip predstavlja Maistra v markantnem profilu in v obleki z generalskimi distinkcijami. Sicer v merilu skromna in javnosti manj znana plastika je bila tako rekoč prvo delo, ki je nakazalo v Mariboru nova kiparska in spomeniška gledanja. Avtor plastike je bil Nikolaj Pirnat: z ekspresivnim poudarkom in sumarično obdelavo kiparske površine, ohranjajoč pri tem portretno objektivnost upodobljenca, je dal kipar plastiki globlji, poduhovljen izraz, kar je bilo seveda v močnem nasprotju z vrsto prejšnjih, z naturalističnimi nadrobnostmi obdanih spomeniških skulptur. Kip so leta 1970 ponovno postavili na prvotno mesto.

Drugih modernih del Maribor vse do zloma Jugoslavije leta 1941 ni dočakal. Samo v mavčnem osnutku je ostala plastika A. M. Slomška, namenjena za javni spomenik. Osutek je leta 1936 izdelala kiparka Karla Bulovčeva-Mrakova. Spomenik naj bi bil predstavljal sedečega Slomška s stoječim dečkom, imel bi bil nadnaravne mere, a tudi samosvoja, nemirno nagnetena površinska obdelava je obetala, da bi dobil Maribor dokaj nevsakdanji javni spomenik.

Druga spomeniška akcija, ki se ni uresničila, je bila postavitev spomenika kralju Aleksandru I. na Trgu svobode. Natečaj za ta spomenik je določal tudi ureditev trga. Bil je prvo spomeniško in urbanistično smotrno zasnovano delo v Mariboru. Odziv na razpis je bil živahen, saj je mesto prejelo kar 27 osnutkov. Za prvega je bil izbran osutek kiparja Zdenka Kalina in arhitekta Jaroslava Černigoja. Spomenik je bil zamišljen kot konjeniška plastika na dveh deset metrov visokih stebrih, prostor zanj je bil odbran pred vzhodno fasado mariborskega gradu. S površinsko ureditvijo vred naj bi bil dobil ta po tlorisu in zazidavi tako problematični ambient nove likovne in prostorske vrednote. Načrte je prekržala druga svetovna vojna.

V pogledu nazaj bi skušali poudariti še nekaj značilnosti za posamezna obdobja v nastajanju mariborskih spomenikov.

V 17. in 18. stoletju je imelo mesto sorazmerno veliko spomenikov oziroma znamenj. Postavljanje znamenj je bilo v baroku splošno v navadi, poseben zgled za to pa je mogel biti za štajerske kraje Gradec, ki je prednjačil po številnih znamenjih v nišah in figuralnih sakralnih spomenikih. Postavljanje nišnih znamenj je izražalo v prvi vrsti kulturni, na drugem mestu pa tudi likovni, krasilni namen meščanov, po večini pač lastnikov hiš, na katerih je bilo tako znamenje postavljeno. Mnoga od teh znamenj so nastala v zvezi s priprošnjami, zaobljubami, druga, kakor že omenjeno, v zvezi s splošnim češčenjem Marije ali kakega svetnika.

Kužno znamenje na Glavnem trgu se po svoji namembnosti in likovnem izrazu močno razlikuje od drugih mariborskih znamenj. Njegov kulturni značaj je bolj manifestativen kot pri drugih znamenjih, je izraz kolektivnega verskega hotenja mariborskih meščanov, obenem pa tudi že izraz prebujajoče se likovne volje. Slednja se nazorno kaže v tem, da so še dobro ohranjeno znamenje iz leta 1681 po šestdesetih letih nadomestili z novim, umetniško bolj dognanim spomenikom. Medtem ko je prvi Marijin steber nastal neposredno po veliki

kugi in je torej imel predvsem priprošnji značaj, šele na drugem mestu pa je šlo tudi za okrasitev osrednjega mariborskega trga, se zdi, da so nastanek drugega stebra narekemale v enaki meri kultne in likovne pobude. Mesto se je 1743 zavestno odločilo za arhitekturno-figuralni spomenik z dominantnim položajem v ambientu trga.

Tudi izbira avtorja ni naključna. Podoba je, da si je Jožef Straub s tem delom utrdil v Mariboru ime in se nato tukaj tudi za stalno naselil. Kakor vidimo, je oblikoval za mesto in okolico več javnih plastik, prav tako se je uveljavil v širšem mariborskem zaledju.

Sorodno likovno zavzetost kot pri kužnem znamenju bi mogli videti tudi pri znamenju klečeče Brezmadežne v Gosposki ulici. Tudi to delo prekaša druge plastike te vrste po nekonvencionalni zamisli. Z njegovim nastankom se začena dvigati umetnostna raven Maribora v 18. stoletju in narašča njegova vplivna vloga v umetnostnem, predvsem kiparskem snovanju slovenskoštajerske pokrajine.

Spomeniki zgodnjega 19. stoletja so likovno skromni. Ta čas ni bil naklonjen postavljanju sakralnih monumentov, kakršne je poznal barok, doba postavljanja državnih, nacionalnih in političnih simbolov pa se je začela šele s sredino stoletja. Nekak uvod v to ero pomeni prvi spomenik Vavlavu Karliku. Po tem, kar nam je znano, je bil to prvi posvetni spomenik v Mariboru. Šlo je za dejansko označitev kraja Karlikove smrti, obenem pa je spomenik povsem ustrezal avstrijskim patriotskim tendencam. Prav iz tega razloga so ta spomenik leta 1903 nadomestili z novim in večjim.

Za spomenike od osemdesetih let dalje je značilno, da so jih v Mariboru po večini postavljali v parke, tako v glavni, mestni park, kakor tudi v parkovne ureditve v samem mestu. Postavljanje spomenikov v naravno okolje je imelo nedvomno svojo dobro stran, saj se je srečno izogibalo problematičnim soočenjem med stilno zaokroženimi starejšimi ambientimi in le-tim manj ustrezajočimi psvedohistoričnimi skulpturami.

Spomeniki te dobe, to je do zloma monarhije, izpričujejo dosledno politično in nacionalno miselnost nemštva in mariborskega mestnega vodstva. To dejstvo je pri spomenikih v Mariboru mnogo bolj očitno kakor v drugih slovenskih krajih, npr. v Ljubljani. Tudi v Ljubljani so sicer postavljali spomenike monarhom in avstrijskim vojskovodjem, le-te pa so odločilno preglasili spomeniki s slovenskim narodnostnim in kulturnim poudarkom (Vodnik, Prešeren, Trubar).

Videti je, da se je Maribor v tem razdobju že zavedal ne le namembnosti, marveč tudi umetniškega pomena spomenikov. O tem nas prepriča izbor avtorjev, ki so v splošnem vsi izvirali iz dunajske kiparske smeri. V Mariboru je nastopilo nekaj izurjenih kiparjev, četudi niso bili iz tedanjih prvih umetniških vrst. Namenski spomeniki, kakršne so postavljali v Mariboru, pa so tudi že vnaprej omejevali kiparsko invencijo na bolj ali manj ustaljene rešitve. Prav gotovo bi mesto na tedanji stopnji likovne razgledanosti ne preneslo kaj več kot ponovitve preizkušenih kiparskih vzorcev.

Kljub vsemu, če si odmislimo politična in nemška nacionalna gesla, na katera so bili vezani mariborski spomeniki, moramo ugotoviti, da so bili le-ti ob vsej konvencionalnosti dokument svoje dobe in da so torej pomenili za Maribor v umetnostnem pogledu korak naprej. Odstranitev nekaterih od njih po letu 1918 je bila v novi državi sicer razumljivo dejanje, s spomeniškega in urbanističnega gledišča pa je pomenila precejšnjo osiromašitev mariborske vedute. Pomenila je vrzel, ki jo, kadar presojava rast in razvoj Maribora, za obdobje med 1880 do 1941 na področju spomenikov še danes občutimo.

Vse do druge vojne se Maribor v spomeniškem pogledu ni povzpел na sodobno raven. Nasprotno, odstranitev likovnih prič iz časa pred letom 1918 mu je vrnila podobo neambiciozne province. Napak bi bilo trditi, da se mesto tega stanja ne bi bilo zavedalo. Šele s tridesetimi leti, z zamisljivo za spomenik na Trgu svobode, z upoštevanjem sodobnih spomeniških komponent in ob širokem odzivu vodilnih slovenskih umetnikov na natečaj za ta spomenik, se je Maribor usmeril na nova pota v razvoju javnih spomenikov. Širših razgledov, predvsem tudi uresničenj na tem področju, pa je deležen šele v našem času.

LITERATURA

- R. G. Puff: Marburg in Steiermark, Gratz 1847.
J. A. Janisch: Lexikon von Steiermark, Graz 1878.
A. Mally: Gassen-, Strassen- und Plätze-Buch der Stadt Marburg a. d. Drau, Marburg 1906.
A. Stegenšek: Zgodovina pobožnosti sv. krževega pota, Voditelj v bogoslovnih vedah XV, Maribor 1912.
S. Vrišer: Mariborski baročni kiparji, ZUZ (n. v.) IV, Ljubljana 1957.
S. Vrišer: Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem, Maribor 1963.
M. Zadnikar: Znamenja na Slovenskem, Ljubljana 1964.
F. Stelè: Likovni spomeniki v Sloveniji do 1941, Sinteza 7, let. 2., 1967.
Marburger Zeitung 1866, 1867, 1871, 1872, 1875, 1878, 1881, 1882, 1883, 1884, 1900, 1906, 1910, 1912, 1913, 1914.
Deutscher Bote für Steiermark und Kärnten, Kalender für das Jahr 1900.
Slovenski narod 1934.
Mariborski Večernik Jutra 1936.
Slovenec 1936.

Vasilij Melik

SLOVENCİ O SLOVAŠKEM GIBANJU V LETIH 1848—1849

Slovensko zanimanje za Slovake v prejšnjem stoletju izhaja nedvomno iz splošnega slovanskega čustvovanja, tako značilnega za to dobo, poleg tega pa še iz ožje skupne usode, skupnih želja in upov vseh slovanskih narodov habsburške monarhije.

Slovence in Slovake je nedvomno vezal med seboj en problem: tako ene kot druge so šteli med tako imenovane tipične »nezgodovinske« narode, ne eni ne drugi niso imeli svoje posebne zgodovinske dežele, ki bi jih združevala, ampak so bili razdeljeni na razne zgodovinske in upravne enote. Za ene in za druge je bilo večkrat vprašanje, ali naj imajo svoj lastni samostojni knjižni jezik in ali imajo pravico biti poseben samostojen narod (nacija).

Kljub tej podobnosti položaja in usode pa so bili stiki med Slovaki in Slovenci v vsej dobi habsburške monarhije neprimerno redkejši kakor med Čehi in Slovenci. Vzrok je bil pač v tem, da so živeli Čehi in Slovenci pod istim političnim režimom ter bili v ustavni dobi zastopani v istem parlamentu; skratka, živeli so isto politično življenje, imeli istega glavnega nacionalnega nasprotnika ter bili tako rekoč naravni politični zavezniki, čeprav so stali Čehi večinoma na stališču svojega zgodovinskega prava, Slovenci pa na stališču naravnega prava.

Med Čehi in Slovenci je bila seveda ogromna razlika. Češke dežele so bile gospodarsko mnogo močnejše razvite in neprimerno bogatejše od slovenskih. Čehov je bilo sredi 19. stoletja štirikrat, pred prvo svetovno vojno pa petkrat več kot Slovencev. Slovenska buržoazija je rasla mnogo počasneje in z neprimerno večjimi težavami kakor češka. Čehi so bili Slovincem v glavnem vzorniki in učitelji, Slovenci so bili v glavnem učenci in posnemovalci Čehov. Sorazmerno veliko je bilo na Slovenskem tudi število uradnikov, umetnikov in gospodarstvenikov iz čeških dežel.

Slovaki in Slovenci so torej živeli v različnem političnem svetu in to je manjšalo njihove medsebojne stike in poznavanja. Del Slovencev — pred prvo svetovno vojno okrog 90.000 prebivalcev — je sicer v Prekmurju in Porabju živel v okviru Ogrske in imel s Slovaki isto politično življenje. Toda meja na Muri je bila zelo močna ločnica; kulturni in politični razvoj teh ogrskih Slovencev je izredno močno zaostajal za razvojem večine slovenskega naroda v avstrijski polovici; pri ogrskih Slovencih tudi ni nastala do prve svetovne vojne nobena prava nacionalnopolitična aktivnost. Prekmurški Slovenci so bili kmetje in kmečki delavci; slovenskega meščanstva ni bilo, slovenska inteligenca je bila v bistvu omejena na duhovščino. V verskem oziru Prekmurci v nasprotju z avstrijskimi Slovenci niso bili samo katoliki; približno četrtina je bila protestantov (večinoma augsburške veroizpovedi).

Preteklost Prekmurja in Porabja je v slovenskem zgodovinopisju še dokaj slabo raziskana; isto velja tudi za stike med Slovaki in ogrskimi Slovenci, ki jih je — kljub maloštevilnosti, nerazvitosti in zaradi tega malopomembnosti

le-teh — v političnem življenju Ogrske vendarle nekaj bilo. Novejša raziskovanja so dala že nekaj zelo zanimivih rezultatov.

Toliko na splošno o problematiki stikov med Slovaki in Slovenci v zadnjem stoletju habsburške monarhije. Konkretno pa bi hotel v naslednjem spregovoriti nekaj o tem, kako so gledali Slovenci na slovaško narodno gibanje v revolucionarnih letih 1848/1849.

Slovenci so leta 1848 prvič nastopili s svojim narodnim programom, z zahtevo po popolni enakopravnosti svoje govorice, po slovenščini kot uradnem in učnem jeziku, po slovenski univerzi, še več, po posebni avtonomni upravni enoti, sestavljeni iz slovenskih delov vseh šestih ali osmih zgodovinskih dežel, v katerih so živeli, po Zedinjeni Sloveniji, z lastno vlado in lastnim parlamentom. To je bil upor proti zgodovinskemu pravu in proti tradicionalni hierarhični ureditvi jezikov. Po tej hierarhični koncepciji naj bi se govorilo v slovenskem jeziku samo doma, zlasti na vasi, pa morebiti v cerkvi, v slovenščino naj bi se prevajali v večjem ali manjšem obsegu razglasi oblasti, v njej bi se moglo tudi kaj napisati, v njej bi mogle biti tudi osnovne šole in še kaj podobnega. Toda vse višje kulturno in politično življenje naj bi teklo v tujem, že razvitem jeziku, v nacionalno, politično in kulturno skupnost tega tujega naroda — na večini slovenskega ozemlja nemškega, v delu Primorja italijanskega, v Prekmurju madžarskega — naj bi se vključil zlasti vsak izobraženec že po svojem šolanju, v tem jeziku naj bi občevala med seboj socialno in kulturno višja družba. V Srednji Evropi so si tudi liberalni, demokratični in revolucionarni voditelji velikih narodov sredi prejšnjega stoletja večinoma predstavljali, da se bodo male etnične skupine na podoben način vključile v njihove nacije. Ozemlje svojih nacionalnih držav so si začrtovali večinoma po zgodovinskih, »ekonomskih« ali »naravnih« mejah. Nemci so si zamišljali Zedinjeno Nemčijo s Češko in Trstom, Madžari pa so priznavali na Ogrskem le madžarsko nacijo. Tako so postali nacionalni konflikti v revolucionarnem letu 1848 povsem neodvrtljivi.

Kakor moremo občudovati zrelost in dognanost slovenskega programa 1848. leta, pa v širini gibanja, ki naj bi ta program podprlo, tedaj še niso daleč prišli. Aktivno narodno gibanje je ostalo v glavnem omejeno na del inteligence, zlasti študentske mladine, in na majhen del mestnega in kmečkega prebivalstva.¹

Politično so bile seveda med Slovenci, kakor pri drugih narodih, zastopane najrazličnejše struje, konservativne, liberalne in demokratične. Tu bomo govorili predvsem o liberalnem taboru, ki je postavil program Zedinjene Slovenije in ki mu je pripadal tudi glavni politični slovenski časnik tega časa, Slovenija, ki je začela izhajati v Ljubljani julija 1848.

Slovenci nastopajo v obrambo avstrijskega cesarstva, toda ne takega, kakršno je bilo tedaj, ampak za ustavno državo, preurejeno v zvezo enakopravnih narodov. Od podrobneje izdelanih programov ureditve monarhije, kakor so se pojavljali jeseni in pozimi 1848, naj omenimo zaradi zanimivosti tistega, ki ga je 26. decembra 1848 v Sloveniji objavil Matija Majar, koroški duhovnik, eden prvih, ki so sprožili idejo Zedinjene Slovenije. Po njegovem naj bi bila Avstrija zvezna država svobodnih narodov.

Centralna vlada bi urejala le zunanje zadeve, finance, vojsko in trgovino; centralni državni zbor bi se ukvarjal z zakonodajo samo za te stvari. Zveznih enot bi bilo pet: za Slovane, Nemce, Madžare, Romune in Italijane, razmejene bi bile po narodnostnih mejah (za merilo bi veljal jezik pridige oziroma krščanskega nauka v cerkvi). Za avstrijske Slovane stoji Majar na stališču: vsa plemena cesarstva so en sam enoten slovanski narod, vsako pleme je svobodno in enako drugim. Našteva jih osem, Slovence, Dalmatince-Hrvate-Slavonce, Srbe, Čehe, Moravce, Slovake, Poljake in Rusine. Vsako pleme bi imelo svojo lastno upravo in svoj deželni zbor; vsa slovanska plemena pa bi imela svoj nacionalni zbor

¹ O Slovincih v letih 1848/1849 glej zlasti: Fran Zwitter, Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike (Zgodovinski časopis 18, 1964, str. 75—153); Ferdo Gestri — Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 91—119; Jos. Apli, Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888, 306 strani.

(parlament) in upravo, v kateri bi bila zastopana vsa plemena. Ta uprava bi vodila skupne slovanske zadeve, zlasti pa bi spadali v njeno kompetenco stiki in odnosi do centralne vlade ter drugih narodov. Majar je bil za zvezo vseh avstrijskih Slovanov, samo posebna jugoslovanska ali posebna »češkoslovanska« poveza se mu je zdela neprimerna. V tem osnutku je gradil Majar na istih dveh na videz nasprotnih idejah kakor svoj sicer utopični koncept jezikov; na enotnosti, ki pa more biti zgrajena edinole iz svobode in popolne enakopravnosti vseh sestavnih delov. Glede jezika je menil, naj Čehi in Moravani pišejo češko, Slovaki pa slovaško, toda tako, da bo vsem »češkoslovanskim« narečjem čim bolj podobno; na ta način se bo dalo (prej, kot si mislimo) sestaviti enotno, »češkoslovansko«, pozneje pa celo skupno slovansko slovstvo.²

Tako Majar. Sicer pa se pri Slovencih tudi v letu 1848 slovaška odločitev za samostojen knjižni jezik navaja kot argument za samostojen slovenski knjižni jezik, češ da so razlike med slovenščino in ilirščino še večje kakor med češčino in slovaščino.³

Slovensko politično gibanje računa 1848/49 na ožjo povezavo s Hrvati in Srbi v monarhiji ter na sodelovanje z vsemi njenimi slovanskimi narodi. Glavno nevarnost vidi v zedinjeni Nemčiji z vključenimi slovenskimi in češkimi deželami ter v košutovski Ogrski. Smisel Jelačićeve vojne z Madžari vidi v izpeljavi ideje enakosti in svobode za vse narode na Ogrskem.⁴ Zato poroča Slovenija vseskozi z velikimi simpatijami, često z zelo zanosnimi besedami, o slovaškem narodnem gibanju, njegovih zahtevah in bojih z Madžari. Ta poročila so dokaj številna in pogostna. Mnogo manj pišejo o Slovakih Bleiweisove Novice; tu pa objavlja 11. oktobra 1848 Koseski svojo bojno pesem »Naprej, slavenski Jug«, ki se začinja z besedami:

Naprej, naprej, žareči meč osvete,
Slavenski Jug, junaška kri!

Pesem je posvečena Jelačićevemu vojnemu pohodu na Ogrsko, kliče junake, naj ne pozabijo pokolov v srbski Vojvodini in »tatranskih bratov slavnih, ki rešnika zdihujejo«, naj se maščujejo nad Madžari, ki so »sercu svete Slave že tisuč let strupeni zob«.

Poročila Slovenije o Slovaški — objavljena so v glavnem v rubriki »Ogrska dežela« — so večinoma posneta po tujih, zlasti hrvatskih in čeških časnikih, pa tudi po slovaškem tisku.

Slovenija prinaša govor, ki ga je imel Jozef Miloslav Hurban v hrvatskem saboru 2. julija 1848.⁵ Od drugod vemo, da je Hurban tega leta dvakrat obiskal evangelijskega prekmurskega župnika Janoša Berketa in ga skušal, toda brez uspeha, pridobiti za vstajo proti Madžarom.⁶

Dokaj podrobno poroča Slovenija o začetku slovaške vstaje septembra 1848. Poleg drugih poročil objavlja 3. oktobra o začetku vstaje in prvih bojih originalno pismo Slovenca Jožeta Kaplarja, ki je bil v skupini 600 prostovoljcev, ki so 17. septembra odšli z Dunaja na Slovaško. Pismo je datirano s 23. septembrom v Brezovi. Kaplar piše, da je med udeleženci vstaje še en Slovenec, doma z Gorenjskega, ki ga pa imenuje samo z začetno črko (V). Ne o enem ne o drugem nimamo nobene kasnejše vesti.

Nadaljnja poročila Slovenije govore o koncu te vstaje, objavljajo po češkem tisku Hurbanov članek o septembrskih bojih,⁷ pišejo o trpljenju slovaških kmetov, o novih prostovoljcih, o bojih na Slovaškem, o težavah slovaškega narodnega gibanja, o madžarskem uradovanju, o slovaških pritožbah v Kromeržu in Olomoucu. V delegaciji, ki jo je postavil Slovanski klub državnega zbora,

² Slovenija 1849, str. 264, 268.

³ Novice 1848, str. 141/142, 145/146.

⁴ Slovenija 19. sept. 1848 (str. 90).

⁵ Slovenija 25. jul. 1848 (str. 28).

⁶ Fliszár János — Luthár Adám, Prékurmurja znameniti evang. mŕzje, Murska Sobota (1926), str. 84, 65. Primerjaj: Franc Sebjanič, Prekmurški in porabski Slovenci v šestdesetih in sedemdesetih letih XIX. stoletja (Zgodovinski časopis 23, 1969, str. 55).

⁷ Slovenija 10. in 14. nov. 1848 (str. 152, 156).

da bi govorila zaradi položaja Slovakov z vlado, je bil tretji član Slovenec Anton Cerne, goriški poslanec.⁸ Nadalje poroča Slovenija o slovaški deputaciji pri cesarju, o predlogih za ureditev slovaškega problema, ki so jih sestavili slovaški vladni poverjeniki jeseni 1849, objavlja več informativnih člankov o Slovaški itd. Na sestanku Slavjanskega društva v Trstu 6. decembra 1848 se je govorilo tudi o žalostno tlačениh Slovakih.⁹

Kakor prevladuje v pisanju Slovenije v začetku dokaj črno-belo slikanje, to se pravi, da je pri Slovanih vse dobro, pri Madžarih vse negativno, tako se ton člankov pozneje, deloma že od oktobrske revolucije naprej, zlasti pa leta 1849, močno spreminja. Madžarski revolucionarji, poraženi od ruske in avstrijske vojske, postanejo naenkrat bolj simpatični, bližajoča se zmaga reakcije blaži nekdanje sovraštvo. Slovenija obsoja avstrijski teror na Ogrskem. Poročila od doma in poročila s Slovaškega so polna pesimizma; sicer smo bili veseli padca Kossuthove vlade, toda nimamo biti za kaj veseli zmage konservativcev, ki niso v ničemer boljši.¹⁰

Članki iz Slovaške nimajo samo značaja informacij o sorodnem in zavezniškem narodu; njihov namen je tudi poučen. Opozarjajo na podobnost položaja, na podobnost narodnega programa, večkrat pa tudi spodbujajo Slovence, naj bodo aktivnejši, delavnejši. Kakšno navdušenje na Slovaškem, kakšna mlačnost na Slovenskem, piše že Kaplar septembra 1848.¹¹ Ko se leto pozneje pojavljajo slovaški zastopniki pred cesarjem in ministri, spet opozarja Slovenija, kako žalostno je, da se za slovenske pravice nihče ne oglasi.¹²

Ob razočaranju nad vladno politiko se primerjata grenki usodi obeh narodov: Slovaki niso dosegli svoje posebne kronovine, kakor so nekaj časa upali nanjo, slovensko upanje, če že ne Zedinjena Slovenija pa vsaj kraljestvo Ilirija, imenovana v oktroirani ustavi, se prav tako ni uresničilo.¹³

⁸ Slovenija 27. febr. 1849 (str. 67).

⁹ Slovenija 15. dec. 1848 (str. 192).

¹⁰ Slovenija 1. sept. 1849 (str. 283).

¹¹ Slovenija 3. okt. 1848 (str. 107).

¹² Slovenija 28. sept., 9. okt. 1849 (str. 311, 323).

¹³ Slovenija 23. okt. 1849 (str. 338).

Janko Orožen

POLITIČNI RAZVOJ V CELJU IN CELJSKI POKRAJINI OD 1848 DO 1918

Politika je družbena dejavnost, ki omogoča uspešno gospodarsko in kulturno delovanje tako človeku posamezniku kakor tudi različnim skupinam posameznikov. Politika se javlja v različnih organizacijskih oblikah in sestoji iz mnogih prepletajočih se komponent. Z vprašanjem njenega celotnega bistva se ukvarja sociologija. Njeno delo je izredno težko. S politiko se ukvarja tudi zgodovina, njeno delo je lažje od sociološkega, kajti političnemu delovanju sledi od faze do faze.

Politika je tako stara kakor človek in njegovo družbeno življenje. Odkar smo Slovenci v zgodnjem srednjem veku izgubili narodno samostojnost, se stvarno s politiko v pravem smislu besede nismo pečali. Vso fevdalno dobo so se ukvarjali z njo vladar in privilegirani stanovi. Ako je kak naš človek zašel mednje, je bil za narod in njegovo bodočnost izgubljen. Leto 1848, ki ga označujemo kot pomlad narodov, je odprlo pot v politiko tudi našemu narodu, toda izprva so bila vrata le ozko odprta. Le polagoma se je večalo število tistih, ki so se mogli in morali neposredno ali posredno ukvarjati s politiko. Toda prav kmalu so zadeli na notranje težkoče, ki so se desetletje za desetletjem, leto za letom večale. Avstrija je bila namreč država, v kateri si je nemški narod lastil vodstvo v politiki in v vsem javnem življenju, čeprav je bil v resnici v manjšini. Država fevdalne dobe je bila že sama na sebi imperialistična. Njen razvoj je izviral iz teženj, ki so ustrezale njenemu bistvu, in iz prizadevanj dinastičnega značaja. V liberalni dobi, ki je sledila letu 1848, se je imperializem okrepil, kajti oprl se je na nacionalne težnje nemškega naroda. Vladar in njegovi neposredni sodelavci so bili večinoma Nemci in so nemško nacionalne težnje redno podpirali. V korist Slovanov so popuščali samo, kadar so zaslutili, da habsburško vladarsko oblast ogroža prusko-nemško kraljestvo in poznejše nemško cesarstvo, vendar se je vladarjeva politika redno vračala na stari tir. Tudi mnogi nemški zgodovinarji odrekajo cesarju Francu Jožefu sposobnosti uvidevnega krmarja države.

LETO 1848 IN NJEGA REZULTATI

V fevdalni dobi so se v političnem življenju uveljavljali privilegirani stanovi: plemstvo, višja duhovščina in v omejenem obsegu tudi meščanstvo. Leto 1848 je privabilo na politično prizorišče — vsaj začasno — tudi širše ljudske množice. Že tedaj se je pokazalo, da spadajo k političnemu delovanju naslednja vprašanja: država in njene organizacijske oblike različnih stopenj, vloga posameznika in poklicev v okviru obstoječe družbenogospodarske ureditve, narodnost in njegova kultura, cerkev in vera in morda še tudi kaj drugega. Leta 1848 so prišla ta vprašanja do izraza močno nepopolno, pri nas je bilo malo ljudi, ki so vsaj deloma razumeli duha časa. Prvo politično šolo so pa le doživeli: dajale so jim jo trojne volitve, v frankfurtski parlament, v deželni in državni zbor, narodna straža in Celjske slovenske novine. Bilo je tudi veliko ustne pro-

pagande in agitacije, ki je zdaj pa zdaj močno razburjala duhove: včasih je bila v korist dunajskim revolucionarnim demokratom, včasih je pa bila usmerjena celo proti duhovščini in verski nestrpnosti.

V nizu dogodkov se je že začelo kazati tudi narodno razpoloženje prebivalstva. V Celju samem je bilo prebivalstvo mešano, poleg domorodnih Slovencev srečujemo v njem tudi priseljence, večinoma Nemce, deloma tudi Italijane in posamezne Čehe. Ob začetku liberalne dobe je bilo v mestu komaj nekaj nad tisoč ljudi, čeprav je bilo važno središče porajajoče se državne uprave, gospodarstva in cerkvene ter posvetne kulture. Ker se do leta 1869 pri štetju prebivalstva niso ozirali na narodnost, številčnega razmerja narodnostnih skupin ne moremo določiti. Neka zanesljiva dejstva pa vendarle govore za to, da je slovenski živelj v mestu in sosednih trgih prevladoval, čeprav je bila nemščina uradni jezik in so ga ljudje v mestu in trgih često uporabljali, saj sta jim ga javna uprava in šolstvo kar vsiljevali. Tudi gospoda po gosposčinah je večinoma govorila nemški. Kljub temu pa je bil celotni značaj vse pokrajine slovenski. O tem imamo dovolj pričevanj. Tako se že izza XVI. stoletja pri namestitvah višjih in nižjih organov poudarja in zahteva potreba znanja slovenščine. V Celju je bil leta 1848 in 1849 na čelu narodne straže izobraženi Vincenc Gurnik, ki se sicer še ni povzpел tako visoko, da bi bil čutil v sebi potrebo po zedinjeni Sloveniji, ampak je stal na stališču deželne avtonomije, v katere okviru naj bi bilo posebno slovensko narodno okrožje. Nemški časopis se je mogel obdržati le nekaj tednov, Celjske slovenske novine so pa preživele vso revolucionarno dobo. Moč slovenskega življa v mestu in njegovi okolici izpričuje tudi dejstvo, da so po končani revoluciji Celju odvzeli okrožje in ga dali Mariboru, češ da bo bolje služil potrebam in koristi nemštva kakor Celje, ki bi se gotovo naslonilo na Ljubljano. Celo Maribor si je pridobil to mesto šele potem, ko so vladni krogi ugotovili, da Lipnica kot sedež spodnještajerskega okrožja ne bi mogla priti v poštev. Minister Bach in njegova okolica sta dvakrat zavrnila celjsko deputacijo, ki je prišla na Dunaj posredovat z namenom, da bi pridobila Celju okrožje. Sicer pa vlada, čeprav absolutistična, praktično ni zanikala slovenskega značaja mesta in njegove okolice. Preden se je v Celju pred okrožnim sodiščem prvič začela porotna razprava, je svetnik višjega deželnega sodišča vitez Ludovik Azula, ki je prišel iz Gradca, v nemškem in slovenskem jeziku pojasnil pomen porotnih sodišč. Njegova izvajanja je prav tako v obeh jezikih dopolnil državni pravdnik dr. Herman Mulej. Porotne razprave, ki so sledile, so bile v slovenskem jeziku. Ko je Franc Glaser, rojak iz Ruš, zapuščal komisijo za ukinitvev podložniških obveznosti, ki ji je bil predsednik, da bi prešel k sodišču, je uradni časopis Grazer Zeitung to obžaloval, češ da je bil v reševanju podložniških zadev zelo spreten, pri čemer mu je zlasti prišlo prav znanje slovenščine. Od uradnikov in sodnikov, ki naj bi služili med Slovenci, so splošno zahtevali, da se nauče slovenskega jezika, predpisana spričevala so si lahko pridobili tako v Gradcu kakor v Celju. Seveda je jasno, da je kljub spričevalu pri marsikaterem uradniku in sodniku bilo znanje slovenščine vendarle pomanjkljivo.

Glavna šola je bila ob svoji ustanovitvi nemška in se je slovenščina v njej upoštevala, kolikor je bila volja ravnatelja, kateheta in posameznih učiteljev, leta 1845 je pa po zaslugi Antona Martina Slomška slovenščina postala obvezna kot predmet in deloma tudi kot učni jezik, po letu 1848 se je njena veljava še povečala. Slomšek, svetovalec grofa Thuna, ministra za uk in bogočastje, je pred smrtjo obžaloval, da ni grofu svetoval, naj bi bile osnovne šole popolnoma slovenske. V tem pogledu imamo tudi sodbo nadzornika za šole pri začasnem deželnem šolskem svetu iz leta 1850. O priliki nadzorovanja je ugotovil, da trpi pouk v šolah zaradi tega, ker učence preveč obtežuje nemščina. Predlagal je, naj se v tem pogledu izvrši reforma. Vendar deželna vlada njegovega predloga ni upoštevala.

V popolni gimnaziji, uvedeni leta 1849, je postala slovenščina učni predmet. Grazer Zeitung piše maja 1850 o vlogi slovenščine v gimnaziji. Mnenja je, da bi kdaj pozneje gimnazija lahko postala popolnoma slovenska, tedaj je pa bil po mnenju pisca slovenski jezik za pouk v gimnaziji še premalo razvit.

Toda glede razvitosti jezika se z njim neki drugi pisec, ki piše o razumevanju zakonov, ne strinja. Zavrača trditev, da kmet zakonov ne more razumeti, češ da so pisani v nepojmljivem jeziku. Saj si uradniki niso na jasnem celo pri kakem zakonu, napisanem v nemškem jeziku, o katerem nihče ne trdi, da še ni razvit. Slovenski dijaki so bili navdušeni narodnjaki, za seboj jih je potegnilo mlado življenje. Poseben izraz tega je gotovo dejstvo, da je imela slovenščina pri njih ilirski prizvok. Učitelj slovenščine na gimnaziji Josip Drobnič je bil po čustvovanju ilirec. Izdal je ilirsko-nemško-talijanski mali rečnik in urejal Slovensko čbelo. Njegov tovariš Jernej Francelj je šel v počitnicah k ministru Thunu in ga je naprosil, da je namesto staroslovenščine smel na gimnaziji počevati ilirščino. Pripominjam, da je bil grof Thun zaveden Čeh. Čitalnica, ki sta jo v Celju ustanovila Josip Drobnič in sodnik Fran Hrašovec, oče poznejšega odvetnika in političnega voditelja dr. Jura Hrašovca, je poleg slovenščine gojila tudi ilirščino, nabavljala je ilirske časopise in ilirske knjige. Ko je čitalnica po šestih mesecih zamrla, je njene knjige dobila gimnazija. Gimnazijski dijaki so izdajali rokopisni list »Slavija«, ki ga je urejeval Viktor Lipež z Vranskega, poznejši gimnazijski ravnatelj v Zagrebu.

V gledališču so v začetku šestega desetletja po zaslugi Jožefa Drobniča in tiskarnarja Janeza Jeretina igrali več slovenskih kakor nemških del. Ako izvzamemo gimnazijo z nemškim učnim jezikom, nemškega kulturnega delovanja v mestu ni bilo, vse nemško kulturno prizadevanje je zavzemala arheologija, s katero se je pa izdatno ukvarjal tudi mladi slovenski zgodovinar Ignacij Orožen, ki je bil v tistem času vikar mestne župnije. Da je bila slovenščina v tem času močno privlačna, o tem priča osebnost mlade Fanike Hausmannove, ki je bila po materi in očetu nemškega rodu, vendar je, živeča v Novem Celju sredi slovenskih kmetov, postala prva slovenska pesnica, ki je v svojih verzih izpovedovala tudi ilirsko miselnost.

Dve glavni pridobitvi, ki jih je slovenskemu ljudstvu prinesla revolucija, sta bili kmečka odveza in tako imenovana politična (upravna) občina. Izvedba kmečke odveze je ustvarila znatne težave, saj je od kmetov zahtevala žrtve in gospoda se ji je večinoma le nerada prilagojevala. Tudi uvedba novih občin ni potekala brez težav. Samo mesto, ki je bilo že navajeno na večstoletno samoupravo, je bilo kot občina od 1850 do 1867 izenačeno s podeželskimi kmečkimi občinami. Uvedba nove občine je bila izvršena leta 1850, potem ko so že bili položeni glavni temelji politični in sodni upravi, ki sta se ločili od bivših fevdalnih gosposčin. Pri ustanovitvi novih občin je oblast izhajala iz davčnih ali katastrskih občin, ki so deloma posamezno in deloma po združitvi prehajale v nove občine. Ljudstvo je bilo za manjše, oblast pa za večje občine. Marsikje je bilo ljudstvo za zamisel občin šele treba pridobiti. Občinski volilni red je protežiral večje posestnike, ljudje s prav majhno posestjo sploh niso dobili volilne pravice. Glede na višino davka so bili volivci v večjih občinah razdeljeni v tri, v manjših pa v dva razreda (kurije). V neposredni okolici Celja je potekalo konstituiranje občin razmeroma gladko. Po poročilu dopisnika v graškem uradnem listu je bila to v znatni meri zasluga okrajnega glavarja Schmelzerja in dveh njegovih komisarjev, Ignacija Novaka in Antona Smoleta. Prvi med njima je bil po mnenju dopisnika ljudomil in zelo priljubljen, drugi je pa popolnoma znal slovenski. Prav je prišlo tudi sodelovanje duhovščine. Do konca avgusta 1850 so bile v celjskem okrajnem glavarstvu občine večinoma konstituirane. Teže je bilo v soseščini, na Šmarskem, sedanjem Kozjanskem in Brežiškem. V samem Šmarju so volitve v Smoletovi navzočnosti potekale gladko. Za župana so izbrali veleposestnika Skazo, zavednega narodnjaka, drugod, zlasti v gorskih občinah, je pa bilo drugače. Ljudje so sumili, da jih hoče vlada prevariti, češ da bi zopet hotela uvesti staro fevdalno stanje, za svobodo so imeli samo odpravo davkov in bremen. Brežiško okrajno glavarstvo je moralo ostro nastopati proti hujskračem (Aufwiegler), kakor so označevali agitatorje, pojavljajoče se v okolici Planine, Kozjega in Podčetrtka. V bližini Kozjega se je kot agitator zlasti izkazal neki Pustišek. Ko ga je zasledovala žandarmerija, je splezal na drevo in ga je komaj dobila na tla. Oblasti so sodile, da so bile prejšnje slabe zemljiške razmere krive delovanju raznih Pustiškov. Dolžili so tudi

slabo izobrazbo; v vsem okraju, ki je štel 6000 ljudi, razen duhovščine in nekega tovarnarja ni bilo nikogar, ki bi bil znal nemški čitati in pisati. Vidi se, da so oblasti znanje nemščine istovetile z izobrazbo. V nekem kraju so gorjanci izvolili za odbornika cesarja, ker pa je bilo dolincev več, je vendar volitev v celoti uspela. Iz nekega drugega kraja je odšla na Dunaj deputacija štirinajstih ljudi, da se prepriča, ali je občinski zakon zares izdala vlada. Težave so bile tudi po izvolitvi župana in svetovalcev. Ponekod so se branili, da bi prisegli, motilo jih je mesto v besedilu prislege, da bodo zakonom pokorni. S pregovarjanjem in grožnjami so jih končno le spravili v cerkev, kjer je bila prisega. V cerkev je šel naprej župan, sledili pa so mu svetovalci. Ker se je zadeva počasi razpletala, je brežiški okrajni glavar v upornih občinah začel pobirati prispevke in je z njimi nagrajeval uradne osebe, ki so opravljale posle, določene za občine. To je končno pomagalo. Ker so bile v brežiškem okrajnem glavarstvu občine zelo majhne, so si župani in svetovalci pomagali tako, da so nameščali skupne tajnike.

Tudi v Šaleški dolini so bile težave. V občini Lipje (pod Paškim Kozjakom) so napadli komisarja Lušino. Komaj ga je rešil gospodar hiše, v kateri je bil sestanek. Več kmetov so zaprli.

Novice poročajo o podobnih težavah na Dolenjskem.

V Celju se je ohranila edinstvena tiskana knjižica, ki obsega spisek vseh občin okrajnega glavarstva in vseh občinskih odborov, izvoljenih avgusta 1850, z navedbo županov, občinskih svetovalcev, odbornikov in njihovih namestnikov. Pri vsaki občini je tudi navedeno, koliko ima prebivalcev, koliko meri, iz katerih katastrskih občin in krajev sestoji. Ohranjeni izvod knjižice hrani sedaj študijska knjižnica. Menda je bilo celjsko okrajno glavarstvo poleg Gradca edino v deželi, ki si je preskrbelo tak seznam trajnega značaja. Nemški naslov seznama se glasi: Verzeichniss der in den neu constituirten Ortsgemeinden der k. k. Bezirkshauptmannschaft Cilli im August 1850 gewählten Bürgermeister, Gemeinde-Räthe, Ausschuss- und Ersatzmänner...

Zaradi značilnosti seznama navajam posamezne občine, število prebivalcev v njih, njihovo velikost, župane in svetovalce. Mestoma posegam tudi v naslednja leta.

SODNI IN DAVČNI OKRAJ CELJE

CELJE. Število prebivalcev: 1677, površina: 289 oralov 828 kv. sežnjev. Župan: Franc Ks. Maurer, hišni posestnik in tovarnar. Občinski svetovalci: Pavel Kaindelsdorfer, trgovec, Tomaž Grilc, hišni posestnik in lastnik rudnika, Karel Endres, slaščičar. Maurer se je že leta 1851 odrekel županovanju. Posle je izročil svetovalcu Kaindelsdorferju, ki so ga naslednje leto izvolili za župana. Kaindelsdorfer je ostal na županskem mestu do leta 1858. Sledil mu je Tomaž Grilc, lastnik rudnika v Golcah pri Laškem (1858—1860). Maurer in Kaindelsdorfer sta bila zmerna Nemca. Grilc pa je bil po rojstvu in najbrž tudi po prepričanju Slovenec, saj je bil član odposlanstva, ki je leta 1850 odšlo na Dunaj, da pridobi Celju okrožni urad.

BREG — tako se je do leta 1865 imenovala poznejša občina Celje okolica. Število prebivalcev: 2372. Površina: 6255 oralov 1386 kv. sežnjev. Župan dr. Viktor Andree, posestnik nepremičnin. Občinski svetovalci: Martin Škrabar, zemljiški posestnik, Matevž Gmajnar, gostilničar, Andrej Korun, zemljiški posestnik. Andree je leta 1851 odložil župansko mesto in je odšel v Gradec. Naslednik mu je postal Andrej Korun, kot kmet lastnik posestva na Babnem, na katerem je bila do nedavna veterinarska bolnica, in posestva na Spodnjih Liscah, znane pod starim imenom Petričkovo. Leta 1853 je postal župan Matevž Gmajnar, utemeljitelj znane Grenadirjeve gostilne na Bregu in trden narodnjak. Za njim so okoličani zopet posegli po gospodu, vodstvo občine so zaupali Karlu Fröhlichu, ki je bil kakor poprej dr. Andree lastnik poznejšega Dečkovega posestva v Gaberju. Fröhlich je najel za tajnika Franca Hoffmanna. Oba sta bila Nemca in sta uvedla nemško uradovanje.

TEHARJE. Število prebivalcev: 932. Površina: 2751 oralov 945 kv. sežnjev. Župan: Franc Ostrožnik, lastnik mlina Mlinarjevega Janeza. Občinska svetovalca: Maks Schmid, lastnik Bežigrada in pivovarnar, Janez Antauer, zemljiški posestnik.

SV. LOVRENC PRI PREŽINU. Število prebivalcev: 731. Površina: 2024 oralov 577 kv. sežnjev. Župan: Janez Štor, mlinar in zemljiški posestnik v Opoki. Občinska svetovalca: Janez Vrečer in Andrej Gajšek, zemljiška posestnika.

ZALEC. Število prebivalcev: 931. Površina: 1286 oralov 1486 kv. sežnjev. Župan: Jožef Širca, hišni posestnik in kavarnar. Občinska svetovalca: Janez Žigan in Franc Škafar, tržana.

PETROVCE. Število prebivalcev: 1930. Površina: 4008 oralov 358 kv. sežnjev. Župan: Franc Ježovnik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Martin Holobar in Matevž Krevšek, zemljiška posestnika.

VELIKA PIREŠICA. Število prebivalcev: 2633. Površina: 8774 oralov 374 kv. sežnjev. Župan: Jožef Rehar, gostilničar. Občinski svetovalci: Egidij Rotnik, Anton Sitar in Jožef Teržan, zemljiški posestniki.

VOJNIK s poznejšo občino Škofja vas. Število prebivalcev: 3057. Površina: 5999 oralov 192 kv. sežnjev. Župan: Franc Novak, posestnik nepremičnin. Občinski svetovalci: Franc Valand, gostilničar, Franc Pötscher in Jožef Pevec, tržana.

VIŠNJA VAS. Število prebivalcev: 996. Površina: 2188 oralov 1295 kv. sežnjev. Župan: Janez vitez Resingen, lastnik graščine Tabor. Občinska svetovalca: Jožef Smrekar in Jurij Kozuh, zemljiška posestnika.

FRANKOLOVO. Število prebivalcev: 1179. Površina: 2959 oralov 684 kv. sežnjev. Župan: Janez Lipičnik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Gašpar Koklič in Jožef Pavšer, zemljiška posestnika. Leta 1860 je pa bil župan na Frankolovem Luka Notar, tamkajšnji graščak.

NOVA CERKEV — SEDANJI STRMEC. Število prebivalcev: 1346. Površina: 2333 oralov 631 kv. sežnjev. Župan: Gregor Jamnik, lastnik nekdanjega imenja v Polžah. Občinska svetovalca: Franc Križaj, dekan, in Franc Trobiš, zemljiški posestnik.

DOBRNA. Število prebivalcev: 1790. Površina: 5453 oralov 958 kv. sežnjev. Župan: baron Ferdinand Dienersberg, tamkajšnji graščak. Občinska svetovalca: Matija Eichholzer in Janez Orosel, zemljiška posestnika.

LEMBERG PRI DOBRNI. Število prebivalcev: 699. Površina: 1324 oralov 1173 kv. sežnjev. Župan: Anton Križan, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jožef Arlič in Mihael Vurčnik, zemljiška posestnika.

ŠMARTNO V ROŽNI DOLINI. Število prebivalcev: 1156. Površina: 2572 oralov 1093 kv. sežnjev. Župan: Jurij Stožir, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Martin Hrašan in Jožef Piliš, zemljiška posestnika.

SV. ROZALIJA. Število prebivalcev: 963. Površina: 2123 oralov 1210 kv. sežnjev. Župan: Jakob Kukovič, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Matevž Fermevc in Valentin Plaustainer, zemljiška posestnika.

SV. AHACIJ. Število prebivalcev: 1244. Površina: 2577 oralov 129 kv. sežnjev. Župan: Jožef Zupanc, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jakob Regula in Jurij Vrečko, zemljiška posestnika.

SV. PRIMOŽ. Število prebivalcev: 1171. Površina: 3124 oralov 1049 kv. sežnjev. Župan: Matija Zupanc, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jožef Guzej in Simon Kristan, zemljiška posestnika.

JURIJ PRI RIFNIKU — SEDANJI ŠENTJUR. Število prebivalcev: 446. Površina: 519 oralov 1166 kv. sežnjev. Župan: Franc Kartin, trgovec. Občinska svetovalca: Alojzij Kaulich in Anton Kukovič, tržana.

KOSTRIVNICA PRI PLANINI. Število prebivalcev: 1399. Površina: 3451 oralov 316 kv. sežnjev. Župan: Franc Kukovič, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Štefan Šoštar in Anton Knafelc, zemljiška posestnika.

SVETINA. Število prebivalcev: 564. Površina: 2412 oralov 1320 kv. sežnjev. Župan: Andrej Arlič, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jakob Zupanc in Matevž Sevšek, zemljiška posestnika.

ST. PETER V SAVINJSKI DOLINI. Število prebivalcev: 1086. Površina: 2373 oralov 1038 kv. sežnje. Župan: Alojzij Lenko. Občinska svetovalca: Jožef Volf, zemljiški posestnik, in Fidelis Pernat, župnik.

ST. PAVEL PRI PREBOLDU. Število prebivalcev: 1836. Površina: 3736 oralov 1337 kv. sežnje. Župan: Janez Sadnik, gostilničar. Občinska svetovalca: Andrej Pečovnik, župnik, in Franc Fišer, zemljiški posestnik.

SODNI IN DAVČNI OKRAJ VRANSKO

VRANSKO. Število prebivalcev: 1701. Površina: 3878 oralov 1416 kv. sežnje. Župan: Janez Baš, gostilničar. Občinska svetovalca: Nikolaj Žuža in Matevž Stobar, zemljiška posestnika.

SV. HIERONIM. Število prebivalcev: 1288. Površina: 6112 oralov 582 kv. sežnje. Župan: Anton Govedič, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jožef Čban in Jožef Koprivšek, zemljiška posestnika.

SV. JURIJ PRI TABORU. Število prebivalcev: 1977. Površina: 6414 oralov 144 kv. sežnje. Župan: Ožbald Sirše, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Martin Habjan in Jožef Hribovšek, zemljiška posestnika.

TRG BRASLOVČE. Število prebivalcev: 2545. Površina: 8227 oralov 1549 kv. sežnje. Župan: Jurij Rančigaj, zemljiški posestnik. Občinski svetovalci: Jožef Hojnik, gostilničar in mesar, Franc Plaskan in Jožef Travnar, zemljiška posestnika.

GOMILSKO. Število prebivalcev: 628. Površina: 927 oralov 953 kv. sežnje. Župan: Anton Piki, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Andrej Hočevar in Janez Rismal, zemljiška posestnika.

GRAJSKA VAS. Število prebivalcev: 309. Površina: 587 oralov 928 kv. sežnje. Župan: Anton Šlander, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Franc Cizej in Gašpar Šorn, zemljiška posestnika.

MARIJA REKA. Število prebivalcev: 572. Površina: 3407 oralov 928 kv. sežnje. Župan: Blaž Ahac, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Matija Koren, župnik, in Jakob Pišek, zemljiški posestnik.

POLZELA. Število prebivalcev: 1134. Površina: 2273 oralov 856 kv. sežnje. Župan: Jakob Stanovnik, oskrbnik veleposestva. Občinska svetovalca: Jakob Košec in Matevž Terlav, zemljiška posestnika.

SODNI IN DAVČNI OKRAJ LAŠKO

LAŠKO. Število prebivalcev: 2916. Površina: 7262 oralov 602 kv. sežnja. Župan: Karel Valentinič, tržan in bivši sindik. Občinski svetovalci: Franc Tiber, trgovec, Marko Knez in Tomaž Župan, zemljiška posestnika.

SV. KRISTOF. Število prebivalcev: 3732. Površina: 11.925 oralov 286 kv. sežnje. Župan: Franc Horjak, gostilničar. Občinski svetovalci: Pavel Šotar, Jernej Hrastnik in Anton Ojsteršek, zemljiški posestniki.

TRBOVLJE. Število prebivalcev: 1966. Površina: 6954 oralov 1230 kv. sežnje. Župan: Franc Pust, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jožef Hašnik, župnik, in Anton Plavšak, zemljiški posestnik.

DOL. Število prebivalcev: 383. Površina: 1660 oralov 850 kv. sežnje. Župan: Franc Dernovšek, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Andrej Hraščel, zemljiški posestnik, in Matija Budič, župnik.

MARIJINA VAS. Število prebivalcev: 904. Površina: 3988 oralov 1153 kv. sežnje. Župan: Franc Guček, zemljiški posestnik v Prošencih. Občinska svetovalca: Jakob Baumkircher, zemljiški posestnik, in Franc Guček, zemljiški posestnik v Gorici.

ŠT. LENART. Število prebivalcev: 856. Površina: 2932 oralov 3 kv. sežnje. Župan: Luka Lapornik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Matija Polanc in Jožef Jančič, zemljiška posestnika.

PANEČE. Število prebivalcev: 1068. Površina: 3902 orala 1380 kv. sežnjev. Župan: Matevž Kajtna, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Andrej Pavčnik, zemljiški posestnik v Panečah, in Franc Grohmann, lastnik steklarne.

ST. RUPERT. Število prebivalcev: 1332. Površina: 4728 oralov 979 kv. sežnjev. Župan: Andrej Pušnik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Adam Hrastnik in Jurij Mačkovšek, zemljiška posestnika.

LOKA. Število prebivalcev: 2472. Površina: 9169 oralov 29 kv. sežnjev. Župan: Martin Potočin, c. k. poštar. Občinski svetovalci: Anton Zelič, Jožef Skerta in Jernej Kajtna, zemljiški posestniki.

SODNI IN DAVČNI OKRAJ JELŠE

ŠMARJE. Število prebivalcev: 3805. Površina: 5861 oralov nn kv. sežnjev. Župan: Franc Skaza, gostilničar. Občinski svetovalci: Anton Jagodič, Anton Čakš in Stefan Kokot, zemljiški posestniki, ter Franc Tančič, trgovec.

ST. VID PRI PONIKVI. Število prebivalcev: 899. Površina: 2214 oralov 19 kv. sežnjev. Župan: Blaž Stante, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Janez Kočevar, župnik, in Matevž Čater, zemljiški posestnik.

PONIKVA. Število prebivalcev: 2480. Površina: 6648 oralov 1010 kv. sežnjev. Župan: Jakob Korže, zemljiški posestnik. Občinski svetovalci: Franc Zupančič, gostilničar, Jožef Zdolšek in Martin Zdolšek, zemljiška posestnika.

LEMBERG PRI ZBELOVEM. Število prebivalcev: 1800. Površina: 2822 oralov 658 kv. sežnjev. Župan: Franc Berglez, tržan. Občinska svetovalca: Jurij Strašek in Matevž Klajne, zemljiška posestnika.

SV. ŠTEFAN. Število prebivalcev: 1450. Površina: 2601 oral 1135 kv. sežnjev. Župan: Mihael Čakš, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jožef Andre, župnik, in Anton Smole, zemljiški posestnik.

ZGORNJI ŽUSEM. Število prebivalcev: 1270. Površina: 3178 oralov 697 kv. sežnjev. Župan: Martin Žurej, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jožef Gotscher, lastnik steklarne, in Mikael Germ, zemljiški posestnik.

SLIVNICA. Število prebivalcev: 1701. Površina: 2965 oralov 1041 kv. sežnjev. Župan: Gregor Tanšek, zemljiški posestnik. Občinski svetovalci: Franc Gornik, župnik, Jurij Mastnak in Jožef Muškatevc, zemljiška posestnika.

SODNI IN DAVČNI OKRAJ GORNJI GRAD

GORNJI GRAD. Število prebivalcev: 2873. Površina: 13.635 oralov 1194 kv. sežnjev. Župan: Matevž Kolenc, posestnik nepremičnin. Občinski svetovalci: Janz Mermol, posestnik nepremičnin, Janez Fišer, gostilničar, in Jakob Orešnik, zemljiški posestnik.

NOVA ŠTIFTA. Število prebivalcev: 878. Površina: 6204 orali 1339 kv. sežnjev. Župan: Matevž Žmavc, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Luka Veršnik in Matija Podpečnik, zemljiška posestnika.

SOLČAVA. Število prebivalcev: 596. Površina: 17.682 oralov nn kv. sežnjev. Župan: Franc Naveršnik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jurij Suhodolnik in Jurij Selišnik, zemljiška posestnika.

LUČE. Število prebivalcev: 1434. Površina: 19.344 oralov 521 kv. sežnjev. Župan: Gašpar Jež, gostilničar. Občinska svetovalca: Matija Sedelšak in Franc Kosmač, zemljiška posestnika.

REČICA. Število prebivalcev: 2105. Površina: 5673 oralov 362 kv. sežnjev. Župan: Ignacij Močeradnik, posestnik realitet. Občinska svetovalca: Janez Žlebnik, gostilničar, in Anton Štaut, mlinar.

KOKARJE. Število prebivalcev: 1410. Površina: 4319 oralov 2096 kv. sežnjev. Župan: Peter Mulavec, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jožef Praznik, gostilničar, in Anton Kolenc, zemljiški posestnik.

LJUBNO. Število prebivalcev: 2155. Površina: 12.239 oralov 1147 kv. sežnjev. Župan: Janez Ročnik, mlinar. Občinska svetovalca: Mihael Turin, učitelj, in Franc Erjavec, zemljiški posestnik.

MOZIRJE. Število prebivalcev: 2267. Površina: 9283 oralov 824 kv. sežnjev. Župan: Janez Lipold, tržan. Občinski svetovalci: Matevž Bišek, Gregor Brezovnik in Jožef Turk, zemljiški posestniki.

SODNI IN DAVČNI OKRAJ KONJICE

TRG KONJICE. Število prebivalcev: 1687. Površina: 2304 oralov 1395 kv. sežnjev. Župan: Jožef Pann, c. k. poštar. Občinska svetovalca: Karel Balon, graščinski posestnik, in Janez Bezenšek, posestnik nepremičnin.

BEZINA. Število prebivalcev: 35ž. Površina: 870 oralov 1594 sežnjev. Župan: Janez Krajnc, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Blaž Rebernak in Jurij Paurič, zemljiška posestnika.

SPODNJE GRUŠOVJE. Število prebivalcev: 701. Površina: 2276 oralov 1155 kv. sežnjev. Župan: Anton Kuster, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Simon Zorko in Franc Bešek, zemljiška posestnika.

VERHOLE. Število prebivalcev: 821. Površina: 1804 orale 76 kv. sežnjev. Župan: Gregor Rak, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Filip Kac in Gašpar Pliberšek, zemljiška posestnika.

TEPINA. Število prebivalcev: 748. Površina: 1098 oralov 709 kv. sežnjev. Župan: Jurij Prosenak, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jurij Ogrizek, gostilničar, in Jožef Kokol, zemljiški posestnik.

KONJIŠKA VAS. Število prebivalcev: 546. Površina: 1204 orali 1100 kv. sežnjev. Župan: Filip Kalšek, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jožef Pajek in Jožef Klinc, zemljiška posestnika.

ZIČE. Število prebivalcev: 737. Površina: 1238 oralov 1084 kv. sežnjev. Župan: Jožef Gosak, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Valentin Skale in Anton Krajnc, zemljiška posestnika.

PRELOGE. Število prebivalcev: 565. Površina: 1822 oralov 773 kv. sežnjev. Župan: Boštjan Jevšenak, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Franc Hren in Jožef Klančnik.

ZREČE. Število prebivalcev: 1194. Površina: 2226 oralov 125 kv. sežnjev. Župan: Franc Rušnik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Gregor Bukovnik in Matija Korošec, zemljiška posestnika.

OPLOTNICA. Število prebivalcev: 1873. Površina: 4478 oralov 149 kv. sežnjev. Župan: Jožef Hasenbichl, gostilničar. Občinska svetovalca: Benetikt Werner, višji gozdar, in Jurij Golčman, zemljiški posestnik.

OKOŠKO. Število prebivalcev: 578. Površina: 803 orali 1567 kv. sežnjev. Župan: Anton Leskovar, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jurij Leskovar in Gašpar Ozimič, zemljiška posestnika.

BLATO. Število prebivalcev: 712. Površina: 6940 oralov 767 kv. sežnjev. Župan: Martin Gnas, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Rok Rupnik in Stefan Vizič, zemljiška posestnika.

SV. KUNIGUNDA — zdaj Gorenje. Število prebivalcev: 386. Površina: 995 oralov 237 kv. sežnjev. Župan: Ignac Pec, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Luka Potnik in Martin Dobnik, zemljiška posestnika.

PADEŠKI VRH. Število prebivalcev: 521. Površina: 2802 orala 1578 kv. sežnjev. Župan: Janez Koprivnik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jernej Gradišnik in Jurij Bobik, zemljiška posestnika.

SKOMARJE. Število prebivalcev: 1082. Površina: 8078 oralov 1023 kv. sežnjev. Župan: Janez Peter, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Janz Kamenik in Anton Švab, zemljiška posestnika.

STRANICE. Število prebivalcev: 708. Površina: 1865 oralov 628 kv. sežnjev. Župan: Jožef Jereb, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Valentin Mejovšek in Blaž Lebko, zemljiška posestnika.

LOBNICA. Število prebivalcev: 625. Površina: 2175 oralov 843 kv. sežnjev. Župan: Franc Koprivnik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Štefan Kvas in Blaž Čretnik, zemljiška posestnika.

PAKA. Število prebivalcev: 728. Površina: 2156 oralov 691 kv. sežnjev. Župan: Jožef Pahernik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Matija Sevarušek in Ignacij Šume, zemljiška posestnika.

SPODNJI DOLIC. Število prebivalcev: 662. Površina: 2044 oralov 1458 kv. sežnjev. Župan: Matija Plevnik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jakob Dobnik in Luka Založnik, zemljiška posestnika.

KOZJAK. Število prebivalcev: 525. Površina: 2212 oralov 1390 kv. sežnjev. Župan: Anton Sušec, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Mihael Vivod in Blaž Mežnarc, zemljiška posestnika.

BREZEN. Število prebivalcev: 500. Površina: 1903 orali 941 kv. sežnjev. Župan: Andrej Mavc, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Marko Stumulak in Matevž Javornik, zemljiška posestnika.

TRG VITANJE. Število prebivalcev: 651. Površina: 303 orali 341 kv. sežnjev. Župan: Jožef Lautner, kirurg. Občinska svetovalca: Anton Plevnik, župnik, in Jožef Hofbauer, usnjar.

ZBELOVO. Število prebivalcev: 559. Površina: 1277 oralov 1572 kv. sežnjev. Župan: Jurij Marsidošek, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Blaž Sovič in Jakob Novak, zemljiška posestnika.

SV. DUH — LOČE. Število prebivalcev: 1264. Površina: 4193 oralov 140 kv. sežnjev. Župan: Janez Pintar, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Ferdinand Koks, kirurg, in Janez Svetovšek, zemljiški posestnik.

ZGORNJE LAŽE. Število prebivalcev: 539. Površina: 992 oralov 121 kv. sežnjev. Župan: Simon Kos, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Simon Žohar in Filip Pust, zemljiška posestnika.

SV. JERNEJ — ZERNEJ. Število prebivalcev: 606. Površina: 1533 oralov 534 kv. sežnjev. Župan: Gašpar Marguč, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Simon Galuf in Tomaž Kolar, zemljiška posestnika.

TOLSTI VRH. Število prebivalcev: 880. Površina: 2746 oralov 814 kv. sežnjev. Župan: Valentin Turk, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Valentin Jazbec, učitelj, in Tomaž Pahole, zemljiški posestnik.

SV. URŠULA. Število prebivalcev: 653. Površina: 1683 oralov 511 kv. sežnjev. Župan: Anton Zupanc, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Boštjan Vodušek in Anton Kunst, zemljiška posestnika.

SV. EGIDIJ. Število prebivalcev: 981. Površina: 2627 oralov 380 kv. sežnjev. Župan: Mihael Kožuh, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Matija Kacičnik in Franc Hrastenšek, zemljiška posestnika.

BEZOVICA. Število prebivalcev: 489. Površina: 1858 oralov 1336 kv. sežnjev. Župan: Luka Pristovnik, zemljiški posestnik. Občinska svetovalca: Jožef Krajnc in Jurij Preložnik, zemljiška posestnika.

Nekateri deli celjskega vplivnega območja so pripadali tedaj drugim okrajnim glavarstvom: Kozjansko brežiškemu, zgornje Posotlje ptujskemu, Šaleška dolina slovenjeraškemu.

Upravna organizacija v tej obliki, kakor je tu nakazana, ni bila trajna. Že leta 1854 so okrajna glavarstva združili z okrajnimi sodišči, šele leta 1868 so jih zopet ločili od njih.

Tudi občine so se spreminjale. Manjše občine so bile prešibke, da bi bile mogle same skrbeti za občinske ceste, šole, za reveže, da bi same mogle vzdrževati lastno pisarno itd. Zato so jih priključevali trdnejšim občinam. To se je zlasti dogajalo leta 1864. Na drugi strani so pa okoliške kraje ločevali od trgov in ustanavljali samostojne kmečke občine. Pri tem so mislili na razlike v gospodarjenju. V nekaterih primerih so pa s tem hoteli zagotoviti nemško oblast v trških občinah (Vojnik, Laško, Rogaška Slatina).

Kmetje se ob uvedbi novih občin marsikje niso mogli prav znajti, imeli so se za nesposobne, da bi sami prevzeli njihovo vodstvo. Zato so tu in tam, npr.

na Dobrni, v Višnji vasi in pozneje na Frankolovem, izvolili za župana graščaka, svojega prejšnjega gospodarja. Kjer graščaka ni bilo, so si župana in svetovalce poiskali med možmi, ki so v njihovih očeh veljali kaj več. Našli so jih med podjetniki v večji obrti in začetni industriji, med krémarji in trgovci. V nekaterih občinah so navedeni med občinskimi svetovalci duhovniki. Dvakrat srečamo med njimi učitelja in dvakrat kirurga. Tu in tam zadenemo na nekmete tudi med odborniki. V mnogih občinah, zlasti v manjših, so pa že v začetku prevzemali vodstvo kmetje. To je imelo tudi narodni pomen. Saj graščak ali podjetnik, véasih tudi delno odtujen izobraženec, ni bil naklonjen rabi slovenskega jezika v uradu in šoli ter v javnem življenju sploh.

Med prvimi posli novih občinskih uprav je bilo dajanje lova v najem. Pri tem so se često dogajale zlorabe, kajti mlade občinske uprave so oddajale lov navadno kar pod roko. Obdobje po letu 1848 je bilo še vedno nemirno, zato so morali vodje občin pomagati na novo ustanovljeni žandarmeriji pri patroljiranju, često so morali tudi sami na poizvedbe te vrste. Prav kmalu so se pridružile še druge naloge: skrb za ceste in šole, delitev gmajn, preskrba siromakov, pomoč državi pri rekrutaciji itd. Vse to je bila v resnici šola za občane. Véasih so se seveda upirali. V takih primerih je posredovala državna oblast na stari način: pošiljala je v hiše vojake, ki jih je bilo treba tako dolgo preskrbovati z vsem, dokler se občan ni uklonil. Župana in svetovalce pa je oblast strahovala z denarnimi kaznimi.

UVAJANJE USTAVNE VLADAVINE, NARODNO PREBUJANJE ŠIRŠIH LJUDSKIH PLASTI (1860 DO 1870)

Po absolutizmu, ki je sledil revoluciji leta 1848 in je trajal več kot deset let, so se pojavile druge naloge, ki so vpletale ljudstvo v neposredno državljansko življenje. Po porazu pri Solferinu (1859) sta si sledila federalistična oktobrska diploma (1860) in centralistični, Nemcem ustrežajoči februarski patent (1861), po nesrečni vojni s Prusijo in Italijo (1866) pa izločitev Avstrije iz nemške državne zveze, dualistična razdelitev državc v avstrijsko in ogrsko polovico, decembrska ustava (1867) ter mnogi zakoni, ki so odrejali odnos države do cerkve v smislu, ki je bil ugoden državi, doslednejšo preureditev uprave, sodstva in šolstva.

Občanska udeležba pri vseh teh novostih se je najočitneje kazala pri deželnozborskih volitvah, ki so do leta 1873 posredno veljale tudi za državni zbor. Poslance so volili z volilnimi možmi in po kurijah. Bile so štiri kurije: kmečka kurija, kurija mest in trgov, kurija trgovske zbornice in veleposestnikov. Na Spodnjem Štajerskem so volili slovenske poslance samo v kmečki kuriji. A tudi tu so bili Slovenci oškodovani, kajti v nemškem delu dežele je bilo za enega poslanca treba veliko manj volivcev. Nekmečke kurije so bile pa tako urejene, da pri njih slovenski glasovi niso mogli priti do veljave, čeprav bi jih bilo pri pravilni razdelitvi volilnih okrajev toliko, da bi bila izvolitev slovenskega poslanca uspešna. Izvoljeni slovenski poslanci so se morali boriti tako rekoč za vse, česar je narod potreboval. Narodnostne pravice so bile tesno povezane s socialnimi pravicami in gospodarstvom.

Prvo deželnozborsko obdobje je trajalo polnih šest let (1861—1867). Volitve v kmečko kurijo so bile 20. marca 1861. Po občinah so najprej izvolili volilne može, a ti so izbrali poslance. Celjsko poslansko območje je obsegalo tele sodne okraje: Celje, Vransko, Gornji grad, Šmarje pri Jelšah, Laško in Konjice. Izločeni so bili mestni in trški kraji: Celje, Zalec, Vojnik, Gornji grad, Mozirje, Laško. Celotno volilno območje so označevali kot volilni okraj. Celjski volilni okraj je volil dva poslance.

Na volitve so bili Slovenci v okraju nepripravljeni. Zanje se niso organizirali in izbira kandidatov ni bila dovolj premišljena. Za poslanca sta bila izvoljena dr. Janez Mertl (Mörtl) in Jožef Volf (Wolf). Dr. Mörtl je pripadal rodbini, ki je prišla s Koroškega in se je najprej naselila v Šoštanju, kjer se je pečala z obrtjo, zlasti z usnjarstvom. Iz Šoštanja se je kmalu preselila v Celje.

Dr. Mörtl je bil sprva član čitalnice in se je delal vnetega Slovenca. Leta 1864 je postal celjski župan in Slovencev ni več potreboval, nastopal je celo proti njihovim težnjam. Tudi celjske občine ni dolgo vodil, kajti postal je dvorni odvetnik in se je preselil na Dunaj. Nadomestne volitve so bile 16. januarja 1865. Za poslanca je bil izvoljen Radoslav Razlag, tedaj odvetnik v Brežicah. Vsi volilni možje, ki so prišli na volišče — bilo jih je 223 — so mu oddali svoje glasove. Razlag je bil zelo zaveden Slovenec ilirske usmerjenosti.

Jožef Wolf, posestnik in poštar v Šempetru, je prav tako veljal za Slovenca. Zavedna Slovenca sta bila tudi njegova brata, Anton, župnik, v Bistrici ob Sotli, vnet ilirec, in drugi brat, notar na Vranskem, ki je med prvimi našimi juristi vlagal pri sodišču slovenske vloge. Jožef Wolf se je odrekel poslanstvu že leta 1862. Vzrok ni znan. Nadomestne volitve so bile 8. maja 1862. Tokrat so se volivci odločili za graščaka Janeza pl. Resingena, ki je bil leta 1850 izbran za župana v Višnji vasi, ob izvolitvi za poslanca je pa bil župan na Dobrni. Resingen je dobil 139 glasov, njegov protikandidat dr. Radoslav Razlag pa samo 67. To se je zgodilo zaradi tega, ker se dr. Razlag za volitve ni brigal in ni prišel med volivce oziroma volilne može. Živel je v Brežicah in ga v volilnem okraju niso poznali. Resingen je bil sicer slovenskega rodu, saj je izhajal od teharskih Resnikov in si je plemstvo pridobil šele njegov oče. Živel je pa v volilnem okraju in so ga volilci poznali. Vendar je kot poslanec odstopil že leta 1863. Nadomestne volitve so bile 14. decembra 1863. Tokrat je bil izvoljen za poslanca Josip Lichtenegger, višji politični uradnik, in sicer kot nekak vladni kandidat. Dobil je 115 glasov. Njegov protikandidat dr. Razlag jih je zbral 99. V primeri z letom 1862 je vidno napredoval. Vsekakor pa je bil volilcem še premalo znan. Lichtenegger je bil v resnici domačin. Njegovi sorodniki so živeli v Žalcu, Braslovčah in Rečici, kjer so se kot tržani ukvarjali z obrtjo, zlasti z usnjarstvom. Četudi so bili prvotno nemškega rodu, so se z ženitvami poslovenili. Jožef Lichtenegger, ki je bil med volitvami celjski okrajni predstojnik, je rad poudarjal, da so njegovi predniki slovenski kmetje. S slovenskimi občinskimi zastopniki je govoril slovenski. Novice poročajo, da je ob neki priložnosti kmetom slovenski razlagal občinski volilni red. Navzočim Nemcem je svojo razlago tolmačil sam. Ko je leta 1863 ob svojem volilnem nastopu zbral župane, se je z njimi pogovarjal slovenski. Župani so bili ganjeni. Očitno je v naših ljudeh slovenstvo že oživljalo. Lichtenegger je umrl leta 1867, bil je tedaj star 53 let. Na pogreb je prišel tudi hrvatski ban baron Josip Šokčević. Lichtenegger je namreč v dobi absolutizma služboval na Hrvatskem in se je izkazal kot prijatelj Hrvatov. Za Lichteneggerjem nadomestne volitve niso bile potrebne, kajti volilna doba se je bližala koncu.

Proti koncu prve deželnozborske dobe sta torej v deželnem zboru zastopala Slovence Jožef Lichtenegger (izza 1863) in dr. Radoslav Razlag (izza 1865).

Druge slovenske kmečke volilne okraje so tedaj v deželnem zboru zastopali: slovenjegraškega M. Lohninger, mariborskega Alojzija pl. Feyer in M. Lešnik (Löschnigg), ljutomerskega A. Globočnik, ptujskega pa Mihael Herman. Prvi trije poslanci so bili Nemci, Globočnik je bil politični uradnik slovenskega rodu. Sodnik Herman je bil nemškega rodu in so Novice pisale neugodno ob njegovi kandidaturi. Toda že ob prvi priložnosti je v deželnem zboru zelo vneto branil slovenske interese, slovenski poslanec je bil nato do svoje smrti, stalno je zastopal ptujski volilni okraj, čeprav ga je oblast premestila med nemške Štajerce.

Deželni zbor je po februarjemem patentu volil zastopnike v državni zbor. Bilo je v resnici žaljivo, ko je za zastopnike Slovencev 15. aprila 1862 poslal vanj Matijo Lohningerja in dr. Mörtla, po Mörtlevem odstopu pa 14. decembra 1865 Alojzija pl. Feyerja. Tako sta 400.000 štajerskih Slovencev zastopala v državnem zboru dva Nemca. Spodnještajerska mesta in trge so v tej dobi zastopali v deželnem in državnem zboru Nemci: Celje z Brežicami, Laškim, Sevnico, Gornjim gradom, Ljubnim, Mozirjem, Žalcem in Vojnikom dr. Herman Mulej, graščak v Vitanju in državni pravdnik, Maribor z drugimi kraji A. Tappeiner, Ptuj z drugimi kraji pa vitez dr. Jožef Waser. Poslednji je izjemoma

izjavljaj, da je slovenskega rodu. Toda pozneje je kot sodnik višjega deželnega sodišča nastopal zelo sovražno proti Slovincem.

V tej dobi se je vidno okrepila slovenska narodna zavest. To se je pokazalo že tedaj, ko je vlada kot prosvetna oblast želela neke informacije. V resnici ji je pa šlo bolj za propagando. Bilo je leta 1861. Vlada je poslala občinam vprašanje, kako si v pogledu učnega jezika žele imeti urejeno osnovno šolstvo. Po vladnem nalogu so v občinah sestavili krajevne komisije, v katerih so bili župan, učitelj, duhovnik in včasih še kdo drug. Komisije so večinoma izjavile, da si žele stari sistem. Bile so mnenja, da slovenščino otroci že tako znajo, nemščine se jim je pa treba učiti zaradi praktičnih koristi. Najbolj so se za slovenščino zavzeli pri Novi cerkvi, kjer je bil tedaj župan Jamnik.

Še istega leta so Slovenci poslali ministrskemu predsedniku Schmerlingu spomenico, na kateri je bilo 19.386 podpisov. V njej so zahtevali, da se slovenski jezik uveljavi v uradu in šoli ter da se vse slovenske pokrajine združijo v eni upravni enoti. — To je bila zedinjena Slovenija iz leta 1848.

Neki v bistvu samo formalni uspeh so Slovenci vendarle dosegli. 15. februarja 1862 je vlada izdala odločbo, da se pri sodiščih po potrebi in možnosti (nach Tunlichkeit) uporablja slovenski jezik.

Cela vrsta občin je leta 1862 poslala okrajnemu uradu okrožnico glede rabe slovenskega jezika pri uradnem dopisovanju. Frankolski občinski urad (župan Luka Notar, občinski svetovalec Filip Vodenak) je seveda želel, da bi se pisali vsi dopisi nemški in da bi občina dobivala nemške uradne liste. Isto je želel vojniški občinski svetovalec Pötscher, ki je namesto župana podpisal okrožnico. Župan Nove cerkve Gregor Jamnik je pa pripisal, da se s takim mnenjem ne strinja, ker bi se s tem teptala narodna enakopravnost. Istega mnenja sta bila zastopnika sosednega Lemberga, župan M. Pintar in svetovalec Franc Volšek.

Obširneje je svoje mnenje izrazil žalski župan Vincenc Janič: Ker se po zdravi pameti slovenski narodni jezik zaradi nevednosti kakega občinskega predstojnika ali uradnika zatreti ne more in ker cesarjeva obljuba zaradi nasprotovanja nekaterih nasprotnikov Slovencev ne sme ostati prazna beseda, se podpisana občina popolnoma pridružuje mnenju novocerkovske občine.

Mnenju žalske uprave sta se priključili sosedni dve občini: šempetrska in gotoveljska. Šempetrsko izjavo je v imenu vseh kmetov podpisal župan J. Sedminek, na gotoveljski sta se pa podpisala župan Jurij Grah in svetovalec Franc Baš. Gotoveljski župan je še dodal: Tudi Nemeč vseh postav ne razume. Niti dohtarji ne. Zato je toliko pravd. Ubogi kmet pa naj bi vse razumel!

Občinski tajniki so bili marsikje še nemškutarji, ker so se pač izsolali v nemškem jeziku. Tu in tam so pa že začeli uradovati slovensko. Tako je notar Andrej Bratkovič na Vranskem v svojih spisih že precej uporabljal slovenščino. Slovensko uradovanje je uvedla tudi občina Motnik, ki je do Napoleonove Ilirije pripadala Štajerski. Tako je že tudi delal notar Wolf v Gornjem gradu.

Ko je 14. marca 1864 poslanec Herman v deželnem zboru zagovarjal pravice Slovencev, so mu na Spodnjem Štajerskem podpisovali zahvalnico. V Savinjski dolini jo je podpisalo blizu 400 rojakov. Ako bi bil rok daljši, bi se bilo nabralo vsaj štirikrat več podpisov.

Zelo pomembna je bila ustanovitev celjske Narodne čitalnice (1861), ne samo v družabnem in umetniškem, ampak tudi v narodnoprebujevalnem in v političnem oziru. Svoje delovanje je že v začetku razširila tudi na okolne kraje. Treba je samo imeti pred očmi, kakšno navdušenje so zbudile čitalniške slavnosti ne samo v Celju, ampak tudi v Žalcu in Laškem. Še več je pomenila proslava tisočletnice prihoda Cirila in Metoda. Na celjski proslavi so se zbrali domačini in sosedje. Pridružila se je tudi cerkev in je za proslavo slovenskih bratov določila teden dni. Proslavljanje se je začelo z mašo pri sv. Jožefu in končalo z mašo v župni cerkvi. Čitalniški pevovodja učitelj Gregor Tribnik je za obe slavnosti skomponiral posebno mašo. Na proslavi v čitalnici je imel besedo o Cirilu in Metodu Davorin Trstenjak. Primerno pesem je pa na Ripšlovo besedilo uglasbil Gustav Ipavic. Tudi Ilirijo oživljeno so zapeli. Kult Cirila

in Metoda, ki se je tedaj začel, je gotovo pripomogel k dvigu narodne zavesti. O tem pričajo tudi številne kapelice, ki so jih tedaj postavili ali preuredili v čast slovanskih apostolov. Takih kapelic je precej v celjski okolici. Najbolj znana je tista, ki jo je v Bezenškovem Bukovju preuredil Anton Bezenšek.

S političnega stališča je posebno zanimiva prireditev, ki so jo 1. avgusta 1863 imeli v Laškem v zvezi z igro »Dobro jutro«. Prireditev so organizirali Anton Kos, pravnik iz Zagreba, Boštjan Roš, študent tehnike iz Hrastnika, in Franc Zupančič »ježefinar« z Dunaja. V Celje so iz Laškega poslali voz po pevce. Iz Žalca so se pripeljale gospe in gospodične. Duhovniki, dijaki in kmetje so prispeli iz vseh bližnjih krajev. Med igro je bilo obilo smeha. Vstopnine se je nabralo 54 goldinarjev, namenili so jo v prid sadjarski šoli. Po igri je bila beseda. Žalčan Herman je za uvod spregovoril nekaj besed o »Prokletih grabljah«. S tem je opozarjal na izdajalce. Prisotni so izrekli svoje priznanje z gro-movitimi klici živio. Župan Valentinič, tedaj še očitno Slovenec, je nazdravil cesarju in dr. Štefanu Kočevarju. Dr. Kočevar se je zahvalil Laščanom in napil tujim gostom, ki so se udeležili domorodne veselice. Sledila je zdravica za zdravico. Poročevalec Novic zaključuje svoje poročilo: »Kjer je doma tako gostoljubje kakor v Laškem, pri županu Valentiniču, pri trgovcih Janezu in Francu Orožnu in zdravniku Žnidaršiču, tam še veje slovenski duh, ki ga nasprotna stran ne more zatreti.«

Oblast, katere najvišji predstavnik je bil okrajni predstojnik Lichtenegger, je v tej dobi še bila vidno prijazna Slovencem. To je spodbudno vplivalo na kmete. Posebno jasno se je to videlo na Vizjakovi slavnosti. Cesar je namreč s križcem za zasluge počastil Mihaela Vizjaka, skrbnega gospodarja in vnetega sadjarja v Pečovju nad Teharjem. V ta namen so priredili veliko slavnost, na katero so prišli civilni in vojaški predstavniki. Začelo se je v celjski župni cerkvi. Po cerkvenem obredu so šli v grofijo. Igrala je godba. Predstojnik je izročil Vizjaku križec s slovenskim nagovorom. Slavljeneц se je odrezavo zahvalil in še dodal, da mu dobljeni križec ne bo vzel vseh njegovih križev. Popoldne se je v gostilni pri Jelenu zbralo okrog 120 gostov. Skoraj vse je bilo slovensko. Tudi telegram, ki ga je poslal slovenski polk. Ob tej priliki je Vizjakov prijatelj in soborec Anton Grabič zapel svojo šaljivo pesem »Od pridnega in zanikarnega kmeta«. — Vizjak in Grabič sta bila glavna predstavnika kmetov pri Narodni čitalnici. Grabič je končal svojo pesem z verzi:

Ko pride na svojo kmetijo,
vse revno in slabo je blo;
dolžniki ga v kremplje dobijo,
plačila ga stiskajo zlo.
On hitro poišče nevesto,
obljubo storila zvesto.
Priženil res malo je bil,
pa ženko je pridno dobil.
Zdaj začno živino rediti
in gruntec lepo obdelvati.
Trsovje in drevje saditi,
najlepše požlahtnil je sad.
Tako je zaslužil medaljo,
visoki gospodje ga hvalijo.
On daje nam dober izgled,
kako naj pomaga si kmet.
Se h koncu prav lepa zahvala
Vam, celjski predstojnik, naj bo,
ki sta s poglavarjem spoznala,
kolka vrednost kmetiška je to.
Še cesar so ga počastili,
križ s krono so mu podarili.
Tako naj pomuja se vsak!
Kdor neče, pa naj bo bedak.

Naša narodna zavednost je bila tedaj v resnici mirna in krotka. To ustreza značaju kmečkega ljudstva, ki se je šele otresalo fevdalnih vezi in tujega varuštva. Tega ne izpričuje samo celotna naša borba, o tem govore izrazito tudi posamezni primeri. Tako je Karel Zima, lastnik veleposestva in kalvarijskega mlina pod Jožefovim hribom vzdal v svojo hišo kamnito ploščo, v katero je dal z zlatimi črkami vrezati naslednje besede: »Jaz sem slovenski rojak, pa vendar iz srca podajam poštenemu Nemcu roko v imenu Gospodovem.« Nam že znani Anton Grabič je pa med volitvami leta 1867 zložil pesmico:

V štajerski deželi naroda sta dva,
postavne pravice imata oba.
Nikar ne zatirajte, Nemci, vi nas,
in ljubili bomo Slovenci mi vas!

Navedene volitve je cesar razpisal po vojni katastrofi na bojišču leta 1866. Sicer je pa že potekla šestletna mandatna doba. Razpis je cesar objavil s svojim patentom dne 2. januarja 1867. Razpisane volitve so veljale za deželne zборе, hkrati pa tudi za državni zbor, ki so ga posredno dopolnjevali z delegati deželnih zborov. Na Štajerskem so bile volitve v kmečke kurije 21., v mestne pa 28. januarja 1867.

Tokrat so se Slovenci prvič v svoji zgodovini za volitve organizirali. Štajerski Slovenci so izbrali osrednji volilni odbor, ki je imel svoj sedež v Mariboru. V posameznih volilnih okrajih so pa določili okrajne volilne odbore. Volilni razglas je Slovenski gospodar objavil 16. januarja 1867. Podpisali so ga rodoljubi z vsega Slovenskega Štajerja: dr. Štefan Kočevar, zdravnik v Celju, Franc Kapus, trgovec v Celju, Ivan Zuža, rudniški posestnik v Grižah, Franc Grobelnik, posestnik v Žalcu, Franc Šentak, posestnik na Vranskem, dr. Franc Bratkovič, notar na Vranskem, Josip Horjak, posestnik v Laškem, Matija Goričar, posestnik v Mozirju, dr. Gustav Ipavec, zdravnik in župan v Šentjurju, profesor Josip Šuman, Božidar Raič, Franc Divjak, posestnik v Framu, Davorin Grizold, posestnik na Smolniku, Franc Radej, notar v Slovenski Bistrici, dr. Jože Muršec, profesor v Gradcu, Slavoljub Knez, notar v Št. Lenartu, Dominik Čolnik, posestnik na Drvanji, dr. A. Klemenčič v Ljutomeru, Jože Razlag, kmet v Radoslavcih, dr. A. Magdič v Ormožu, France Jančar v Negovi, Janez Schönwetter, notar v Ptujju, dr. Janez Vošnjak, prošt v Ptujju, dr. Janko Serneck, odvetnik v Kozjem, A. Pirnat v Golčah, Franc Vošnjak, posestnik v Šoštanju, dr. Janez Mencinger, odvetnik v Brežicah, Janez Šetinc, kmet v Bukovški, J. Vivod, mlinar v Šentvidu.

Za posamezne volilne okraje so bili določeni naslednji kandidati:

Celje: dr. Radoslav Razlag in Janez Lipold, posestnik v Mozirju; Brežice: Alojzij Lenček, posestnik na Blanci pri Sevnici; Ptuj—Rogatec: Mihael Herman, sodnik v Ptujju; Ljutomer: dr. Matija Prelog, zdravnik v Mariboru; Slovenj Gradec: Jakob Meško, dekan v Radljah; Maribor: dr. Josip Vošnjak, zdravnik v Slovenski Bistrici, in dr. Ferdinand Dominkuš, odvetnik v Mariboru.

V predvolilni dobi so bili slovenski rodoljubi pridno na delu. Dr. Vošnjak je v pouk volivcem izdal knjižico: Kaj hočemo? Predsednik volilnega odbora za celjski volilni okraj je bil Mozirčan Janez Lipold. Volivcem in kandidatu dr. Razlagu na čast je objavil v Novicah posebno pesem, v kateri jih poziva, naj se domoljubno odzovejo klicu domovine. Kitica, ki je veljala dr. Razlagu, se glasi tako:

Dragi ljubljenec in up naroda,
jasno siješ zvezda carevine,
angel vere ino domovine,
krasen ščit Slovenskega naroda!
Oratar preprosti in gospoda
plete slavne zmage Tebi venec,
radosten Te kliče vsak Slovenec
avstrijski od roda do roda.
Zato bodi trden ščit naroda,

ljubej mnogobrojne carevine,
angel vere ino domovine,
grom in strah sovražnikom naroda.

V tistem času so v pesmih zelo radi izražali svoja čustva ne samo rojeni in šolani pesniki, ampak tudi preprosti ljudje iz ljudskih vrst. Tudi to je bil izraz porajajoče se narodne zavesti.

Uspeh predvolilnega dela ni izostal. Na Spodnjem Štajerskem so bili v kmečki kuriji izvoljeni vsi slovenski kandidati. V Celjskem volilnem okraju je prišlo volit 218 volilnih mož. Dr. Radoslav Razlag je dobil 188, Janez Lipold pa 186 glasov. Na nasprotni strani je dobil Hügelsberger 33, dr. Herman Mulley pa 28 glasov. Kot kandidat je bil prvotno priglašen tudi deželni sodni svetnik Alojzij Pesarič, po rodu Zalčan, a je pred volitvami odstopil in priporočil volilnim možem, naj volijo dr. Razlaga in Lipolda. Kot agitator je na nemški strani nastopal tudi bivši slovenski poslanec dr. Mörtl, a se je vedel zelo surovo, na nekem shodu je izzval celo dejanski spopad.

Leta 1868 je dr. Razlag kot štajerski poslanec odstopil, preselil se je namreč v Ljubljano, kjer je kmalu nato postal deželni glavar. Za poslanskega naslednika so 1. marca 1869 izvolili Zalčana Ivana Žužo, pravnika in rudniškega posestnika. Dobil je 157 glasov, medtem ko jih je nasprotni kandidat Ludovik Possek, graščak v Ločah pri Konjicah, zbral 46.

V drugih volilnih okrajih so bili januarja 1867 izvoljeni naslednji poslanci: v brežiškem Alojzij Lenček, v ptujskem Mihael Herman, v slovenjegraškem Jakob Meško, v ljutomerskem dr. Matija Prelog, v mariborskem dr. Josip Vošnjak in dr. Ferdinand Dominkuš.

V kmečki kuriji so torej slovenski poslanci zmagali na celi črti. To je bil velik uspeh prvega organiziranega nastopa Slovencev na Spodnjem Štajerskem. Vendar deželni zbor, ki se je nato sestal, izvolitve dr. Dominkuša ni hotel potrditi. Pritožbo je vložil Karel Seidl, bivši stotnik, nemški priseljenc in župan v Kamnici pri Mariboru. Nemška večina deželnega zbora si je obetala uspeh pri ponovnih volitvah, kajti dr. Dominkuš je imel samo en glas večine. Politična oblast je za ponovne volitve določila popolnoma nemški volilni odbor. Ta je postopal zelo pristransko. Mirni dr. Dominkuš je samo protestiral in se je s svojimi volivci z volišča odstranil. Tako je bil izvoljen navedeni Karel Seidl, dobil je 113 glasov.

V mestni kuriji Slovenci že takrat niso mogli priti do veljave. Trge, v katerih je bila večina slovenskih volivcev, so priključili mestom, v katerih so gospodarili Nemci in njihovi ponemčeni somišljeniki, Celju, Ptujju in Mariboru. V Celju je bil izvoljen za poslanca mestni župan zdravnik dr. Jožef Neckermann, v Ptujju J. Waser, v Mariboru A. Tappeiner, v Slovenjem Gradcu J. Sonns. Ko je Tappeiner umrl, mu je decembra 1867 sledil F. Brandsteter.

Veleposestnike je tedaj zastopal v deželnem zboru baron Hackelberg, graščak v Preboldu. Ko se je deželni zbor konstituiral, je za svoj izvršilni organ izvolil deželni odbor. V njem ni bilo nobenega Slovenca. Nato je izbral iz svojih vrst poslance za državni zbor. Slovence sta zastopala dva. Nemška večina je izbrala Antona Lenčka in Jožefa Lipolda. Računala je namreč, da se bosta mogla s svojo manjšo šolsko izobrazbo le slabo uveljaviti. Branila sta se, a deželni zbor ju je prisilil, da sta se vdala, drugega izhoda ni bilo, saj bi bili sicer ostali štajerski Slovenci v državnem zboru brez zastopstva.

Volivci so Lenčka in Lipolda pozneje klicali na zagovor, češ naj se opravičita, zakaj sta mesto sprejela, in naj povesta, ali se še držita dogovorjenega in sprejetega programa.

V deželnem zboru se je takoj razvnel hud boj za narodne pravice. Slovenski občinski zastopi so mu poslali okrog sto spomenic, v katerih so zahtevali enakopravnost in zedinjeno Slovenijo. Glavna naša bojevnika v deželnem zboru sta bila Herman in dr. Vošnjak, saj je dr. Razlag že leta 1868 zapustil deželni zbor; kljub svoji idealnosti je bil po sodbi dr. Josipa Vošnjaka za odločen boj premehak.

Herman je odločno opozarjal, da uporabljajo Nemci 19. člen decembrske ustave iz leta 1867, ki govori o enakopravnosti narodov, samo kot pretvezo za to, da lahko germanizirajo. Enakopraven jim je samo slovenski goldinar. Ne bo pravice prej, dokler se ne izvede ločitev. Vsa nemška liberalnost je samo goljufija. Avstrija se mora urediti na osnovi starih deželnih pravic.

Dr. Vošnjak je opozarjal, da Nemci kratijo Slovincem vse pravice. Očitajo jim narodno politiko, a jih sami ogrožajo in poleg tega škilijo k Nemčiji. Edina rešitev za Slovence je združena Slovenija. Na Češkem nasprotujejo zgodovinskemu pravu in zahtevajo narodno, tu pa odrekajo Slovincem, ki so za Avstrijo, tisto, kar bi sami na Češkem hoteli imeti.

Najhujši nasprotnik Slovencev je bil Moric Blagotinšek pl. Kaiserfeld, človek slovenskega rodu. Ded mu je bil mlinar v Marija Gradcu, oče se je pa v graščinski službi povzpел tako visoko, da je sam postal graščak. Najprej je imel graščino Dobje pri Konjicah. Ker je za cesarsko vojsko dobavil mnogo volne, mu je cesar podelil plemstvo. Sin Moric nikakor ni bil priljubljen in je mogel ostati trajno v deželnem zboru samo kot predstavnik veleposestva. Njegovo miselnost izraža izjava, ki jo je dal v adresni debati: V Avstriji pripada Nemcem prvo mesto.

Slovenski poslanci so se v deželnem zboru priključili klubu nekoliko zmernejših konservativcev. A tudi predstavnik konservativcev dr. Rechbauer je menil, da se Slovincem sicer godi krivica, a kaj to, ko čez 50 let na Štajerskem nihče ne bo več govoril slovenski.

Boj je dobil tudi širši okvir, Herman je poudarjal, da je narodnost nemških nasprotnikov tesnosrčna in provincialna, da je Avstrija brez Slovanov nemožna. Da so Nemci s svojo politiko šli na napačno pot, da so tudi njihovi predniki bili Slovani.

Vošnjak pa je izjavil: Smo pod tujčevo peto. Slovani imamo bodočnost. Naš čas pride prav kmalu. Medtem so bili Slovenci delavni tudi doma, kot posamezniki in kot organizirana skupnost. V ptujskem okraju so bili izredno delavni odvetnik dr. Jakob Ploj, njegov koncipient dr. Valentin Zarnik in dekan dr. Klemenčič, ki se ni bal ponemčenega škofa dr. Maksimilijana Stepišnika. V Mariboru sta med drugimi delala za narod dr. Pavel Turner in profesor Janko Pajk. Leta 1869 je Pajk izdal brošuro o slovenskih političnih zahtevah: Čujte, čujte, kaj slovenski jezik terjaja.

Zlasti pomembno je dejstvo, da so se leta 1868 začeli tabori, ki so razgibali zelo široke množice za zedinjeno Slovenijo, za gospodarski in kulturni napredek. Kakor je znano, je bil prvi tabor v Ljutomeru (9. avgusta 1869) in drugi v Žalcu (6. septembra 1868). Drugega so se poleg kmečkih množič udeležili tudi hrastniški rudarji in steklarji.

Na Dunaju sta se kot državnozbornska poslanca Lenček in Lipold z drugimi slovenskimi poslanci vred priključila konservativcem, med katerimi so bili najodločnejši Tirolci. Pri konservativcih so bili tudi Poljaki. Čehov pa v državnem zboru ni bilo. Poljaki in Slovenci so bili prisiljeni, da so sprejeli dualizem in decembrsko ustavo. Vendar so slovenski poslanci v dunajskem državnem zboru zahtevali zedinjeno Slovenijo.

Nemce v Celju in drugod po Sloveniji so slovenske zahteve za narodne pravice in za zedinjeno Slovenijo močno razburile. Na drugi strani so se zavzemali za to, da se cerkvi vzamejo predpravice, ki sta jim jih dala zgodovina in konkordat.

Tako je celjski občinski odbor 21. novembra 1867 na predlog profesorja Fichne, trgovca Warneckeja, zdravnika dr. Neckermanna in odvetnika dr. Karla Higerspergerja poslal državnemu zboru peticijo, da se ukine konkordat. A 21. marca 1868 se je na predlog dr. Neckermanna zahvalil gosposki zbornici za stališče, ki ga je zavzela v tem vprašanju. Ker je duhovščina agitirala proti ukinitvi konkordata, je občinski odbor na predlog usnjarja Antona Lassniga 8. julija 1868 poslal državnemu zboru poziv, naj proti temu nastopi. Te svoje nastope je občinski odbor povezal z napadom na slovenske narodne zahteve.

Poleg tega je občinski odbor 25. septembra 1868 na predlog Ludovika Herzmannna, Gustava Warneckeja, Eduarda Skolauta, Franca Bahra, Jožefa Herz-

manja, Jožefa Hummerja, Ernesta Rüpschla in Janeza Tappeinerja v posebni peticiji, ki jo je poslal deželnemu zboru, protestiral proti temu, da bi se slovenski del Štajerske priključil Kranjski. Seveda nemške večine deželnega zbora k temu ni bilo treba pozivati, saj se je že 25. septembra 1867 izrekla proti tej slovenski zahtevi. A 8. avgusta 1869 se je zbralo v Celju okrog 400 Nemcev in njihovih somišljenikov, izmed katerih jih je bilo 200 tujcev, da bi nastopili proti slovenskim zahtevam.

V tem času je tudi mariborski škof Maksimilijan Stepišnik vsaj posredno posegel v politiko, in sicer na nemški strani. Stepišnik je bil po rodu Celjan. Njegov ded je prišel v Celje iz Trnovelj in se je tu pečal s tesarstvom. Babica je pa bila doma v Letušu. V Celju se je rodbina ponemčila. Pred volitvami leta 1867 je škof priporočal duhovnikom, naj volijo konservativne kandidate. To naj bi bilo v korist Slovincem. Toda v istem cerkvenem listu je odredil, naj cerkveni uradi uporabljajo nemški jezik. Ako ga duhovnik ne zna, naj uporablja latinščino. V bogoslovju je ukinil predavanje v slovenskem jeziku, samo dr. Vogrin, ki je predaval slovenščino, je še lahko uporabljal materin jezik. Nadalje škof odloča, da se na vloge odgovarja v jeziku, v katerem so pisane. Bogoslovci še nadalje lahko pridigajo slovenski. Imena duhovnikov v šematizmu se pa pišejo z nemškimi črkami.

Škof političnih somišljenikov med duhovniki skoraj ni imel. Duhovniki so bili narodni. Davorin Trstenjak, Božidar Raič in dr. Lavoslav Gregorec, ki so koledarska cerkvena imena zamenjali s slovenskimi, niso bili izjema. Božidar Raič in celjski profesor veronauka Ivan Krušič sta svoj priimek celo pisala z mehkim č. To je bil izraz slovenskega in slovanskega čustvovanja. Krušič je bil stric matere Borisa Kidriča.

Skofa so morali vprašati tudi tedaj, ko so leta 1869 začeli ustanavljati katoliška politična društva. Taka društva so nastajala tudi med avstrijskimi Nemci. Ko so ustanavljali katoliško politično društvo v Mariboru, je škof izjavil, da temu ne nasprotuje, toda društvo mora biti anacionalno, da bi mu lahko poleg Slovencev bili člani tudi Nemci.

Prvi pobudnik katoliških političnih društev med Slovenci je bil slovenjebistriški kaplan dr. Jože Šuc. Najprej se je zavzemal zanje v Zgodnji Danici. V okolici Slovenske Bistrice je nekaj društev tudi ustanovil. Vzrok, da se je med duhovščino vzbudila misel nanje, je bil nekoliko liberalnejši pogled na razna vprašanja, ki se je pojavil v avstrijski zakonodaji in so ga v zmernejši obliki sprejeli tudi slovenski posvetni politiki, ne da bi ga bili javno vsiljevali. Pogumno pa sta z njim prihajala na dan Fran Levstik in Josip Stritar. Slovenski duhovščini je šlo gotovo najbolj do živega vprašanje o vodstvu in ureditvi šole. Mladi dr. Lavoslav Gregorec, ki je leta 1869 postal profesor bogoslovja v Mariboru, je tedaj izdal celo knjižico »Stara in nova šola«. V stari šoli sta si delila vodstvo država in cerkev, v novi šoli je pa gospodarila država, ne da bi bila sicer popolnoma izločila vpliv cerkve.

O vprašanjih te vrste so štajerski slovenski duhovniki razpravljali na svojem zborovanju v Celju 11. avgusta 1869. Glavna referenta sta bila Franc Kosar in dr. Josip Ulaga. Zastopala sta zmerno stališče. Vendar je prišlo v naslednjih letih do začasnega razkola. Društva so vodili samo duhovniki in njihovi ožji somišljeniki. Ko je razkol minil, so delovali v njih tudi posvetnjaki. Saj je značilno, da sta se velikega zborovanja graškega katoliškega političnega društva leta 1890 udeležila tedanji mariborski škof dr. Mihael Napotnik in voditelj celjskih Slovencev dr. Josip Vrečko.

Poleg vere so se zavzemala ta društva tudi za narodnost. Na celjskem območju so nastala slovenska katoliška politična društva v vseh večjih krajih. Zlasti delavno je bilo konjiško. Temelje so mu leta 1869 polagali dekan Rozman, kaplan Jernej Voh in ljudski pesnik Jožef Frankolski.

Nastajati so začela tudi podeželska ljudska izobraževalna društva. Dobrnsko brašno društvo je bilo ustanovljeno okrog leta 1860. Leta 1869 so bile ustanovljene čitalnice v Vojniku, Laškem, Žalcu in na Vranskem.

Kmečke občine so se otresale županov graščakov. Ni pa še prišel čas, da bi se bile popolnoma otresle vpliva bogatih in vplivnih nemških posameznikov.

Seveda so bili slovenski zastopniki delavni tudi v graškem deželnem zboru. Poslanec Mihael Herman je leta 1869 čital v njem odlično sestavljeno interpelacijo, v kateri je na zgodovinski podlagi utemeljeval pravico Slovencev, da se združijo v enotni slovenski pokrajini. Ivan Žuža, ki je tega leta prišel v deželni zbor, je pa izjavil, da morajo Slovenci dobiti lastno višje sodstvo in tudi vseučilišče. V tem letu so slovenski predstavniki v deželnem zboru opozarjali na gospodarsko zapostavljanje Spodnje Štajerske. Kmetje, ki so jih oni predvsem predstavljali, so bili na Spodnjem Štajerskem sorazmerno mnogo bolj obremenjeni kakor njihovi stanovski tovariši na Zgornjem in Srednjem Štajerskem. Zemljiški davek se je še vedno določal na osnovi odmere iz leta 1832. Odtlej so se pa bile razmere v škodo Slovencev močno spremenile.

Leta 1869 je predsednik deželnega sodišča v Gradcu izdal naredbo, da se mora na območju celjskega okrožnega sodišča pri namestitvah upoštevati znanje slovenščine kot bistveni pogoj. Ta naredba se sklicuje na ministrski ukaz z dne 10. februarja 1869, hkrati pa opozarja tudi na predpise glede rabe slovenščine v sodnem poslovanju iz leta 1862 in 1866.

Omenjam, da se je leta 1870 pred poroto pri celjskem okrožnem sodišču moral zagovarjati urednik Slovenskega naroda zaradi člankov, v katerih je žigosal krivice, ki se gode Slovincem, in je zahteval pravico. Tomšič je odklonil, da bi ga bil zagovarjal celjski odvetnik dr. Foregger, rekoč, da nemškutarja ne mara imeti za zagovornika. Predsednik porote je bil slovenski gimnazijski profesor Orešek, zagovarjal je pa obtoženca dr. Razlag. Bil je oproščen.

OKREPLJEN NEMŠKO NACIONALNI VLADNI IN JAVNI PRITISK TER NARODNI ODPOR

Ker cesar z nemškimi liberalci, ki so bili uvedli dualizem in sprejeli decembrsko ustavo, ni več mogel vladati, je 22. maja 1870 pod vladno grofa Potockeega razpustil državni zbor in deželne zbore ter razpisal nove volitve: za kmečko kurijo, mesta in trge 23., za veleposestva pa 30. junija 1870. Po cesarjevi želji naj bi bile volitve pod geslom: »Hočem mir med svojimi narodi.«

Slovenci so se odločili, da se na volitve dobro pripravijo. V ta namen se je zadnjo aprilsko nedeljo 1870 v Žalcu sešlo okrog 100 vodilnih mož. Dogovorili so se, da se za ves Spodnji Štajer osnuje osrednji volilni odbor v Mariboru, vsak volilni okraj pa naj ima svoj lastni volilni odbor. Kandidati se določijo z medsebojnim dogovorom med osrednjim in okrajnimi volilnimi odbori. Osrednji volilni odbor naj ima 11 članov, 6 naj jih bo iz Maribora, ostalih 5 pa naj določijo peteri volilni okraji.

Poleg volitev so na zborovanju v Žalcu govorili tudi o drugih važnih zadevah. Največjo pozornost so posvetili slovenskemu narodnemu programu. Sodelili so, da bi se morali zaradi njega v Ljubljani sestati narodni prvaki. Dr. Vošnjaka so pooblastili, naj naprosi dr. Bleiweisa, da skliče v Ljubljani shod vseh slovenskih zastopnikov in voditeljev. Nadalje so soglasno sklenili, da se slovenski poslanci udeleže sestanka pri ministrstvu za uk in bogočastje samo tedaj, ako bosta kot zastopnika štajerskih Slovencev pozvana na sestanek poslanca Herman in dr. Vošnjak. Govorili so tudi o dedni poklonitvi cesarju, vendar se niso odločili, kako stališče bi v tem vprašanju zavzeli. Končno so svojim zastopnikom naročili, naj stopijo v zvezo s češkimi tovariši. Poslancu Hermanu so pa poslali naslednjo brzojavko:

»V Žalcu zbrani slovenski rodoljubi kličejo svojemu neustrasnemu zastopniku tisočkrat: Slava in živel! Slovenci in združeni Slovani ti ostanemo večno hvaležni. Tvoj in naš program sta: enakopravnost in zedinjena Slovenija.«

V smislu žalskega dogovora določeni kandidati za kmečke volilne okraje. Celje: dr. Ferdinand Dominkuš in dr. Josip Vošnjak; Brežice: Alojzij Lenček; Slovenj Gradec: Karel pl. Adamovič; Maribor: dr. Janko Sernek in dr. F. Radej; Ptuj: Mihael Herman; Ljutomer: Janez Kukovec.

Kandidata v mestni kuriji sta bila: dr. Karel Ipavc (za Celje) in dr. Ivan Geršak (za Ptuj).

Slovenci so vodili predvolilno agitacijo pošteno in z jasnimi nameni. Nasprotniki so uporabljali laži. Trdili so, da bi v združeni Sloveniji bogatejša Spodnja Štajerska morala podpirati siromašnejšo Kranjsko, da Nemci z Zgornjega Štajerskega ne bodo več kupovali spodnještajerskih vin, da hočejo slovenski zastopniki uvesti v šole hrvatski jezik in Slovence pohrvatiti. Poleg tega so podkupovali in izvrševali nasilna dejanja. Najhujše je bilo v mariborskem volilnem okraju, kjer sta kandidirala nemška naseljenca bivša častnika Konrad Seidl in Friderik Brandstetter.

Ko sta dr. Sernec in dr. Radej imela shod v Zafošnikovi gostilni v Novi vasi pri Slovenski Bistrici, sta nju in zborovalce napadla lastnik opekarne Sternberg in črešnjevski župan Franc Soršak z delavci, ki jih je Sternberg prej upijanil. Dr. Sernca so pobili na tla, tri druge zborovalce so pa ranili. Kmetom se je posrečilo, da so oba kandidata spravili v hišo, zapahnili vrata in pobegnili. Zbežal je tudi vladni komisar Korber. Žandarmerija je bila pri tem pasivna, preprečevala je samo, da delavci niso mogli vdreti v hišo in pobiti oba kandidata. Šele ko se je raznesel glas, da prihajajo huzarji, so napadalci pobegnili. Leta 1872 je bilo pred celjskim okrožnim sodiščem 15 napadalcev obsojenih na zaporne kazni. Med razpravo se je izkazalo, da je bil komisar Korber pristranski. Obtožence je celo zagovarjal in opravičeval, trdeč, da so bili mnogi ljudje razkačeni zaradi duhovnikov. Preden se je začel proces, sta se celjski preiskovalni sodnik Vitez Laschan in sodni adjunkt Balogh na vso moč trudila, da bi bilo sojenje pri okrajnem sodišču v Slovenski Bistrici, vendar je višje deželno sodišče upoštevalo pritožbo Slovencev in določilo, da mora biti sodni proces pred celjskim okrožnim sodiščem. Obtoženci so se zagovarjali v nemščini, ki so jo pa zelo slabo obvladali. Trdili so, da so bili pijani in da jim je delodajalec pred napadom dal sodček piva.

V celjskem volilnem okraju sta bila izvoljena dr. Josip Vošnjak in dr. Ferdinand Dominkuš. Od 226 oddanih glasov jih je dobil dr. Vošnjak 185, dr. Dominkuš pa 155. Nasprotna kandidata, renegata prof. dr. Matija Vrečko (iz Voluša nad Jurkloštrom) in laški gostilničar Tiber sta ostala v veliki manjšini. Prvi je dobil 70, drugi pa 41 glasov.

Drugod so bili izvoljeni: kozjanski kanonik Franc Kosar — Brežice, Mihael Herman — Ptuj, Karel pl. Adamovič — Slovenj Gradec, Janez Kukovec — Ljutomer.

V mariborskem volilnem okraju sta bila tokrat še z manjšo večino izvoljena Seidl in Brandstetter.

V mestni kuriji so bili izvoljeni: F. Tomschitz (Celje), K. Reiter (Maribor), J. Ehmer (Slovenj Gradec), A. Fichna (Ptuj).

Da bi bila ironija večja, je deželni zbor delegiral v državni zbor Seidla in Brandstetterja — kot zastopnika Slovencev. Že na drugi seji je dr. Vošnjak zahteval za Spodnjo Štajersko slovenske uradnike, za Maribor slovenske nižje gimnazijske razrede, za celjsko in ptujsko gimnazijo ter mariborsko učiteljsiše pa slovenski učni jezik. Deželni predsednik baron Kübeck je dr. Vošnjaku hinavsko odgovoril: V Mariboru in Celju so slovenski dijaki najboljši, tam je torej vse v redu in slovenščine dovolj.

Ker grof Potocki ni mogel izvršiti naročila, da naj pomiri državo, ga je cesar v februarju 1871 odslovil in poveril vodstvo vlade grofu Karlu Hohenuwartu, poslancu s Kranjskega. Hohenuwart je imel čut za slovenske želje in potrebe. Mnoge slovenske občine so mu po imenovanju za ministrskega predsednika poslale zaupnico z blizu 80.000 podpisi.

Slovenski štajerski deželni poslanci so pa ponesli na Dunaj spomenico, ki so jo predložili njemu in ministroma Jirečku in Habjetinku. V tej spomenici predlagajo slovenske zahteve. Začasno zahtevajo, da se za slovenski del Spodnje Štajerske uvede posebna uprava, v kateri bi Slovenci sami odločali o svojih zahtevah, da se uvede slovenski jezik v urade in šole, posebno poudarjajo nujnost, da se poslovenijo gimnazije v Mariboru, Celju in Ptuj ter učiteljsiše v Mariboru. Za celotno izvedbo teh zahtev pa Hohenuwartovo ministrstvo ni imelo časa. Vsekakor je leta 1871 višje deželno sodišče v Celovcu naročilo podrejenim sodiščem, naj strankam na njihovo zahtevo dajo brezplačni prevod sodnih

spisov. Pri tem opozarja na to, da kazenskopравни red iz leta 1853 odreja, da se pri slovenskih obravnava h pišejo slovenski zapisniki. Višje deželno sodišče je izdalo tudi nad 50 tiskanih obrazcev.

Toda tudi grof Hohenwart z državnim zborom in deželnimi zbori zaradi nemškonalnega kljubovanja ni mogel vladati. Zato je cesar po njegovem predlogu razpustil tako državni zbor kakor tudi deželne zборе in razpisal nove volitve. V kmečki in mestni kuriji naj bi bile 4. septembra 1871, v veleposestniški kuriji pa pet dni pozneje.

Slovinci so se za volitve pripravili kakor leta 1870. Pri samih volitvah se je že čutil tleč spor med duhovniškim konservativnim in neduhovniškim naprednim krilom, v brežiškem okraju je celo pokvaril volilni rezultat.

V celjskem kmečkem volilnem okraju sta bila izvoljena dr. Josip Vošnjak in dr. Ferdinand Dominkuš. Vseh oddanih dvojnih glasov je bilo 227, dr. Vošnjak jih je dobil 173, dr. Dominkuš pa 157. Prvi nasprotni kandidat dr. Matija Vrečko je dobil 70, drugi, Ludvik Possek, graščak v Ločah pri Konjicah, pa 50.

Pri volitvah so Nemci marsikje uporabljali nelegalna sredstva. Tako je delal zlasti lemberški graščak dr. Langer. Pri Novi cerkvi je volilne može podkupil z nekaj bokali starine. Nanje je vplival tudi s hujskanjem, grožnjami in povečanjem Nemčije. Vendar je izmed treh volilnih mož, na katere je računal, eden prestopil na slovensko stran. Na Frankolovem se je skujal župan in ni volil, drugi volilni možje so pa izpolnili svojo narodno dolžnost. Volilna moža Višnje vasi sta dala svoja glasova nemškutarjema.

V brežiškem kmečkem volilnem okraju je bil izvoljen za poslanca J. Janežič, veleposestnik na Bizeljškem, in sicer kot nemški kandidat. Dobil je 56 glasov. Tu je bil slovenski kandidat kozjanski dekan Franc Kosar, ki ga poznamo kot Slomškovega prijatelja in življenjepisca. Bil bi gotovo izvoljen, toda tajnik slovenskega katoliškega političnega društva je na Globokem v zadnjem hipu najbrž pomotoma raznesel glas, da kandidira Alojzij Lenček. Volilni možje so se zbegali, ker so mislili, da ne morejo voliti Kosarja, so dali Lenčeku 39 glasov, ostale pa Janežiču. Ta je leta 1874 odstopil, kot nemški kandidat mu je sledil brežiški lekarnar J. Znideršič. Janežič in Znideršič sta bila po narodnem prepričanju nestalna, Znideršič je končno definitivno stopil na nemško stran.

Drugod so bili izvoljeni: Mihael Herman (Ptuj), dr. Janko Serbec (Ljutomer), Karel pl. Adamovič (Slovenj Gradec). Ko je Adamovič leta 1873 odstopil, je zasedel njegovo mesto F. Schmitt. Adamoviča je pridobil za kandidata dr. Josip Vošnjak. Bil je po rodu Srb. Dr. Vošnjak pravi o njem v svojih Spominih, da je kot poslanec vestno izvrševal sprejete obveze.

V Mariboru sta bila tokrat še izvoljena Nemca Seidl in Brandstetter. Imela sta pičlo večino, kajti dobila sta po 104 glasove. Slovenska kandidata dr. F. Radej in profesor Šuman sta dobila 90 oziroma 89 glasov. Brandstetter je leta 1876 izgubil mandat, ker je bil zaradi velike menične prevare, v katero je zapletel Seidlovo in svoje žene ime, pred celjskim okrožnim sodiščem obsojen na dve in pol leta težke ječe. Tako je v februarju 1876 prišel na njegovo mesto dr. Radej, ki je dobil 105 glasov, medtem ko jih je nemškutarski kmet M. Wretzl kljub Seidlovi in drugih somišljenikov agitacij dobil 85. Tudi Seidlove poslanske ure so bile štete.

Volitve so dale ministrskemu predsedniku Hohenwartu večino. Kmalu po izvršenih volitvah je cesar s posebnim reskriptom izjavil, da priznava češko državno pravo. Češki deželni zbor je nato sprejel tako imenovane fundamentalne artikle, s katerimi je določil, kakšen naj bo državnopravni položaj krone sv. Vavla v sestavi habsburške monarhije. Izdal je tudi poseben zakon, s katerim so bile zajamčene vse pravice nemške manjšine. Nemški zgodovinarji potrjujejo, da je bil ta zakon povsem ustrezen in zadovoljiv. Kljub temu je nastala na Dunaju in drugod med nacionalistično usmerjenimi Nemci silna burja, tudi madžarski politiki so negodovali. Cesar se je vzmernil in je 30. oktobra 1871 odpustil Hohenwarta. Novo vlado je poveril grofu Adolfo Auerspergu. Ta je poklical vanjo može nemškonalne usmerjenosti. Vladal je do leta 1879 v protislovanskem duhu. Čehi sploh niso prišli v dunajski državni zbor, dokler je bil on na krmilu.

Ker sta v državnem zboru do leta 1873 na osnovi volitev iz leta 1870 še vedno zastopala Slovence Nemca Seidl in Brandstetter, so se morali slovenski štajerski poslanci boriti za pravice svojih volivcev samo v deželnem zboru.

Dr. Josip Vošnjak je na novembrskem zasedanju leta 1872 zopet govoril o enakopravnosti v uradu in šoli. Opozarjal je zlasti na potrebo, da dobijo mariborska, celjska in ptujska gimnazija slovenski značaj. S poudarkom je omenil, da sta bila krivično z mariborske gimnazije premeščena profesor Šuman in dr. Janko Pajk. Deželnemu zboru je predložil, da še vedno velja zakon o osnovah organizacije gimnazije, ki predpisuje, da se mora učni jezik ravnati po potrebah prebivalstva: kjer je prebivalstvo dveh različnih narodnosti, je treba ustreči obema; v navedenih zavodih je vse nemško, slovenščina za Slovence se poučuje samo dve ali tri ure na teden. Profesorji so po členu 98 stalni, prestavitve obeh odličnih profesorjev ima značaj političnega preganjanja.

K besedi se je oglasil tudi Herman. Izjavil je, da so srednje šole na Spodnjem Štajerskem potjučevalnice, to velja zlasti za ptujsko gimnazijo, ki je deželni zavod. Dr. Vošnjak je opozarjal tudi na gospodarstvo. Med drugim je predlagal, naj bi se železnica Knittelfeld—Dravograd podaljšala tako, da bi skozi Mislinjsko, Šaleško in Savinjsko dolino ter skozi Šentjur in Šmarje vodila v Obsotelje.

Leta 1873 je bil v deželnem zboru na dnevnem redu tudi zakon o realkah. K besedi so se priglasili dr. Dominkuš, dr. Sernec in dr. Vošnjak. Nemci so hoteli, da bi imele realke popolnoma nemški značaj. Privolili so samo v neobvezni pouk slovenščine.

Medtem se je celjski mestni svet na vso moč trudil, da bi se preprečilo sprejetje slovenskih narodnih zahtev.

Dne 14. junija 1871 je občinski odbor na predlog župana dr. Neckermanna sklenil, da se pošlje protest skupnemu ministrstvu proti možni preureditvi srednjih šol v smislu slovanskih zahtev.

Dne 2. oktobra 1871 je občinski odbor na predlog profesorja Venclja Mareka sprejel sklep, da se popolnoma strinja s protestom deželnega zbora proti češkim zahtevam o priznanju češkega državnega prava, češ da nasprotujejo avstrijski ustavi. Hkrati je občinski odbor sklenil, da s tem svojim stališčem v tisku seznanj nemško javnost.

Nemškonacionalni politični smisel je imela tudi prošnja mestnega odbora, da bi se v Celju ustanovila cinkarna (1873). Z njo bi se okrepil nemški živelj. Ko je že bil sklep o ustanovitvi sprejet, je odšla k cesarju, ki je bil tedaj v Ptuj, posebna delegacija, sestojeca iz župana in treh članov občinskega odbora, da se mu zahvali. Ministrstvu poljedelstva vitezu Chlumeckemu so pa mestni očetje leta 1874 v zahvalo podelili častno občanstvo.

Dne 10. aprila 1873 je občinski odbor poslal zahvalno adresno cesarju, ker je potrdil volilno reformo, od katere si je obetal posebno korist za nemštvo.

Državni zbor je leta 1873 sprejel volilno reformo po daljšem razpravljanju. Z njo se je zmanjšal vpliv deželnih zborov. Poslej so se poslanci v državni zbor volili neposredno, ne prek deželnih zborov, vendar pa še po volilnih možeh. Nemški konservativci, Poljaki in Slovenci so bili proti volilni reformi, toda močnejši so bili nemški nacionalci. Slovenski poslanci so mislili, da bodo prek deželnih zborov laže prišli do enakopravnosti in zedinjene Slovenije kakor prek državnega zbora, v katerem so vladali prenapeto nacionalni nemški liberalci, ki so sestavljali tako imenovano ustavoverno stranko. Bila pa je tudi med njimi vidna neka razlika. Stari so bili za reformo manj vneti kakor mladi. Nemški poslanci s Spodnje Štajerske so bili v vrstah mladih. Slovenski narod je pisal, da hočejo Nemci z neposrednimi ali direktnimi volitvami Slovane potlačiti. To je bil tudi resnično njihov namen.

Pri državnozbornskih volitvah leta 1873 se je med slovenskimi vodilnimi možmi že precej jasno pokazala neskladnost med konservativno in napredno smerjo. Nekoliko se je bila ta neskladnost pokazala že pri deželnozbornskih volitvah leta 1871. Tedaj je moral dr. Josip Vošnjak najprej v mariborski čitalnici, nato pa na shodu v Celju izjaviti, da je veren katoličan. Podobno zahtevo so postavili tudi dr. Janku Serncu, kandidatu v Ljutomeru. Leta 1872 že piše

Slovenski gospodar o slovenski narodni stranki in pravi, da je staro geslo »Vse za vero, dom, cesarja« zamenjala z novim geslom »Vse za domovino, omiko in svobodo«. Res so naprednjaki že naslednje leto izdali knjižico, ki je imela naslov »Slovenci in državni zbor« ter na naslovni strani napisano geslo: Vse za narod, svobodo in omiko! Knjižico je napisal dr. Josip Vošnjak.

Za volitve leta 1873 sta obe struji postavili vsaka svoje kandidate. Glavna volilna odbora sta bila v Mariboru. Volilni zakon je določal za Spodnjo Štajersko tri kmečke volilne okraje: celjskega, mariborskega in ptujskega.

Celjski volilni okraj je obsegal naslednje sodne okraje: Celje, Vransko, Gornji grad, Laško, Šoštanj. Za volišče je bilo določeno Celje. Ostale sodne okraje Spodnje Štajerske so razdelili med mariborski in ptujski volilni okraj.

Volitve v kmečki kuriji so bile 20. oktobra 1873. Volilna agitacija je bila precej ostra. V celjskem volilnem okraju je bil konservativni kandidat kanonik Franc Kosar, narodni pa dr. Josip Vošnjak. Znana politika Ivan Žuža in Franc Lipold sta bila na Kosarjevi strani. Dr. Vošnjaka je na shodih podpiral ljubljanski odvetnik, politik in odličen govornik dr. Valentin Zarnik. V celjski Košerjevi gostilni (Beli vol) sta imela kanonik Kosar in dr. Vošnjak skupni shod. Dr. Vošnjak je v medvolilni dobi izdajal list Ljudski tednik. V okraju je pa krožil letak z besedami:

Državni zbor je zbor možakov,
ne pridigarjev in mračnjakov.
Zatorej ne volite farja
kanonika Kosarja.

Pod verzi je bil podpisan Slavoljub.

Bile so potrebne dvojne volitve. Pri prvih volitvah je bilo 6311 volilnih upravičencev in 306 volilnih mož. Volit jih je prišlo 298. Franc Kosar je dobil 142, dr. Josip Vošnjak pa 97 glasov. Ker je dobil kandidat nemške liste lekarnar J. Žnideršič 69 glasov, je bila potrebna ožja volitev. Udeležilo se je 288 volilnih mož, ki so dali dr. Josipu Vošnjaku 150, Francu Kosarju pa 138 glasov. Izvoljen je bil torej dr. Josip Vošnjak.

V mariborskem volilnem okraju je bil tokrat izvoljen še Nemeč K. Seidl. Dobil je 163 glasov, medtem ko jih je profesor Janko Pajk zbral 134. V ptujskem volilnem okraju je bil kot konservativec izvoljen Mihael Herman. Dobil je 283 glasov, narodnjak dr. J. Ploj jih je zbral samo 7. Nemcu grofu Wurmbbrandu, lastniku Borla, je dalo svoj glas samo 65 volilnih mož.

Volitve v mestni kuriji so bile 23. oktobra 1873.

Celjski mestni in trški volilni okraj je obsegal: Celje, Žalec, Vitanje, Laško, Mozirje, Gornji grad, Ljubno, Vransko, Rogatec, Šmarje, Brežice, Sevnico, Kozje, Konjice in Šoštanj.

Ceprav je bila velika večina trgov na slovenski strani, je vendar prevladalo Celje s svojimi nemškimi in ponemčenimi volivci. Nemški kandidat celjski odvetnik dr. Rihard Foregger je dobil 419, slovenski kandidat okrajni glavar A. Prus pa 129 glasov. Slovenski gospodar navaja v svojem poročilu, da je celjski opat Anton Vrečko kot narodni odpadnik volil dr. Foreggerja. Opat Vrečko je bil rojen na Žegarju, preden je leta 1873 za Voduškom postal celjski opat, je bil 21 let vojaški kaplan in se je tedaj navzel nemške miselnosti. Vendar ni mogel popolnoma zatajiti slovenskega rodu. Ko mu je umrla mati, je označil njen grob s slovensko napisno ploščo, ki jo še danes lahko vidimo na severni steni cerkve sv. Maksimilijana.

V Ptujju in sosednih trgih je bil izvoljen za poslanca Nemeč Brandstetter, ki je moral leta 1876 zaradi obsodbe odstopiti, za naslednika so izvolili mariborskega odvetnika dr. Duchatscha. Mariborskemu volilnemu okraju je pripadal tudi Ptuj s sosednimi trgi.

Vsekakor je zanimivo, da je bil kmalu po volitvah, 16. novembra 1873, pri Belem volu ustanovni zbor Delavskega društva za mesto in okolico. Predsedujoči je v nemškem jeziku govoril o volilni pravici, krajšem delovnem času in otroškem delu. Delegat iz Ljubljane pa je izjavil: Leta 1848 so morali delavci

delati in moliti, zdaj je pa prišel čas, ko je treba delati in misliti. K društvu je takoj pristopilo 37 članov, ki so izvolili odbor šestih članov. Dogovorili so se, da se bodo čez mesec dni znova sestali pri Senici — v sedanji Gubčevi ulici v hiši, ki se drži vogelnega severovzhodnega obzidnega stolpa.

Slovenski gospodar prinaša poročilo o sestanku in pri tem dodaja: Pred nekoliko leti so v Celju ustanovili Katoliško delavsko društvo, ki pa je propadlo, ker ni bilo delavnih voditeljev. — Tudi novo Delavsko društvo ni moglo prav zaživeti.

V državnem zboru so slovenski poslanci sodelovali z zmernejšimi nemškimi konservativci. Delali so složno, pa naj so pripadali konservativni ali napredni struji. Leta 1876 so se zopet združili tudi doma, in sicer v vseh deželah. Nasprotni pritisk je bil tako močan, da je bila sloga nujno potrebna. Saj je bil celo mariborski škof v vrsti germanizatorjev. Ker intervencija v graškem deželnem zboru ni zalegla, je dr. Josip Vošnjak stavil ustrezno interpelacijo tudi v dunajskem državnem zboru. Navajal je, da zahteva od duhovnikov, naj bi celo slovenske priimke pisali z nemškimi črkami. Minister Lasser, glavni Auerpergov sodelavec, je Vošnjakovo interpelacijo zavrnil s trditvijo, da je škofov postopek v redu. O tej stvari se je obrnil na ministra tudi graški deželni predsednik. Minister mu je odgovoril, naj pač duhovnik piše priimke z nemškimi črkami, stranka se pa lahko v knjigi podpiše po slovensko.

Herman in Hohenwart, ki je bil na Notranjskem izvoljen kot poslanec, sta ostro grajala postopek vlade in njenih organov, opozarjajoč, da Slovanom na roparski način kratijo njihove pravice. Srednje šole je pa Herman označil za prave ponemčevalnice.

Sicer se je pa v dunajskem državnem zboru vodila velika politika, manjše, toda za nas zelo važne zadeve so se reševale v deželnem zboru. Nemškonacionalna večina je tu skušala najti sredstvo, s katerim bi uspešneje pritisnila na slovenske občine, ki so jim uhajale iz rok. Trudila se je, da bi bil sprejet sklep o ustanovitvi velikih ali glavnih občin, ki bi jih laže obvladovala in bi prek njih pritiskala na podrejene manjše občine. Vendar v tem prizadevanju ni uspela.

Poslanec Herman je to priložnost uporabil v ta namen, da je v svojih govorih prikazoval, kako težek položaj imajo manjše občine. Njihovi predstavniki morajo delati na dveh straneh in z dvojno odgovornostjo: deželnemu predsedniku kot predstavniku osrednje vlade in deželnemu odboru. Poudarjal je, da dvojni tir uprave zelo mnogo stane. Krivično je, ako mu mlajši intelektualci sedanjega časa očita reakcionarnost, saj vendar še ni mogel priti na misel o celotni in enoviti ljudski oblasti.

Slovenski poslanci deželnega zbora so tudi združno navajali druge krivice, ki se gode našemu ljudstvu. Vlada namešča uradnike in sodnike, ki niti malo ne razumejo ljudskega govora. Deželni glavar je ugovarjal, toda dr. Vošnjak je prišel na dan s potrebnimi dokazi.

Poslanci so tudi opozarjali na krivično davčno odmero. V zadnjih desetletjih se je višina davka potrojila. Ljudstvo živi v bedi in misli na izseljevanje. Pri okrajnem zastopu hočejo gospodariti meščani. Kdor le more, se peča s trgovino, ki več nese kakor kmetovanje. Premoženje trgovcev vidoma raste, roko-delcev in kmetov pa hira. Bogatini nakupujejo posestva, saj novi zakon, ki ukinja nedeljivost kmečkih posestev, prav ustreza njihovim težnjam.

Slika o bedi naših kmetov, ki so jo poslanci podajali, nikakor ni bila pretirana. Kmečki ljudje na južni strani Pohorja često ves teden niso užili močnate hrane in hodili so raztrgani, da jih je bilo sram iti v nedeljo v cerkev. Siromašni kmetje izpod Tovsta pri Celju so pozimi s koši nosili drva v mesto, kjer so jih prodajali prav tako ubogim ljudem, da bi si dobili nekaj skromnih krajcarjev.

Kako skromno so tedaj živeli Pohorci na konjiški strani, o tem nam nazorno govore skromne pesmi ljudskega pesnika Jurija Vodovnika, rojaka s Skomarja.

Omembo zasluži dejstvo, da je Slovence pri njihovih razpravah v deželnem zboru podprl tudi knez Herman Alfred Liechtenstein. Pritrdil je, da velja me-

ščan glede davka trikrat več kakor kmet, glede javnih pravic pa celo šestkrat več.

Večkrat je prišlo na dnevni red vinarstvo, izredno važna panoga za Spodnje Štajersko. Deželni zbor je po daljšem razpravljanju sklenil, da se ustanovi v Mariboru vinarška šola, toda želel je tudi, naj bi bila šola hkrati ponemčevalnica. Slovenski poslanci so zahtevali, da bi bila slovenska. Nemci v to nikakor niso privolili, samo ravnatelj naj bi, tako so menili, znal slovenski. V praksi se pozneje na to niso ozirali. Moric Blagotinšek pl. Kaiserfeld, ki je bil izza leta 1874 deželni glavar, je med razpravo izrekel celo žaljive besede: Slovenci naj boga hvalijo, da se bo s šolo širila med njimi nemška kultura.

Isti dvojni namen je imela ustanovitev Trgovskega društva za gospodarstvo in vinarstvo. Saj sta bila pobudnika za ustanovitev Seidl in Brandstetter. Društvo je v Slivnici kupilo kleti grofa Brandisa in grofa Merana, sina popularnega nadvojvode Ivana in njegove žene, hčerke slovenskega poštarja v Slovenskih goricah. Zavoljo tega društva in njegovih kleti je še več slovenskih ljudi prišlo v odvisnost od nemških gospodarjev.

V tem razdobju se je delo narodnih voditeljev med ljudstvom močno poglobilo. S prebujevalnega in političnega torišča se je razširilo tudi na gospodarske zadeve. Pri tem je imel zlasti velike zasluge dr. Josip Vošnjak. Ko je bil ob otvoritvi praškega Narodnega gledališča na Češkem, je imel priložnost, da se je na svoje oči prepričal, kako poslujejo tam podeželske posojilnice. Domislil se je, da bi s takimi posojilnicami lahko pomagali tudi slovenskim kmetom, ki so jim posestva prodajali za dolgove in stare davke. Že leta 1876 je kot prvo ustanovil posojilnico v Mozirju, leta 1879 sta sledili posojilnica v Šmarju in Zalcu. Leta 1880 je skrb za ustanavljanje posojilnic prevzel Jožefov brat Mihael, ki se je kot upokojen železniški inženir naselil v Celju. Leta 1880 je ustanovil Celjsko posojilnico, tri leta nato pa že Zvezo slovenskih posojilnic. Vošnjak in njegovi sodelavci, večinoma odvetniki in njihovi uslužbenci, so sprva delali zastonj. Tudi nagradam, ki so bile določene v pravilih, so se odpovedovali. Večkrat so s svojimi lastnimi sredstvi pomagali ljudem, ki so prosili za posojilo. Šele potem, ko se je ustanova utrdila, so jeli nameščati potrebne uradnike. Tudi Štajerska kmetijska družba se je pod vodstvom viteza Berksa in dr. Gustava Ipavca približala slovenskemu kmetu in mu pomagala. Savinjska dolina je pa jela gojiti hmelj. Glavni zagovorniki hmeljarstva so bili novoceljski oskrbnik Bilger in napredni žalski gospodarji. Dodatna panoga savinjskega gospodarjenja je bila konjereja, ki jo je zlasti pospeševal lastnik Štrovsneka vitez Haupt.

Vošnjak sam je v tem času pri Mohorjevi družbi, deloma v Koledarju, deloma samostojno, objavil več svojih gospodarskih spisov. Viden je bil tudi vpliv nekaterih učiteljev in duhovnikov, ki so z zgledom in besedo učili ljudi, kako je treba umno gojiti sadno drevje in vinsko trto ter se ukvarjati s čebelarstvom.

Med kmečkimi občinami je bila najvažnejša občina Celje-okolica. Sprva je imela zdaj zavedno slovensko, zdaj nemškutarsko občinsko predstavništvo. Za Auerspergove vlade se je v občini zlasti močno občutil nemški pritisk. Pod njim so klonile tudi nekatere občine v sosesčini: Teharje, Škofja vas, Velika Pirešica, Šempeter v Savinjski dolini in Šentpavel pri Preboldu, izmed oddaljenih pa Sv. Krištof pri Laškem in Trbovlje. Vendar je že teklo delo, ki je po padcu Auerspergove vlade te občine vrnilo Slovencem. Izjema sta bila samo trg Laško in Vojnik, ki sta do konca habsburške države imela nemško upravo, čeprav je bilo prebivalstvo v pretežni večini slovensko. Podlegla je tudi Rogaska Slatina. Pri teh treh krajih se je zgodilo to potem, ko so kmečko okolico odcepili od njih.

V Celju in celjski okolici je bilo zlasti neugodno to, da je bil opat Vrečko na nemški strani. Bil je med redkimi, ki so sledili škofu Stepišniku. Oba samo v enem primeru Slovencem nista mogla odreči podpore. Njuna pomoč je bila nujno potrebna, da je dekliška šola šolskih sester lahko začela delovati. Deško šolo je vzdrževala okoliška občina sama, ustanovila jo je v času, ko je pod županom Karlom Šahom imela narodno vodstvo. Gimnazija je leta 1874 dobila

novo vodstvo. Jožef Premru, sicer rojen Slovenec, je kot upokojenec odšel v Gradec. Sledil mu je Franc Svoboda, dotlej profesor in šolski nadzornik v Pragi. Oba sta zvesto služila režimu. Narodna čitalnica je v začetku sedemdesetih let opešala, po prihodu dr. Josipa Sernca je pa zopet zaživela. Dne 22. februarja 1877 je bila posebna prireditev, na kateri so podelili častno članstvo dr. Štefanu Kočevanju. V ta namen je Ivan Gaberšek spesnil priložnico, ki jo je skomponiral pevovodja Miklavc. Poleg petja je čitalnica v tistem času pridno gojila tudi gledališko umetnost. Predstave je vodil Edvard Jeretin, sin idealnega Janeza Krstnika Jeretina. Leta 1878 se je pa Jeretin ločil od čitalnice. Nemci so ga pritegnili nase. Zdaj je znan vzrok, kako se je to moglo zgoditi. Žena njegova je bila Nemka, nečakinja trgovca Kaindelsdorferja. V Celju in sosednih krajih je bilo več podobnih primerov.

Auersperg-Lasserjeva vlada, ki se je opirala na nemške nacionalce, se je dolgo držala. Razkroj se je začel leta 1878, ko je del nemških nacionalcev iz bojazni, da bi se povečalo število Slovanov v monarhiji, nasprotoval okupaciji Bosne. S tem se je vlada zamerila kroni.

Prav v času, ko je tekla okupacija, je morala opraviti volitve v deželne zборе. V kmečki kuriji so bile 12., v mestni pa 14. septembra 1878. Volilnega shoda v Celju se je poleg dr. Jožefa Vošnjaka in dr. Ferdinanda Dominkuša udeležil tudi dr. Josip Sernec, tedaj že odvetnik v Celju. Na shod so prišli volilni možje iz vse Savinjske doline. Predsedoval mu je bivši deželni poslanec Ivan Zuža.

V kmečkih volilnih okrajih so bili izvoljeni samo slovenski kandidati:

V celjskem volilnem okraju, kjer je volilo 221 volilnih mož: dr. Ferdinand Dominkuš (183 glasov) in profesor Mihael Zolger (148 glasov). Vitez Henrik Berks je dobil pomotoma 27, F. Haas pa 6 glasov. Za nemškega kandidata Posseka je glasovalo 78 volivcev.

V brežiškem volilnem okraju je dobil lekarnar J. Žnideršič, ki je bil tokrat na slovenski strani, vse glasove.

V ptujskem volilnem okraju je dobil Mihael Herman 102, nemški kandidat K. Trautvetter pa 16 glasov. Herman je umrl leta 1883 in je njegovo mesto prevzel Božidar Raič.

Slovenj Gradec: dekan dr. Jože Šuc (34 glasov), slovenski protikandidat Fr. Schmitt (31 glasov).

Ljutomer: načelnik okrajnega zastopa in veleposestnik Jožef Kukovec (54 glasov), nemški protikandidat P. Hempel (18 glasov).

Maribor: J. Fluher, župan v Šempetru (110 glasov), in dr. Fran Radej (104 glasove), nemška protikandidata J. Seeder (92 glasov) in K. Seidl (72 glasov).

Značilnosti volitev: v slovenjegraškem volilnem okraju dva slovenska kandidata, v Brežicah kot Slovenec izvoljen lekarnar Ivan Žnideršič, ki je prej in še pozneje kandidiral na nemški listi, Seidlova zvezda je zatonila, to je bilo deloma v zvezi z goljufijsko afero njegovega bivšega poslanskega tovariša Brandstetterja.

V mestni kuriji izvoljeni: dr. Josip Neckermann (Celje), Kada (Ptuj) — propadel protikandidat Moric pl. Kaiserfeld; dr. F. Duchatsch (Maribor), za njim leta 1881 J. Schmiderer.

Naslednje leto je Auersperg-Lasserjeva vlada opravila še volitve v državni zbor. V kmečki kuriji so bile 2., v mestni 4., v trgovinski in obrtniški 7. in v veleposestniški 9. julija.

Slovenski volilni možje so nastopili složno. Konec maja 1879 so se sestali v Mariboru. Dogovorili so se, da tokrat ne bodo agitirali za zedinjeno Slovenijo, kajti Nemci so širili trditve, da bo zedinjena Slovenija obremenjevala Spodnjo Štajersko v korist Kranjski. Ljudem pa bodo prikazovali zahteve, glede katerih bi bilo mogoče računati, da so vsaj deloma dosegljive.

Slovenski kandidati so zmagali v vseh treh kmečkih volilnih okrajih.

V celjskem volilnem okraju je bilo 306 volilnih mož. K volitvam jih je prišlo 291. Vsi so dali svoje glasove dr. Josipu Vošnjaku.

V ptujskem volilnem okraju je dobil Mihael Herman vseh 338 veljavnih glasov. Ko je 15. decembra leta 1883 umrl, mu je kot poslanec sledil v januarju 1884 izvoljeni župnik Božidar Raič.

V mariborskem volilnem okraju je dobil slovenski kandidat baron Herman Gödel 188, nemški protikandidat Possek pa 155 glasov.

V celjski mestni kuriji je dobil Rihard Foregger 305, slovenski kandidat vitez Henrik Berks, graščak na Blagovni, pa 261 glasov. Berks, Nemec po rodu, se je rodil v Gospiču in je kot poslanec vedno odločno zastopal slovenske pravice. Duhovščina je bila na njegovi strani, le opat Vrečko se je v celjskem nemškem listu javno potegnil za Foreggerja, trdil je, da je Berks brezverec in staroverec. V resnici bi bil pa lahko nekaj podobnega trdil o Foreggerju. Vrečkov nastop je Foreggerju zagotovil zmago, saj je okrog 50 mož, ki bi bili sicer volili Berksa, ostalo doma. Berks je po volitvah tožil opata zaradi žaljenja časti.

V mariborskem mestnem volilnem okraju so izvolili za poslanca zopet dr. Duchatscha, v ptujskem, ki je bil sedaj ločen od mariborskega, pa sodnika Waserja.

Pri volitvah je precej nemških nacionalcev odreklo poslušnost Auerspergu, zato je grof 12. avgusta 1879 odstopil.

DELNO POPUŠČANJE V KORIST SLOVANOV: NARODNE PRAVICE V URADU IN ŠOLI, ZAČETNI BOJI ZA CELJSKO SLOVENSKO NIŽJO GIMNAZIJO

Naslednik grofa Auersperga je postal grof Edvard Taaffe, potomec v Avstriji naseljene irske plemiške rodbine, cesarjev prijatelj in zaupnik. V nasprotju z Auerspergom se je naslonil na nemške konservativce in Slovane. Tudi češke zastopnike je imel v svoji vladi. Vendar je bil v reševanju nacionalnih vprašanj zelo previden. Cesar sam je bil Nemec, nemškega mišljenja so bili končno tudi konservativci. Znatno moč je imela tudi nemškonacionalna opozicija. Končno se je pa tudi sam kljub nenemškemu izviru imel za Nemca. Več kot deset let je spretno vodil državno ladjo, nagibajoč se zdaj na to, zdaj na ono stran. Vendar se mu ni posrečilo, da bi bil uresničil cesarjevo naročilo: Hočem mir med svojimi narodi. Nasprotno, strasti so rasle, kakor navadno rasto pritajene zgodovinske sile, in so mu končno iztrgale krmilo iz rok. Taaffe je skrajja vladal šest let z državnim zborom, ki so mu ga dale volitve leta 1879. Sam je pa izvedel dvojne volitve. Prve leta 1885 in druge leta 1891.

Pri obeh volitvah so Slovenci nastopali složno. Kakih nerednosti in preseñenjenj ni bilo. Prve volitve so bile v kmečki kuriji 2., v mestni pa 5. junija 1885.

Izvoljeni so bili: v celjskem kmečkem volilnem okraju inž. Mihael Vošnjak, Josipov brat, ki je dobil 272 glasov, medtem ko jih je njegov nasprotnik J. Stadler zbral samo 50; v ptujskem kmečkem volilnem okraju Božidar Raič, ki je dobil 318 glasov, medtem ko jih je nasprotnemu kandidatu (Löschniggu) pripadlo samo 42; v mariborskem kmečkem volilnem okraju Herman Gödel, ki je dobil 195 glasov, medtem ko se je za njegovega nasprotnika J. Schmidererja odločilo 113 volivcev.

V celjski mestni kuriji je dobil dr. Rihard Foregger 590, Slovenec J. Jerman pa 369 glasov. Foregger je leta 1887 odstopil, a je bil ponovno izvoljen s 543 glasovi. Njegov slovenski protikandidat sodnik Karel Gellingsheim, Nemec po rodu, je dobil 370 glasov.

V mariborski mestni kuriji je dobil Nemec K. Ausserer 1006, Slovenec dr. Franc Radej pa 237 glasov. Aussererju je leta 1889 sledil G. Kokoschinegg.

Naslednje volitve v državni zbor so nekoliko spremenile sestavo slovenskega zastopstva. V kmečki kuriji so bile 5., v mestni pa 9. marca 1891. V celjski kmečki kuriji je bil soglasno izvoljen Mihael Vošnjak, v ptujski prav tako soglasno dr. Lavoslav Gregorec, kanonik in dekan v Novi cerkvi pri Celju, bivši profesor mariborskega bogoslovja in urednik Slovenskega gospodarja.

V mariborskem kmečkem volilnem okraju je dobil prof. Franc Robič 294, Nemeec Schmiderer pa 79 glasov.

V celjskem mestnem volilnem okraju je dobil dr. Rihard Foregger 541 glasov, močno se mu je približal dr. Ivan Dečko s 446 glasovi. V mariborsko-ptuj-skem mestnem volilnem okraju je zbral G. Kokoschinegg 821, dr. Ivan Dečko pa 254 glasov. Vidno je, da so mestni in trški volivci v že večji meri prihajali na slovensko stran. To je bilo eno izmed znamenj krepitev slovenskega življa in porasta narodne zavesti.

Izvoljeni poslanci, Miha Vošnjak, dr. Gregorec in prof. Robič, so bili izredno marljivi v delu za narodno korist.

Grof Taaffe je opravil tudi dvojne deželnozborskih volitev. Prve so bile leta 1884, v kmečki kuriji 19. avgusta, v mestni pa 21. avgusta. V kmečki kuriji so bili izvoljeni po volilnih okrajih:

Celje: Mihael Vošnjak (248 glasov) in dr. Ferdinand Dominkuš (247 glasov), nasprotnika na nemški listi laški nadučitelj Karel Valentinič in trboveljski župan Janez Logar (vsak po 26 glasov, ko je dr. Dominkuš 16. decembra 1887 odstopil, mu je bil za naslednika soglasno izvoljen dr. Josip Serneec;

Brežice: vladni svetnik in okrajni komisar J. Jerman (93 glasov), uskok J. Znideršič (22 glasov);

Ptuj: Božidar Raič (135 glasov), nemški protikandidat F. Šoštaric (23 glasov); po Raičevi smrti leta 1886 je bil soglasno izvoljen za njegovega naslednika dr. Fran Jurtela;

Slovenj Gradec: dr. Jože Šuc (59 glasov), nemški nasprotnik J. Gasteiger (33 glasov);

Ljutomer: J. Kukovec (izvoljen soglasno);

Maribor: dr. Franc Radej (143 glasov) in Henrik Gödel (142 glasov), njuna nasprotnika J. Schmiderer (98 glasov) in E. Kondolini (95 glasov).

V mestni kuriji so bili izvoljeni:

Celje: dr. J. Neckermann (410 glasov), slovenski kandidat M. Žolger (291 glasov);

Ptuj: K. Ausserer (328 glasov), Slovenec L. Kunstek (269 glasov); po Aussererjevem odstopu leta 1889 izvoljen J. Steyer;

Slovenj Gradec: J. Tomscheg (195 glasov), slovenski protikandidat Rudl (29 glasov);

Maribor: J. Schmiderer (izvoljen brez protikandidata).

Druge volitve so bile leta 1890, v kmečki kuriji 27., v mestni pa 30. junija.

V kmečki kuriji so bili izvoljeni sami slovenski kandidati:

Celje: Mihael Vošnjak in dr. Josip Serneec (izvoljena soglasno);

Brežice: J. Jerman (103 glasovi), nemški protikandidat pišečki graščak baron Moscon (8 glasov);

Ptuj: dr. Fran Jurtela (izvoljen soglasno);

Slovenj Gradec: J. Lipold (50 glasov), slovenski drugi kandidat dr. Jože Šuc (15 glasov), nemški protikandidat (29 glasov);

Ljutomer: dr. Ivan Dečko (74 glasov), nemški protikandidat J. Farkaš (38 glasov);

Maribor: Fran Robič (158 glasov) in dr. Fran Radej (156 glasov), njuna nemška nasprotnika J. Schmiderer (81 glasov) in F. Purgaj (79 glasov).

V mestni kuriji so bili izvoljeni:

Celje: dr. Jožef Neckermann (521 glasov), Slovenca dr. Ludovik Filipič (225 glasov) in Janez Hausenbichler (36 žalskih slovenskih glasov); po Neckermannovi smrti leta 1893 je bil izvoljen E. Wokaun, dobil je 552 glasov, medtem ko jih je dr. Juro Hrašovec zbral 329;

Ptuj: G. Kokoschinegg (364 glasov), slovenski protikandidat dr. Fran Jurtela (121 glasov);

Slovenj Gradec: T. Starkel (160 glasov), njegov protikandidat K. Fritscher, prav tako Nemeec (134 glasov);

Maribor: J. Schmiderer (424 glasov).

Slovenski poslanci na Dunaju so pripadali Hohenwartovemu klubu, enemu izmed stebrov Taaffejeve vlade. Taaffe je bil na krmilu dvanajst let. V tem

času so slovenski poslanci dosegli nekaj uspehov, čeprav ne brez boja. V dunajskem državnem zboru je šlo v prvi vrsti za uporabo narodnega jezika v javnem življenju in v šoli, saj je bil od tega odvisen narodni značaj slovenskega ozemlja.

Uporaba narodnega jezika je bila sicer zajamčena z XIX. členom decembrske ustave iz leta 1867, toda sodniki in uradniki navadno niso znali slovensko, domače sinove so često nameščali na neslovenskih tleh. Tujerodni sodniki in uradniki so navedeno določbo često namerno kršili. Dogajalo se je celo, da si je državni urad lastil jezikovno pravico, ki je v resnici pripadala stranki, in je celo grozil s kaznijo, če se ne bi upoštevala, kazen je celo večkrat uporabil. Pritožbe na višjo instanco so bile često brez uspeha. Take in podobne stvari je vsaj za nekaj let odpravila uredba ministra Pražáka iz leta 1882. S to uredbo je minister strogo ukazal okrožnim in nižjim sodiščem, da se morajo držati odredb iz leta 1862, 1866 in 1867, ki predpisujejo, da se morajo slovenske vloge reševati slovensko in da je pri slovenskih razpravah treba pisati slovenski zapisnik, čeprav stranka morda zna nemški. Predsednik celjskega okrožnega sodišča Ivan Heinricher, rojen Škofjeločan, je ukazal podrejenim sodiščem in njihovim uslužbencem, da se morajo po uredbi ravnati.

Hud je bil v državnem zboru boj za šolo. Šlo je v glavnem za srednjo šolo. Pri osnovni šoli so imeli namreč glavno besedo deželni zbor, deželni odbor in njun izvršni organ deželni šolski svet. Boj se je sicer začel že za Auerspergovce vlade. Tedaj je bilo leta 1873 sklenjeno, naj bi bile kranjske srednje šole v nižjih razredih dvojezične ali utrakvistične, toda ta sklep je ostal na papirju. Šele za Taaffejevega ministrstva so začeli kapljati skromni uspehi. V začetku leta 1880 je bila v proračunskem odseku sprejeta sloveča resolucija, ki jo je predlagal dr. Josip Vošnjak. Resolucija se glasi: Vlada se poziva, naj na srednjih šolah, ki jih vzdržuje država, na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem, Koroškem in v primorskih deželah, za učence slovenske narodnosti uvede slovenščino kot učni jezik. A pri tem naj jim daje priložnost, da se temeljito nauče tudi nemškega jezika, če treba s poučevanjem nekaterih predmetov v tem jeziku v višjih razredih. Vlada se poziva, naj učiteljski pripravnici v Ljubljani in Mariboru, namenjeni slovenskemu ljudskošolskemu učitelstvu, preuredi temu nujnemu namenu ter glede jezika tako, da uvede slovenščino kot učni jezik. — To resolucijo je aprila 1880 sprejel državni zbor.

Toda resolucija je bila splošnega značaja. Potrebni so bili zakoni za njeno izvedbo in finančna sredstva. Odtod vsakoletni boj slovenskih poslancev pri razpravi o proračunu tako v proračunskem odseku kakor v zbornici.

Leta 1882 je dr. Lavoslav Gregorec v državnem zboru predložil prošnjo za slovenske paralelke v nižjih gimnazijskih razredih v Mariboru in Celju ter na učiteljišču v Mariboru. Neposrednega učinka ni bilo, pač pa so tedaj uvedli slovenske paralelke pri nižjih gimnazijskih razredih na Kranjskem.

Na osnovno šolo sta se nanašali interpelacija Mihaela Vošnjaka z dne 18. oktobra 1887 in interpelacija Josipa Poklukarja z dne 4. decembra 1887, ki sta opozarjali državni zbor in ministrstvo na to, da hodijo nekateri okrajni glavarji po občinah in nagovarjajo slovenske može, da bi se izrekli za ponemčevalno šolo. Med temi okrajnimi glavarji je bil zlasti celjski dr. Pavel Wagner. Poklukar je zahteval, da se mu da odgovor.

Dne 3. maja 1888 je dr. Lavoslav Gregorec govoril v državnem zboru o ponemčevalnih šolah na Koroškem in Štajerskem ter o nezakonitem delu nemškega Schulvereina.

Dne 18. oktobra 1888 je Poklukar vložil interpelacijo o nameri štajerskega deželnega zbora, deželnega odbora in deželnega šolskega sveta, da se ljudske šole na Spodnjem Štajerskem spremene v ponemčevalnice. Minister za uk in bogočastje mu ni odgovoril.

Dne 24. aprila 1889 je Miha Vošnjak z interpelacijo vprašal, ali vlada res namerava ukiniti paralelke na celjski gimnaziji, ki jih je ravnatelj Peter Končnik ustanovil leta 1884, v interpelaciji je tudi pojasnil, da bi bili z ukinitvijo prizadeti slovenski dijaki, ki imajo daleč do šole.

Leta 1889 je dobila paralelne nemško-slovenske nižje razrede gimnazija v Mariboru. Zdaj se je začel koncentriran boj za Celje. To je bilo še za Taaffeja. Na proračunskih razpravah zadnjega leta Taaffejeve vlade se je njen naučni minister baron Pavel Gautsch izmotaval z izjavami, da je treba čakati na rezultate v Mariboru, čeprav je hkrati priznaval, da so dobri, celo zelo dobri.

O Gautschu so slovenski poslanci sodili, da njihovim zahtevam ni naklonjen. Proti koncu svoje vlade jim je začel nasprotovati tudi Taaffe sam. Šlo mu je za to, da si pridobi in obdrži podporo nemških nacionalcev. Umevno je, da so ga začeli zapuščati Čehi, med katerimi so mladočehi postajali močnejši na škodo staročehov. Tudi del slovenskih poslancev se je Taaffeju izneveril. Med njimi je bil odločni dr. Lavoslav Gregorec. Leta 1891 je Taaffe npr. izjavil, da je nemščina uradni jezik, vendar pa si je treba s strankami dopisovati v njihovem jeziku. Baron Gautsch je pa na pritožbo glede zapostavljanja slovenščine v šolah cinično odgovoril, naj se le pritožijo pri naučnem ministrstvu — ki mu je sam bil šef — in pri državnem sodišču. Glede neupoštevanja slovenščine na koroških šolah, o katerih so slovenski poslanci tudi govorili v svojih interpelacijah, je pa imel kratek odgovor: Slovani morajo znati nemški.

Čeprav so bili Slovenci kot pripadniki Hohenwartovega kluba sestavni del večine v dunajskem državnem zboru, so nemški nacionalci neverjetno izkoriščali svoj položaj v škodo Slovincem. Tako so delali na Koroškem in tudi na Štajerskem.

V deželi je bilo po zadnjem štetju 687.115 Nemcev in 450.875 Slovencev. Tri petine prebivalcev so bile torej nemške, dve petini sta pa bili slovenski. V deželnem zboru je bilo 63 poslancev, med njimi je bilo slovenskih samo 8, vsi ti so bili zastopniki kmečkih volilnih okrajev. Že iz teh številk se vidi, kako krivičen je bil deželni volilni red. Slovenski poslanci so imeli delno oporo samo v nemških konservativcih. Ne samo v kulturi, ampak tudi v gospodarstvu so nemškonacionalni poslanci silno zapostavljali slovenski del dežele v korist srednjemu in zgornjemu Štajerskemu ter v korist Gradcu. Kar je njihova večina storila za Spodnjo Štajersko, je napravila zato, ker je v prvi vrsti mislila na med Slovenci naseljene Nemce. To velja zlasti za važno vprašanje regulacije Savinje. O tem sta bila sprejeta dva zakona, prvi leta 1875, drugi leta 1881. Za regulacijo naj bi zraven države prispevali svoje deleže dcžela, okraj, občine in prizadeti privatniki.

Podobno je bilo pri savinjski železnici. Zanj so se slovenski poslanci močno potegovali. Miha Vošnjak je bil pri tem celo osebno prizadet, saj jo je kot mlad tehnik pomagal trasirati. Glede gradnje se je deželni odbor pogodil z Laappom, ki je nekoliko poprej postal lastnik velenjskega rudnika, in njegovim sodelavcem inž. Klemensiewiczem. Deželni odbor je jamčil za rentabilnost. V ta namen je tudi celjski okrajni zastop sprejel določeno obveznost. Ko pa je bila železnica leta 1890 dograjena, je bilo pri njej vse nemško: napisu na železniških postajah in izklicevanje postaj. K otvoritvi je prišel tedanji deželni glavar grof Wurmbrand, pa ni izrekel v pozdrav in zahvalo niti ene slovenske besede. Poslanci so morali zaradi tega intervenirati.

Niso pa pozabili tudi na Vitanje in Konjice. Zahtevali so, naj bi se skozi oba ta kraja speljala lokalna železnica, ki bi se na vzhodu priključila na južno železnico.

Deželni poslanci so morali zlasti budno čuvati pravice narodnega jezika v uradih, pri sodiščih in šolah. Nešteto krat so morali intervenirati. Višek je vsekakor bila intervencija dr. Dečka iz leta 1891, ki se je nanašala na poslovanje celjskega mestnega občinskega urada. Ta ni hotel rešiti neke vloge uradnika Celjske posojilnice Franca Lončarja, ker je bila napisana v slovenskem jeziku. Lončar se je pritožil na upravno sodišče, dr. Dečko je pa s posebno interpelacijo v deželnem zboru opozoril cesarskega namestnika na postopek mestnega občinskega urada. Glede na politično situacijo v državnem zboru je moral namestnik odgovoriti v tem smislu, da je mestni občinski urad dolžan reševati spise v jeziku, v katerem so bili vloženi. Dečkova interpelacija je bila prva slovenska interpelacija v štajerskem deželnem zboru.

Izredna velika budnost je bila potrebna pri šolstvu. Nemška večina deželnega zbora je skušala zahrbtno odvzeti Slovincem vse pridobitve na šolskem področju, in sicer na posebno kočljivi strani, pri osnovnem šolstvu. Hotela mu je dati smer, ki je že zavladala na Koroškem. Postopek je bil tako skladen, da lahko mislimo na medsebojni tihi sporazum graških in celovških nemškonacionalnih usmerjevalcev. Deželni šolski svet je po nalogu deželnega odbora poslal v ta namen na okrajne šolske svete v letih 1883 in 1887 več odlokov, ki so jih ti ponekod še poostrili. Ves pouk v slovenščini naj bi bil samo priprava na pouk v nemščini, z njo naj bi se začelo čimprej, v višjih razredih pa naj bi nemščina postala učni jezik, niti enorazrednice niso bile izvzete. Kazalo je, da je uspeh v nemščini glavni smoter vsega prizadevanja na šolah Spodnje Štajerske. Slovenci so se postavili v bran. Krajevni šolski sveti so pošiljali proteste na deželni šolski svet in deželni odbor. Kjer ni šlo drugače, so se obračali na ministrstvo in upravno sodišče. Dr. Dečko je žrtvoval mnogo noči, ko je sestavljal protestne vloge. Celjski okrajni glavar dr. Wagner je pa osebno hodil po občinah in agitiral za nov šolski red. Glavni napad je bil odbit. Leta 1895 je deželni šolski svet tudi formalno umaknil svoje odločbe in privolil v to, naj bo nemščina neobvezen predmet. Vendar učitelji staršem o tem ne smejo reči nobene besede. V bistvu je ostalo tako, kakor je bilo pred navedenimi odločbami deželnega šolskega sveta. Zato so pa Nemci na vso moč podpirali prizadevanja nemškega Schulvereina. Ta je v celjski bližini ustanovil nekaj nemških šol, v katere so lovili slovenske otroke, ker nemških otrok ni bilo dovolj. Schulvereinske šole so najprej nastale v Štorah, Vojniku, Vitanju in Laškem. Na Hrastniku je nastala nekoliko pred prvo svetovno vojno. Nemci so mislili tudi na tako šolo v celjski okolici, Škofji vasi in Šentjurju ter v večjih krajih Savinjske doline. Vendar so, toda šele pozneje, uspeli na Polzeli, kjer je bila tovarna z nemškim vodstvom. Schulvereinu se je s podobnimi nameni, a z drugimi sredstvi, pridružila Südmarka. Za obe društvi so nabirali sredstva po vesoljnem nemškem svetu.

Slovenci so kot protiutež leta 1882 ustanovili Ciril-Methodovo družbo, ki je delala z manjšimi sredstvi, a zelo požrtvovalno. V Celju je bilo eno izmed središč njenega dela. Vsi slovenski ljudje so jo podpirali. Glavni delavec je pa vsekakor postal mladi Ivan Prekoršek.

V Celju, sicer majhnem mestu, so vladali nemški gospodarski mogočnejši, ki jih je na vso moč podpiral upravni, sodni in šolski aparat. Odkar je mesto dobilo avtonomijo (1867), ni bil več noben narodu zvesti Slovenec član mestnega občinskega odbora. Celjski Nemci in njihovi podporniki so se tudi še potem, ko je že trkala na vrata zahteva po ljudskem volilnem redu, krčevito držali sistema kurialnih volitev v občinski zastop. Občinski odbor je bil mišljenja, da bi se v nasprotnem primeru s tem Slovincem odprla vrata na magistrat. To misel je izrazil tudi nemški poslanec, ko je dr. Benkovič zahteval spremembo občinskega volilnega reda. V samem mestu so se Slovenci očitno krepili. Imeli so precej močno in delavno inteligenco, več odvetnikov in njihovih uslužbencev, dva notarja, nekaj profesorjev, zdravnikov, sodnih in upravnih uslužbencev. Razen opata Vrečka je bila odločno narodna tudi duhovščina. Že izza osemdesetih let se je začel v mestu krepiti tudi slovenski gospodarski živelj, raslo je število zavednih trgovcev in obrtnikov, poseben pomen je imelo Majdičevo industrijsko mlinsko podjetje.

K napredku in dvigu narodne zavesti je mnogo pripomogla tudi prosvetna in gospodarska organizacija. Narodni čitalnici (1861) so se pridružili Celjski Sokol (1890), Celjsko pevsko društvo (1896), Savinjska podružnica Slovenskega planinskega društva (1893) in Delavsko podporno društvo (1898), ki je imelo poseben pevski odsek, katerega pevovodja je bil znani skladatelj dr. Anton Schwab. Zlasti pomembni ustanovi sta bili Celjska posojilnica (1880) in Južnoštajerska hranilnica (1889). Posojilnica je postala mati Zvezi slovenskih posojilnic (1883) in iz nje nastali Zadružni zvezi. Južnoštajersko hranilnico so ustanovili okrajni zastopi Vransko, Gornji grad in Kozje, ker graška Deželna in Celjska mestna hranilnica nista hoteli dajati posojil tistim, ki so svojo posest v zemljiški knjigi zapisali v slovenskem jeziku. Ako gledamo na kulturno

delovanje kot celoto, moramo reči, da je bilo v Celju mnogo živahnejše in učinkovitejše pri Slovencih kakor pri Nemcih, čeprav je narodnostni boj zahteval mnogo sil. Sicer pa je bilo tudi kulturno delo potrebno prav zaradi narodne obrambe. O razpoloženju med dijaki, ki so se šolali na nemški gimnaziji, govori najbolj izrazito dvojje dejstvo. Leta 1879 so v Jelenovi narodni gostilni v veseljem razpoloženju poleg raznih domoljubnih pesmi zapeli tudi carsko himno. Zato je bila skupina dijakov izključena iz vseh avstrijskih srednjih šol. — Leta 1886 so v cerkvi cesarsko himno zapeli v slovenščini, ker je bil tak vrstni red, čeprav je profesorski zbor določil, da jo tisti dan zapojejo v nemščini. Mladi Vatroslav Oblak, poznejši znani slavist, je moral zato nadaljevati študije v Zagrebu.

Po ljudskem štetju je bila v Celju proti koncu stoletja vsaj ena tretjina prebivalcev zavednih Slovencev. V resnici jih je bilo mnogo več, saj so v veliki večini izvirali iz slovenskih okrajnih glavarstev. V razdobju 1880—1890 se je odstotek Slovencev dvignil od 22,70 na 30,5 %, število Nemcev pa je padlo od 77,30 na 69,5 %. Nemci so navidezno število svojih ljudi namerno večali s tem, da so svoje uslužbence in celo služinčad pri štetju vpisovali kot Nemce. Pri tem so se opirali na določbe zakona, ki govori o občevalnem jeziku. Še leta 1910 je gostilničarka italijanskega rodu sebe in svoje številne uslužbenke vpisala kot pripadnike nemške narodnosti. Slovenska posest v mestu je rasla. Občinska uprava in mestni občinski odbor sta bila vsa iz sebe, ko je Celjska posojilnica kupila od Reiterja zelo lepo stavbišče, na katerem je kljub nasprotovanju občinskega odbora zgradila Narodni dom, in ko je Košer prodal svoj dobro idoči hotel Beli vol Slovenki. Posredovala sta tudi, ko se je razvedelo, da Reininghaus prodaja hotel Krono na sedanjem Šlandrovem trgu slovenskemu kupcu.

Slovenski Celjani so imeli krepko oporo v okoličanih, ki so jim s svoje strani vračali pomoč. Prvih 40 let je bilo vodstvo okoliške občine razen v dveh volilnih dobah, za župana Matevža Gmajnerja (umrl 1864) in Karla Šaha (1874—1877), v rokah ljudi, ki so podlegli nemški miselnosti. Izza leta 1890 je pa bila v trdnih slovenskih rokah. Do leta 1912 jo je vodil Hudinjčan Matevž Glinšek, o katerem je dr. Ivan Dečko rekel, da bi mu morali Hudinjčani postaviti spomenik, potlej jo je med vojno vodil Franc Fazarinc z Ostrožnega. Skrbni vodje občine so skrbno gospodarili in so storili za občane marsikaj dobrega.

Ze dne 20. decembra 1891 je občinski odbor uvedel popolno slovensko uradovanje. Sklicujoč se na 19. člen ustave iz leta 1867 in na rzsodbi državnega sodišča z dne 18. junija in 3. julija 1888, je obvestil okrajno glavarstvo, da bo sprejemal in reševal vloge samo v slovenščini. Ako pa bi dobil kak dopis v nemščini, ga bo poslal notranjemu ministrstvu, da ga prevede, šele nato ga bo rešil. Občinski odbor je svoj urad pobblastil, da se pritoži pri državnem sodišču, kadarkoli bi se žalila jezikovna enakopravnost.

Približno tako je bilo tudi v vseh drugih občinah ožjega celjskega območja. Občine Frankolovo, Višnja vas, Nova cerkev, Dobrna in Šmartno so bile v rokah zavednih slovenskih ljudi, odkar so se otrsle delnega vpliva graščinskih gospodarjev. Občina Škofja vas je prišla v narodne roke leta 1890. V Spodnji in Zgornji Savinjski dolini se je razmeroma dolgo samo mestoma občutil nemški vpliv. Vendar so pa končno tudi zadnje izmed takih občin prišle v roke zavednih narodnih ljudi: Prebold leta 1883, Šempeter leta 1898 in Velika Pirešica leta 1899. Treba pa je reči, da tudi v teh občinah že poprej nemško usmerjena občinska uprava ni bila trajna. Teharje je okrog leta 1870 prišlo pod vpliv vodij štorske železarne, v devetdesetih letih so v občini prevladali narodni ljudje, potlej je pa zopet prišla pod nemški vpliv. Nemci so kupili tri velike gozdne parcele in jih razdelili na 112 majhnih parcel, ki so jih prepisali na svoje ljudi v mestu; s tem so si ustvarili volivce tretjega razreda. Značilna je apatičnost slovenskih gospodarjev, ki se niso udeleževali volitev. Sicer je pa po ljudskem štetju bilo v občini le malo Nemcev: nekaj tovarniških nameščencev in posameznih delavcev v Štorah ter zdaj pa zdaj kaka veleposestniška rodbina na Bežigradu ali na Teharju. Sosedna občina Št. Lovrenc se je do osemdesetih let

zgledovala po Teharju, potlej pa je bila trdno narodna. Gorska občina Svetina je bila vedno narodu zvesta. V Vojniku je bilo ob nastanku nove občine le malo Nemcev. Ko so se pa Vojničani otreli okoliških katastrskih občin, je prišel trg pod nemški vpliv, čeprav je bila po ljudskih štetjih vedno zelo velika večina prebivalstva slovenska. Na potujčevanje sta vplivali lega ob glavni cesti in bližina Celja. Šaleška dolina s Soštanjem in Velenjem je bila podobno zanesljiva kakor Savinjska dolina. Majhno Vitanje je podleglo zaradi graščinskega veleposestva in zaradi začetkov železarske industrije. Na Konjice je vplivala deloma lega ob glavni cesti, poleg tega je bila v trgu velika graščina, od katere je bilo odvisnih mnogo ljudi, postale pa so tudi sedež okrajnega glavarstva in sodišča, končno se je pa tu začela razvijati tudi industrija.

V Zasavju, Posavju, na Kozjanskem in Posotlju so se vse kmečke občine že pred koncem stoletja otrele nemškega političnega vodstva, to velja celo za Trbovlje, kjer je bilo precej rudniških nameščencev, ki so se deloma upravičeno, deloma neupravičeno šteli za Nemce. Nemci so si ohranili oblast samo v Brežicah in nekaterih posameznih krajih, kjer so na to vplivale določene okolnosti. Toda razen v Brežicah po ljudskih štetjih nemško prebivalstvo nikjer ni prevladovalo. V Brežicah in okolici je bil okrog leta 1848 tako močan hrvaški vpliv, da se je med ljudmi pojavila težnja po priključitvi k Zagrebu. To nikakor ni bilo čudno. Nemci so se v Brežicah začeli utrjevati že v zvezi s plovbno po Savi. Tam je tudi bila velika graščina. Leta 1850 pa so postale tudi sedež okrajnega glavarstva oziroma sledeče upravne in sodne oblasti. Slovenci so se v Brežicah okrepili proti koncu stoletja. Tedaj so si tudi zgradili svoj Narodni dom. Vsi trgi na Kozjanskem so ostali slovenski. V Posotlju je podlegel majhen Rogatec, ker je postal sedež sodišča in je imel graščino. Tudi v Podčetrtku je sprva graščina krepila nemški živelj. Rogaška Slatina je bila po ustanovitvi nove občine za dr. Fröhlicha in dr. Soka zavedno slovenska. Ker pa je bila kot zdravilišče pod vplivom deželnih oblastnikov, je v samem kraju začel prevladovati tuj živelj, ki si je zagotovil oblast s tem, da je izločil okoliške kraje. V tej zvezi je treba omeniti Vinka Žurmana, župana ene in tajnika več majhnih okoliških občin. Gospodaril je na Knežcu v bližini Rogaške Slatine. Bil je izredno zaveden narodnjak. Ker ni imel otrok, je sprejel pokojnega dr. Frana Kidriča kot dijaka kakor za svojega in mu je končno izročil tudi lepo posestvo. Boris Kidrič je to posestvo prepustil ljudstvu. V hiši je danes majhen muzej, ki spominja na oba Kidriča. Šmarje je sicer postalo sedež sodišča in okrajnega glavarstva, vendar je imelo zavedne ljudi in je bilo skoraj stalno na braniku narodnih pravic. Tam je bil pod vodstvom dr. Jožefa Vošnjaka sprejet sklep o ustanovitvi Slovenskega naroda. Slike v veži nekdanje Skazove domačije še danes spominjajo na ta pomembni narodni dogodek.

Čeprav počasi, vendar so se Slovenci v ogroženih krajih stalno gospodarsko krepili. Ustanavljali so tudi svoje kulturne organizacije: bralna oziroma izobraževalna društva, sokoška društva in podružnice družbe sv. Cirila in Metoda. Bralna društva so često imela pevske zборе. Posebne važnosti so pa bile hranilnice. Za primer navajam samo vojniško, ki je bila ustanovljena leta 1892. Čeprav je bila nemška hranilnica v trgu deset let starejša, je bila vendar slovenska mnogo močnejša od nje. V splošnem lahko rečemo, da so tudi v organizacijskem pogledu trgi in drugi večji kraji Savinjske doline prednjačili.

Pomembni so bili tudi okrajni zastopi. Imele so jih samo nekatere dežele, Štajerska je bila med njimi. Okrajni zastopi so skrbeli za skupne zadeve vseh občin v okraju, v prvi vrsti za okrajne ceste. Toda po svoji uredbi so bili še manj demokratični kakor občine. Volilni red za okrajne zastope je poznal štiri skupine volivcev: veleposestnike, najvišje obdavčence v industriji in trgovini, zastopnike mest in trgov ter kmečkih občin. Vsaka skupina je imela enako število zastopnikov. Možno je bilo, da je kak veleposestnik, industrialec ali veletrgovec že sam zastopal celotno skupino, saj je odločala višina davka. Mestne, trške in občinske zastopnike so volili njihovi občinski odbori. Pomembno je bilo, da so okrajni zastopi s svojimi člani zastopali občine v okrajnih šolskih svetih.

Prve volitve v okrajne zastope so bile leta 1866. Tedaj sta prišla v slovenske roke celotni gornjegrajski in ljutomerski okraj. V celjskem, vranskem,

laškem, ptujskem in ormoškem okraju je bila slovenska samo delegacija občin.

Pri drugih volitvah, ki so bile leta 1869, so prišli v slovenske roke tile okraji: Gornji grad, Vrnsko, Šoštanj, Ljutomer in Sevnica. Nemško zastopstvo so dobili naslednji okraji: Maribor, Slovenska Bistrica in Radlje (Marenberg). Drugi okraji so imeli slovensko občinsko delegacijo.

Leta 1888 je dobil slovensko večino celjski okrajni zastop. Nemci so si ga hoteli obdržati s tem, da so vrinili med veleposestnike tiste mestne hišne lastnike, katerih volilni cenzus je znašal 60 goldinarjev. Vendar jim je spodletelo. Pred upravnimi instancami in pri državnem sodišču je uspešno branil slovensko stališče dr. Ivan Dečko. Prvi slovenski predsednik celjskega okrajnega zastopa je bil dr. Josip Serbec. Njegov namestnik je bil izprva Žalčan Janez Hausenbichler, pozneje pa dr. Ivan Dečko. Za dr. Serbecem je prevzel vodstvo okrajnega zastopa dr. Juro Hrašovec. Slovenski okrajni zastop je gospodaril vestno in uspešno. Šele leta 1904 so Nemci dosegli, da je politična oblast izročila okrajni zastop komisarju, nato pa priznala volilno pravico v skupini veleposestnikov tudi meščanom s cenzusom 60 goldinarjev. To je seveda bilo nelogično, saj so že tako prek mestne občine lahko vplivali na sestavo okrajnega zastopa.

Medtem ko so bili po mnenju mestnega občinskega sveta za nemškonalne Auersperg-Lasserjeve vlade nemški interesi dovolj zavarovani, je za Taaffejeve vlade mislil, da so ogroženi. Zato je često interveniral.

Tako je 9. aprila 1880 na predlog prof. Vencelja Mareka sprejel resolucijo, s katero je nastopil proti slovenskim šolskim zahtevam. V resoluciji pravi: Občinski odbor mora označiti vsak poizkus poslovanjenja srednjih šol na Spodnjem Štajerskem za neznansko nazadovanje v vseh vrstah pouka. Vsak tak poizkus je napad na življenjske interese ne samo mesta in Nemcev, ampak tudi Slovencev. Zato moramo proti takim poizkusom nastopiti z vsemi zakonitimi sredstvi.

Občinski odbor je skienil, da pošlje peticijo obema zbornicama državnega zbora.

Mestni občinski odbor je nastopil tudi proti temu, da bi spremenil zakon o ljudskih šolah. V tej zadevi je poslal leta 1882 peticijo gosposki in leta 1883 poslanski zbornici.

Dne 3. aprila 1882 je že zopet sprejel peticijo o srednjih šolah, ki jo je razširil z odstavki, nanašajočimi se na upravo in sodstvo. Peticija se glasi tako: Ker si slovenski strankarji neprestano prizadevajo, da bi mestom in trgom na Spodnjem Štajerskem vzeli nemški značaj, in ker hočejo, da bi se slovenske šole na Spodnjem Štajerskem slovenizirale, pa bi se s tem odraščajoči mladini vzela možnost, da se v širokem svetu zaposli in preživi, čuti občinski odbor mesta Celja dolžnost, da odločno nastopi proti tem napredku in kulturi sovražnim težnjam in da se z vsemi zakonitimi sredstvi proti njim bori.

V prvi vrsti je treba poslati peticijo proti poslovenjenju srednjih šol obema zbornicama državnega zbora. Zraven tega je treba poslati obema zbornicama tudi peticijo proti poslovenjenju uradov in sodišč, v tej peticiji je treba objasniti, da izvira ta težnja nacionalnih strankarjev iz namere, da bi se s poslovenjenjem uradov in sodišč ustanovilo v Ljubljani višje deželno sodišče in da bi se s tem napravil prvi korak za delitev naše štajerske domovine, potem pa naj bi se z večjo upravičenostjo predložila fantastična ideja ustanovitve kraljestva »Slovenije«. Končno želi občinski odbor mesta Celje, da bi se združili vsi Nemci Spodnje Štajerske zaradi lažje obrambe svojih zakonitih pravic proti tako škodljivim slovenskim nameram.

Mestni občinski odbor se je leta 1888 vtikal tudi v volitve v okoliški občini. Sam župan je na seji, ki je bila 7. januarja, pozival na sodelovanje pri volitvah, češ da je to v največjem interesu mesta. Pravil je tudi, da duhovniki s prižnice zahtevajo, da bi se obstoječe stanje spremenilo, on sam se bo obrnil na cesarskega namestnika in tudi na škofa.

Dne 28. februarja 1888 je po smrti notarja Sajovica odvetnik dr. Ivan Sajovic stavil zelo zgovoren predlog, s katerim naj bi se doseglo, da izpraznjenega mesta ne bi dobil slovenski prošnjik. Predlog se je glasil tako:

Občinski odbor šteje za svojo nujno in zelo važno dolžnost, da v interesu mesta in njegovega prebivalstva, ki je v pretežni večini nemško, protestira proti temu, da bi se izpraznjeno notarsko mesto podelilo kakemu prošnjiku, ki pripada Nemcem sovražni slavofilski stranki, kajti to bi bilo zelo nevarno za osebne interese meščanov. Ker je nacionalna mržnja v nekdanji tako mirni Spodnji Štajerski dosegla točko, da često Nемец velja Slovencu za sovražnika, ker slovensko misleči ckr. notarji na Spodnjem Štajerskem nastopajo kot odlični agitatorji in jih slovenski tisk tudi kot take označuje, ker njihove pisarne s svojim osebjem služijo kot zbirališča za slavofilsko propagando in ognjišča za nacionalno mržnjo, je nemškimi meščanom in osebam sploh nemogoče, da bi svoje pomembne osebne zadeve razpravljali v takih pisarnah. Imenovanje drugega slovensko mislečega notarja v Celju bi bil hud udarec za mestne prebivalce, saj je tam že tako en slovenski notar.

Prepričani smo, da bodo na pristojnih mestih razumeli našo skrb za splošno blaginjo nemškega mestnega prebivalstva in da bodo blagohotno razmišljali o tem.

Mestni občinski odbor je naprosil poslanca dr. Riharda Foreggerja, da je na pristojnih mestih interveniral, sklenil je tudi, da pošlje prošnjo na samega cesarja, ako bi druge intervencije ne zalegle. — Vendar je minister Pražák igro sprejedal in podelil mesto Slovencu dr. Juru Detičku.

Mestna občina in njeni predstavniki so bili vidno razburjeni, ko so trije okrajni zastopi sklenili, da ustanovijo v Celju Južnoštajersko hranilnico. Poslali so protest deželnemu zboru in mu hkrati izrazili popolno zaupanje.

Odkar je okoliška občina dobila slovenski občinski odbor in narodnega župana, je mestni občinski odbor zelo pogosto rovaril proti njej.

Tako je 1. avgusta 1890 mestni občinski odbor sklenil, da bo spremenil statut o pobiranju mitnine, da bi lahko nastopil proti okoliškim voznikom, ki so nujno morali uporabljati mestne ceste. Povišal je mitninske postavke. Proti temu sta nastopila v deželnem zboru dr. Josip Serneč in dr. Ivan Dečko. V sklepu mestnega občinskega odbora sta videla namero, da se občutno škoduje občanom okoliške občine. Na pobudo dr. Dečka je okoliška občina s podporo okraja Jeta 1901 zgradila obvozno cesto, ki je potekala na okoliški strani tik ob meji obeh občin. Ta prometna žila je dobila ime Dečkova cesta.

Mestne veljake je zelo razburila neka izjava dr. Josipa Serneca. Ko je na sodišču leta 1891 branil nekaj Slovencev, ki so jih Nemci napadli, je izjavil, da je Celje med vsemi kraji Avstrije na najslabšem glasu. Sernečeve besede so tedaj kaj veljale, saj je bil deželni poslanec in deželni odbornik.

Ko je prišel leta 1891 Franc Jožef v Celje, kjer so bili manevri, je predstavništvo mestne občine hotelo preprečiti, da bi bili pri sprejemu navzoči tudi zastopniki okoliške in drugih sosednih občin, cesar naj bi dobil vtis, da je tu vse nemško. Predstavniki slovenskih občin so znali to sovražno namero preprečiti. Ob prireditvi v mestnem parku cesarju na čast se je pred okoliško občinsko hišo onstran kapucinskega mosta zbralo 70 slovenskih pevcev, ki so pod vodstvom šmarskega nadučitelja Pogačnika zelo lepo zapeli neko rodoljubno pesem v slovenskem jeziku. Nemški prenapeteži so jih s klici skušali motiti. Cesar je to opazil in je izrazil svoje ogorčenje.

Istega leta se je mestni občinski odbor trudil, da bi se k mestu priključil park na desnem bregu Savinje. Priključitev naj bi zajela tudi restavracijo »Gozdni dom«, ki jo je zgradil Karel Mathes, ter moško in žensko kopališče, ki ju je ob Savinji uredil Franc Hausbaum. Pri dogovarjanju o tem se je okoliška občina držala pravnih predpisov in je po svojih predstavnikih nastopala tako, kakor zahtevajo dobri običaji. Župan dr. Neckermann je pa v mestnem občinskem odboru srdito napadel okoliško občino in se je celo tako izpozabil, da je govoril o hudobnem sosedu.

Okoliški občinski odbor je napad odbil s primernim in dostojnim odgovorom. Glavni del odgovora se glasi tako:

Znane žaljive besede celjskega župana dr. Neckermanna, ki jih je izgovoril na odborovi seji celjskega mesta dne 5. decembra 1891, so prisilile odbor slovenske občine celjske okolice, da je na seji 20. decembra 1891 soglasno sklenil

in potrdil naslednjo izjavo: Župan celjskega mesta dr. Neckermann je na seji mestnega občinskega odbora dne 5. decembra 1891 med drugim govoril, da ima mesto Celje v občini Celje okolica hudobnega soseda, da je vodstvo te občine v rokah slovenskega advokata, da občina Celje okolica dela mestu škodo, kjer le more, in sicer iz narodnega sovraštva. Tako je bilo o priliki sokolske slavnosti in Südmarkine svečanosti. Ob času, ko je bilo v Celju Njegovo Veličanstvo presvetli cesar, je okoliška občina spletkarila, da bi kvarila obče veselje in kratila mestni občini čast pri višjih gospodih. Nadalje trdi dr. Neckermann, da okoliška občina ovira Hausbauma pri razširjanju in ureditvi kopališča ob Savinji, da vlada v mestnem parku nemoralnost, da bi moralo mesto samo skrbeti, naj bo tam red. Poleg tega pravi, da okoliška občina, kadar le more, iz čistega narodnega sovraštva udari po mestni občini. Potrebno je torej, da se park in okolje priključita mestni občini.

Občina celjske okolice mora protestirati proti vsem tem očitkom mestnega župana, kajti vse te obdolžitve so od prve do zadnje popolnoma neresnične. Občina Celje okolica dela svoje sklepe čisto po postavi. Predloge namreč pretresa in sprejema z večino glasov, kakor se ji najbolj zdi, ne pa na povelje kakega odvetnika, občina se nikoli ne bavi z zadevami mesta, ker za to ni kompetentna, saj ima dosti opraviti s tem, da ima svojo občino v redu, na to, da bi škodovala celjskemu mestu, nikoli ne misli. Tako očitjanje je treba označiti kot smešno. V sokolsko in Südmarkino veselico se ni prav nič vtikala. Če so občani okolice prijazno pozdravljali sokolske goste, niso s tem počenjali prav nič sovražnega proti mestu. Najmanj pa je občina Celje okolica kalila ali hotela kaliti veselje meščanov ob cesarjevi navzočnosti, ampak je le po svoji državljanski dolžnosti in iz goreče ljubezni in z velikim trudom dosegla to, da je smela po svojih močeh pozdraviti presvetlega cesarja. V tem pač noben pravi patriot in rodoljub ne more videti kaj žaljivega za celjsko mesto.

Kar se tiče Hausbaumovega kopališča, je resnično to, da je dr. Sernec postopal popolnoma pravilno, ko je rekel, da mora glede meje sklepati poprej občinski svet. Ta je res odstopil Hausbaumu potrebno zemljišče za celih 20 let in za borih 5 goldinarjev na leto. Kje je tu sovražno postopanje? Okoliška občina mora tudi sicer nastopiti proti temu, da bi se njena zemljišča odtujevala v korist celjskemu mestu. Naravna meja med obema občinama je Savinja, ne pa nevidljiva črta ob zemljiščih celjskih nemških posestnikov.

Zaradi raznih slovanskih uspehov sta dala dr. Foregger in dr. pl. Kraus pobudo za skupni nastop vseh nemških poslancev proti dvigu Slovanstva. O tem je mestni občinski odbor 24. junija 1892 sklenil naslednjo resolucijo:

Pozdravljamo izredno veselo pobudo dr. Foreggerja in dr. pl. Krausa za skupno akcijo proti nadaljnjemu nacionalnemu oškodovanju Nemcev v Avstriji in jima izrekamo najtoplejšo zahvalo.

Od nekdanj so bili nemški prebivalci alpskih dežel zvesti zavezniki v nacionalnih vprašanjih in občinski odbor izreka upanje, da bo končno, zlasti v sedanjem resnem trenutku, solidarnost Nemcev postala dejstvo in da se bodo nemški poslanci napredne smeri brez razlike frakcij enotno in krepko zavzeli za to, da se okrepi in utrdi položaj Nemcev v Avstriji.

Celjski nemški list *Deutsche Wacht* je leta 1882 pisal, da je treba savinjske kmete izgnati in izseliti med Čiče. Leta 1892 je v poostreni obliki izjavil, da bodo Nemci in njihovi prijatelji začeli napadati na nov način in da bodo z naših rodovitnih krajev pregnali domače in naselili nemške kmete.

Leta 1892 je isti list pisal, da je v Celju vse nemško, slovenska je samo služinčad. Te besede so dobile še večjo težo, ko jih je v deželnem zboru brez sramu ponovil sam dr. Neckermann.

Pokojni pisatelj Franc Meško je kot celjski dijak večkrat videl dr. Neckermann na ulici. O njem je dobil vtis, da je prijazen in dober človek, sodil je, da je bil kot politik hud nasprotnik Slovencev pod pritiskom nemškega okolja. Zadnja trditve vsekakor v celoti ne more držati.

Očitno je, da so sorazmerno maloštevilni nemški naseljenci našli svoj gospodarski obstoj v slovenskem okolju, a tudi to, da bi bil njihov politični pomen brez podpore ljudi, ki so se rodili kot Slovenci, enak ničli. Za ljudi, ki so se

svoj čas izneverili narodu, so uporabljali takrat izraz »nemčurji«. Tudi danes, ko gledamo na ta pojav iz zgodovinske perspektive, nimamo zanje prikladnejšega izraza, razlika je pač v tem, da je nam zdaj presojanje bolj ali manj razumsko, medtem ko je bilo njihovim sodobnikom tudi močno čustveno. Med nemčurji je bilo več stopenj. Na enem krilu so bili tisti, ki so omahovali in so še navadno trdili, da so Slovenci, na drugem krilu so pa bili tisti, ki so popolnoma odpadli in so se kratko malo šteli za Nemce. Med kriloma so bili odtenki. Vendar je bilo vsem skupno to, da so posredno (prek volitev) ali neposredno koristili ponemčevanju oziroma ponemčenju. Celje leta 1848 napravlja podobno kakor Celovec — vtis pretežno slovenskega mesta. Ob začetku ustavne dobe se začenja diferenciacija. Pri tem je značilno, da so od početka omahovali celo ljudje, ki so se kmalu nato odločili za nemški tabor (npr. dr. Mörtl, dr. Foregger). Opažamo tudi, da so bili nekateri očetje izobražencev zavedni Slovenci, posamezni njihovi otroci so pa iz tega ali onega (često vsaj delno določljivega) vzroka prešli na nemško stran. Med duhovniki so le zelo redki posamezniki držali z Nemci. Med učitelji jih je bilo vsaj izprva nekoliko več — to je bilo pač v zvezi z njihovim poklicem. Ugotovimo lahko tudi, kateri kmetje in drugi močnejši gospodarji so politično trajno ali zdaj pa zdaj služili Nemcem. Najčešče jih najdemo v naseljih, kjer je imel svojo posest tudi kak nemški mogočnej. Slovenski gospodar in pozneje Domovina prinašata v teh stvareh prav poimenska poročila, vendar pa danes (razen v izjemnih primerih) ne kaže navajati imen. Ali so tudi Nemci prehajali na drugo stran? Znanih je nekaj primerov, ko jih je čut pravičnosti privedel do tega, da so branili slovenske narodne interese (npr. sodnik in poslanec Herman, poslanec vitez Berks, trije žalski in en mozirski zdravnik). Štirinajst let trajajoča vlada grofa Taaffeja je bila najdaljša v habsburški monarhiji. Držala se je, dokler si je grof Taaffe znal ohraniti podporo Slovanov. Vendar so hudo nasprotovali nemški nacionalci in Madžari. Ko je začel omahovati, je izgubil podporo najprej dela Čehov in tudi naših poslancev, nato pa tudi tistih nemških nacionalcev, ki se mu je bilo posrečilo, da jih je pritegnil v svoj krog. Mislil se je rešiti z volilno reformo, ki je obetala nekaj demokratičnosti. Prav tu so mu nemški nacionalci odrekli podporo. Dne 18. oktobra 1893 je podal ostavko.

Slovencem je ostal dolžen važno obljubo. Ko so mariborski gimnaziji priznali slovenske nižje razrede, sta Taaffe in njegov prosvetni minister Stürgkh obljubila, da pride tudi Celje na vrsto. Odlašala sta tako dolgo, da svoje obljube nista več mogla izpolniti. Nalogo, da se ustanovi v Celju slovenska nižja gimnazija, je morala prevzeti vlada kneza Windischgrätza, ki je sledila Taaffejevi. Vprašanje ustanovitve celjske slovenske nižje gimnazije so najprej Nemci začeli označevati kot »celjsko vprašanje«, postala je namreč politična zadeva prve vrste, prav po krivdi nemških nacionalcev.

V Windischgrätzovi vladi je bil samo mirnejši del slovenskih poslancev, medtem ko so bili ostreje nastopajoči v opoziciji. Eden izmed njih, dr. Lavoslav Gregorec, je v začetku leta 1894 stavil v državnem zboru interpelacijo, v kateri je opisoval kričeče razmere, ki so tedaj vladale na celjski gimnaziji. Nemški nacionalistični listi so ga zaradi tega besno napadali in ravnateljstvo gimnazije se je javno opravičevalo, češ da ni tako. Kamen je bil izprožen. Brž nato je bila seja proračunskega odseka, v kateri je vladni slovenski poslanec profesor Fran Šuklje poleg drugih šol zahteval tudi paralelko za Celje. Tedanji naučni minister Poljak Madeyski je izjavil, da je učni uspeh mariborskih paralelek dober in da hoče pričeti s poizvedbami in preiskavami zaradi ustanovitve samostojne nižje gimnazije v Celju; upa, da bo uspeh poizvedb ugoden, in tedaj hoče predložiti državnemu zboru ustrezní zakon. O samostojni nižji gimnaziji je govoril zaradi tega, ker sta jo bila pripravljena sprejeti dva nemško-liberalna (nacionalistična) ministra Wurmbrand in Plener, ki sta mislila, da bi bili paralelni slovenski razredi bolj nevarni za nemški značaj gimnazije, češ da bi morda sčasoma mogli povzročiti poslovenjenje vsega zavoda. Junija istega leta (1894) se je ministrski svet definitivno izrekel, da ugodí slovenski zahtevi po celjski gimnaziji, in v jeseni je finančni minister vstavil v proračun 1500 goldinarjev za celjsko slovensko nižjo gimnazijo. Vendar se tedaj zavod še ni odprl.

Leta 1894 je torej kazalo, da bodo prizadevanja Slovencev uspešna. Čeprav sta dva nemška liberalna ministra v bistvu tudi ugodila slovenski zahtevi, so ju vendar pustili privrženci na cedilu. Takoj po izjavi Madeyskega v proračunskem odseku so začeli po državi strastno agitacijo zoper celjsko slovensko gimnazijo in so razgibali nemške liste po vsej državi, celo v Nemčiji. Celjski nemški državni poslanec dr. Rihard Foregger je pa že izdal brošuro, v kateri je nastopil proti slovenski zahtevi, katere namen naj bi bil v tem, »da zlomi nemško Celje«.

V začetku naslednjega leta (1895) so Nemci še okrepili svoje delovanje. Dr. Foregger je romal po deželi in prirejal protestne shode. V deželnem zboru v Gradcu pa je dr. Kienzl predlagal, naj se ta izreče proti slovenski zahtevi po celjski gimnaziji, češ da ni nikaka kulturna potreba in da krši nemško narodno posest. Požel je odobravanje deželnozborske večine. Slovenski deželnozborski poslanci, dr. Ivan Dečko, Josip Jerman, dr. Fran Jurtela, dr. Ivan Lipold, dr. Fran Radej, prof. Fran Robič, dr. Josip Sernek in Mihael Vošnjak, so se čutili tako prizadete, da so 8. februarja zapustili deželni zbor. Še isti dan so svojo odločitev javili narodu z naslednjo poslanico:

»Mi smo kar strmeli, ko smo slišali vsebino predloga, in globoko užaljeni v svojem narodnem čutu smo prišli do spoznanja, da v deželnem zboru, v katerega večini vlada tak duh, ne moremo izpolnjevati naloge, ki nam jo je izročil slovenski narod; uvideli smo, da v njem ne moremo dalje ostati, ako nočemo onečastiti sebe in vsega naroda, ki ga zastopamo.

Vlada je po mnogoletnih prizadevanjih naših državnih poslancev leta 1889 osnovala slovenske paralelke na gimnaziji v Mariboru, ki celo po vladnem poročilu izvrstno uspevajo. V državni proračun za leto 1895 je pa postavila potrebno vsoto za ustanovitev slovenske nižje gimnazije v Celju.

Dežela ne bi plačevala nič. V soboto so nemški konservativci v državnem zboru predlagali, naj vlada na Spodnjem Štajerskem srednje šole uredi tako, da bodo dijaki razumeli oba deželna jezika, ko zapuste učni zavod.

Ker se je vlada bala, da bi je preostali slovenski poslanci ne zapustili, je v Gradcu posredovala, tako da deželni zbor ni sprejel Kienzlovega predloga, ampak je vlado samo pozival, naj pri rešitvi celjskega vprašanja nastopa sporazumno z deželnim zborom. Zdaj so bili nekateri nemški mestni občinski odbori (npr. celjski in graški) hudi tudi na deželni zbor, češ da ni dovolj energično nastopal.

Pa tudi Slovenci v tem odločilnem času niso mirovali. Skoraj vse v območje celjske gimnazije spadajoče občine so hkrati z okrajnimi zastopi po svojih občinskih odborih sklenile peticije za celjsko slovensko gimnazijo in jih poslale poslancu Mihaelu Vošnjaku, ki je vodil celjski boj. V Celju samem je poleg odvetnikov, notarjev, duhovnikov itd. podpisalo peticijo 31 hišnih posestnikov in 19 obrtnikov.

Da si vlada ohrani podporo tako nemških liberalcev kakor Slovencev, je skušala najti izhod na razne načine. Ponujala je dva paralelna razreda na nemški gimnaziji v Celju in pet osnovnih šol na deželi. Pozneje je ponujala slovensko nižjo gimnazijo v Žalcu, Šentjurju, Šoštanjju, Ljutomeru ali drugod. S tem bi se bili zadovoljili tudi nacionalni Nemci, samo da ne bi prišlo »nemško Celje« v nevarnost poslovenjenja. Že v jeseni je bil poromal celjski okrajni glavar dr. Pavel Wagner v Žalec in Šentjur, da bi tamkajšnje vodilne može pridobil za peticijo, naj bi se zahtevana gimnazija ustanovila v njihovem trgu. Bilo je zaman.

Hohenwartov klub, v katerem so bili slovenski državni poslanci, je 20. februarja, ko je razpravljal o proračunu v državni reformi, sklenil, da bo vztrajal pri lanskem sklepu, pri čemer je izrečno dostavil, da je v Celju treba ustanoviti slovensko-nemško gimnazijo.

Neue Freie Presse je pisala, da bodo na celjski gimnaziji samo paralelke za I. in II. razred. Ta predlog je bil za Slovence nesprejemljiv. Celjski občinski svet je poslal deputacijo na Dunaj, a naučni minister Madeyski je ni hotel sprejeti. Vprašanje slovenske gimnazije je bilo na pravem tiru.

Dne 28. marca je v državnem zboru o mariborskem in celjskem gimnazijskem vprašanju govoril prof. Fran Robič. Navajal je, da se v mariborskih vzporednicah predavajo v slovenščini trije predmeti in so učni uspehi zelo dobri. V preteklem šolskem letu je imel I. razred 80 učencev, a mu niso hoteli dati vzporednice. Ko se je pri deželnem šolskem svetu zaradi tega pritožil, so mu rekli: Kmečka mladina naj dela doma in naj ne obiskuje srednjih šol. Maloštevilnim Nemcem je pa v škodo Slovencev na razpolago obilje šol. Tudi v Mariboru so ugotovili mnogo Slovencev, čeprav je bilo ljudsko štetje neobjektivno, okolica pa je tako popolnoma slovenska. Isto velja za Celje in njegovo okolico. Glede na to so slovenske zahteve skromne, zelo skromne.

Nekaj dni pozneje je Karlon, vodja nemških katoliških konservativcev, v državnem zboru predlagal, naj se v naših srednjih šolah vsi učenci obvezno učijo obeh jezikov.

Dne 11. junija so v proračunskem odseku razpravljali o celjskem gimnazijskem vprašanju. Nemški liberalci so se ostro repenčili. Za ugodno rešitev vprašanja so se potegnili: kanonik Karel Klun, dr. Vinko Gregorič in naučni minister Poljak Madeyski.

Klun je bil zelo temeljit. Navajal je, da imajo gimnazije na Kranjskem, ki je skoraj popolnoma slovenska, samo dvojezične paralelke, ljubljanska realka je pa popolnoma nemška. Celje, ki je v središču skoraj docela slovenske pokrajine, zahteva samo nižjo dvojezično gimnazijo. Vprašanje je kulturno, ne pa politično, kakor ga predstavljajo liberalni Nemci.

Madeyski je poudarjal, da je slovenska zahteva popolnoma upravičena. Štajerski deželni zbor je postopal nepravilno. Ko so štajerski deželni šolski svet leta 1888 vprašali za mnenje glede Celja in Maribora, je dal za Celje pozitivno, za Maribor pa negativno mnenje. Izkazalo se je pa, da tudi mariborske paralelke dobro uspevajo. Vlada mora držati dano besedo. Prazna je nemška trditev, da bi zaradi slovenskih paralel trpel nemški značaj višje gimnazije. Dne 15. junija je proračunski odsek z večino glasov sprejel celjsko postavko. Zanj so poleg Slovencev glasovali Poljaki in Mladočehi ter večina nemških konservativcev. Zaradi tega glasovanja so nemški nacionalci vladi odrekli podporo. Knez Windischgrätz je moral odstopiti. Novo vlado je sestavil grof Kielmansegg.

Dne 1. julija 1895 je prof. Robič v državnem zboru načel celjsko vprašanje. S tem v zvezi je izrazil svoje priznanje prejšnjemu ministrskemu predsedniku in naučnemu ministru. Dne 3. julija je imel dr. Gregorec govor, ki je bil bolj splošnega značaja. Razpravljal je o političnem položaju. Rekel je, da so liberalci odšli, ker niso znali vladati. Sklenili so dualizem, ki je nam Jugoslovanom grob. Stopili so v trozvezo, za katero mi ne moremo biti. Omenil je dispozicijski fond, ki ga Nemci in Italijani uporabljajo proti nam.

Dne 9. julija se je v državnem zboru začela odločilna bitka. Bila je razprava o proračunu za srednje šole. Na vrsto je prišla celjska slovenska gimnazija.

Nemškonacionalna manjšina je stavila nov predlog. V njenem imenu je šlezijski poslanec Haase predlagal, naj bi se slovenska gimnazija ustanovila drugje, samo ne v Celju. Proti njej so nastopili še sudetski nemški nacionallec Halwich, nemški antisemit Pelzhofer in štajerski nemški nacionallec dr. Kraus.

Odgovoril jim je Mihael Vošnjak. Znova je poudaril, da je celjsko vprašanje kulturno in ne politično. Celje ni bilo nikdar čisto nemško. Na Češkem zahtevajo Nemci vse pravice, pri nas pa nočejo niti slišati o pravicah manjšine. Svoja izvajanja je sklenil z besedami: Kakor leta 1891 se bodo pri glasovanju o tej točki tudi zdaj združile vse stranke levece proti desnici.

Naslednjega dne, 10. julija, je mariborski poslanec Kokoschinegg govoril neresnično o mariborskih paralelkah in je rotil Nemce, naj branijo »vrle Celjane«. Češki poslanec dr. Kurz je opozoril na nemško nestrpnost in nedoslednost. Izjavil je: Za nas je to vprašanje načelno, zahtevamo, da se Slovenci ne zatirajo. Nato je celjski poslanec dr. Foregger uro in pol vezal otrobe. Medtem se je čulo, da je štajerski konservavec Karlon zaradi svojega prijaznega stališča do celjske slovenske zahteve dobil več grozilnih pisem. Nemški nacionalci

so besneli. V njihovem imenu je govoril graški univerzitetni profesor Hofmann-Wellenhof. Med razpravo je bilo na galeriji zastopstvo celjskega mestnega občinskega odbora. Ker je razgrajalo, je predsednik zbornice zagrozil, da jih bo dal pognati ven.

Razpravljanja je začasno prekinil vodja naučnega ministrstva. Izjavil je: Vlada prepušča razsodbo zbornici. Nato sta bila izvoljena dva glavna govornika, kot nasprotnik ugodne rešitve dr. Menger, kot njen zagovornik pa prof. Robič.

Profesor Robič se je dotaknil izvajanj nemških poslancev. Glede dr. Krausa je navedel, da po krivici napada duhovščino, ker poučuje veronauk v slovenščini. Glede Kokoschinegga je ugotovil, da slabo pozna mariborsko gimnazijsko vprašanje, o dr. Foreggerju je pa rekel, da dela hrup za prazen nič, vlada bi lahko po upravnem potu ustanovila vzporednice, vendar se je odločila, da prepusti rešitev parlamentu. Navedel je, da so slovenski poslanci morali zapustiti deželni zbor, in opozoril na krivično stališče deželnega šolskega sveta, ki se je leta 1888 izrekel proti dvojezični gimnaziji v Mariboru in Celju. Menil je, da je smešno ponujati gimnazijo v Šentjurju ali Žalcu, saj ima Šentjur samo 367 in Zalec 657 prebivalcev, pri tem bi pa hoteli imeti še pogoj, da se vpraša za mnenje deželni šolski svet. Niti v Šentjur niti v Žalec ne moremo iti z zavodom, sicer pa šteje celjska gimnazija vedno več Slovencev kakor Nemcev. Profesor Robič je svoj govor zaključil z besedami: Slovenski narod je zdrav in čvrst, njegov kulturni in gospodarski razvoj potrebuje trdno organizacijo in ustrezno šolstvo. Ugoditev njegovim zahtevam je eminentna avstrijska korist. Gospodje, glasujte za pravično stvar! Najzanesljivejša pot do sprave je pravičnost.

Dne 20. julija je bilo drugo glasovanje, in sicer poimensko. Celjska postavka je bila sprejeta s 173 glasovi, proti njej jih je bilo samo 143. Po tretjem čitanju je bil rezultat še ugodnejši. Za postavko je bila ogromna večina 185 glasov, proti njej jih je bilo samo 86.

Med Slovenci je zavladalo veliko veselje. Celjska društva so priredila veselico v Paradeški, lepem gaju v ozadju sedanje bolnice v Vojniku. Na Miklavškem hribu in po gričih okrog Savinjske doline so goreli kresovi, pokali so možnarji in razlegalo se je petje. Pridobitev, ki se nam danes zdi skromna, je imela velik narodni pomen.

Nemci v Celju in Gradcu pa so demonstrirali. Da paralizirajo slovenski uspeh, so takoj po definitivnem sprejetju celjske postavke sklenili ustanoviti v Celju nemški dijaški dom in »Nemško hišo«. V Celju so izvolili poseben odbor, ki mu je bil na čelu celjski deželni poslanec dr. Wokaun, in v Gradcu drugega, ki mu je predsedoval zdravnik dr. Neckermann, sin nekdanjega celjskega župana. Naloga obeh odborov je bila zbiranje denarnih sredstev. Dijaški dom so odprli leta 1896. Namestili so ga tik ob občinski meji, že v Gaberju, v poslopju preurejene bivše usnjarne. Ker sami niso imeli dovolj dijakov za nemško gimnazijo, so jih privabljali iz vseh nemških pokrajin Avstrije in jih nastanjevali v dijaškem domu. Nemški dom so dogradili šele leta 1907. Bil je nekak odgovor slovenskemu Narodnemu domu. Toda Narodni dom je bil Slovencem potreben, Nemci, ki so bili v malem mestu gospodarji, pa so imeli javnih lokalov že prej dovolj. Nekaterim Nemcem se je vendarle početje nemških nacionalcev zdelo nespametno. O tem priča pesem, s katero se je iz njih ponorčeval neki dunajski list:

Vorm Obmann Jaksch vom Schubertbund
Jüngst Bürgermeister Rakusch stund,
der Tepey, der hat präsiert,
und Herr Brezovsky war gerührt,
Als von der treuen deutschen Art,
die Cilli unentwegt bewahrt,
mit Pathos noch Herr Negri spricht —
Noch deutscher kann man wirklich nicht.

Med razpravo v državnem zboru je v praških Narodnih listih domoljubna družba izjavila, da je pripravljena s češkim denarjem ustanoviti Slovencem gimnazijo, kakor je to napravila za svoje rojake v Opavi. Denar so res že začeli zbirati.

Tudi med avstrijskimi Nemci niso vsi odobravalni nemškonacionalnega nastopa proti ustanovitvi slovenske nižje gimnazije v Celju. Tako je moral namestniški svetnik Sarsch v Kindbergu razveljaviti sklep okrajnega zastopa proti celjski gimnaziji. Okrajno glavarstvo v Leobnu pa je ukazalo nekaterim občinam, da morajo preklicati sklepe proti celjski gimnaziji, češ da zadeve take vrste ne spadajo v njihovo področje. Ako bi se podobni sklepi ponovili, bi moralo okrajno glavarstvo občinske odbore razpustiti. Bilo je pa tudi nekaj nasprotnih pojavov. Mestni zastop v Beljaku se je izrekel proti celjski gimnaziji in je izglasoval nezaupnico konservativnemu poslancu Reitlerju, ker je glasoval zanjo. V listih in na shodih so iz istega vzroka grdili kmečkega poslanca Kalteneggerja.

Nasprotno pa je Katoliško politično društvo v Konjicah poslalo Kalteneggerju posebno zahvalo. Župani vseh občin šoštanjskega okraja so se zahvalili ministru Madeyskemu, Hohenwartu, češkemu, poljskemu in konservativnemu klubu, ker so pomogli, da je bilo vprašanje ugodno rešeno.

V jeseni 1895 je zavod začel delati. Ministrstvo za nauk in bogočastje je zadevno odredbo izdalo že v mesecu juliju. Prvo leto se je osnoval prvi razred, drugi do četrti naj bi po odredbi sledili postopoma v naslednjih letih. V smislu odredbe se zavod osnuje kot državna nižja gimnazija z nemško-slovenskim učnim jezikom. Učni jezik za verouk, latinščino, slovenščino in matematiko bo slovenščina, za druge predmete pa nemščina, kakor je bilo tudi v mariborskih paralelnih razredih. V juniju 1909 je izdalo ministrstvo za nauk in bogočastje novo odredbo, s katero se je nekoliko razširila uporaba slovenskega učnega jezika: v prvem razredu naj se pri zemljepisu in prirodopisu poleg nemščine uporablja tudi slovenščina tako pri predavanju kakor pri izpraševanju, da bi mogli učenci snov bolje razumeti.

Štajerski deželni zbor še v začetku leta 1896 ni mogel mimo celjskega vprašanja. Knez Liechtenstein se je opravičeval, da v gosposki zbornici ni mogel glasovati za predlog, ker se je čutil vezanega na sklep v deželnem zboru. Bil je sicer naklonjen Slovencem. Poslanec Karlon je pa v svoje opravičilo navajal, da zanj sklep deželnega zbora ni več veljal.

Kielmanseggovo ministrstvo je bilo samo prehodno. Že oktobra 1895 je cesar zaupal sestavo vlade odločnemu poljskemu grofu Kazimirju Badeniju. Grof se je potrudil, da čimprej reši volilno reformo, ki je izpodnesla Taaffeja. Rešil jo je sorazmerno dobro. Uvedel je tako imenovano splošno kurijo. V njej so volili vsi po zakonu upravičeni državljani, tudi tisti, ki so sicer volili že v drugih kurijah. Splošna (ali V. kurija) je imela torej dodatni značaj. Spodnja Štajerska je pripadala dvema volilnima okrožjema, toda eno izmed njih je imelo svoje volilno področje na nemškem Srednjem in na slovenskem Spodnjem Štajerskem. Na Srednjem Štajerskem je segalo do Lipnice in prek Radgone do Feldbacha, na Spodnjem Štajerskem pa do Slovenske Bistrice. Večji del volilcev je bil na nemškem delu okrožja. Drugo volilno okrožje je imelo svoje središče v Celju in je na severu segalo do Gornje Radgone, na jugu pa do Brežic.

Badenijevo ministrstvo je izvedlo dvojne volitve, v deželni in državni zbor. Volitve v deželni zbor so bile v kmečki kuriji 21. septembra 1896, v mestni kuriji pa 23. septembra. V kmečkih okrajih so bili izvoljeni:

Celje: dr. Ivan Dečko (247 glasov volilnih mož) in dr. Josip Sernek (245). Na nemški listi voljena kandidata Martin Jelovšek in Josip Lenko sta dobila samo 8 oziroma 7 glasov;

Slovenj Gradec: Ivan Vošnjak (izvoljen soglasno);

Maribor: Fran Robič (210 glasov), Mihael Lendovšek (165 glasov); na nemški listi voljena F. Girstmayer in J. Schmiderer sta dobila 75 oziroma 29 glasov;

Ljutomer: dr. Fran Rosina (izvoljen soglasno);

Ptuj: Fran Jurtela (izvoljen soglasno);

Brežice: Josip Žičkar (98 glasov); njegov slovenski protikandidat Ivan Balon je dobil (25 glasov).

Državnozborske volitve so bile naslednje leto, v splošni kuriji 12. marca 1897. V nemško-slovenskem volilnem okrožju je bil izvoljen nemški katoliški konservativec J. Kurz, dobil je tudi glasove slovenskih volilnih mož. V slovenskem volilnem okrožju je zmagal župnik Jožef Žičkar, slovenski uradni kandidat, ki je dobil 484 glasov. Socialist Franc Ropas je zbral 98, slovenski protikandidat Dragotin Hribar 41 in nemškiutar J. Visenjak 23 glasov.

Štiri dni pozneje, 17. marca 1897, so bile redne volitve v kmečki, 20. marca pa v mestni kuriji. V kmečkih volilnih okrajih so bili izvoljeni:

Celje: vitez Hugon Berks, ki je dobil 300 od 314 oddanih glasov;

Ptuj: dr. Lavoslav Gregorec, ki je dobil 331 od 344 oddanih glasov;

Maribor: Franc Robič, ki je dobil 223 glasov, medtem ko jih je nemški protikandidat F. Girstmayer zbral 88.

V mestni kuriji so bili izvoljeni:

Celje: J. Pommer, ki je dobil 640 glasov, medtem ko jih je slovenskemu kandidatu dr. Juru Hrašovcu pripadlo 508;

Maribor: E. Wolffhardt, ki je dobil 1018 glasov, Slovenec dr. Fran Rosina jih je pa zbral 262.

Med pripravami za volilno reformo se je že proti koncu Taaffejeve vlade jelo javljati delavsko gibanje. Na celjskem območju je bilo okrog leta 1891 največ delavcev na vsem Spodnjem Štajerskem: 4326. Od teh jih je bilo v Celju in neposredni okolici (Štore, Liboje, Zabukovica) nad 800.

Že leta 1890 se je vlada bala prvomajskih delavskih nemirov. Zlasti v Trbovljah se je pripravljala, da jih prepreči. Vendar ni bilo nič hudega. V naslednjih letih je bilo na celjskem območju več delavskih shodov: pri Košerju v Celju (1891, zelo dobro obiskan), v Grižah (1892), v Šoštanj (1892), v Velenju (1894) in v Štovah (1894). Kot govorniki so večinoma nastopali socialistični vodje: Gschiel in Krainer iz Gradca, Brezovic, Grablovic in Zadnik iz Ljubljane oziroma Trsta. Enkrat je prišel na shod celo Melhior Čobal, ki je bil tedaj v službi v Köflachu. Med domačimi je bil najbolj delaven Rok Drogenik, zastopnik Ogrsko-francoske zavarovalne družbe Hongroise, ki je leta 1894 vodil sestanek v Štovah, izdal prvi slovenski prvomajski spis »Slovenski delavci in delavke« in vsaj dve knjižici ter urejal prvi strankin zabavno-poučni mesečnik »Svobodni glasi«. Znan sodelavec mesečnika je bil mozirski občinski tajnik Žiga Lajakov Mozirski, ki je v njem objavil pesem »Rudar«.

Bilo je tudi nekaj stavk: v celjski nemški tiskarni Celeia (1894), pri Westnu (1895), pri rudniku v Velenju (1895). Dramatična je bila stavka pri Westnu. Lastnik komaj leto dni poprej ustanovljenega podjetja je odpustil vse stavkajoče delavce in jih nadomestil z drugimi, ki so se mu ponujali. V tem času je bilo na ožjem celjskem območju okrog 1000 delavcev. Kolikor jih je bilo organiziranih, so pripadali raznim organizacijam: splošnemu delavskemu naprednemu, izobraževalnemu, pravovarstvenemu in podpornemu društvu oziroma njegovi kovinarski podružnici, strokovnemu društvu prometnih uslužbencev in društvoma tiskarnarjev in usnarjev. Vpliv nemške socialnodemokratske stranke se je čutil tudi v Štovah in Celju. Leta 1897 je priredila celo prvomajski sprevod po mestu. Mestni očetje so ji bili naklonjeni, ker so bili mnjenja, da z njo škodujejo Slovincem. Vendar je pa do Celja prihajal tudi vpliv slovenske socialne demokracije. Pred volitvami v splošni kuriji leta 1897 je imel njen kandidat železničar Filip Ropas shod v Štovah, ki se ga je udeležilo okrog 70 delavcev. Vendar je na shodu predvsem napadel slovensko narodno vodstvo, saj je računal, da lahko samo tako dobi primerno število glasov. Drugi shod je imel pri Raku v Velenju. Na shodu na Jarmenčah ali Glaziji v Celju sta govorila neki Gradčan in Etbin Kristan. Kristan je imel glavno besedo tudi na volilnem shodu v Žalcu. Med pripravami za volitve je umrl kot žrtev nekega spopada zlatarski mojster Franjo Krašovec. Med sodno obravnavo ga je zadela kap. Zdi se pa, da glavni napadalci niso bili delavci, kajti kot glavni napadalec je bil obsojen na zapor znani celjski pretepač Oechs. Celjski socialisti so se sestajali pri Jelenu, kjer je imelo Splošno delavsko društvo svojo sobo, in pri

Zelenem travniku v sosedni Zavodni. Pri volitvah volilnih mož v celjski okolici so socialisti dobili veliko večino. Med pripravami za volitve so v februarju izdajali list Luč, ki se je tiskal v nemški tiskarni Celeji.

Vendar bi delali tedanjim delavcem krivico, ako bi jim odrekli vsako narodno zavest. Ko je v odboru rudarske zadruga 18. decembra 1898 neki nemški inženir predlagal, naj bi se prebitek pri upravnih stroških uporabil za zidanje nemških šol, so ga delavci zavrnil. Shoda, ki so ga Slovenci imeli na Zgornjem Lanovžu leta 1903 proti tlačitelju Hrvatov banu Khunu Hedervaryju, se je udeležil tudi socialnodemokratski zastopnik Linhart, tedaj še Slovenec.

Iz leta 1910 imamo poročilo o stanju pri Westnu. Več delavcev je lastnik podjetja odslovil. Delali so skoraj vse praznične dni do 4. ure, često tudi ob nedeljah. Delavskega reda, ki ga je potrdilo okrajno glavarstvo 21. septembra 1895, podjetje ni upoštevalo, češ da je zastarel. Vsak trenutek so lahko vsakogar postavili na cesto. Vsa oblast je bila v rokah delovodij.

Nastajati so začela tudi delavska krščansko-socialna društva. Na Teharju ga je ustanovil kaplan Jožef Kržišnik, ki se je poskušal tudi kot pesnik, v Žalcu pa kaplan Ulčnik. Oba sta se udeleževala tudi socialističnih zborovanj in na njih po možnosti debatirala. Celjsko krščansko delavsko društvo Naprej je bilo ustanovljeno leta 1898. Na ustanovnem zboru je bil poročevalec Kržišnik. Za prvega načelnika so izvolili ključavničarskega mojstra in narodnega delavca Ivana Rebeka. Na Rebekovo iniciativo je bilo tistega leta ustanovljeno tudi Delavsko podporno društvo, ki si je pridobilo lep ugled s svojim pevskim zborom, nastopajočim pod vodstvom skladatelja dr. Antona Schwaba. V delavsko korist je dr. Ivan Dečko ustanovil zadrugo Naš dom. Zadruga je kupila več zemljišč v Gaberju in v Zavodni ter gradila delavske hišice, želela je napraviti delavce manj odvisne od njihovih tujih delodajalcev.

S tem, da je bila z glasovanjem v državnem zboru leta 1895 sprejeta ustanovitev slovenske nižje gimnazije v Celju, pa razprave o šolskih vprašanjih v državnem zboru nikakor niso bile zaključene. Bilo je nenaravno, da je bil mladi zavod odvisen od vsakoletne postavke v državnem proračunu. A tudi sicer je bilo treba za slovensko šolstvo poskrbeti. Slovenski poslanci so bili pri tem prizadevanju neutrudni. Čeprav so zastopali razne pokrajine, so drug drugega izdatno podpirali. Njihove parlamentarne razprave so še danes zelo poučne, ne samo za zgodovinarje, ampak tudi za javnega delavca.

Dne 17. februarja 1896 je dr. Gregorec govoril o splošnem stanju slovenskega šolstva, pri tem se je dotaknil tudi hrvatskega šolstva v Istri. Poudarjal je, da Slovenci nimajo nobene visoke šole, imajo pa velike davke. Statistika dokazuje, da se jim godi velika krivica. Že tako ubogi dijaki trpe več, kakor je potrebno. V Gorico je vlada poslala nekaj profesorjev, ki govore nerazumljivo nemško narečje. Nezadovoljni so tudi Italijani. Upravičen je predlog proračunskega odseka, da dobi Pazin hrvatsko gimnazijo, puljska je tako popolnoma nemška. Odkloniti je treba Bärnreitherjev in Mengerjev predlog, da bi se celjska dvojezična gimnazija prestavila drugam. Rekel je: Dobro, mi to sprejmemo, ako najdete kraj, kamor bi prenesli tudi vse urade, saj ti poslujejo za nas. Sicer ostanemo v Celju, tu zidamo Narodni dom. Prejšnji naučni minister je glede celjske gimnazije zavozil. Sedanji bo najbrž podrtijo opustil in zgradil novo stavbo, kakor se je zgodilo v Mariboru. Ptujška gimnazija naj se podržavi. To je minister obljubil v prosvetnem odseku. Ljudsko šolo upravljajo v jezikovnem pogledu tako, da se nam godi velika krivica. Zaradi Celja so nemški nacionalci prosili celo nemškega cesarja, naj posreduje. V Münchenu so imeli zborovanje. Že prej so zbirali denar proti nam. Šole potujčujejo slovenske otroke. Pravični šolski nadzornik Jarz (ki se je sam imel za Nemca) je te šole označil z besedami: Niso vredne, da jih sonce obseva. Zapustiti je moral štajersko domovino. Za njim je prišel Linhart. Ta je rekel v Vojniku, da je kraj nemški, in resnici je tam v nemški šoli 7 nemških in 62 slovenskih otrok. A Dular, podpredsednik Nemškega Schulvereina, je o božiču izjavil, da Schulverein skrbi za to, da bodo iz otrok, ki jih vzgaja, nastali krepki nemški možje in krepke nemške žene. Schulvereinske šole so delo Kübecka, Schmidt-Zabierne in nadzornikov Gobanza, Zindlerja in Linharta. Zindler tudi zato ni pripraven nad-

zornik za gimnazije, ker je matematik. Linhart se ne meni za zakone in pri namestitvah ne upošteva po zakonu predpisanih trojnih (terno) predlogov. Kratko malo deli šole v slovenske, dvojezične in nemške. Protizakonito ustanavlja nemške šole tam, kjer zanje ni dovolj nemških otrok. V nobenem trgu ni 40 nad pet let starih nemških otrok. Ropajo slovenske otroke. V nemških šolah povečujejo število razredov. V slovenskih šolah je pa v posameznih razredih otrok za dva razreda in še več. Nujno je, da se deželni šolski svet in učiteljska izpraševalna komisija razdelita v nemški in slovenski odsek. Na Štajerskem in Koroškem naj se namesti poseben slovenski šolski nadzornik.

Ta Gregorčev govor je bil v zvezi s proračunsko razpravo. V njej je nemški nacionallec Hofmann-Wellenhof predlagal, naj se črta postavka za celjsko slovensko gimnazijo, če pa se že dovoli, naj se zavod premesti iz Celja. Predlog je propadel. Zanj je glasovalo 108 poslancev, proti predlogu jih je bilo 141: Slovenci, Hrvati, Poljaki, Čehi, nemški konservativci, Dipaulijeva skupina in Rusini.

Dne 5. decembra 1896 je dr. Gregorec zopet govoril v državnem zboru, in sicer o temi: Kdo ovira enakopravnost? Označil je zgodovinsko pot šole in javnega življenja. Za uradnike nameščajo tujce, Slovenci, kolikor jih je, morajo v tujino. Cesarski namestnik je ob neki priložnosti izjavil: Pojdite, Slovencev ne potrebujem!

V nadaljevanju svojega govora je dr. Gregorec navajal: Deželni predsedniki in tudi uradniki so nam sovražni. Pri deželnem sodišču je vse nemško. Pri celjski in celovski poroti so nemške vse obtožnice, vsi zapisniki, vse razsodbe.

Leta 1897 je prišla celjska slovenska nižja gimnazija zopet v hud položaj. Dne 5. januarja so v državnem zboru glasovali o proračunski postavki zanjo. Odsotnih je bilo mnogo poslancev: veliko število Poljakov, Čehov, Hrvatov in Slovencev Višnikar in Nabergoj. Za postavko je glasovalo 98 poslancev, proti njej jih je bilo 109. Odtegnili so se tudi katoliški poslanci Dipaulijeve stranke. Pač pa so glasovali s Slovenci prelata Treuinfels in Baumgartner, krščanski socialist Kohler ter dva kmeta, gornjeavstrijski Rogl in štajerski Kaltenegger. Proti postavki so glasovali nemški liberalci, nacionalci in krščanski socialisti.

Vendar, tako piše Slovenski gospodar, gimnazija ne bo propadla. Do konca šolskega leta mora zavod obstajati, četudi bi gosposka zbornica ne odobrila potrebnega zneska. Naučni minister naj razrede obravnava tako kot paralelke v Mariboru, saj so prav dobri, pa če bi se tudi nemški Celjani upirali. Oni dobivajo pomoč iz rajha, zlasti za svoj Studentenheim. Mi moramo dobiti slovenske uradnike, prusakov nočemo. Ko rajhvska pomoč usahne, se bo videlo, kaj bo. Če dobimo svoje uradnike in profesorje, bo boj končan.

Tudi naučni minister je izjavil, da bo gimnazijo vzdrževal do jeseni, tedaj pa pride vprašanje zopet pred državni zbor.

Gimnazija se je res vzdrževala vsa naslednja leta. Spremenil se je samo njen značaj. Izgubila je administrativno samostojnost in so jo v tem oziru in z imenom samostojni razredi z nemško-slovenskim učnim jezikom opredelili ravnateljstvu nemške gimnazije. Imela je pa lastno didaktično vodstvo. Leta 1895 je prišel za provizoričnega vodjo zavoda iz Leobna na Gornjem Štajerskem prof. Julij Glowacki. Ko je leta 1899 postal ravnatelj mariborske gimnazije, mu je kot vodja samostojnih razredov sledil Ivan Liesskounig. Ko je bil Liesskounig leta 1909 upokojen, je prišel s hrvatske gimnazije v Zadru profesor Emilijan Lilek. Glowacki, rojen Poljak, je bil slovenskega prepričanja in botanik strokovnjak. Liesskounig je bil Korošec, o njem se je ohranila anekdota, da je v mestu odzdravljajal nemški, onstran kapucinskega mosta, na tleh okoliške občine, pa slovenski. Emilijan Lilek je bil znan pedagog in zaslužen zgodovinar. Na narodno zavest svojih dijakov je močno vplival. Razredi so bili v Jezernik-Kukovčevi hiši na sedanjem Muzejskem trgu.

Grof Badeni je 5. aprila 1897 izdal jezikovno naredbo za Češko. Z njo je zajamčil jezikovne pravice pred uradi in sodišči vsem Čehom kakor tudi Nemcem na Češkem. To naredbo so imeli v mislih Josip Žičkar in njegovi poslanski tovariši, ko so v državnem zboru predložili interpelacijo, s katero so zahtevali za slovenske dežele tako jezikovno naredbo, kakršna je bila izdana za Češko.

Badeni je to naredbo razširil tudi na Moravsko. Celjski okrajni zastop je podprl slovenske državne poslance s prošnjo, da se taka naredba izda za vse slovenske pokrajine in se tako izvede 19. člen decembrske ustave. Po vitezu Berksu je poslal državnemu zboru podobno prošnjo teharski občinski zastop, ki je bil tedaj slovenski. Pojavila se je zopet zahteva po zedinjeni Sloveniji. Celjska Domovina je svoj sestavek o tem vprašanju sklenila s stavkom: Ilirija, vstan!

Badenijevi jezikovni naredbi sta povzročili burjo na Češkem. Po mestih, kjer so imeli večino Nemci, so se vrstili napadi na Čeha. Čehi so odgovorili v Pragi. V spopadih je bilo nekaj mrtvih. Hude demonstracije so bile na Dunaju in v Gradcu. Graških demonstracij so se udeležili tudi Italijani. Usmerjene so bile proti Slovincem in Slovanom sploh. Po teh demonstracijah je grof Badeni odstopil.

RAHLJANJE TEMELJEV MONARHIJE

Badeniju so sledile tri vlade, ki so imele bolj ali manj prehodni značaj. Vodili so jih: baron Gautsch (30. novembra 1897 do 5. marca 1898), grof Thun (5. marca 1898 do 27. septembra 1899), grof Clary-Aldringen (27. septembra 1899 do februarja 1900). V februarju 1900 je prevzela krmilo države v roke uradniška vlada Ernesta Körberja, ki se je umaknila šele 21. decembra 1904.

V državnem zboru so se nadaljevali spori. Grof Clary jih je hotel končati s tem, da je ukinitelj jezikovni naredbi za Češko in Moravsko, vendar učinka ni bilo. V tem času je nemškonalni poslanec Türk izrekel besede: Ako boj med Čehi in Nemci ne preneha, bo nastala državljanska vojna in pruski topovi bodo ukrotili prešerne Čeha.

Ko je Körber sestavil vlado, je predložil za Češko in Moravsko tri nove jezikovne zakone. Z njimi je nameraval češki deželi razdeliti v okrožja, pri čemer Čehi v nemških okrožjih ne bi ohranili nikakih pravic. Seveda so protestirali, k temu so bili popolnoma upravičeni. Državni zbor ni mogel delati, zdaj so povzročali nemir Nemci, zdaj Čehi. V zvezi z bojem za jezikovne pravice je imel dr. Gregorec obsežen govor, v katerem je zlasti objasnjal želje in pritožbe Jugoslovanov. V glavnem je izvajal: Med Južnimi Slovani so nemški uradniki in nemške šole, Nemci na Češkem so prav tako manjšina, imajo pa vse, a hočejo še več, radi bi celo, da bi se uradi po okrajih delili po narodnosti. Slovenci morajo dobiti vse, kar imajo Nemci na Češkem: posebni deželni šolski svet, posebno namestništvo, posebno Kmetijsko družbo itd. Poslanec Žičkar je hkrati predložil državnemu zboru prošnje, s katerimi so številne občine prosile za enakopravnost. V mnogih prošnjah slovenskih občin, okrajev in društev se zahteva ustanovitev slovenskega vseučilišča.

Ker Körber z državnim zborom ni mogel vladati, je stavil cesarju predlog, da ga razpusti. Nekaj mesecev je vladal absolutistično. V začetku leta 1901 je izvedel državnozbornske volitve, v splošni kuriji 3., v kmečki 8. in v mestni 11. januarja.

V splošni kuriji sta bila izvoljena:

volilni okoliš Celje—Ptuj: Josip Žičkar (396 glasov); slovenski protikandidat Dragotin Hribar (140 glasov), socialist Melhior Čobal (54 glasov), nemškutar J. Visenjak (47 glasov);

volilni okoliš Feldbach—Radgona—Maribor: F. Morsey (slovenski kandidat Mlakar se je v njegovo korist odrekel kandidaturi).

V kmečkih volilnih okrajih so bili izvoljeni:

Celje: vitez Hugon Berks (242 glasov); slovenski protikandidat J. Apat (15 glasov). Berks je umrl 5. aprila 1906, dne 17. julija 1906 je bil za njegovega naslednika izvoljen sodnik Franc Vovšek (od 2679 glasov jih je dobil 2518);

Ptuj: dr. Miroslav Ploj (290 glasov); nemškutarski protikandidat Fr. Vračko (62 glasov);

Maribor: Fran Robič (123 glasov), nemškutar L. Kresnik (105 glasov).

V mestni kuriji so bili izvoljeni:

Celje: I. Pommer (725 glasov); slovenski protikandidat dr. Ivan Dečko (642);

Maribor: E. Wolffhardt (1187 glasov); socialistični protikandidat J. Krainer (315 glasov), slovenski protikandidat dr. Radoslav Pipuš (254 glasov); ko je Wolffhardt umrl, je bil 5. julija 1905 izvoljen za njegovega naslednika H. Wastian;

Dr. Körber je opravil leta 1902 tudi deželnozbornske volitve, v kmečki kuriji 4., v mestni pa 7. novembra.

Izvoljeni v volilnih okrajih kmečke kurije:

Celje: dr. Ivan Dečko (230 glasov) in dr. Juro Hrašovec (220 glasov); slovenska protikandidata J. Zdolšek (51 glasov) in J. Apat (35 glasov); zaradi hude bolezni dr. Ivana Dečka je bil 23. januarja 1908 izvoljen za njegovega naslednika A. Terglav;

Slovenj Gradec: Ivan Vošnjak (74 glasov); nemški protikandidat A. Grobnelnik (15 glasov);

Maribor: Ivan Roškar (174 glasov) in Franc Robič (167 glasov); nemška protikandidata: L. Kresnik (84 glasov) in A. Damian (76 glasov);

Ptuj: dr. Fran Jurtela (154 glasov); nemški protikandidat P. Zadavec (13 glasov);

Ljutomer: Ivan Kočevar (70 glasov); slovenski protikandidat dr. Anton Korošec (44 glasov), nemški protikandidat F. Vračko (8 glasov);

Brežice: Josip Žičkar (88 glasov); slovenski protikandidat J. Janežič (18 glasov); po Žičkarjevi smrti izvoljen dr. Franc Jankovič (820 glasov), slovenski protikandidat B. Kunej (560 glasov).

Izvoljeni v volilnih okrajih mestne kurije:

Celje: Moric Stallner (707 glasov); slovenski protikandidat dr. Josip Karlovšek (364 glasov);

Slovenj Gradec: J. Lenko (221 glasov); slovenski protikandidat dr. F. Mayer (54 glasov);

Maribor: K. Pfrimer, po njegovi smrti 30. septembra 1905 izvoljen H. Wastian;

Ptuj: G. Kokoschinegg (503 glasove); slovenski protikandidat dr. Miroslav Ploj (229 glasov).

Takoj po volitvah leta 1901 so se v državnem zboru začeli viharni dnevi. Tedaj je Josip Žičkar zahteval obrtno šolo za Spodnjo Štajersko.

V začetku leta 1902 je prišlo na dnevni red zopet vprašanje celjske nemško-slovenske nižje gimnazije. Stürgkh, poročevalec o srednjih šolah, je v prosvetnem odseku predlagal, naj se njeni razredi postopoma opuste. Mariborske vzporednice pa naj se odcepijo od višje gimnazije in organizirajo kot samostojen zavod.

Proti temu predlogu je takoj nastopil Franc Robič. Poudarjal je, da hočejo nasprotniki ubiti naše srednje šolstvo. Za Stürgkhov predlog je glasovalo 25 poslancev, proti njemu jih je bilo ravno toliko. Dne 6. februarja je prišel predlog v proračunski odsek. Dobil je 25 glasov, proti njemu je glasovalo 22 poslancev. Za predlog so dali svoje glasove ne samo nemški nacionalisti, ampak tudi dr. Fuchs, baron Morsey (ki je bil v splošni kuriji izvoljen tudi z glasovi slovenskih poslancev) ter socialist Pernersdorfer. Jugoslovanski klub so podprli Mladočehi, Poljaki in Slovanski centrum. Slovensko stališče so odločno branili Fran Robič, dr. Ivan Šušteršič in Pogačnik. Zagrozili so z obstrukcijo.

Ministrski predsednik jih je poklical k sebi in jim dal sprejemljiva pojasnila. Grof Stürgkh pa je po čeških poslancih hotel prepričati Robiča, da misli pošteno. Toda Robič se sploh ni hotel pogajati.

Po slovenskih krajih so poslance podprli. Na političnem shodu v Poljčanah so jih pozvali, naj obstruirajo, ako bi bila v nevarnosti celjska utrakvistična nižja gimnazija. Poslancu Morseyu so izrekli nezaupnico. Nekatere občine so poslancu Robiču izrazile svoje soglasje. Dr. Ploj je v imenu Slovensko-hrvatskega kluba izrekel vladi nezaupnico, ker ni odločno branila celjskega vprašanja. Branitelji celjske nižje gimnazije so med drugim zlasti poudarjali to, da mariborska gimnazija dijakom s celjskega in brežiškega območja ne bi mogla koristiti, saj je predaleč.

Dne 19. marca 1902 je bilo v državnem zboru glavno glasovanje. Slovensko stališče so branili: dr. Ploj, Berks, Povše, Žičkar in dr. Tavčar. Stürgkhova resolucija je bila odklonjena z 203 glasovi, zanjo je glasovalo 170 poslancev. Po odklonitvi resolucije je desnica ploskala, levica pa žvižgala, predsednik zbornice je zapustil svoje mesto. Slišali so se klici: Dol z grofom Stürgkhom! Grof je nem in bled obsedel na svojem mestu.

Proti resoluciji so glasovali Slovenci, Hrvati, Čehi, Poljaki, Rusini, oba Srba, Romuni, Italijani, češki veleposestniki in trije Nemci: Treuinfels, grof Dirkheim in grof Trapp. Navzoči so bili prav vsi slovenski in hrvatski poslanci. Upravičeno so manjkali 3 Čehi, 2 Poljaka in 1 Rusin.

Za resolucijo so pa bili: nemški nacionalci, nemški naprednjaki, krščanski socialisti z dr. Luegerjem, Scheicherjem in Schöpferjem.

Med temi razpravljanji so prišle iz slovenskih krajev na državni zbor nove prošnje za slovensko univerzo. Predložil jih je vitez Berks, ki je zraven tega poročal zbornici, da želi brežiški okraj kletarsko, ljutomerski pa kmetijsko šolo. Žičkar je predložil zahtevo za meščansko šolo v Sevnici.

Videti je, da je slovensko šolsko vprašanje postajalo bolj in bolj pereče, pojavljati so se začele zahteve po strokovnih šolah.

Vendar si glede celjskega gimnazijskega vprašanja Slovenci že niso bili več popolnoma enotni. Nekoliko drugače kakor v Celju so gledali nanj v Ljubljani in deloma tudi v Mariboru. Po glasovanju, s katerim je bil 19. marca 1902 rešen obstoj celjskih samostojnih gimnazijskih razredov, je Slovenski narod pod naslovom Celje dne 24. marca 1902 objavil članek, v katerem poudarja, da je Stürgkhova resolucija sicer propadla, a le s pomočjo Čehov, Poljakov in Italijanov. Ker pa celjsko vprašanje absorbira vse slovensko politično delo, bi bilo treba misliti na primeren kompromis. Vendar naj o tem odločajo štajerski Slovenci. Ta članek je duhove močno razburil. Celjska Domovina je odklonila kompromisni predlog kot nesprejemljiv, z zadovoljstvom je pa vzela na znanje, da Slovenski narod prepušča odločitev štajerskim Slovincem. Mariborski Slovenski gospodar je poleg Slovenskega naroda napadal tudi dr. Tavčarja, češ da je na Dunaju zastopal kompromisno stališče.

Na poziv slovenskih deželnih poslancev so se že 26. marca 1902 zbrali v celjskem Narodnem domu Slovenci iz Celja in okolice. Sestanku je predsedoval dr. Dečko, poročal je pa notar Lovro Baš. Bili so mnenja, da nikakor ni mogoče iz Celja. Svoje stališče so izrazili v resoluciji: Nasvet glede kompromisa zbrani celjski Slovenci smatrajo kot poziv k nad vse sramotnemu popustu v osnovnih svojih kulturnih zahtevah, k odstopu od ene prvih pridobitev glede svojih srednjih šol na Štajerskem in tako k nemoško strahopetnemu, brez-značajnemu begu iz boja za obstanek naroda slovenskega.

Dne 10. aprila 1902 je bil v Celju shod zaupnikov iz vsega celjskega okoliša. Shod je vodil dr. Serbec, govorila pa sta dr. Dečko in prefekt Anton Korošec. Notar Baš je obsodil način, kako je v zadevi pisal Slovenski gospodar, Korošec, ki je bil tedaj urednik Slovenskega gospodarja, mu je ostro odgovarjal. Končno je bila sprejeta resolucija, s katero udeleženci izrekajo priznanje slovenskim državnim poslancem za odločno, složno in uspešno postopanje v zadevi samostojnih slovensko-nemških gimnazijskih razredov v Celju, s katerim so dosegli, da je bil sijajno odbit napad na slovenski prosvetni zavod. Resolucija potrjuje sklep celjskih Slovencev z dne 26. marca 1902 in izreka prepričanje, da je slovenska gimnazija v Celju prevažna prosvetna potreba štajerskih Slovencev. Shod zahteva, da ostane ta gimnazija v Celju in da se razširi v višjo gimnazijo.

Iz resolucije je razvidno, da so štajerski Slovenci že tedaj mislili na popolno slovensko višjo gimnazijo v Celju. To velja tudi za dr. Dečka. Gotovo je, da se je dr. Dečko vsaj v mislih stringal s tem, da bi bila možna višja gimnazija tudi v celjski okolici, ako bi vlada zanjo zgradila primerno poslopje. Dr. Dečko je stalno mislil na to, da bi delno ponemčeno nemško jedro obkolil s slovenskim obročem in da bi mesto v bodočnosti, ko bi Slovenci dovolj gospodarsko napredovali in ko bi se spremenil volilni red, padlo v celoti v slovenske roke. Takega

mnenja je bil tudi mariborski narodnjak dr. Radoslav Pipuš. To vidimo iz pisma, ki ga je 27. marca 1902 pisal dr. Dečku. V pismu med drugim navaja:

Ti nesrečni dvojezični gimnazijski razredi so bili menda zadnja pridobitev Slovencev na narodnem polju. V sedmih letih, odkar smo si jih pridobili, nismo ničesar več dosegli v naši politiki, pač pa v marsičem nazadovali. Oglejmo si samo naše ljudsko šolstvo na Štajerskem. Vse našč moči absorbira to celjsko vprašanje. Vsled tega vednega prepira tudi zavod sam ne more uspevati tako, kakor bi sicer lahko uspeval. Po mojem mnenju bi bilo za slovensko politiko nujno potrebno, da se doseže tukaj mir, da se doseže nekaj stalnega. Tudi jaz seveda nikakor nisem za to, da bi se ta zavod opustil ali premestil v Maribor, Žalec, Št. Jurij itd. Vendar pa mislim, da bi bil zdaj najugodnejši čas za primeren kompromis. Nemci bi se radi izkobacali iz zagate, v katero so se zaleteli, vlada pa bi se gotovo tudi rada za vselej iznebila tega prepira. Od obeh činiteljev, s katerima bi se bilo treba pogajati, bi bilo zdaj pričakovati največ prijenljivosti. Ta položaj bi morali porabiti naši poslanci, da za nas kaj dosežejo. Ako bi vlada še v tem zasedanju zahtevala potreben kredit za novo gimnazijsko poslopje v Gaberju, na Bregu ali v Zavodni pri Celju, še letos začela s stavbo tega poslopja na stavbišču, katero ji da zastonj občina celjske okolice, ter obenem izdala naredbo, da se samostojni slovensko-nemški gimnazijski razredi ustanovijo kot samostojna višja gimnazija, ki dobi že leta 1902/03 peti razred in potem vsako leto en nadaljnji razred in da se ta gimnazija premesti v novo poslopje v Gaberje, kakor hitro bo poslopje gotovo, in da se nižji razredi te gimnazije jezikovno uredijo tako, kakor so urejeni na dvojezičnih gimnazijah na Kranjskem, bi bilo to gotovo veliko bolje, kakor je sedanje stanje. To pa se bi po mojem mnenju dalo doseči.

Istega mnenja je bil dr. Fran Rosina. Dne 3. februarja je pisal dr. Dečku pismo, v katerem pravi, da bi bila boljša višja gimnazija v Gaberju kakor scdanja nižja v Celju.

Vprašanje namestitve zavoda poslej ni več let izginilo z dnevnega reda. Končno je pa zavod le ostal tam, kjer je bil od začetka. V jeseni 1902 je Slovenski gospodar pisal, da se o prostoru za novo slovensko gimnazijo že nekaj šušlja. V začetku leta 1903 je pa napisal uvodnik, v katerem pravi, da je stavbni svctnik celjskega okrajnega glavarstva inženir Butta iskal stavbišče, ki bi bilo najpripravnjše za novo gimnazijsko šolsko poslopje. Odločil se je za stavbišče na zemljišču Ferdinanda Gologranca, poleg vile dr. Dečka. Za to naj bi se zavzemal tudi poslanec Berks. Poziva ga, naj na obdolžitve odgovori ali odstopi. Poslanec Berks je odgovoril, da glede zavoda nima nikake svoje politike, ampak da se drži sklepa, ki ga je sprejel shod zaupnikov 10. aprila 1902 v Celju.

Dne 31. januarja 1905 je o celjski slovenski nižji gimnaziji priobčil članek ljubljanski Slovenec in z njim grdo napadel dr. Dečka. Dne 2. februarja 1905 je priobčil dve podobni notici Slovenski gospodar in pri tem napadel dr. Dečka in poslanca Berksa, češ da sta se pogodila z vlado za Dečkov travnik v Gaberju. Oba poslanca poziva, naj odložita mandata. Slovenski poslanci so se dali speljati na led in so šli celo k vladnim predstavnikom, da bi se poučili, kako je s to stvarjo. Dr. Dečko jo je mirno pojasnil. Vlada je namreč odklonila prostor pri cerkvi sv. Maksimilijana. Na željo poslanca Berksa je iz katastrske mape preskrbel načrte, ki bi mogli priti za gradnjo v poštev. Med temi prostori je bil tudi njegov travnik. Na vprašanje, ali bi bil pripravljen prodati ta prostor za slovensko gimnazijo, je odgovoril pritrdilno. Kakor zatrjuje dr. Josip Karlovšek, je imel dr. Dečko namen, ko je privolil v prostor za slovensko gimnazijo v Gaberju, po svoji smrti prepustiti ves svoj dom dijakom za dijaški dom. Leta 1905 je bil dr. Dečko že hudo bolan, odhajal je v zdravilišče, kjer je 3. novembra 1908 umrl. Pokopali so ga na okoliškem pokopališču, na mestu, ki si ga je izbral sam. Pri pogrebu mu je govoril prijatelj Fran Robič. Grob mu označuje spomenik z reliefno upodobitvijo, ki jo je izdelal kipar Fran Berneker. Približno v istem času je Slovenski gospodar napadel tudi dr. Vekoslava Kukovca, češ da se je pogodil glede nadaljnje najemnine za nižjo gimnazijo, nastanjeno v njegovem poslopju. Pa kaj je bilo mogoče drugega na-

praviti? Zavod je vendar moral imeti svoj dom. Nemci mu sicer še niso dali miru, čeprav so se pametnejši med njimi popolnoma zadovoljili z obstoječim stanjem. Toda celjski nemški list je še tik pred prvo svetovno vojno pisal, da je treba celjsko slovensko nižjo gimnazijo ukiniti.

Zaradi stališča nemških nacionalcev glede ustanovitve slovenske nižje gimnazije v Celju so slovenski poslanci zapustili štajerski deželni zbor. Ko je bila gimnazija sprejeta, so se vrnili vanj. Priča so pa bili novim napadom in obračunavanjem med nemškimi poslanci samimi. Zagrizenejši med njimi so napadali tiste, ki so podprli slovensko zahtevo. Pri tem so se često slišale prav neumljive izjave. Tako so se morali čuditi izjavi rektorja graške univerze Thunerja, ki se je leta 1898 osramotil s trditvijo, da je za vsakega Nemca nedostojno naučiti se slovenskega ali češkega jezika. Slovenski poslanci so, kadar so bili v deželnem zboru, pridno vlagali interpelacije in z njimi niso dali Nemcem miru. Tako je 8. februarja 1898 dr. Dečko stavil predlog, naj se štajerski deželni šolski svet po zgledu na Tirolskem in Češkem razdeli na slovenski in nemški oddelek. Obenem je stavil predlog, naj se spremeni deželnozborski volilni red, da bi Slovenci dobili toliko mandatov, kolikor jim jih pripada. Dne 15. aprila 1899 je stavil dr. Dečko predlog, da se ustanovi slovenska kmetijska šola v Šentjurju. Ker je nemška večina predlog odklonila, so slovenski poslanci zapustili zbornico.

Dne 18. maja 1899 je nemška večina demonstrativno sprejela sklep, da se da podpora 20.000 goldinarjev Südmarki, Schulvereinu, nemškemu celjskemu dijaškemu domu in za nemške dijake v Celju.

Konec decembra 1899 so se slovenski poslanci zopet vrnili v deželni zbor. Bili so priča, kako krivično nastopa nemška večina do Slovencev v korist Nemcev. Slovenski poslanci so se zbrali 26. marca na zaupnem posvetu v Mariboru in so sklenili, da ne stopijo več v deželno zbornico. Dne 27. marca 1900 so javili to svojim volivcem s posebno poslanico. Podpisali so jo vsi: dr. Ivan Dečko, dr. Fran Jurtela, Mihael Lendovšek, Fran Robič, dr. Fran Rosina, dr. Josip Sernec, Ivan Vošnjak in Josip Žičkar. V poslanici navajajo: Nas je v deželnem zboru samo 8, a Nemcev 52, čeprav zastopamo več ko eno tretjino prebivalcev dežele in volilcev. Vsiljujejo nam nemške šole. Oni imajo 18 meščanskih šol, a mi nobene. Regulirajo svoje reke in potoke, grade ceste na svojem ozemlju, nam pa ne dajo skoraj ničesar. Svojim kmetovalcem dajejo brezobrestna posojila za nabavo ameriškega trstja, nas pa odrivajo itd. Zahtevamo tako samostojnost, kakršno ima Južna Tirolska.

Mislijo na izpremembo volilnega reda. Deželni zbor naj bi dobil V. kurijo, toda nemškemu Štajerju bi dali 4 poslance, nam pa samo enega.

V deželnem zboru so tudi nemški konservativci predložili svoj načrt za V. kurijo. Volilno pravico naj bi dobili tudi tisti delavci, ki imajo manj kot 6 kron davka.

V Laškem so dr. Sernec, dr. Dečko in dr. Hrašovec pojasnili volivcem, zakaj so zapustili deželni zbor. Dr. Jurtela je pa pri Veliki Nedelji povedal, da je ministrstvo za trgovino že leta 1857 mislilo na to, da bi bilo zaradi varnosti železnice treba regulirati Pesnico. Poslanci so pridno hodili med ljudstvo in mu pojasnjevali svojo politiko. Slovenski gospodar pa je pisal lepe članke o narodnem ponosu. Da napravijo zmedo in napačen vtis, so nemški nacionalci inscenirali posebno nemčursko deputacijo, ki je šla v Gradec zaradi Pesnice. V deputaciji sta bila med drugimi ptujski nemčurski voditelj pek Ornič in Visenjak. To je ljudem povedalo vse.

Dne 12. junija 1901 so imeli slovenski poslanci v Mariboru zaupno posvetovanje, na katerem so razpravljali o tem, ali naj abstinenco nadaljujejo. Odlučili so se zanj. Dne 22. avgusta 1901 so imeli posvetovanje v Slovenski Bistrici. Tudi tu je večina delegatov odobrila abstinenco, čeprav je mladi prefekt dr. Anton Korošec zahteval aktivnejšo politiko. Abstenenca je trajala prek volitev v novembru 1902.

Decembra 1902 je bil imenovan za deželnega glavarja grof Edmund Attems, za njegovega namestnika pa dr. Jurtela. Dne 12. decembra 1902 so se naši deželni poslanci posvetovali v Mariboru. V komunikeju, ki so ga izdali, po-

zdravljajo poizkus sprave med Nemci in Čehi. Zahtevajo pa tudi, da se prav tako v južnih pokrajinah napravijo enaki koraki za izvedbo popolne enakopravnosti slovenskega naroda. Protestirali so pa proti izjavi štajerske nemško-nacionalne stranke, ki je odklonila spravo. Vendar so se odločili, da vstopijo v deželni zbor in ostanejo v njem, dokler bo mogoče. Dne 29. decembra 1902 so se pojavili v zbornici. Dr. Jurtela je v imenu vseh poslancev podal izjavo: »... če smo zopet vstopili v deželni zbor, dasi razlogi, ki so bili prej za nas merodajni, niso izginili, smo storili to zato, da še enkrat poskusimo, ali se pritožbe in upravičene zahteve slovenskega naroda v prosvetnem in gospodarskem oziru uvažujejo, posebno glede deželnega reda in deželnega volilnega reda, s katerima se godi velika krivica slovenskemu narodu.«

Še isti dan so stavili o teh zakonih konkretne predloge. Izročeni so bili odseku za volilno reformo.

Dne 10. novembra 1903 je bil sprejet zakon o volilni reformi. Z njim se uvajajo direktne in tajne volitve, vendar v štirih kurijah. Kurijska veleposelstnikov je dobila 12 mandatov, kurija mest in trgov 25 in kurija kmečkih občin 8 mandatov. Od osmih kmečkih mandatov so bili trije določeni za slovenski del dežele.

Novembra 1904 je deželnozborska večina začela razpravo o proračunu, čeprav bi bili v smislu dogovora morali poprej govoriti o kulturnih in gospodarskih vprašanjih. Poslanec Robič je zahteval, da vzamejo proračunsko razpravo z dnevnega reda. Večina tega ni hotela. Slovenski poslanci so odšli. Večina je popustila. Toda na naslednji seji je bil proračun zopet na dnevnem redu. Slovenski poslanci so ponovno odšli. Brez njih deželni zbor ni mogel delati in je bil odgoden.

Ko je 11. januarja 1905 deželni zbor sprejel sklep, naj deželni odbor do prihodnjega zasedanja napravi predlog glede ustanovitve slovenske kmetijske šole, so slovenski poslanci opustili obstrukcijo. Deželni odbor jim je predlagal, naj poskrbijo za to, da se v Šentjurju za nastanitev kmetijske šole kupi Pisančevo posestvo.

A kako je bilo doma v tem razdobju? Nemški in ponemčeni element v mestu se je zradikaliziral, da, sfanatiziral. V lokalih, kamor so zahajali Nemci, so prepovedovali govoriti slovenski. To se je celo v Rogatcu pripetilo mlademu Prekoršku, ki je z manjšo družbo sedel za gostilniško mizo in govoril z njo slovenski. Napadel ga je tamkajšnji okrajni sodnik s čisto slovanskim imenom. Trgovine se seveda niso branile slovenskih kupcev. Kakščen duh je vladal v mestu, se je najbolj videlo ob slovenskih narodnih prireditvah, ki so bile na slovenski strani vedno mirne in dostojne. Mestna uprava jih je po pooblastilu mestnega občinskega odbora vsakokrat skušala preprečiti in Slovenci so se vedno morali zatekati k namestništvu. Toda manifestacijskega značaja v mestu niso smele imeti. Možno je bilo samo zbiranje v zaprtih lokalih, izza leta 1897 v Narodnem domu. Vsakokrat so bili udeleženci izpostavljeni napadom razdivjane drhali, ki je mestna policija pri njenem početju ni ovirala. Zandarmerija je nastopala samo izjemoma, ker je bilo mesto avtonomno.

Take prireditve so bile: ustanovitev Sokolskega društva 7. in 8. septembra 1890, blagoslovitev sokolske zastave in otvoritev Narodnega doma 7. in 8. avgusta 1897, blagoslovitev zastave Celjskega pevskega društva 13., 14. in 15. avgusta 1898, obisk čeških študentov in njihovih profesorjev 9. in 10. avgusta 1899. Ob obisku čeških študentov sta morali dve skupini uporabiti silobran.

Slovenski živelj v mestu je brez dvoma napredoval gospodarsko in kulturno. Zelo važna je bila okoliška občina, ki je mesto obkrožala ter je bila v rokah trdnih in poštenih narodnih mož. Samo Teharje je z enim glasom večine zopet dobilo vodstvo, ki je bilo povezano s štorskimimi tovarniškimi oblastniki. Kmečki teharski volivci so se zaradi pritiska volitev zelo neradi udeleževali. Veliko, nekdanj občinsko gozdno parcelo so Nemci razdelili v veliko število volilnih parcel, ki so jih dali svojim mestnim somišljenikom. Vojnik je zaradi volilnega reda tudi imel tuje vodstvo, ki se je pa komaj držalo. V tej občini je upokojeni oddelčni predsednik najvišjega sodišča dr. Pevetz, po-

tomec stare, a v novejši dobi ponemčene slovenske rodbine, dal na razpolago svoje zemljišče, da so napravili iz njega volilne parcele. Sicer sta Teharje in Vojnik imela tudi lepo število trdnih narodnih ljudi, jamstvo za bodočnost. Brežice so leta 1890 dobile čitalnico in Ciril-Methodovo društvo. Sledilo jima je Sokolsko društvo. Tudi tu je narodno življenje dobilo končno svoje zavetje v Narodnem domu. Okoliške občine so bile trdno v narodnih rokah. Tako v mestu kakor na deželi se je čutila bližina Zagreba. V splošnem lahko rečemo: Ako je manjši kraj brez zadostnega števila trdnih ljudi postal sedež kakega državnega urada, sodišča, podjetja, je narodnoobrambno klonil. Primeri so: Rogatec, Konjice, Vitanje, Laško.

Preden je Körberjevo ministrstvo odstopilo, je na osnovi sprejetega delnega volilnega zakona izvedlo na Štajerskem deželnozborske volitve v splošni kuriji, in sicer 20. septembra 1904.

V volilnem okolišu, ki je obsegal sodne okraje Celje, Vransko, Gornji grad, Laško, Šoštanj, Konjice in Slovenj Gradec, je bil izvoljen Hrastničan Ferdinand Roš, dobil je 10.286 glasov, medtem ko jih je socialist J. Mlakar zbral 2195.

V volilnem okolišu, sestojecem iz sodnih okrajev Ptuj, Ormož, Lenart, Rogatec, Šmarje, Brežice, Kozje, Sevnica, Ljutomer, Gornja Radgona, je bil z veliko večino glasov izvoljen dr. Miroslav Ploj.

V volilnem okolišu, v katerem so združili deloma slovenske, deloma nemške obmejne okraje (Radgono, Cmurek, Ivnico, Arvež, Radlje, Maribor in Slovensko Bistrico), je bil v ožjih volitvah izvoljen Nmec A. Stiger.

STOPNJEVANJE NACIONALNEGA BOJA; POLITIČNI RAZCEP SLOVENCEV NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM

Ministrstvu dr. Ernesta Körberja je v bivši habsburški monarhiji do prve svetovne vojne sledilo še pet vlad, ki so jim predsedovali: baron Pavel Gautsch (31. dec. 1904—febr. 1906), baron Maks Vladimir Beck (jun. 1906—7. nov. 1908), baron Bienert (7. nov. 1908—26. jun. 1911), baron Gautsch (26. jun. 1911—29. okt. 1911), baron Stürgkh (29. okt. 1911—23. okt. 1916).

V tem razdobju so se štajerski Slovenci razcepili v dve politični stranki. Razcep se je počasi nakazoval že prej. Slovenski gospodar je o dijaški Vesni, ki je izhajala v Celju od 1892 do 1894, objavil kritiko, ki je že bila precej strankarsko obarvana, a 5. januarja 1905 je že pisal o liberalnih in katoliških dijakih v Celju. Ustanovitev Slovenske krščanske socialne zveze za Štajersko, ki je združevala mlada krščanska socialna društva, je bila bolj usmerjena proti socialistom.

Pismo, ki ga je 11. oktobra 1901 dr. Anton Korošec, tedaj še prefekt v dijaškem semenišču v Mariboru, pisal dr. Ivanu Dečku, ima že prikrito politično potezo. Dr. Korošec izraža v njem željo, da bi v odbor celjske Zveze slovenskih posojilnic prišel kak duhovnik, češ da zahteva to spremenjeno politično razmerje na Spodnjem Štajerskem.

Volitev v splošni kuriji leta 1897 še ne bi bilo treba presojati v tem smislu. Dragotin Hribar je tedaj pač sprejel kandidaturo, ker je po svojem nagnjenju, svoji preteklosti in svojem delu čutil v sebi sposobnost, da v državnem zboru zastopa delavski sloj. Na volilnem zborovanju pa se je prostovoljno umaknil oficialnemu kandidatu Josipu Žičkarju. Nastop dr. Gregorca, ki je na zborovanju rekel, da je Hribar Kranjec, je bil bolj izraz temperamenta in želje, da je treba ohraniti enotnost. Jakob Pukl, Cankrajev podpornik na Dunaju, je hotel kandidirati iz osebnih razlogov, a se je umaknil, preden je zvedela širša javnost za njegovo namero. Sicer je pa bilo dotlej že nekaj slovenskih protikandidatur, ne da bi bila enotnost načelno prizadeta. Leta 1890 je v slovenjegraškem okraju dr. Šuc kandidiral proti J. Lipoldu, leta 1902 v brežiškem okraju J. Janežič proti Žičkarju, leta 1906 prav tam Benjamin Kunej proti dr. Jankoviču, leta 1906 v celjskem okraju Ivan Rebek proti dr. Korošču, leta 1902 sam dr. Korošec v ljutomerskem okraju proti Ivanu Kočvarju.

Nastop dr. Korošca proti dr. Dečku v vprašanju lokacije celjske slovenske gimnazije pa nosi že očitna znamenja razcepa. Bolni dr. Dečko že ni mogel več primerno odgovoriti, mladi in ambiciozni dr. Korošec je imel s svojim mariborskim okoljem bolj odprto pot. Mlajši rod celjskih intelektualcev, zlasti odvetnikov, ki so se jim priključili tudi mnogi starejši možje v pokrajini, so mu le deloma mogli biti kos. Poprijeli so se cepitve. Sodili so, da so štajerski Slovenci že dovolj močni za tako cepitev. V jeseni 1906 je prišlo do odločitve. Dne 30. septembra so se zbrali v celjskem Narodnem domu na pripravljalnem zborovanju. Odločili so se že bili, da novo stranko označujejo z že rabljenim imenom Narodna stranka. Predsednik zborovanja je bil vranski zdravnik dr. Rihard Karba, podpredsednik v Vojniku živeči upokojeni nadučitelj Radoslav Škoflek, zapisnikar pa dobrnski učitelj Čulk. Kot govorniki so nastopili dr. Vekoslav Kukovec, zdravnik dr. Janko Serbec, dr. Rihard Karba, urednik Vekoslav Špindler ter profesorja Hrzic in Anton Jošt.

Program snujoče se stranke je bil že natisnjen v knjižici Štajerski Slovenci, Kaj hočemo, ki jo je z lahko umljivim besedilom napisal Vekoslav Špindler. Knjižica je izšla v 6000 izvodih. Glavno programsko načelo stranke je narodnost, v njenem imenu se zahteva zedinjena Slovenija. Veri stranka ni nasprotna, je pa proti temu, da bi se zlorabljala v politične namene. Stranka se hoče truditi za harmonični razvoj materialne in duhovne kulture slovenskega ljudstva, za napredek kmetov in obrtnikov, ki so oboji v hudem položaju, ter za blagor drugih stanov.

Domenili so se, naj bo ustanovni občni zbor dne 8. decembra 1906. Občnega zbora se je udeležilo 300 do 400 ljudi. Predsedoval mu je dr. Kukovec, prvi podpredsednik je pa bil Benjamin Kunej iz Brežic, drugi pa Franc Kocbek iz Gornjega grada. Zapisnik je pisal profesor dr. Anton Dolar.

Poleg dr. Kukovca je nastopilo še 13 govornikov, ki so obravnavali določeno jim snov.

Da bi že vnaprej preprečili možne neugodne posledice, so se 25. novembra v Mariboru sestali deželni in državni poslanci in so se domenili, da ustanovijo Narodni svet, v katerem bi bili privrženci obeh strank. Dne 20. aprila so se izbrani delegati sestali na zaupnem sestanku v Mariboru. Za predsednika so izbrali dr. Jura Hrašovca, za tajnika dr. Antona Korošca in za blagajnika dr. Vekoslava Kukovca. Na prihodnji sestanek pa že dr. Korošca ni bilo več. Na njegovo mesto so kooptirali mariborskega odvetnika dr. Frana Rosino, ptujski dr. Fran Jurtela je pa tako že prej bil določen kot član Narodnega sveta. Glavno delo je prevzel dr. Hrašovec in ga je opravljal v svoji pisarni. Iz ohranjenega arhiva je razvidno, da je bilo zelo obsežno in tudi zamudno. S pomočjo zaupnikov po posameznih krajih in tudi neposredno je ugotavljal, kje bi bil potreben slovenski uradnik, sodnik, odvetnik, obrtnik, trgovec itd., kje se dela krivica narodnemu jeziku itd. Pozival je primerne ljudi, naj se za ta mesta javijo. Brezplačno je sestavljal potrebne vloge na razna službena mesta. Pri opozorilih glede obrti mu je pomagalo tudi Občeslovensko obrtno društvo za Spodnje Štajersko, ki je tudi zbiralo potrebne podatke. Ko je mariborsko Slovensko društvo ugotovilo, da ne more priti do sporazuma, ga je predsednik Mlakar razpustil. Dr. Juro Hrašovec je pa izstopil iz celjskega političnega društva Naprej, ki je bilo prvotno zamišljeno kot delavsko društvo.

Medtem je dr. Korošec organiziral svoje politične somišljenike, da bi ustanovil stranko, ki si jo je zamislil kot Slovensko kmečko zvezo. Dne 21. januarja 1907 je bil v Mariboru ustanovni občni zbor, ki ga je sklical Ivan Roškar. Le-ta je zboru tudi predsedoval in izvoljen je bil za predsednika stranke. V odbor so poleg vodilnih poč izbrali mnogo uglednih somišljenikov in sodelavcev iz vse bivše Spodnje Štajerske.

Obe stranki sta že na občnih zborih določili svojo temeljno organizacijo. Narodna stranka je prevzela tudi že obstoječe gospodarske in kulturne organizacije, kolikor se je to pač dalo izvesti. Starejše celjske narodne vodje je deloma odrinila vstran in jih je v početku tudi kritizirala, trdeč, da so postali sčasoma nedelavni. Obdržali so v glavnem vodstvo gospodarskih organizacij in so še eno leto izdajali Domovino, medtem ko so mladi vodje stranke usta-

novili Narodni list, Kulturne organizacije je stranka še dopolnila. Izobraževalna društva je združila v Zvezi narodnih društev, a akademska mladina, ki ji je pripadala, je ustanovila Klub naprednih slovenskih akademikov. Ta je pridno ustanavljal knjižnice v celjski sosesčini in tudi drugod, zlasti v Podravju. Prirejal je tudi predavanja in manjše prireditve. Sokol, družba sv. Cirila in Metoda, Celjsko pevsko društvo itd. so se obranili kot nepolitične organizacije, vendar so bili bliže Narodni stranki. Isto velja za srednješolsko mladino, ki je po predpisih smela delovati samo v šolskih okvirih, vendar si je znašala ustanoviti tudi organizacije zunaj šole, Počitniško zvezo, društvo Svobodo z listom istega imena.

Kmečka zveza si je kaj hitro, deloma že leta 1907, ustvarila množico organizacij, s katerimi si je utrdila svoj položaj. V cerkvi in duhovščini je imela zelo učinkovito organizacijsko oporo. Izredne važnosti je bila celjska Ljudska posojilnica, ki je začela delovati 1. septembra 1907. Pod vodstvom spretnega gospodarstvenika profesorja Antona Cestnika, kateheta slovenske nižje gimnazije, se je hitro razvila v trden denarni zavod. Od gostilničarja Terška je kupila veliko Košerjevo posest, hišo s hotelom in restavracijo ter zemljišči in si je tako pridobila lasten dom. Po krajevnih središčih so ji sledili manjši denarni zavodi, rajfajznovke in gospodarske zadruge, ki so se vključevale pri mariborski Zadružni zvezi, ki je že leta 1908 skušala pomagati kmetom s tem, da je organizirala skupno prodajo sadja in živine. Ideja o gospodarskih organizacijah samopomočnega značaja je bila v celjski pokrajini živa že izza devetdesetih let, ko sta jo zlasti propagirala žalski občinski tajnik Kač in teharski kaplan Kržišnik.

Vodilna kulturna organizacija je bilo celjsko Prosvetno društvo, ki je začelo delovati ob novem letu 1907. Leta 1908 je dobilo telovadni odsek, ki se je leta 1910 preoblikoval v samostojno organizacijo Orel. Podobna prosvetna društva s telovadnimi odseki so nastala v kratkem tudi v vseh lokalnih, zlasti v župnijskih središčih. Mladeniške in dekliške zveze ter Marijine družbe so krepile politično moč stranke. Dne 6. februarja 1908 je bil v Celju velik kmečki tabor, ki so se ga udeležili vsi poslanci in okrog 1.000 kmetov. Prirejali so tudi izlete, združene z zborovanji ali tabori. Tako je Dekliška zveza imela velik tabor na Sladki gori, Mladeniška pa pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah.

Medtem je bil 1. decembra 1906 (pod Beckovim ministrstvom) sprejet volilni zakon, ki je uvedel splošno in enako volilno pravico. Spodnja Štajerska, ki je imela doslej 4 poslance, jih je dobila 7, za slovensko Koroško si je pa slovenska parlamentarna skupina s težavo priborila samo enega.

Volitve so bile 14. maja 1907. Tem volitvam so v habsburški monarhiji sledile še ene, 13. junija 1911 (za vlade barona Bienerttha). Pred prvimi volitvami sta se slovenski stranki skušali dogovoriti glede razdelitve mandatov. Vendar so bili razgovori brezuspešni. Vsaka stranka si je določila svoje kandidate. Mariborski škof dr. Mihael Napotnik je izdal pastirski list, s katerim je naročil vernikom, naj volijo kandidate, ki se drže gesla: Vse za vero, dom, cesarja. A to so bili kandidati Kmečke zveze. Dr. Lavoslav Gregorec je pa dal 7. februarja 1907 posebno izjavo za Kmečko zvezo. Bil je sicer kakor še nekateri drugi duhovniki zagovornik enotnosti, ko pa je prišlo do cepitve, je doma delal za Kmečko zvezo. Ni pa več kandidiral. Tudi več drugih starejših politikov ne najdemo med kandidati. Volilni boj je bil deloma prav oster. Prevladovala je Kmečka zveza, samo v Savinjski in Šaleški dolini sta zmagala narodnjaka. Volilni okoliši so bili sestavljeni iz občin, ki so obsegale mesta in trge, ter iz okrajev, ki so združevali podeželske, v glavnem kmečke volivce.

Občina Maribor je volila enega poslanca. Leta 1907 je bil izvoljen socialist H. Resel, leta 1911 je pa ostal v manjšini in je bil izvoljen za poslanca nemški nacionalec H. Wastian.

Cela vrsta slovenskih občin ob Dravi in v Slovenskih goricah je bila priključena volilnemu okolišu, ki je obsegal tudi več mestnih in trških občin v obmejnih delih Srednje Štajerske. Tu je bil leta 1907 in 1911 izvoljen za poslanca vsenemec V. Malik.

Druga vrsta občin širom po Spodnjem Štajerskem, med njimi Ormož, Slovenska Bistrica, Brežice, Slovenj Gradec, Celje, Vojnik, Konjice, trg Vitanje, Laško itd., je bila združena v volilnem okolišu, ki je leta 1907 izvolil za poslanca nemškega nacionalca R. Marckhla. Slovenski kandidat Ivan Rebek je dobil tedaj 1179 glasov. R. Marckhl je bil izvoljen tudi leta 1911.

V kmečkih volilnih okoliših so bili izvoljeni:

sodni okraji Maribor — levo od Drave, Lenart, Ljutomer, Gornja Radgona: Ivan Roškar (leta 1907 in 1911);

sodni okraji Maribor — desno od Drave, Slovenska Bistrica in Konjice: F. Pišek (leta 1907 in 1911);

sodna okraja Ptuj in Ormož: dr. Miroslav Ploj (leta 1907), M. Brenčič (1911);

sodna okraja Celje in Vransko: Fran Roblek, izvoljen leta 1907, ko je dobil 4131 glasov, medtem ko jih je kandidat Kmečke zveze J. Povalej dobil 2658, socialist V. Vidmar 451 in nemškutar J. Vodopiutz 144 glasov; dr. Anton Korošec, izvoljen leta 1911, ko je dobil 4144 glasov, medtem ko jih je Fran Roblek zbral 3285, socialist I. Tokan pa 395;

spodnje okraji Rogatec, Šmarje in Kozje: dr. A. Korošec (leta 1907), dr. Franc Jankovič (1911);

sodni okraji Brežice, Sevnica, Laško: dr. Ivan Benkovič (1907 in 1911). Leta 1907 je bil dr. Benkovič izvoljen šele v ožji volitvi, pri kateri je dobil 4432 glasov, medtem ko jih je narodnjak F. Roš zbral 3594; v tem okraju so bili tudi revirji, v njih je Melhior Čobal leta 1907 zbral 1690 glasov; leta 1911 je bil dr. Ivan Benkovič izvoljen že pri prvih volitvah, ko je dobil 4015 glasov, narodnjak dr. Vekoslav Kukovec jih je tedaj zbral 1839, socialist Melhior Čobal pa 2068;

sodni okraji Marenberg (Radlje), Šoštanj, Slovenj Gradec in Gornji grad: Vinko Ježovnik (1907), dr. Karel Verstovšek (1911).

V dobi pred prvo svetovno vojno so bile še ene deželnozborske volitve. V splošni kuriji so bile razpisane za 7., v kmečki za 17. in v mestni za 24. maj 1909. Tudi tokrat sta se Narodna stranka in Kmečka zveza skušali dogovoriti glede razdelitve mandatov, vendar do sporazuma ni prišlo.

V volilnem okolišu, ki je obsegal mesta in trge, je bil izvoljen za poslanca socialist učitelj A. Horvatek.

V prvem volilnem okolišu, ki ga je sestavljala skupina okrajev severovzhodnega dela Spodnje Štajerske, je bil izvoljen za deželnega poslanca dr. Anton Korošec, v drugi skupini, ki je obsegala okraje zahodnega dela Spodnje Štajerske, je pa bil izvoljen Fran Pišek. Dobil je 6072 glasov, v tem okolišu so bili revirji, v njih je dobil socialist Ivan Sitter 2703 glasove, narodnjak Franc Brinar pa 1743.

V kmečki kuriji so bili izvoljeni:

sodni okraji Celje, Vransko, Gornji grad, Laško: A. Terglav (2658 glasov) in dr. Ivan Benkovič (2570 glasov) kot kandidata Kmečke zveze;

sodni okraji Slovenj Gradec, Šoštanj, Marenberg: dr. Karel Verstovšek;

sodni okraji Maribor, Lenart, Ljutomer, Gornja Radgona: Fran Robič in Ivan Roškar, oba kandidata Kmečke zveze;

sodna okraja Ptuj in Ormož: A. Meško in J. Ozmec, oba kandidata Kmečke zveze;

sodni okraji Brežice, Kozje, Sevnica: dr. F. Jankovič;

sodna okraja Šmarje in Rogatec: J. Vrečko;

sodna okraja Konjice, Slovenska Bistrica: P. Novak.

V mestni kuriji so bili izvoljeni:

Maribor: H. Wastian in F. Neger, oba Nemca;

Celje, Brežice, Sevnica, Laško, Vojnik, Vitanje, Šoštanj, Velenje: H. Woschnagg in M. Stallner, oba Nemca;

Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Marenberg, Muta, Vuzenica, Konjice, Lovrenc na Pohorju: A. Langer, Nemec;

Ptuj, Ormož, Ljutomer, Rogatec, Lenart v Slovenskih goricah, Breg pri Ptuj, Rogaška Slatina: J. Ornič, Nemec;

Mozirje, Gornji grad, Ljubno, Žalec, Šentjur pri Celju, Središče, Vranksko, Braslovče, Kozje, Šmarje pri Jelšah, Veržej, Rajhenburg (Brestanica), Studenci pri Mariboru: izvoljen narodnjak dr. Vekoslav Kukovec, ki je dobil 405 glasov, medtem ko jih je kandidat Kmečke zveze profesor dr. Anton Medved zbral 229.

V štajerskem deželnem zboru so bili slovenski poslanci zaradi nemško-nacionalne večine, ki je gledala samo na korist svojih sonarodnjakov, v zelo hudem položaju.

Stara slovenska zahteva je bilo šolstvo. Celjska slovenska okoliška šola ni niti malo ustrezala, saj je bila nastanjena v stari, nekoliko prezidani privatni hiši. Dekliško šolo šolskih sester je pa vzdrževalo Podporno društvo. Zaradi razsežnosti občine so izprva mislili na to, da bi v njej zgradili več manjših šol. Končno so se odločili, da ostanejo pri enotni šoli za vso občino. Treba bi bilo zgraditi večjo stavbo v središču občine, tj. v mestu ali tik ob njem. Občinski odbor je kupil na severnem robu mesta ustrezno parcelo. Deželni šolski svet se je s tem strinjal, deželni zbor je pa ostal gluha. Mestnim očetom ni bilo prav, ker je bila parcela na mestnem območju. Deželni zbor tudi ni privoлил v to, da bi šola služila tudi za pouk deklic. Mestni mogočnejši so se trudili, da bi vsaj Gaberje, največje industrijsko naselje okoliške občine, iztrgali iz nje in priključili mestni. Računali so celo na to, da bi ob primernih prilikah zopet zavladali v okoliški občini. Taka prilika se jim je po njihovem mnenju ponudila leta 1911 in 1912. Leta 1911 so bile v okolici občinske volitve. Na vsej črti so zmagali Slovenci. Toda občinski tajnik je nehote zagrešil napako. K osemdnevnemu roku, predpisanemu za razpis volitev, je štel tudi tisti dan, ko je bil razglas nabit na občinski deski. Uradni vodja magistrata dr. A. Ambroschitsch je vložil pritožbo in politična oblast je volitve razveljavila. Nove volitve so bile leta 1912. Kako so se Nemci nanje pripravljali, o tem najzgovorneje priča dejstvo, da je Westen, po rodu Nемеc iz rajha, imel na Miklavškem hribu pri svojem posestvu pripravljene topiče, da bi z njimi ob nemški zmagi streljal. Nemci so si res priborili toliko mandatov, da so dobili dva občinska svetovalca. Pri županski volitvi je dobil njihov kandidat, eden izmed redkih kmetov, ki so šli z Nemci, tretjino glasov. Vendar sta se obe slovenski stranki sporazumeli in izvolili za župana Antona Fazarinca z Ostrožnega, trdnega in poštenega narodnjaka, ki je vodil okoliško občino v hudi dobi prve svetovne vojne. Ko so bili še Nemci gospodarji okoliške občine, so hoteli onemogočiti v mestu bivajočim Slovencem, da bi pošiljali svoje otroke v slovensko okoliško šolo. To se jim ni posrečilo. Morali so tudi opustiti načrt, da bi v okoliški občini zgradili šulferajnsko šolo. Pač pa so ob domobranski vojašnici tik na severni meji mestne občine, ki je tu na zahodni strani velike ceste pošiljala ožji krak proti severu, zgradili otroški vrtec. Prav do prve svetovne vojne so morali deželni poslanci z interpelacijami braniti pravice in potrebe okoliške šole. Življenje je medtem toliko napredovalo, da so morali zahtevati tudi nove učne zavode: slovensko meščansko šolo v Celju in Žalcu, lončarsko šolo v Gornji Radgoni, vinarsko v Brežicah, rudarsko v Trbovljah in lesno v Šoštanjju ali Velenju. Brigati so se morali tudi za to, da se je začel izvajati sklep glede ustanovitve kmetijske šole v Šentjurju. Seveda teh zahtev niso stavili hkrati. Samo glede kmetijskih potovalnih učiteljev je bilo prilično preskrbljeno. V soglasju s Kmetijsko družbo jih je deželni odbor nameščal že izza prvih devetdesetih let. Njihova spodbudna predavanja so dopolnjevala prizadevanje mnogih učiteljev, duhovnikov in drugih naprednih ljudi, ki so sami z besedo in zgledom ugodno vplivali na kmete. Starejši ljudje se še spominjajo na potovalne učitelje: Franca Goričana (iz Višnje vasi pri Vojniku), Matijo Žmavca, Ivana Belleta, Martina Jelovška, Ivana Jurančiča in Ivana Balona.

Slovenski deželni poslanci so se potegovali tudi za nove železnice in ceste, za regulacijo hudournikov in potokov, za brezobrestna posojila vinogradnikom itd., ali le redko jim je deželnozborna večina ustregla. Pač pa so dobili nekaj podpore za kmete, ki so leto za letom zaradi suše trpeli veliko škodo. Poslanec dr. Benkovič je leta 1913 izdal knjižico, v kateri je prikazal, kako pristransko je deželni odbor uporabljal proračun. Od celotne letne vsote 20 milijonov kron

so dobili Slovenci samo 3 milijone 800 tisoč kron. Tako knjižico je napisal tudi dr. Kukovec in je prišel do iste vsote. Nemškim nacionalcem slovensko nastopanje ni bilo po volji. Toda na svoje ugovore so vedno dobili odgovor: Dajte nam samoupravo, pa boste imeli mir! Slovenski poslanci so neutrudno zahtevali odcepitev od nemškega dela dežele. V boju pa jim je bila najuspešnejše orožje obstrukcija, ker brez njih okrnjeni deželni zbor ni mogel sprejemati veljavnih sklepov. Od leta 1909 celi dve leti slovenski poslanci niso hoteli v zbornico. Začasno so obstrukcijo prekinili samo leta 1910, ko se je uvajala v življenje kmetijska šola v Šentjurju. Pozneje so zopet obstruirali. Razprav v zbornici so se začeli udeleževati šele 10. oktobra 1913. Tedaj so jim dali nekaj obljub: gospodarsko šolo, meščanske šole, prispevek za ceste, brezobrestna posojila za vinograde. Tik pred vojno so končno dosegli, da je bil sprejet zakon o regulaciji Pesnice, Drave in Mislinje. Tik pred vojno je cesar podpisal deželni zakon o ustanovitvi meščanske šole v Žalcu.

V tem času so v deželnem zboru razpravljali tudi o uvedbi splošne volilne pravice. Bilo je zares nelogično, da so deželne poslance volili še po kurijah, medtem ko je za državni zbor veljala splošna volilna pravica. Še bolj nenaravno je bilo, da je veljal kurialni volilni sistem tudi za mestne občine. Ko je dr. Benkovič leta 1913 zahteval, da se uvede splošna volilna pravica za mestne občinske odbore v Mariboru, Ptujju in Celju, mu je poslanski tovariš Negri odgovoril: S tem se bo Slovincem odprla pot v mestne občinske zastope.

Poleg poslancev Kmečke zveze je bil član štajerskega deželnega zbora tudi dr. Vekoslav Kukovec kot zastopnik Narodne stranke. Ni pa bil z njimi v istem klubu. Če je potreboval za svoje interpelacije kak podpis, se je obračal do socialnodemokratskih poslancev. V splošnem Narodna stranka ni docela odobraval obstrukcije, češ da je dvorezen nož. Nasprotniki so trdili, da dela to zato, ker bi rada dosegla večje plače za skromno nagrajevane učitelje. Posebej sta si stranki šli narazen v vprašanju davka na pivo. Poslanci Kmečke zveze so ga zagovarjali, deželni poslanec dr. Kukovec in državni poslanec Roblek sta pa bila proti njemu, češ da bi imeli škodo hmeljarji. Ko so končno v deželnem zboru sklenili, naj bi se dohodek od tega davka uporabil za učiteljske plače, so se pobotali.

V državnem zboru je bilo manj vprašanj, ki so neposredno zadevala življenje našega ljudstva. Dr. Korošec je ob neki priliki načel vprašanje manjšinskih šol. Naši poslanci so opozarjali tudi na to, da se ne sme pozabiti potreba po slovenski univerzi. Nemški minister Hartl je leta 1905 priznal poslancu Robiču, da je vlada spoznala potrebo slovenskega vseučilišča. Podpirala bo zmožne kandidate za predavatelje na pravni fakulteti. Tudi na celjsko slovensko gimnazijo niso pozabili. Dr. Hrašovec in Fran Roblek sta leta 1908 obiskala ministrskega predsednika Becka na njegovem posestvu v Plevni pri Žalcu in ga prosila, naj bi pomagal, da bi samostojne celjske razrede spremenili v slovensko višjo gimnazijo. Kritizirali so izkoriščevalsko upravo v Bosni. Govorili so o visokih davkih, nizki ceni kmečkih poljedelskih proizvodov in živine, o kartelih in o izseljevanju kmečkega prebivalstva. Kaj posebnega ni bilo mogoče doseči. Tudi zakon o komasaciji zemljišč, o ureditvi planin in gozdov, sprejet leta 1910, ni mnogo koristil.

Sicer se je pa državni zbor ukvarjal predvsem z notranjimi in zunanji problemi ureditve države. Živo je postalo zlasti jugoslovansko vprašanje. Slovence so nemški nacionalci hoteli izločiti iz tega vprašanja, ker se niso hoteli odreči neposrednemu gospodovanju na slovenski zemlji. V širšem smislu so imeli podobno stališče tudi glede drugih Jugoslovancev. Napetost je rasla. Ne samo na slovenskem, ampak na slovanskem svetu sploh. V Pragi je vlada 1908 razglasila obsedno stanje. Dogodki, ki so se tedaj vrstili pri nas, so bili v zvezi z dogodki na Češkem. Znano je, da so Nemci o priliki skupščine Družbe sv. Cirila in Metoda v Ptujju 13. septembra 1908 dejansko napadli Slovence v Ptujju. Na protidemonstracije v Ljubljani je soldateska odgovorila z orožjem. Sledila sta nemški napad v Celju in nov napad v Ptujju. V Celju je bil tak napad leta 1905, napad leta 1908 je veljal Narodnemu domu, slovenski gimnaziji in domovom odličnih predstavnikov Slovencev. Do novega napada je prišlo

ob sokolskem slavju v Gaberju leta 1910. Nemški časopis, ki je izhajal v Celju, je Slovence odkrito grozil. Grozila je tudi glavna zastopnica politike nemških nacionalcev, Südmarka, ki si je z naseljevanjem in drugimi sredstvi hotela zgraditi most do Maribora, utrditi pozicije v Dravski dolini in nato ob železnicah ter prek posameznih koloniziranih ali ponemčenih točk zgraditi dvojni most: proti Jadranu in proti vzhodu.

Da tudi med Slovenci ni vladala malodušnost, o tem priča občni zbor Slovenske kmečke zveze v aprilu 1914. Bil je pod geslom: Osvobodimo Spodnji Štajer izpod nemškutarskega jarma! Na občnem zboru sprejeta resolucija se je glasila tako:

»Občni zbor Slovenske kmečke zveze poziva svoje pristaše, da povsod z žilavostjo in pogumno delajo za narodno in gospodarsko osamosvojitve slovenskega ljudstva na Štajerskem. Obenem izražajo navzoči zborovalci svojo ljubezen koroškim slovenskim bratom ter pozivajo Slovence po drugih kronovinah, da pomagajo koroškim Slovincem v hudem narodnem boju.«

MED PRVO SVETOVNO VOJNO; RAZPAD AVSTRO-OGRSKE

Dne 28. julija 1914 je Avstrija Srbiji napovedala vojno. S tem se je začela prva svetovna vojna. Politike v starem stilu je bilo začasno konec. Prvo politično dejanje, ki so ga morali opraviti poslanci, je bilo reševanje slovenskih ljudi iz zapora. Sredi septembra 1914 so zaradi njih intervenirali na Dunaju. Posrečilo se jim je, da so osvobodili mnogo duhovnikov in nekaj civilistov, med njimi Vinka Möderndorferja in poslanca Ivana Roškarja. Dva graška lista (en cerkveni) sta morala preklicati svoje obtožbe proti slovenskim duhovnikom. Sredi oktobra so bili izpuščeni še nekateri drugi, med njimi pisatelj Anton Novačan.

S celjskega območja je bilo število zaprtih razmeroma majhno. Okrajni glavar baron Müller je bil namreč človek blagega značaja. Cesarski namestnik grof Clary je pa celo izjavil, da je bila vseh aretacij kriva žandarmerija, delala je brez njegovega naloga.

Kmalu po izbruhu vojne se je začela dolga pravda proti dijakom v Mariboru in Celju. Pravda je bila posebno nevarna, ker je vanjo posegla vojna oblast. Dijake so obdolžili, da so bili člani Jugoslovanske počitniške zveze, da so imeli (v Celju) pisateljsko organizacijo, ki je izdala nekaj številčk lista Savinja. Po dolgotrajni preiskavi so bili dijaki samo disciplinsko kaznovani. Hujšo kazen je preprečil deželni šolski nadzornik Peter Končnik, ki je izjavil, da so se dijaki pač pregrešili, ker so delali brez odobritve gimnazijskega ravnateljstva, vendar v delovanju Počitniške zveze ni bilo nič protidržavnega, list pa tudi ni objavil nič takega, kar bi v mirnem času ne bilo dovoljeno. Večina obtoženih dijakov je seveda morala k vojakom, ko so dosegli predpisano starost, nekateri med njimi so celo padli. Konec leta 1916 so pa drugo skupino dijakov odpeljali v graški Paulustor, ker so v gostilni poleg drugih pesmi zapeli tudi »Hej Slovani«.

Država je bila kmalu v prehranjevalni stiski. Uvedli so živilske karte in polagoma vso kmetijsko proizvodnjo spravili pod kontrolo države. Nadzirali so setev, žetev, mlačev, mletje itd. Poslanci so večkrat intervenirali v Gradcu in na Dunaju, da so kmetom pustili najpotrebnejši živež, a tudi za to, da so jim ob času najnujnejših kmečkih del dajali dopust.

Normalnejše politično delo se je začelo šele po atentatu na ministrskega predsednika grofa Stürgkha, ki ga je 21. oktobra 1916 izvršil dr. Viktor Adler, sin znanega socialističnega voditelja.

Dne 23. oktobra 1916 so se na Dunaju sestali načelniki parlamentarnih klubov na posvetovanje, ki ga je sklical, verjetno še s Stürgkhovo vednostjo, predsednik poslanske zbornice Sylvester. Razpravljali so o tem, ali naj se skliče državni zbor. Zastopniki gosposke zbornice so bili samo za sklic delegacij, ker niso verjeli, da bi mogel državni zbor mirno delati. Odločitev so prepustili novemu ministrskemu predsedniku Körberju.

Kmalu nato je dne 21. novembra 1916 umrl cesar Franc Jožef.

Körberju pa uprava političnih zadev ni šla izpod rok in odstopil je mesto grofu Clan-Martinicu. Medtem so posamezne narodne skupine strnile svoje vrste. Nemški nacionalci in krščanski socialci so zahtevali od ministrskega predsednika, naj po kratkem postopku še pred sklicanjem državnega zbora uzakoni nemščino kot državni jezik in uresniči s tem obljubo, ki jo je bil po njihovih trditvah dal grof Stürgkh, ter da razdeli Češko po narodnih okrajih itd. Pripravljeni so bili celo odstopiti Galicijo bodoči Poljski, Dalmacijo pa Madžarski, nadejajoč se, da bi s tem v Avstriji pridobili večino.

Državni zbor je bil sklican na dan 30. maja 1917. Pred zborovanjem so se sestali zastopniki Jugoslovanskega kluba in Češkega svaza. Dr. Anton Korošec je v imenu Jugoslovanskega kluba prebral majniško deklaracijo, v kateri poslanci izjavljajo, da na podlagi narodnega principa in hrvatskega državnega prava zahtevajo združenje vseh dežel monarhije, kjer prebivajo Slovenci, Hrva-ti in Srbi v samostojno, na demokratični podlagi zgrajeno državno tvorbo pod žezlom habsburško-lotarinške vladarske rodbine.

V državnem zboru so razpravljali nato o raznih stvareh. Medtem so jugo-slovanski poslanci zahtevali, da se osvobodijo njihov poslanski tovariš Grafenauer, ki ga je bilo vojaško sodišče 4. junija 1916 obsodilo na pet let.

Clam-Martinic je zavnil obe deklaraciji in branil avstrijsko. Vendar v svo-jem prizadevanju ni imel uspeha. Odstopil je in cesar mu je imenoval za nasled-nika dr. Seidlerja.

S tem, da je 2. julija 1917 cesar pomilostil politične zapornike, je hotel ustreči Slovanom. Nacionalni Nemci so se pa strašno razburili, iz Maribora in Celja je šla celo posebna deputacija na Dunaj protestirat.

V tem času je Slovenski gospodar objavil poziv staršem, da pošljejo otroke v slovenske šole. Dodal je tudi zahtevo, da se osnujejo slovenske šole v vseh tistih mestih, kjer je dovolj slovenskih otrok, ne samo v Celju in Mariboru, ampak tudi v Gradcu, Radgoni, Cmureku, Ljubnem, Donawitzu in na Dunaju.

V državnem zboru je pa dr. Korošec opozarjal na to, da državni uradniki še vedno preganjajo Slovence, najhujši je v tem pogledu cesarski namestnik Fries-Skene, ki je bil iz Celovca premeščen v Trst.

Dne 19. avgusta 1917 so v Mariboru zborovali tisti Nemci, ki so poprej na Dunaju protestirali, ker so Slovane izpustili iz zaporov.

Državnozborsko parlamentarno delegacijo so podprli doma združeni za-stopniki z izjavo, s katero so se 15. septembra 1917 pridružili državnopravni deklaraciji Jugoslovanskega kluba. Med podpisniki so bili na prvem mestu škof dr. Jeglič, ljubljanski župan dr. Tavčar in poslanec dr. Triller.

Po vseh slovenskih deželah se je začelo množično podpisovanje izjav za majniško deklaracijo. Med podpisniki niso bili samo posamezniki, ampak tudi občine in drugi javni zastopi.

Kakor pred njim Clam-Martinic tako tudi dr. Seidler ni hotel sprejeti zahtev jugoslovanske in češke deklaracije. V državnem zboru je v jeseni izja-vil, da privoli samo v avtonomijo v okviru dežel; te naj se razdele v okrožja po narodnosti.

V začetku leta 1918 so se med Slovenci na Spodnjem Štajerskem začela velika ljudska zborovanja. Najprej so se zbrala dekleta Savinjske doline na shodu v Šempetru, sledili so delavski shodi v Šaleški dolini.

Dne 4. februarja 1918 je bilo v Celju veliko zborovanje Kmečke zveze. Mestni župan je dosegel, da sta cesarski namestnik Clary in notranji minister Toggenburg zborovanje prepovedala. Prepoved je bila brez učinka. Pri Belem volu se je zbrala ogromna množica. Zborovanje je vodil poslanec Pišek. Bil je dostojanstven mir. Župan dr. Jabornegg in magistratni predstojnik dr. Ambroschitsch sta prišla s policijo. Seveda nista nič opravila. Župan je moral go-voriti slovenski. Zborovalci so zapeli »Hej Slovani«. Med njimi je vladalo silno navdušenje.

Tudi mariborski župan Schmiderer je moral na javnem zborovanju poslu-šati slovenski govor. Zaradi rekvizicij je sklical župane, med njimi je bilo 40 zavednih Slovencev in 10 nemškutarjev.

V februarju 1918 so se kmetje Murskega polja zbrali na velikem taboru. V marcu so bili tabori: v Zalcu, Št. Ilju pri Turjaku, Konjicah in Velenju. V aprilu je bil tabor v Št. Janžu v Mislinjski dolini. Dne 1. maja je bil velik tabor v Trbovljah, sledila sta še tabor na Bizeljskem in v Rakovniku pri Št. Janžu. V začetku junija je bil tabor v Družmirju pri Šoštanjju.

Na vsakem taboru je bilo več tisoč ljudi, v Trbovljah in v Rakovniku jih je bilo okrog 10.000.

Nemci in nemškutarji spodnještajerskih mest so končno dosegli, da jih je sprejel cesar. To pa ni imelo nobenega pomena. Dne 7. maja 1918 so jugoslovanski in češki poslanci izdali skupen oklic proti nameri vlade, da z naredbami spremeni ustavo. V juniju je ministrski predsednik Seidler prepovedal govoriti na zborovanjih o jugoslovanskem vprašanju. Seveda ga slovenski voditelji niso poslušali. Dne 16. julija je Seidler v državnem zboru izjavil, da Slovenci nikakor ne pridejo v sestav kake jugoslovanske državne enote. Izdal je že tudi uredbo glede razdelitve Češke v okrožja. Njegove naredbe so bile brezuspešne. Dne 22. julija 1918 je odšel in njegovo mesto je prevzel Hussarek, ki je bil znan kot hud Nemec.

Dne 16. avgusta so jugoslovanski politiki v Ljubljani ustanovili Narodni svet. Nato so se skupno s Čehi in Poljaki napotili v Št. Janž na Dolenjskem, kjer so na župnišču odkrili Krekovo spominsko ploščo.

Dne 2. in 3. oktobra so Čehi, Jugoslovani in Poljaki v državnem zboru izjavili, da zahtevajo samostojno državo.

Dne 5. oktobra je bilo v Zagrebu ustanovljeno Narodno vijeće. Dne 6. oktobra je Volksrat kot predstavnik avstrijskih Nemcev zahteval skupno državno tvorbo za vse Nemce, tudi za tiste na Češkem, Moravskem in Šleziji. Kmalu nato je cesar v Badnu sprejel voditelje strank. Šele tu je dr. Korošču rekel, da pridejo lahko tudi Slovenci v sestav skupne jugoslovanske državne enote. Dne 16. oktobra je cesar izdal manifest, s katerim izjavlja, da sprejme zahteve slovanskih narodov. Narodno vijeće je 19. oktobra v razglasu na jugoslovanski narod cesarjev manifest odklonilo.

Medtem je zunanji minister Burian zaprosil za mir. Ameriški predsednik Wilson je odgovoril, da zahteva popolno svobodo za narode v Avstro-Ogrski.

Dne 27. oktobra je zunanji minister Andrassy sporočil, da Avstrija sprejema Wilsonove pogoje. Hussarek je odstopil. Novi predsednik Lamasch je 3. novembra sklenil premirje. Medtem je 29. oktobra Narodno vijeće izdalo razglas o ustanovitvi svobodne jugoslovanske države. Slovensko ozemlje je upravljal Narodni svet. Za območje na Spodnjem Štajerskem je bil 26. oktobra v Mariboru ustanovljen poseben pokrajinski odsek. Predsednik je bil dr. Karel Verstovšek, podpredsednika sta pa bila poslanca Pišek in dr. Kukovec. Dr. Kukovec je opravljal agende v Gradcu.

Zadnje dni oktobra je tudi v Celju oblast začela prehajati v narodne roke. Pri tem je imel prvo vlogo Celjski Sokol, ki mu je bil tedaj na čelu starosta Jože Smertnik. Dne 26. oktobra se je Smertnik pojavil v žandarmerijski postaji poleg kapucinskega mostu. Pozval je orožnike, da zaprisežejo novi državi Jugoslaviji. Vsi so ubogali, samo eden se je izgovarjal, češ da je prisegel Francu Jožefu. V mestu je še opravljala službo bivša mestna policija. Dne 3. novembra se je Smertnik zglašil pri tedaj še formalno fungirajočem nemškem županu Jaborneggu in mu prepovedal, da bi policijo še puščal na celjske ulice. Dne 5. novembra je Narodni svet prevzel tudi formalno vse posle občinske uprave.

Jože Smertnik je v imenu Celjskega Sokola organiziral tudi narodno stražo, in sicer ne samo v Celju, ampak tudi na širšem območju, na območju Vranskega, Konjic in Rogatca. Bila je potrebna ne samo za varnostno službo, ampak zlasti zato, ker so se tedaj prek naših krajev po železnici valile s fronte domov ogromne množice vojske; treba je bilo skrbeti za red, za prehrano in prevzem vojnega materiala. Dne 31. oktobra je narodna straža že opravljala svojo nalogo. Njeno jedro so sestavljali Sokoli. Na vsem ozemlju je štela okrog 120 mož. Poveljnik celjskega oddelka je bil za narodno in kulturno delo vneti Rafko Salmič.

Obenem je nastal Narodni svet, ki je prevzel vse agendečasne uprave, poleg javne varnosti zlasti skrb za prehrano. V Narodnem svetu so bili vidni ljudje vseh smeri. Predsednik je bil dr. Ernest Kalan, podpredsednik pa dr. Anton Ogrizek. Narodni svet je izdal svoj časopis »Glasnik Narodnega sveta«.

Dne 1. novembra sta zastopnik Narodnega sveta dr. Kalan in Jože Smertnik prevzela vojsko. Oficirski namestnik Avgust Dolinšek, stotnik Sancin in nadporočnik Hafner so ju poučili, kakšno je stanje v garniziji. Glavno jedro je bil bataljon, ki ni maral oditi na fronto. Komandant garnizije je bil podpolkovnik Skalicky, kljub češkemu imenu trd Nemec. Tudi drug poveljniški kader je bil večinoma nemškega mišljenja. Dopoldne sta dr. Kalan in Smertnik prišla k Skalickemu v vojašnico. Opozorila sta ga na poročilo, da gredo Angleži z Reke proti Ljubljani. Posrečilo se jima je. Popoldne ob 15. uri je vsa garnizija pred sokolskim praporom prisegla novi narodni državi. Sokolski prapor je družina sodnega svetnika Erhartiča imela med vojno skritega na podstrešju hiše v Cankarjevi ulici, kjer je stanovala.

Toda tuji častniki niso držali svoje prisega. Nagovarjali so vojake, naj gredo domov. Ponoči so se zares začeli razhajati. O tem je ob 5. uri zjutraj Dolinšek obvestil Smertnika. Smertnik se je z avtom odpeljal na Zidani most in dobil tam garnituro živinskih vagonov, ki so jih takoj poslali v Celje. Smertnik je šel k Skalickemu in mu javil, da njemu in tujim oficirjem ne more več jamčiti za življenje, oditi morajo, vagoni so pripravljeni. Oficirji so odšli. Poveljstvo garnizije je prevzel stotnik Sancin. Njemu, Dolinšku, ki ga je Narodni svet imenoval za častnika, Hafnerju in drugim častnikom se je posrečilo, da so zopet uvedli disciplino. Prihajali so mladi ljudje in obnovili celjski polk. Tako je lahko nadporočnik Franjo Malgaj že 6. novembra odpeljal svoj oddelek na Koroško, kjer je v soglasju z Andrejem Osetom, predsednikom Narodnega sveta, napravil red v Mežiški dolini in zasedel nato še Velikovec in njegovo okolico. Drugi večji odred je poročnik Viktor Rode odpeljal v Maribor na pomoč generalu Maistru. Nato so prišle iz Celja še tri čete pod poveljstvom nadporočnika Pavlina. V Mariboru se je formiral celjski bataljon, ki je zjutraj 23. novembra sodeloval pri razorožitvi mariborskih občinskih nemških varnostnih oddelkov in bil pozneje sestavni del Maistrove vojske.

Na Koroškem sta Franjo Malgaj in njegov sodelavec Srečko Puncer poleg drugih padla ob nemški protiofenzivi v aprilu 1919. Ob uspešni slovenski in jugoslovanski ofenzivi, ki se je začela 28. maja in zaključila 6. junija 1919, je poleg borcev v raznih oddelkih sodelovala tudi posebna »celjska legija«, sestavljena iz mladih ljudi, zlasti dijakov, ki je imela za izhodišče Gornjo Savinjsko dolino in je operirala v smeri Železna Kapla—Celovec—Vrbsko jezero.

Pogrešeni in nesrečni plebiscit, kakor vemo, za nas ni bil ugoden. Prizadevanje borcev iz Celja je rešilo samo Mežiško dolino in zaščitilo tudi Jezersko, ki je bilo narodnostno prebujeno zlasti po zaslugi Čehov, ki so prihajali v ta lepi del naše domovine kot planinci in letoviščarji.

O teh bojih za naše meje imamo že obsežnejšo literaturo. Najobsežnejši je spis Lojzeta Udeta »Boj za Maribor in Štajersko Podravje l. 1918/19«. Pregledni in deloma spominski so spisi, ki so jih objavili Dialogi leta 1968 (št. 11 in 12) in leta 1969 (št. 1—2). O Koroški posebej pa govori zbornik »Koroška in koroški Slovenci«, ki so ga Obzorja izdala leta 1971.

LITERATURA IN VIRI

REVOLUCIJA LETA 1848—1849

Ignac Orožen: Celska kronika, 1854.

Josip Apih: Slovenci in leto 1848, Letopis Matice Slovenske za leto 1888.

Fran Vatovec: Celje v tisku. V knjižnici: Celje in Olepševalno društvo 1955.

France Jesenovec: Celjske slovenske novine. Ob 115. obletnici njihovega izhajanja. Celjski zbornik, 1963.

Tone Kolšek: Odmev marčne revolucije 1848 v celjskem okrožju, Celjski zbornik, 1969—70.

DRŽAVNA IN MESTNA OBČINSKA UPRAVA OD 1848—1918

Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, 1909.

Thomas Fürstbauer: Cilli von 1867 bis 1892.

Janko Orožen: Teritorij in uprava mesta Celja od davnih dni do danes, Kronika, časopis za krajevo zgodovino, IV, 1956.

Janko Orožen: Zgodovinski pregled gospodarjenja mestne občine, Celjski zbornik, 1958.

DRUŠTVENI IN KULTURNI RAZVOJ

Janko Orožen: Zgodovina Celjskega Sokola, 1940.

— Zgodovna Savinjske podružnice Slovenskega planinskega društva, krajše besedilo v Planinskem vestniku, 1939, daljše besedilo še v rokopisu, natisk preprečila vojna.

— Rast celjskega mesta in zgodovna Olepševalnega in turističnega društva. V knjižici: Celje in Olepševalno društvo, 1955.

Ivan Mlinar: Zgodovina Celjskega pevskega društva, še v rokopisu.

Janko Orožen: Odvetništvo v Celju. V Zborniku ob stoletnici Odvetniške zbornice v Ljubljani, 1968.

Vlado Novak: Delež celjskega okoliša v razvoju slovenskega slovstva, Celjski zbornik, 1951.

Pavel Strmšek: Celjski literarni almanah (Ilustrirani narodni koledar), Celjski zbornik, 1951.

Alenka Vrabl: Ilustrirani narodni koledar (1889—1914), Celjski zbornik, 1965.

Janko Orožen: Zgodovina celjske gimnazije, 1928.

Ivan Mlinar: Zgodovna celjske gimnazije, 1958.

France Jesenovec: Pogled v Hribarjevo celjsko Domovino, Celjski zbornik, 1964.

Matija Murko: Vatroslav Oblak, Knezova knjižnica, VI, 1899.

France Jakopin: Vatroslav Oblak, ob stoletnici rojstva, Celjski zbornik, 1964.

Franc Fink: Anton Schwab, Celjski zbornik, 1951.

— Spominski spis Zadružne zveze v Celju ob priliki štiridesetletnice njenega delovanja, 1883—1923.

Jože Curk: Umetnost v Celju in okolici v zadnjih 150 letih, Celjski zbornik, 1959.

Drago Kralj: Zgodovina celjske Mestne hranilnice, rokopis.

Jožef Pečnak: Local — Chronik der Edlinge von Tüchern, 1894.

Vekoslav Spindler: Štajerski Slovenci, kaj hočemo, 1906.

— Dr. Ivan Dečko in njegova doba.

Josip Sernec: Spomini, 1927.

Vasilij Mellk: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Slovenska Matica, 1965.

Spisi v Zgodovinskem časopisu leta 1970. Med njimi so za predmet obravnavan v tem spisu, najvažnejši: Vasilij Melik, O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861—1918; Janko Pleterški, Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno; in Lojze Ude, Deklaracijsko gibanje pri Slovencih. Ti trije pomembni spisi se nanašajo na vse slovenske pokrajine.

Članki v Slovenskem biografskem leksikonu o celjskih kulturnih in javnih delavcih: Josip Drobnič, Franc Jernej, Viktor Lipež, Franc Hrašovec, dr. Stefan Kočvar, dr. Josip Sernec, dr. Juro Hrašovec, dr. Anton Božič, Ivan Rebek, Rafko Salmič.

Celjski gledališki vestnik, 1946—1969. Skoraj v vseh številkah sestavki mr. Fedorja Gradlšnika o gledaliških delavcih in predstavah od 1849 do današnjih dni, ki v svoji celoti tvorijo zgodovino celjskega gledališkega življenja. Dopolnjujejo jih krajši sestavki v revli Lepo mesto in pomembnejši spis Usodne posledice gostovanja celjskega dijaškega gledališča leta 1904 v Sentjurju pri Celju, Celjski zbornik 1969-70.

Za splošno zgodovino Avstro-Ogrske je uporabljeno delo: Viktor Bibl, Die Tragödie Österreichs. Knjiga obravnava zgodovino habsburške monarhije s stallšča smotnosti glede na njeno eksistenco. Slovencev kot enote, ki ji pripadajo posebne nacionalne pravice, Bibl v vsem svojem razpravljanju nikjer ne upošteva.

Arhivallje za obravnavano snov so se ohranile samo pri celjski mestni in okoliški občini, danes jih čuva Zgodovinski arhiv v Celju. Kot blstveni pripomoček so mi rabili: Grazer Zeitung (za konstituiranje občine), Novice, Slovenski gospodar, Domovina in Narodni list. V posebnih prlpombah jih ne navajam, ker je iz teksta že tako razvidno, v katerem letniku so podatki izšli. Posebno podrobni so navadno podatki v Slovenskem gospodarju.

POLITISCHE ENTWICKLUNG IN CELJE UND IM BEREICH VON CELJE VON 1848 BIS 1918

Zusammenfassung

In der Zeit des Feudalismus war die öffentliche Betätigung des slowenischen Volkes beschränkt auf die Mitarbeit in den Bergtaldingen, die hle und da bestanden, und auf die Hilfsarbeit der Zupane (Amtleute) und ihrer Nachfolger, Rihtarji. Wenn es einzelnen aus dem Volke gelang, sich in der höheren Politik einen Platz zu sichern, so waren sie gewöhnlich für das Volk verloren.

Das Jahr 1848 war die erste politische Schule für das Volk. Dreimal mussten seine Angehörigen ihre Stimmen bei der Wahl abgeben. Celje war der natürliche Mittelpunkt für eine Gegend, die damals etwa 200.000 Einwohner zählte. Die Arbeit begann im Sinne der Eintracht zwischen Slowenen und Deutschen. Schon anfangs überwogen die Slowenen, obzwar die Eintracht nicht gestört wurde. Die deutsche Zeitung, die gegründet wurde, konnte sich nicht halten, die slowenische Zeitung Narodne novine überdauerte jedoch das Revolutionsjahr. Der Kommandant der Nationalgarde und der bedeutendste politische Leiter in der Stadt, der Postmeister Vinzenz Gurnik, ein gebildeter Mann, bekannte sich als Slowene gemässigter Richtung, er vertrat nämlich die Forderung eines slowenischen Kreises im Rahmen des Landes und nicht die Idee des vereinigten Sloweniens. Als man nach dem Niederwerfen der Revolution zur Neuordnung schritt, wurde Celje als Sitz des Kreisamtes zu Gunsten Maribors nur deshalb ausgeschieden, weil Minister Bach der Meinung war, dass Maribor mehr mit dem deutschen Teil des Landes verbunden sei als Celje, welche Stadt leichter unter den politischen Einfluss von Ljubljana käme. Immerhin waren die Jahre der politischen Reaktion für Celje und sein Gebiet nicht ohne Bedeutung. Volksbildend wirkten die slowenischen Theatervorstellungen und die Slovenska bčela (Slowenische Biene), eine literarische Zeitschrift, die Gymnasialjugend war national gestimmt und gab heraus eine handschriftliche Zeitschrift, die den Namen Slavlja führte.

Die neue Gemeinde war ein bedeutender Gewinn und ein politischer Erziehungsfaktor für das Volk. In der Stadt und grösseren Ortschaften wurde sie ohne Hemmnisse eingeführt. In kleineren und entlegenen Bauerngemeinden stiess sie jedoch auf Widerstand. Die Bauern dachten auf Hinterlist und Betrug. Im Bezirke Rann musste man zu Soldateneinquartierungen schreiten, um die Gemeinden zu konstituieren.

Nach der Einführung des Konstitutionalismus wurde die Bildungsarbeit vertieft. In der Stadt wurde der Leseverein Narodna čitalnica gegründet, der durch die Pflege des gesellschaftlichen Lebens, des Theaterwesens und der Musik, besonders des Singens, aufmunternd auf das nationale Gefühl in der Stadt und in den grösseren Ortschaften der Umgebung, auch auf die Bauern, wirkte. Es ist bezeichnend, dass auch angesehene Leute, die später in das deutsche Lager übertraten, sich anfänglich als Slowenen bekannten und Mitglieder der Narodna čitalnica wurden, zum Beispiel die Advokaten Dr. Johann Mörtl und Dr. Richard Foregger, wie auch der Buchdrucker Eduard Jeretin. Der letztere war ein Sohn des für das Drucken slowenischer Bücher und für das Theaterwesen hochverdienten Johann Jeretin. Die Schuld für den Übertritt ins deutsche Lager war die Verheiratung mit einem deutschen Mädchen. Solche Fälle gab es mehrere. Natürlich wirkten im gleichem Sinne noch andere Ursachen. Durch Gesetz und Verwaltung wurden übrigens die Nationalrechte der Slowenen ungemein beschränkt. Ein Drittel der Bevölkerung des Landes waren Slowenen, der Landtag zählte 63 Abgeordnete, aber die Slowenen konnten höchstens 8 Sitze bekommen. Das System der Kurlalwahlen war ein Mittel der Begünstigung bestimmter Klassen und bestimmter Nationen. Für die Wahlen in den Landtag galt dieses Wahlsystem mit einer Einschränkung im Jahre 1903 bis zum ersten Weltkrieg. Desgleichen unbeschränkt für die Gemeinden. Der auf diese Weise entstandene Gemeindeausschuss der Stadt Celje duldete in den Stadtschulen das Slowenische nicht einmal als Lehrgegenstand.

Die ersten Wahlen in den Landtag wurden bei den Slowenen noch unorganisiert ausgeführt. Bei den nächsten Wahlen (1867) ging man schon organisiert vor. In den Bauerngemeinden war die Wahl slowenischer Abgeordneten gesichert, ausgenommen den Mariborer Wahlkreis, wo bis zum Jahre 1876 zwei pensionierte deutsche Offiziere zu Abgeordneten gewählt wurden.

Sehr günstig auf die politische Volksbildung wirkten grosse Volksversammlungen, die sogenannten Tabori, welche seit dem Jahre 1868 die angesehensten politischen Führer veranstalteten und auf ihnen das Nationalgefühl und den Sinn für Wirtschaftsfragen weckten. Das wirksamste politische Losungswort war das ver-

einigte Slowenen. Die Begeisterung, die geweckt wurde, war unbeschreiblich. Es wurde jedoch kein Hass gegen die Deutschen geweckt. Man verlangte lediglich nationale Menschenrechte.

Die Ära Auersperg-Lasser drängte die nationale Bewegung in die Defensive. Manche Gemeinden fielen wieder in die Hände der Gegner.

Die Ära Taaffes brachte wieder einige Vorteile. Fast alle Gemeinden bekamen damals und in den nächsten Jahren slowenisch gesinnte Vertretungen. Nur hier und da gab es Schwankungen: Vojnik und Laško sicherten sich die deutschgesinnte Leitung durch Abtretung der Bauernschaften, obgleich die Bevölkerung in beiden Märkten überwiegend slowenisch war; Teharje bekam wieder eine deutsch gesinnte Vertretung durch Schaffung von 168 Wahlparzellen, übrigens stand die Gemeinde unter dem Einfluss der deutschen Fabriksleitung in Store.

Zur erregendsten politischen Frage langer Jahre wurde die Gründung des slowenischen Untergymnasiums in Celje. Heute muss man staunen, wie ein solches bescheidenes Kulturverlangen einen solchen Sturm hervorrufen konnte, dass ein Ministerium (Fürst Windischgrätz) abdanken musste. Das Untergymnasium bildeten eigentlich nur Parallelklassen mit slowenischen Schülern, in denen ausser Slowenisch nur Religion, Latein und Mathematik in slowenischer Sprache unterrichtet wurden, zwei Jahre nach der Gründung der Anstalt wurden noch slowenische Ergänzungserläuterungen in einigen anderen Gegenständen dazugegeben. Andererseits musste man gerade in der Ära Taaffes den Anschlag der politischen Landes- und Schulbehörde abwehren, welche den slowenischen Volksschulen des Landes jene Richtung, die in Kärnten schon eingeführt wurde, geben wollten.

Der Anschlag misslang, aber an seine Stelle traten der Schulverein und die Südmark. Die noch bestehenden Schulkroniken zeigen deutlich, dass in keiner Schulvereinschule genug deutsche Kinder für deren Gründung und Erhaltung waren, man entnationalisierte slowenische Kinder. Die Leiter der Südmark haben übrigens aus ihren Zielen kein Hehl gemacht. In den letzten zwanzig Jahren vor dem Kriege bekam die nationale Frage eine solche Schärfe, dass es zu Tötlichkeiten kam. Im Landtage mussten slowenische Abgeordnete zur Obstruktion schreiten, um einige Zugeständnisse zu erreichen: beschuldene Zuwendungen zu Flussregulierungen und Strassenbauten, Unterstützung der Weinbauern und den durch Hagel und Dürre Beschädigten, die nieder landwirtschaftliche Schule in Sentjur und die einzige slowenische Bürgerschule in Zalec, die wegen des Ausbrechens des Krieges nicht mehr ins Leben gerufen werden konnte.

Das öffentliche Organ der Deutschen in Celje, die Deutsche Wacht, drohte in den letzten dreissig Jahren vor dem Kriege den Slowenen einige Male mit der Aussiedlung. Während des Krieges wiederholte es diese Drohung.

In den ersten Jahren des Krieges ruhte die politische Arbeit. Die Abgeordneten waren mehrere Monate damit beschäftigt, um die arretierten Nationalgenossen zu befreien. Im Gebiete von Celje gab es deren verhältnismässig wenige, weil die Bezirkshauptmannschaft ein gutherziger Beamte leitete. Die richtige politische Tätigkeit begann erst nach dem Tode des Ministerpräsidenten Stürgkh und des greisen Kaisers. Der Leiter der slowenischen Abgeordneten verlas im Abgeordnetenhaus am 30. Mai 1917 die sogenannte Maldeklaration, in welcher er eine föderalistische Umformung der Monarchie forderte. Dann ging man ins Volk. Es wurden grosse Volksversammlungen veranstaltet, in welchen die Massen die Vereinigung slowenischer Gebiete im Rahmen von Jugoslawien verlangten. Dabei ging man wenigstens anfangs nicht über den Rahmen der habsburgischen Monarchie hinaus. Je länger der Krieg dauerte, desto radikaler wurden die Forderungen. In Celje erschienen der Bürgermeister und sein Amtsvorstand mit einer Polizeiabteilung bei einer grossen slowenischen Volksversammlung, wobei sie sich der Sprache bedienen mussten, die sie kannten, doch bisher verabscheuten. Die Reglerungspolitik der Monarchie ging schliesslich auf die Forderung des föderalistischen Staates ein, die Eingliederung Sloweniens in Jugoslawien versprach jedoch der Monarch erst in der letzten Audienz des jugoslawischen Volksführers im Oktober 1918. Es war zu spät. Das entsprach dem Gang der historischen Entwicklung, der sich jedoch die veraltete Monarchie nicht anpassen konnte.

Anton Rudolf Legát

ANTON ZUPAN IN NJEGOV STENOGRAFSKI SISTEM TER PREGLED RAZVOJA SLOVENSKE STENOGRAFIJE

Leta 1968 sem v »Časopisu za zgodovino in narodopisje« objavil obširen spis o življenju in delu Franceta Hafnerja, ki je bil prvi slovenski stenograf. Sedaj pa se bomo seznanili z manj znanim stenografom Antonom Zupanom, o katerem pravi Rudolf Binter iz Ljubljane v strokovnem listu »Stenograf«, glasilu hrvatskog stenografskog društva u Zagrebu, letnik 1927/28, na strani 62 pod naslovom »Prvi buditelji in graditelji slovenske stenografije« naslednje: »Obžalovanja vredno je, da znameniti stenografski strokovnjak Zupan radi ozkosrčnosti lastnih rojakov ni našel zasluženega priznanja in mesta v slovenski stenografski povestnici ter ostal skoro pozabljen.«

Stenografski pisatelj in strokovnjak prof. Stanko Miholić iz Zagreba pa je napisal v časopisu »Archiv für Stenographie«, Berlin, 1903, na strani 30 pod naslovom »Slovenska stenografija« o Zupanu naslednje: »Zupan je bil prvi in najboljši slovenski stenograf. Obvladal je popolnoma stenografske sisteme Gabelsbergerja, Stolzeja in Arends. Tudi je bil več sistemov Faulmanna, Lehmann, Laufenberg, Brauns, Rollerja in Veltna. Živahno si je dopisoval z znamenitimi strokovnjaki raznih stenografskih šol. Zupan je imel velik vpliv ne samo na slovensko, temveč sploh na slovansko stenografijo. In vendar je ta pomembni slovenski strokovnjak popolnoma pozabljen v zgodovini slovenske stenografije. Prof. Pražak v Pragi ga niti ne omenja v svoji znanj zgodovini slovenske stenografije 'Těsnopis slovinský', 1885, in Bezenšek ga samo navaja v svojem članku 'Začetki in razvoj stenografije pri Južno-Slovanih', Archiv für Stenographie Berlin, 1901, na strani 304.«

Ker je bil Zupan potemtakem res zanimiva oseba v zgodovini slovenske stenografije, sem se začel zanimati za delo in življenje tega pomembnega stenografa.

ANTON ZUPAN OBJAVLJA V »SLOVENSKEM NARODU« 1883 ČLANKE O SLOVENSKI STENOGRAFIJI IN KRITIZIRA POSEBNO PRENOS SLO- VENSKE STENOGRAFIJE PROF. BEZENŠKA

V ljubljanskem dnevniku »Slovenski narod« je Zupan začel 12. oktobra 1883 objavljati vrsto člankov pod imenom »O slovenskeji stenografiji«. Uvodoma piše takole: »Ni mi znano, da bi bil kdo kaj pisal do sedaj o slovenskeji stenografiji, in baš ta malomarnost in brezbriznost Slovencev za njo je dala povod tem vrsticam; namen pa jim je, opozoriti občinstvo in osobito slovensko mladež, na to za naše čase in naše razmere važno in koristno umetnost.

Mislím, da je treba nekoliko izpregovoriti o sedanjem razvoju stenografije, predno se nadalje navajajo lastnosti in kakovosti, ki jedno ugajajo slovenskeji stenografije, ter sredstva razpravljajo, ki dovedejo do smotra.«

Potem se peča Zupan z grško in rimsko stenografijo ter s tesnopisom pri Angležili. Ugotavlja pravilno, da so bili Angleži prvi, ki so ustvarjali samostojne stenografske sisteme. Nato navaja razvoj kratkopisa pri Francozih in Nemcih. Zupan se obširno ukvarja z nemškimi stenografskimi sistemi Gabelsbergerja, Stolzeja, Faulmanna in Arends. Omenja tudi prvi poskus slovenske stenografije Franceta Hafnerja, o katerem sem jaz obširno razpravljal v »Casopisu za zgodovino in narodopisje« 1968 na straneh 182 do 203 s slikami in stenografskimi primeri.

Zupan potem natančno opisuje prenos slovenske stenografije prof. Bezenška in piše: »V novejšem času so pa najbolj razširjena in za slovenske stenografe skoro izključljivo merodajna Bezenšekova načela. Nemci so zatorej postavili Bezenška v ‚Gallerijo berühmter Stenografen‘, kar je naravno. Bezenšek dela propagando za nemško stenografijo, za urivanje nemških proizvodov v slovenski jezik, zasluži torej gotovo to čast od nemške strani. Da je Bezenšek izumel še tako dobro in izvrstno slovensko ali sploh slovansko stenografijo, osvedočen sem, da bi ne bil prišel v ‚gallerijo‘. Pa je tudi istinito osupljivo, zakaj se slovenski stenografi neso ravnali po vzglednih najveščih strokovnjakov: Angležev in Nemcev. Dokler so Nemci uporabljali angleške sisteme, ni našla nemška stenografija mnogo priznanja pri občinstvu, akoravno so se je posluževali merodajni krogi; le tedaj, ko je Gabelsberger sestavil nemško sistemo na podlagi nemškega jezika, je dospela v kratkem času na vrhunec popolnosti. Jezik naj bo torej temelj slovenske stenografije, ne pa katera koli tuja sistema, bodi si še tako dobra za tujščino. Smo li res Slovenci tako malo nadarjeni, tako duševno nezmožni, da bi nam bilo nemogoče postaviti se na lastne noge in ustanoviti si na podlagi slovenskega jezika slovensko stenografijo? Ni torej čuda, da nas Nemci pri vsakej priliki z oholim ponosom opozarjajo na našo znanstveno zavisnost od drugih narodov, češ, da Slovenci nemamo nikakeršnega znanstvenega proizvoda, da vsa naša vrednost je le delo tujih močij, mi pa le njih prežvekovalci, k večjemu srečni prelagatelji; glede stenografije je to trpko in britko predbacivanje žalibog popolnem opravičeno.«

Zupan očita Bezenšku tudi, da je uvedel abecedo v slovenščino nespremenjeno iz nemščine, le nekatere znake je podaril drugim glasovom. »Če pa ta abeceda zadostuje nejednaki, ne more zadostovati tudi slovenščini, ker sta si jezika popolnoma nejednaka,« pravi Zupan. (Ta očitek ne drži, ker je Fran Novak, ki je izboljšal Bezenškovo stenografijo, obdržal to abecedo popolnoma nespremenjeno in njegova stenografija se je v šoli in praksi skoraj 50 let zelo dobro obnesla. Opomba avtorja.)

Zupan pravi pravilno: »Slovenske stenografije gotovo bolj pristuje označevanje samoglasnika v spredniku zloga, nego v končniku; ne le, da se zlogi istinito tako izgovarjajo, temveč inace bi se vsak konečni soglasnik izpisati moral, ker bi ne imel naslednika, v kojem bi se označeval.«

Zupan nadaljuje: »Bezenšek se je prijel pri pisavi poluglasnega ‚e‘ pred ‚r-om‘ novejšega pravopisa, in ta ‚e‘ izpušča. Ne bom se vtikal v jezikovne prepire, je li v tem slučaju ‚e‘ ali ‚r‘ samoglasnik; le toliko omenjam, da se poluglasni ‚e‘ v breznaglasnih končnicah (dober, veter, važen itd.) še manj sliši, nego pred ‚r‘, pa se vender ne izpušča; in, da se morejo samoglasniki tudi brez rabe jezika popolnem pravilno izgovarjati, da pa nobenega človeškega glasu izreka ne jemlje toliko jezika v rabo, kakor ravno ‚r‘; tako, da ga marsikateri človek niti izgovoriti ne more.« (Pozneje bomo videli, da Zupan tudi v tem oziru ni imel prav. Opomba avtorja.)

Zupan razlaga dalje: »V nemškem jeziku se je jako mnogo stenografovalo pred Gabelsbergerjem po starejših angleških sistemah, osobito po Taylorovi in pozneje Nowakovej in tudi z dobrimi uspehi; a dandanes jedva kdo pomisli na starele te sisteme. Kriterij vrednosti kakega predmeta ne leži v množini njegove porabe, nego v stvari samej: in le pri gmotnih, ne pa pri znanstvenih rečeh, pride razen prave notranje vrednosti tudi vnanja, t. j. znižanje cene uporabljivost v pretres. Tudi občno mnenje o kakem predmetu ni merodajno, dokler je še nasprotna misel o njem mogoča. V starem veku se je baš tako vrtela zemlja okoli solnca, kakor danes, akoravno ni nihče tega verjel.

Kar se tiče besede in stavkokrajšanja, je naravno, da se morejo sisteme različnih jezikov, če so sploh uravnane za tako okrajševanje, mnogo bolj slagati med seboj, ker je prvemu skladnja, drugemu le logika temelj. Res, da se v obče nemška in slovenska skladnja ne ujemata; toda ker ni propisano, katera beseda in na katerem mestu se naj okrajša, je to večidel od volje pisatelja zavisno; se ve, da se mora vendar le ravnati po določenih pravilih. Nikakor nesem neprijatelj ali celo nasprotnik Gabelsbergerjevemu besedo- in stavkokrajšanju — in če bi ga v svojo sistemo ne bi uvel — toda smatram vsako okrajševanje, — v volji pišočega ležeče, za zasebno, za individualno stvar vsakega pisatelja posebe, ne pa za vsakega stenografa zavezno, kakor n. pr. sigle, ki so stalne kratice. Neodvrgljiva istina pa je, da se mora gotovo vsaka beseda poprej pravilno in točno v neokrajšanej obliki pisati znati, predno se okrajšuje.«

Zupan izjavlja: »Rekalo se bodo morebiti, da vedno novotarjenje nema nameravnega uspeha; no, ali Nemci neso v stenografiji mej vsemi narodi največ novotarili? Ko so imeli poleg mnogo drugih sistem že izvrstno Gabelsbergerjevo, še neso bili zadovoljni, in že zato so izšle tri jako dovršene mimo nekaj manj vrednih. Na znanstvenem polji je zmiraj premalo novotarenja; slabo samo ob sebi razpade, pa ne izpodrine dobrega. Izraz ‚novotarenje‘ je osoren in zaničevalen ter pomenja vselej ‚nazadovanje‘ ali pa ‚napredovanje!‘; v prvem pomenu itak ne prodere, v drugem pa je podpora vreden.

Bojazen pred cepljenjem močij je jako puhla. To je mogoče le tam, kjer gre za osebo, za nositelje kakšne ideje na socijalnem, narodnem in političnem, ne pa na znanstvenem polji, kjer gre za stvar, ne za osebo. Ali morebiti propada nemška stenografija, ker so ‚cepili‘ svoje moči na štiri proge? Nasprotno, vedno hrepenenje jedne sistema, da prekosi druge, krepi vse štiri, ne pa slabi. Vsakdo, naj si pa za svoje potrebe izvoli isto, katera mu najbolj pristuje. V slovensščini pa že posebno ni bati se ‚cepljenja‘ močij, ker še nemamo v javnosti slovenske stenografije ter si strokovnjaki le z nemško pomagajo.«

Zupan zaključuje svojo kritiko s temi besedami: »Ne zmeneč se za hrup Nemcev in njihovih privržencev, ki utegne nastati, če se objavijo te vrstice, zaključim svoj spis za besedami: ‚Pustimo tujko tujcem in osnujmo si na podlagi slovenskega jezika slovensko stenografijo!‘«

NEKAJ O NOVOTARJENJU V STENOGRAFIJI DRUGOD IN PRI NAS

(Mnenje avtorja)

Novotarjenje v stenografiji pri nas in drugod je imelo to posledico, da je zanimanje za stenografijo zelo popustilo. V Nemčiji npr., kjer so bili v rabi razni sistemi, so uvedli do dolgem barantanju in pogajanju leta 1924 svojo nemško enotno stenografijo (Deutsche Einheitskurzschrift), ki sem jo jaz na svojem trgovskem učnem zavodu v Mariboru tudi poučeval. Leta 1936 pa so zopet spremenili ta sistem in uvedli »Deutsche Kurzschrift« (glej mojo kritiko »Quo vadis, Deutsche Kurzschrift?«, objavljeno v Pragi 1937/38 v štirih nadaljevanjih. To je bila edina kritika nemške stenografije, ker je bila za Hitlerja vsaka kritika nove stenografije prepovedana. Vodstvo nemških stenografov je sicer v Pragi protestiralo proti objavi in nadaljevanju moje kritike, vendar so v Pragi soglasno sklenili, da bodo objavo nadaljevali. Mojo kritiko »Quo vadis, Deutsche Kurzschrift?« so ugledni nemški stenografi zelo ugodno sprejeli.

Leta 1968 so znova reformirali nemško enotno stenografijo po tako imenovani »Wiener Urkunde«. Bavarci pa so ugovarjali in zahtevali pridržke (»Vorbehalte«); tudi v DDR so reformirali nemško enotno stenografijo in ima sedaj ime »Deutsche Stenografie«. Leta 1970 so izdali »Urkunde der Deutschen Stenografie« in spremenili več znakov ter samoznakov. Tako je Nemčija ne samo politično, temveč tudi stenografsko razdeljena.

Predsednik švicarske stenografske zveze dr. Adolf Streich je na interstenokongresu v Parizu leta 1965 popolnoma pravilno ugotovil, da v Nemčiji v stenografiji nimajo prave enotnosti, ker so dopuščeni tudi drugi stenografski sistemi.

In pri nas? Prof. Jan Šedivý je v svoji kritiki v mesečniku »Jezik in slovestvo«, Ljubljana 1969, pokazal in dokazal razcep in razkol v slovenski stenografiji, ki ga je povzročil prof. Rudolf Rakuša s svojo »reformirano stenografijo«.

Na Hrvaškem so uvedli »Jedinstveno stenografijo«, v Srbiji in Bosni pa so razširjeni drugi sistemi in tam odklanjajo jedinstveno stenografijo.

Če bi se navadna pisava tako »reformirala«, kakor se to godi s stenografijo, bi nastala kaos in neizmerna škoda.

PROF. BEZENŠEK JE ODGOVORIL V SLOVENSKEM NARODU 1884 V JANUARSKIH IN FEBRUARSKIH ŠTEVILKAH TER IZVAJA V ZACETKU:

O slovenskeji stenografiji

Pod gornjim naslovom napisal je g. A. Zupan v »Slovenskem Narodu« obširen članek, v katerem se spominja tudi mojega imena. Nemam namena spuščati se v podrobnosti njegovih navodov, kakor bi to storil, ako bi bil g. Zupan napisal kritiko v kakem strokovnem listu; kajti prostor, v podlistku dnevnika ni za take razprave ugoden, drugič — kar je glavno — ne morejo se pisati primeri stenografičnimi znakovi, ker jih tiskarna gotovo nema; a brez teh se pripraviti o pravilnosti, o večji ali manjši vrednosti eden ali druge sisteme, zdi se mi, kakor da bi sodili slepci o barvah.

Samo mimohodno naj mi bo dovoljeno konstatovati, da se je g. Zupan večkrat motil, ker menda ni dobro proučil mojih knjig, ali pa je hotel izopačiti stvar. In potem je napravil še to kapitalno napako, ker ni vzel za osnovo najnoveje izdanje moje stenografične knjige z l. 1883; — kar je moral storiti, ako je hotel nastopiti kot pravičen kritik — nego se je ravnal po onej, ki je skoro 10 let stareja, in katero sem pisal, ko sem bil še dijak.

Ravno tako bi bil videl g. Zupan, ako bi bil hotel motriti moje nadaljnje postopanje na polji stenografije, da se besede: »da bodo iz stenograma Slovenec slovenski, Hrvat hrvatski, Srb srbski čital« ne smejo vzeti »ad verbum«. Pred vsem sem imel tu na misli, da v stenografiji odpade popolnem razlika med hrvatskim in srbskim (latinico in cirilico) a mej hrvatskim in srbskim, ki se tako od dne približujeta, se »dada na minimum svesti«. Ravno te zadnje besede sem napisal tudi v svojem programu 1876, a g. Zupan jih je umišljeno izpustil, ker je hotel izopačiti smisel. V istem smislu sem se izrazil v svojem »Nastopnem predavanji stenografije v Bolgariji« (Sofija 1879) na str. 4, kar se glasi v prevodu takole: »Južni Slovani, kakor znate, ne rabe vsi jedne in iste abecede. Bolgari i Srbi pišejo s cirilskimi pismenkami, Slovenci in Hrvati z latinskimi. V stenografskem pismu ni te razlike, vsi imamo jedno abecedo, jedno sistemo za brzopisanje. To je na vsaki način važen moment in daje stenografiji pred vsemi jugoslovanskimi mislitelji veliko ceno in dostojanstvo, ker se zamorejo služiti občim pismom za izrazovanje svojih mislij.

Naj primerja mojo bolgarsko stenografijo s srbsko in slovensko; in videl bo, da kakor bolgarski jezik bolj nagiblje slovenskemu, nego srbskemu ali hrvatskemu, kar je po prof. Jagičevej teoriji tudi čisto čisto naravno; — tako se tudi moja bolgarska stenografija bolj razlikuje od srbske nego li od slovenske. Ker o vsem tem g. Zupan nič ne vé ali neče vedeti, to se njegova kritika obsoja sama po sebi.

Gospod Zupan se čudi, zakaj nemajo Slovenci svoje stenografije in spodbuje k osnovanju takove (ali bolje k poprijetju njegove), rekši: »da prepustimo tujko tujcem«. Jako lepo se glase te besede v rodoljubnem smislu, to jaz priznavam. No, ako se že hočemo otresti vsega tujega — kar bi bilo sicer želeti — zakaj ne začnemo pri latinici, ki je gotovo tudi tuje blago? — Zakaj se ne

poprimemo cirilice, ki je brez dvojbe slovansko pismo in bolje ugaja ustroju slovanskih jezikov, nego li tuja latinica, katerej moramo privešati razne črte in kljuke, da vsaj približno naznačimo svoje glasove! G. Zupan pravi, da je »predbacivanje Nemcev glede stenografije trpko in bridko za Slovence.«

A nij-li »trpko in bridko«, ako nam »predbacivajo« Rusi, Srbi in Bolgari, da imamo tujo obično pismo? Zakaj ne pustimo »tujke tujcem« in rabi-mo »na podlagi slovenskega jezika slovansko pismo?«

Ako bi se sploh pripravili o tem, da li je za Slovence boljša latinica ali cirilica, gotovo bo vsak poznavalec jezika od teoretičnega stališča priznal, da je cirilica mnogo prikladnejša za slovanske jezike, torej tudi za slovenski, nego-li latinica; in prva je Slavjanom domača, dočim je druga tujka.

A iz praktičnega stališča vsakdo ve, da je latinica Slovincem pri-stopnejša in navadnejša, ker žive mej takimi narodi, ki pišejo z latinico.

G. Zupan je prijatelj novotarenja in misli, da se na znanstvenem polju vse premalo novotari. To je sicer resnica, a glede pisma mislim, da smo Slovenci že dosti novotarili, ne bilo bi torej ni umestno jim zdaj predlagati, da popuste latinico in da vzemó cirilico, kar tudi meni ni na kraj pameti. Jaz govorim samo za neposledovateljnost gosp. Zupana, kateri hoče novotariti tam, kjer je naj-manje treba. Naj rajše prepusti svojo sistemo osodi, po onem načelu, ki ga je sam izrazil, ko je govoril o »novotarenji«: »Slabo samo po sebi razpada, a ne izpodrine dobrega.«

Sicer pa moram tudi to opomeniti, ako je znana g. Zupanu izvorna sistema Gabelsbergerjeva, ali ako pozna njegov češki ali srbski prevod ali priredbo, to ne razumem, zakaj govori zmirom o »Bezenšekovej sistemi«. — S tem mi dava nezasluzeno čast, ker jaz še nesem oče nobenej stenografične sistemi, kakor valjda g. Zupan, bil sem samo »k večjemu srečen prelagatelj« Gabelsbergerjeve sisteme, katero sem preložil ne po svojej volji in glavi, nego sem ravnal po pre-vodih te sisteme na druge slovanske jezike, kajti sem prijatelj uza-jemnosti mej slavjanskimi plemeni. Zakaj se torej bavi g. Zupan samo in samo z mojim prevodom ali priredbo? Zakaj se ne spravi na original v kakem strokovnem listu, ako čuti v sebi sposobnosti? — tam bi našel boljeh in merodajnejeh strokovnjakov od nas slovenskih, ki bi mu znali temeljiteje odgovarjati. Tudi bi našel celih korporacij, katerim je zadača baviti se s sistemskimi vprašanji in ti bi ga znali poučiti v tem oziru. Ali pa naj govori o načelih prenašanja tega sistema na slovanske jezike, n. pr. na češki jezik, s katerimi načeli stojim jaz v soglasji in katera so postavljena in prijeta od celih društev po večletnem razmišljanju in obširnih študijah posamičnih strokovnjakov, ki so se sestajali v to svrhu v posebne odbore. Ako bi se jaz usodil njih načela braniti, ali pa ako bi branil sistemo proti g. Zupanovim nazorom, imeli bi oni pravo reči: hvala, nemojte se truditi! Mi ne trebamo odvetnika, znamo se že samo zagovarjati, ako je treba.

In naposled recimo, da bi bila Zupanova sistema res boljša od Gabelsbergerjeve za slovenski jezik, to pak ne bi bilo svetovati, da bi postopali Slovenci v tem oziru separatistično. Trebalo bi take sisteme, katere bi se mogli poprijeti tudi drugi Slovani, a v to svrhu bi moral izumitelj dobro poznavati vse slovanske jezike. A zopet ne vem, da-li neso to iluzije, ker Slovani se niti v običnem pismu ne morejo zjediniti, kako bi bilo tek gledé stenografije, katera bi nikla iz jednega malega slovanskega plemena.

In tako se šire na Ruskem, Češkem, Poljskem in pri južnih Slovanih prevodi ali priredbe Gabelsbergerjeve sisteme po raznih prelagateljih in po njej se stenografuje z večjo povoljnostjo, nego si morebiti misli gosp. Zupan, v deželnih odnosno državnih zborovih: V Pragi in v Zagrebu, v Lvovu, Ljubljani, v Belemgradu in Zadru, v Sofiji in Plovdivu (v poslednjem celo bolgarski, grški in turški). Izobrazuje se tudi po istih priredbah nad 1000 učencev vsako leto, — vsaj par stotin jih imam vselej jaz na svojej duši. No, naj še ne izreče g. Zupan svoj »anathema« nad menoj, ker ako on izdade sistemo, ki bo odgo-varjala njegovemu idealu o stenografiji, tedaj bom jaz prvi, ki bom postal nje-gov apostelj, čeravno me pahnejo iz one »galerije«, v katero je g. Zupan osve-dočen, da ne pride človek, »če bi izumel še tako dobro slovensko ali sploh slo-

vansko stenografijo«. To osvedočenje dobil je menda g. Zupan iz svoje poskušnje.

Zato je tudi g. Zupan malko zloben na mene in pravi, da sem prišel v to galerijo zaradi tega, ker »delam propagando za nemško stenografijo, za urivanje nemških proizvodov v slovenski jezik, zaslužim torej gotovo to čast od nemške strani«.

A g. Zupanu menda ni znano, ali pa je nalašč zamolčal, tako da moram, akoravno se vidi nekako neskromno, da paralizujem gornjo Zupanovo trdnjo, sam spomenoti, da sem bil imenovan v dan 11. marca 1883 tudi častnim članom stenografičnega društva »La Taquigrafia« v Madridu. Da-li tudi za to, ker delam morebiti propagando za španjolsko tahigrafijo ali za urivanje španjolskih proizvodov v slovenski jezik, in da zaslužim to čast od španjolske strani?! Mislim torej, da ta dva fakta po svojej protivopoložnosti — jedno priznanje od strani Nemcev, drugo priznanje od strani Španjolcev — dokazujeta jasno neosnovanost gornjega Zupanovega predpolaganja, tako, da zamorem biti čisto mirne duše v tem obziru in odbijam to podlo insinuacijo g. Zupana od sebe z največjo energičnostjo.

V obče vsak, kdor me pozna od mladosti, vé, kako sem gledal na Nemce, da sem zarad javno pokazovane ljubezni do slovenske reči v opreki nemškej, moral preganjanje trpeti, ter se na Hrvatsko umakniti.

A potem živeč že 10 let zmirom mej slovanski brati na jugu (nekaž časa na severu), imel sem gotovo prilike, úkrepiti se v ljubezni do slovanstva in v nazorih svoje mladosti, ter mislim, da baš tem okolnostim se imam zahvaliti, da imam čistejši, širji pojem o slovanskem duhu, njegovem značenji in o potrebah Slovanov, nego ga ima g. Zupan, ki misli, da samo še stenografija more Slovence ali Slovane rešiti, in ž njo da trebamo začeti otresati se »znanstvene zavisnosti od drugih narodov«, katero nam Nemci očitajo in posebno gledé stenografije mu je to predbacivanje trpko in bridko.

Prof. Bezenšek nadaljuje:

Pri neprestanem večletnem občnji z raznimi Slovani — Hrvati, Srbi, Bolgari, Rusi, Čehi, — imel sem dosta prilóžnosti opazovati slovanski duh i нрав, slovanske šege in navade, jezik itd. Za dokaz, da mi je vse to dosta prešlo v meso in kri, je zopet častno mesto, katero zavzemam že 3 leta v odboru »Slavljanske Besede« v Sređcu. In kot takov zamorem se ponositi z visočajšim priznanjem Nj. V. ruskega carja od 15. maja t. l., Nj. V. srbskega kralja od 26. februarja 1882 povodom Njih koronacij. Priznavam, da ni čedno hvaliti se s takimi rečmi; a na tako brezobziren napad g. Zupana posebno gledé tega, »da se mi dava čast le od nemške strani, ker da širim njihove proizvode« ali z drugimi besedami, da me obdolžuje posredno g. Zupan germanofilstva, tako brezosnovno sumničenje moram opovreči z vsemi sredstvi, in moram povedati, da so oni, v čijih sredini zavzemam to častno mesto, gotovo dobri Slovani, in poznavajo dobro moj značaj in rodoljublje . . . , katerega se še ni upal nikdo dotakniti.

V obče pa g. Zupan tudi ni skromen, on o sebi i svojem proizvodu previsoko sodi; pravi namreč na koncu svojega spisa, »da utegne nastati hrup Nemcev in njihov privržencev, če se objavijo te vrstice«.

Bezenšek končuje svoj odgovor z naslednjo izjavo, in ker je ta dala Zupanu povod, da je prav njo ostro kritiziral, naj jo navedem dobesedno. Bezenšek piše: »A kedar se povrnem v svojo domovino — ako Bog da — trudil se bom na podlagi mej drugimi Slovani nabranih izkustev delovati kolikor zamorem v tem smislu, da se Slovenci otresemo tujega, česar imamo v nekem oziru več kot drugi Slovani — čemur pa je kriv naš neugoden položaj — da pustimo tujko tujcem, kjer je mogoče in željateljno; a vedite, da je slovenska stenografija poslednja, v katerej bom iskal nezavisnost in blagor Slovenije.«

V Sofiji novembra 1883.

ZUPAN NADALJUJE POLEMIKO V »OESTERREICHISCHE BLÄTTER FÜR STENOGRAFIE«

Ko je začel Zupan svojo polemiko s prof. Bezenškom v »Slovenskem narodu« 1883, je bil štirideset let star, Bezenšek pa trideset. Šest let pozneje, leta 1889, se je Zupan odzval Bezenškovega pozivu in je v strokovnem listu »Oesterreichische Blätter für Stenografie« na Dunaju, in sicer v stenografirani prilogi, nadaljeval svojo kritiko pod naslovom »Ueber slovenische Stenografie« von Anton Zupan.

Uredništvo tega strokovnega lista je dodalo k temu tole pripombo: »Ne da bi se strinjali s tem člankom, ga objavljamo. Njen avtor je ne samo temeljit poznavalec našega sistema in njegovega prenosa na slovanske jezike, ampak obvlada tudi pomembne druge nemške sisteme in njihov prenos. Njegova izvajanja bodo zaradi poučnega in orientacijskega značaja našim eenjenim bralecem brez dvoma dobrodošla.« (Opomba pisatelja. Iz te pripombe vidimo, da je veljal Zupan v inozemstvu za uglednega strokovnjaka.

Zupanov spis in Bezenškov odgovor sem iz Gabelsbergerjeve stenografije prepisal na pisalnem stroju, tako da lahko beremo sedaj o tem znanstvenem sporu tudi v navadni pisavi.)

V začetku navaja Zupan, da je bilo konec maja 1888 v Brnu zborovanje čeških stenografov, na katerem so razpravljali tudi o vprašanju, ali je neki tuj stenografski sistem prikladen za slovanske jezike. V splošnem je bilo zborovanje mnenja, da se noben tuj stenografski sistem ne da brez sprememb prilagoditi in da bi bilo najboljšje sestaviti samostojen sistem.

S tem pa ni rečeno, da se na ideje tujih mojstrov, posebno pa na Gabelsbergerjeve, ni treba ozirati, kajti skoraj vsa sredstva za krajsanje v Gabelsbergerjevem sistemu se lahko uporabljajo za slovanske jezike, vendar se moramo ozirati na značaj, posebnosti in tvorbo stavkov ter jezik.

Zupan nadaljuje: »Vsi nemški stenografski sistemi Gabelsberger, Arends, Stolze in Lehmann se razločujejo zelo bistveno v vnanjosti, toda v vseh se zrcali značaj nemškega jezika.«

Potem omenja Zupan, da je stenografska literatura v slovenščini zelo pičila. Prvi poskus, da bi Gabelsbergerjev sistem uporabljal za slovenski jezik, je napravil Hafner. O tem je pisal tudi Zupan v »Slovenskem narodu«. Navaja še članek Viljema Ribiča, ki je v »Slovenskem narodu« pisal o stenografiji, svoj spis o slovenski stenografiji ter Bezenškov odgovor. Pravi, da je Bezenšek izdajal v Zagrebu stenografski časopis »Jugoslavenski stenograf«. V perspektivi tega časopisa trdi, da je njegov sistem tako prirejen, da bere Slovenec isti spis po slovensko, Hrvat po hrvatsko, Srb po srbsko in Bolgar po bolgarsko. Zupan pa pravi, da je ugotovil, da pisava ni ne slovenska, ne hrvatska, ne srbska, ne bolgarska, temveč nemška. Zupan omenja nadalje, da je Bezenšek izdal učbenik za slovensko stenografijo, ki ga pa Zupan ne pozna! Znan mu je samo iz razlaganja pravil in primerov v Jugoslavenskem stenografu.

Zupan graja, da je Bezenšek skoraj popolnoma obdržal Gabelsbergerjeve znake in da je samo nekatere zamenjal. Potem kritizira Zupan znak j in preide na vokal e ter konzontant r. Očita Bezenšku, da bi moral pravilno pisati smert, namesto smrt, kert, namesto krt, verh, namesto vrh, perst, namesto prst itd., kakor je to tudi pisal v »Slovenskem narodu«.

Opomba pisatelja: »Anton Zupan se je očitno premalo temeljito pečal s slovenskim pravopisom. V slovenščini imamo namreč kakor v drugih slovanskih jezikih zlogotvorne soglasnike, in sicer poleg zlogotvornega r — umrl, smrt, hrbet, krt itd. — tudi zlogotvorni l — grlce, vrl itd. — enako zlogotvorni m — grmek, čmrlj itd. — in zlogotvorni n — črnc, srebrn itd. — vedno v zvezi z zlogotvornim r.

V drugi polovici prejšnjega stoletja so pisali še ta r, l, m in n povezani polglasnik kot samoglasniški e, niso pa ga kot takega izgovarjali. Nato so to pravilo opustili, ne na škodo izgovarjave in razumljivosti.

Novo, že več kot sto let trajajoča praksa je dala Bezenšku prav.«

Tudi prof. Stanko Miholič iz Zagreba, ki je bil odličen stenografski pisatelj, piše v časopisu »Archiv für Stenographie«, Berlin 1903, na strani 24 v članku »Die slovenische Stenographie« obširno o Zupanovem stenografskem sistemu in pravi: »Zupan je bil sicer dober stenograf, toda ne filolog, in tako se je zgodilo, da je s stališča navadnega zdravega človeškega razuma prišel v nasprotje s tisto smerjo v pravopisu, ki je vladala v slovenskem jeziku in so jo zagovarjali slovanski filologi. Zupan trdi, da je r soglasnik in izpodbija, da je r v okoliščinah, če stoji med dvema soglasnikoma, tudi lahko samoglasnik. Zato se po njegovem mnenju e pred r pri zložkih ne izpušča.«

Zupan trdi celo, da Bezenškov prenos ne ustreza značaju slovenskega jezika ter je zbirka rebusov.

Dalje pravi, da ima slovenščina samo pet vokalov (a, e, i, o, u), medtem ko ima nemščina poleg petih vokalov še pet dvoglasnikov (ai, ei, eu, äu in au) in še tri preglasnike (ä, ö in ü).

Na koncu svojega članka v »Oesterreichische Blätter für Stenografie« graja Zupan tudi to, kar je Bezenšek pisal o vrednosti in pomenu stenografije, češ »da je slovenska stenografija poslednja, v katerej bo iskal nezavisnost in blagor Slovenije«. Zupan označuje to kot nenavadno priznanje strokovnjaka. Najvažnejše sredstvo za dvig kulture je pisava, pravi Zupan, in brez pisave ne more noben narod biti. Stenografija pa ni nič drugega kot izpopolnjena pisava, in kdor dela za njeno izpopolnjevanje in razširjenje, prispeva gotovo odličen delež k razvoju duševnega življenja svojega naroda.

PROFESOR BEZENŠEK ODGOVARJA ZUPANU V »OESTERREICHISCHE BLÄTTER FÜR STENOGRAPHIE«, DUNAJ, 15. MAJA IN 15. JUNIJA 1890

Uvodoma se sklicuje na Zupanovo izjavo v septembru in oktobru 1889 v tem strokovnem listu in pravi, da se Zupan po večletnem molku zopet peča z Bezenškovim prenosom stenografije in posebno s slovensko. Za podlago je Zupan vzel Bezenškov časopis »Jugoslavenski stenograf«, letnik 1876/77. Bezenšek piše: »Med tem časom je minulo 14 let in jaz sem izdal stenografske učbenike v novi in popolnejši nakladi v raznih jugoslovanskih narečjih. Gospod Zupan je dovolj odkritosrčen, da prizna, da so mu te knjige nepoznane. Pravi namreč dobesedno: Bezenšek je tudi izdal učbenik, katerega pa ne poznam, zaradi tega jaz način pisanja poznam samo iz pojasnil pravil in primerov Jugoslavenskega stenografa.«

Bezenšek nadaljuje: »Sedaj pa vprašam, ako ima takšna kritika, ki se opira na prvo izdajo, sploh vrednost, posebno, ker prizna, da ni imel v rokah nobenega učbenika in niti prve izdaje?« Bezenšek potem pojasnjuje, da je v novih izdajah marsikaj popravljeno, tudi samoznaki so bili reducirani, krajšave za zaimke in glagole so bile poenostavljene itd. »Tembolj se moram braniti, da se moje prve poiskuse za prenos stenografije, ki sem jih napravil kot študent univerze, sedaj po 14 letih zopet ogrevajo, ki ne veljajo za sedanjosti, ki niso času primerne. Vidi se tudi, da gospod kritik ni čital mojega učbenika, pravil za stavkovo krajšanje, še manj pa je študiral logično krajšanje, ki sem ga obširno razlagal v svojem debatnem pismu 1889.«

Bezenšek očita Zupanu, da ta zahteva, naj se ne pišejo samo besede natančno do zadnjega obrazila, temveč naj se tudi označuje naglas, kajti to je po njegovem mnenju velike važnosti. »Ugotavljam pa,« pravi Bezenšek, »da se naglas v navadni slovenski pisavi sploh ne označuje. Takšne zahteve so pretirane. Zaradi tega smatram za upravičeno označiti to kot tvor domišljije z izrazom ‚Zukunftsstenografie‘ = stenografija bodočnosti.«

Bezenšek se sklicuje na razpravo prof. Osthoffa, Schriftsprache und Mundart, Berlin (knjižni jezik in narečje), kjer pravi, da je pisava samo služabnica živega jezika. Ves pravopis vsakega naroda ne bo nikdar in bodisi relativno še tako popolna podoba žive besede.

Bezenšek pravi: »Pri mojih prenosih Gabelsbergerjeve stenografije sem se na te glasovne spremembe čim manj oziral. Moj prenos se je tako dobro obne-

sel, da že več kakor 10 let stenografirajo po njem v parlamentih v Sofiji, Plovdivu in deloma v Zagrebu, Zadru in Ljubljani.

Končno še eno besedo o čudnem in posebnem priznavanju, ki mi ga očita gospod Zupan, da sem napravil pred petimi leti v slovenskem dnevniku (»Slovenski narod«) naslednjo izjavo. Pisal sem namreč, ako pridem zopet v svojo slovensko domovino, vidim v stenografiji najzadnje sredstvo za pospeševanje duševne izobrazbe in materialnega blagostanja slovenskega naroda. Naše ljudstvo ima sedaj zares druge potrebe, katere izpopolnitev je bolj nujna. Stremljenje jezik negovati in uveljavljati ga je bolj važno kakor prizadevanje gospoda Zupana za stenografijo bodočnosti. Kajti, če se jezik ne neguje, potem stenografija nima smisla.«

Bolhar piše v svoji knjigi »Anton Bezenšek njega življenje in delo« na straneh 165—166 pravilno: »Vsekakor so bili Zupanovi očitki preostri in krivični. Vse to pa je izhajalo iz tega, ker je Zupan pripravil svojo originalno slovensko stenografijo in je hotel na tak način izpodriniti Bezenškovo. Računal je, da bo tem bolj dosegel svoj namen, čim bolj bo očrnil ne samo delo, ampak tudi njegovega očeta. Dasi si je bil Zupan pridobil v stenografskih krogih ugled kot stenografski strokovnjak, ki je perfektno obvladal več stenografskih sistemov, vendar njegov izpad proti Bezenšku ni bil na mestu.«

ZUPAN OBJAVLJA SVOJ STENOGRAFSKI SISTEM V STROKOVNEM LISTU »STENOGRAF« V ZAGREBU 1891

Dve leti po zadnji polemiki v »Oesterreichische Blätter für Stenografie« je Zupan objavil v strokovnem listu »Stenograf« (glasilo hrv. stenografskega društva u Zagrebu, I godina 1891), in sicer v 6. in 7. številki, svoj stenografski sistem. Urednik lista je bil takrat prof. Franjo Magdić, ki je pisal prenosa Gabelsbergerjeve stenografije na hrvatski in slovenski jezik.

List obsega navadni tisk in stenografsko prilogo. V začetku omenja Zupan, da je leta 1883 objavil v »Slovenskem narodu« svojo kritiko Bezenškove slovenske stenografije in da je ta nato leta 1884 odgovoril. Tukaj pravi zopet, da se je Bezenšek o stenografiji čudno izrazil, češ da bo stenografija zadnji predmet, v katerem bi Bezenšek iskal blaginjo slovenskega naroda. Potem preide na svoj članek v »Oesterreichische Blätter für Stenografie« 1889 in pravi, da je Bezenšek tudi nanj odgovoril. Vendar vztraja Zupan pri svojem pravopisu in piše še dalje Serb, namesto Srb, Hervat namesto Hrvat itd.

Na strani 43 piše o 15 nemških samoglasnikih in jih našteje (a, e, i, o, u, ö, ä, ü, ei, ai, eu, äu, au, ie in y). Tukaj moram popraviti, da ima nemščina samo pet samoglasnikov, in sicer a, e, i, o in u, pa tri preglasnike ö, ä, in ü ter pet dvoglasnikov ei, ai, eu, äu in au. Zupan šteje tudi ie za samoglasnik in še y. Toda ie je samo zategljaj in noben samoglasnik, y pa je tuj samoglasnik, ki se v nemščini uporablja samo v tujkah, npr. System, Type, Yacht itd.

Na straneh 41—43 in 49—50 stenografske priloge »Stenografa« je objavljen Zupanov stenografski sistem. Zupan priznava na strani 43, da obsega njegova stenografska abeceda mnogo več znakov kot Gabelsbergerjeva, ker je bilo potrebno za mnoge soglasne skupine nastaviti lastne znake.

ZUPAN UTEMELJUJE SVOJ STENOGRAFSKI SISTEM

Na strani 43 pravi: »Označevanje samoglasnikov (vokalizacija) je večinoma po Gabelsbergerjevi sistemi povzeto, kolikor se sploh strinja z abecedo in z načeli slovenskega označevanja. ‚A‘ se izraža ravno tako, kakor ‚e‘, le da se sprednik krepkeje potegne. ‚I‘ se izraža v prvem zlogu debela z rahlo potezo in dolgo spono. To označevanje se enači z Gabelsbergerjevimi, Stolzevim, Lehmannovim in Laufenbergovim ‚ei‘ in z Arendsovimi ‚i‘. ‚O‘ se označi kakor ‚i‘, pa sprednik se krepkeje potegne, kakor Stolzev in Lehmannov ‚ä‘ ali Gabelsbergerjev ‚ai‘.

STENOGRAF.

* PRILOG. *

God. I.

Listopad 1891.

Broj VI.

Slovenska stenografija.

Spisal

Ant. Zupan.

Abeceda v *[stenoografski obliki]*
a, e, i, o, u, n, k, z, et, v;

[stenoografski znaki]
t, z, b, p, g, j, m, c, v, l, ed, ex, tv, le(ve), ly.

[stenoografski znaki]
tb, pc(bc), mb, cv, poš(ba), vs, ok, nj, zb, ob, šč, šc, ko(x).

[stenoografski znaki]
d, ž, o, o, b, f, c, ebk, ex, tk(ik), ojo, om, st, cm, db.

[stenoografski znaki]
mš, čv, pos, čb, nd, sv, kv, jö, dv, xd, zb, exd, št, pot(bt).

[stenoografski znaki]
šk, št, sm, stv, vo, ojo, poš(ba), kv(qu).

Zupan utemeljuje svoj steno-
grafski sistem

*) Stranska oblika. **) Glavna oblika

„U“ se izraža z nizkim položajem; toraj mora že sprednik debela stati pod čerto, kakor pri Stolzevem „o“.

Na strani 45 pa daje Zupan zanimivo in važno pojasnilo ter piše: »Morebiti mi bo kdo ugovarjal, da sem iz vseh nemških sistem skoval označevanje samoglasnikov, pa jaz sem to utemeljil že leta 1861, ko še razen Gabelsbergerjeve in Stolzeve sisteme v Avstriji (izimši stareje, sedaj popolnoma izumerle Leichten, Mosengeil, Horstig, Novak) nobena druga znana ni bila. Arendsova je sicer leta 1860. izšla, pa v Avstriji je menda še nihče ni poznal. Faulmannove, Braunsove, Rollerjeve, Veltenove, Moldenhauerjevega prevode francozke Duployè-ve pa še tedaj bilo ni. To sem zato omenil, ker se mi je od nemške strani že leta 1865. predbacivalo, da je moja slovenska stenografija le ‚ein mixtum compositum‘ Gabelsbergerjeve in Stolzeve; pa dotični dopisnik, kojega osebno poznam, niti jedne slovenske besede ne ume ne, toraj o ‚slovenski stenografiji‘ soditi ne more, tem manje, ker še jedne čerke moje abecede videl ni.«

Rudolf Binter, Ljubljana, piše v »Stenografu« 1927/28 na strani 62 o tem takole: »Bezenškov očitek, češ da so Zupanova določila o vokalizaciji ‚mixtum compositum‘ vseh nemških stenografskih sistemov, Zupan energično zavrača, češ da je njegova stenografija samonikla že leta 1861. nastala stvoritev, ko so bili novejši nemški sestavi nazemši Gabelsbergerjevega in Stolzejevega še nepoznani.«

Binter nadaljuje: »Zupanov stenografski sistem je potemtakem najstarejši v slovenskem jeziku objavljeni sestav, dasi ni enostavnejši ali prikladnejši od Gabelsbergerjevega, ki prevladuje v slovenskih prevodih.«

Opomba pisca: Tu moram ugotoviti, da ni res, da je Bezenšek očitil Zupanu, da je njegov sistem mixtum compositum vseh nemških stenografskih sistemov in da to Zupan energično zavrača, kajti Zupan sam pravi, kakor je razvidno iz gornje izjave, da se mu je od nemške strani očitalo, da je njegova slovenska stenografija »ein mixtum compositum« Gabelsbergerjeve in Stolzeve; »pa dotični dopisnik,« pravi Zupan, »kojega osebno poznam, niti jedne slovenske besede ne ume ne, toraj o ‚slovenski stenografiji‘ soditi ne more.« Potemtakem se je Binter tukaj hudo zmotil.

Bezenšek se je o Zupanovem stenografskem sistemu samo dvakrat javno izrazil, in sicer v časopisu »Archiv für Stenographie«, Berlin 1901, na strani 304 v članku »Anfänge und Entwicklung der Stenographie bei den Südslaven«. Tam piše: »Izvirni slovenski sistem je sestavil tudi Ant. Zupan pred nekaj leti in ga objavil v ‚Stenografu‘, sicer pa je ostal popolnoma neopažen.«

Drugič se je Bezenšek izjavil o Zupanovem sistemu v listu »Luč«, Almanahu Slovenskog katoliškog narodnog đništva, 1918, takole: »Anton Zupan je celo sestavil svoj izvirni slovenski stenografski sistem, objavljen poslej v zagrebškem ‚Stenografu‘, v veljavo pa ni prišel ne prej ne slej.«

Dalje je treba ugotoviti tole: Leta 1861 je Zupan šele končal 5. razred celjske gimnazije in hodil v nemški stenografski tečaj pri prof. Eichni. Takrat je bil Zupan 18 let star, torej mladenič in stenografski začetnik. Da bi bil Zupan že tedaj sestavil svoj samostojni sistem, je popolnoma izključeno. Torej so predmetni Zupanovi podatki neresnični in le samohvala.

Zupan končuje razlago svojega sistema v »Stenografu« na strani 51 s temi besedami: »Drugi in tretji del (besedo i stavkokrajšanje) se skoro popolnoma ujema z nemško Gabelsbergerjevo.«

V stenografski prilogi »Stenografa« je leta 1891 Zupan objavil svoj sistem, iz katerega prinašam vzorec abecede in stenografske primere. Vsak strokovnjak bo prišel do sklepa, da je Zupanov sistem res »mixtum compositum«, to se pravi mešanica raznih nemških sistemov. Tega, kar je Zupan obljubljal, da bo ustvaril na podlagi slovenskega jezika samostojno slovensko stenografijo, ni izpolnil. Edino, kar je pri njem pozitivno, je njegova zahteva, naj bo slovenski jezik podlaga za sestavo slovenske stenografije. O kakšnem vplivu njegovega sistema na slovensko ali na druge slovanske stenografije pa ni odgovora, takšne izjave so pretirane.

Omeniti je treba, da je Zupan priobčil v »Slovanskem svetu«, v Trstu izhajajočem časniku, v št. 18 z dne 25. septembra 1893, obširno kritiko Bezenškovega učbenika »Slovenska stenografija«, ki ga je izdala Slovenska matica v Ljubljani. V zagrebškem »Stenografu« 1893 je ta kritika dobesedno ponatisnjena.

ZUPAN JE OBJAVIL SVOJ STENOGRFSKI SISTEM TUDI V PRAGI

Prof. Stanko Miholić poroča o tem v časopisu »Archiv für Stenographie«, Berlin 1903, na strani 22 tole: »Zupan je objavil izvleček svojega sistema 1891 v ‚Stenografu‘, rokopis pa je poslal posebnemu odboru za slovanske originalne sisteme, »Vědecký sbor těsnopisný« v Pragi. To slovensko izvirno stenografijo pa sta na seji tega odbora dne 2. oktobra 1901 odklonila referenta J. Krondl in J. Dürich kot neprikladno za osnovo nadaljnega dela.«

TĚSNOPISNÉ LÍSTY 1893.

Organ prvního spolku stenografů Gabelsbergerských v Praze
a klubu českých stenografů v Pardubicích.

I Slovenska stenografija, očitavil in opisal
Anton Zupan

2.

Rožmery linek. 2mm,

3.

a. Abeceda. a, Znaky pólstupňové (pr.)

b, Znaky jednóstupňové (pr.)

c, Znaky dvojestupňové (pr.)

... ..

... ..

... ..

Zupan objavlja svoj sistem

Z. Redaktor Josef Krondl.

V »Těsnoписné Listy« 1894/95 je na straneh 4 in 5 objavljen nekrolog in v njem stoji, da je Zupan poslal IV. češkemu zborovanju 1891 svoje delo v pre-sojo. Rokopis tega dela je obsegal 199 strani teksta, pisanega v slovenski lati-nici, in 54 strani v stenografski pisavi, ki je bil objavljen v »Těsnoписné Listy« 1893 v številkah 6, 7, 8, 9 in 10 na straneh 48, 53, 64, 71 in 76. Tam podaja po-poln pregled svojega sistema, izvzemši krajsanje besed in stavkov, ki sloni v ce-loti na Gabelsbergerjevem sistemu in za Zupanov sistem ni bistvenega pomena. »Iz tega dela je razvidna nenavadna pokojnikova marljivost, dasi seveda ne mo-remo zanikati, da je njegov sistem kljub vsemu prizadevanju, da bi ga prilag-dil slovenščini, v mnogih delih še nepopoln. Opozorjamo posebej na dvojno vokalizacijo, in sicer na vokalizacijo prvega zloga, ki se v slovenščini kakor v slovanskih jezikih vobče po nepotrebem razlikuje od vokalizacije v nasled-njih zlogih.«

MNENJE DRUGIH STROKOVNJAKOV O ZUPANOVI STENOGRAFIJI

Znani ljubljanski stenograf Rudolf Binter je pisal v zagrebškem »Steno-grafu«, 1928 na strani 53 takole: »Slovenci smo se odločili za Gabelsbergerjev sestav, ker je najizrazitejši in se dobro prilaga posebnostim našega jezika. Vsi

naši stenografski strokovnjaki od Hafnerja počenši do Novaka so ustvarili več ali manj dovršene prevode Gabelsbergerjevega izvirnika, da ne omenjam še razne poizkusne prevode, ki se nam niso ohranili, ker so jih le za-se praktično uporabljali posamezni slovenski stenografi.«

O Zupanovi stenografiji pravi: »S posebnim (slovenskim) sistemom (Gabelsberger-Stolze) se ponaša Anton Zupan, eden najizobrazenejših slovenskih stenografov. Načela svojega sestava je objavil v zagrebškem Stenografu leta 1891., rokopisni osnutek pa je poslal v presojo odboru za izvirne slovanske stenografske sestave v Prago. Toda Vědecký sbor těsnopisný v Prazi je leta 1901. označil njegov sestav na podlagi referatov prvih čeških stenografov Jos. Kronidla in Jos. Düricha manj prikladnim, da bi mogel tvoriti temelj izvirnemu slovenskemu sistemu. —«

Binter piše nadalje: »Zupan je bil v stenografskih zadevah neupogljiva, izrazita slovenska individualnost, ki je odločno odklanjal slovanske prikrejitve po nemških sistemih. Bil je v splošnem naziranja, da se noben tuj stenografski sestav ne da prilagoditi slovanskim jezikom. Nikako pa ni bil protiven upoštevanju Gabelsbergerjevega sestava pri ustvarjanju slovanskih sistemov.«

Prof. Stanko Miholić pa je sodil o Zupanovem sistemu takole: »Ako upoštevamo, da ima slovenščina samo pet vokalov in da je moral Zupan kljub temu postaviti dvojno vokalizacijo, po eni strani, da se je izognil dolgo iztegnjenim, na drugi strani previsokim ali preglobokim slikam besed, potem izhaja, da je bila njegova označba vokalov napačna, ker ni prikladna slovenskemu jeziku.« (Archiv für Stenographie, Berlin, 1903, stran 28.) In na strani 29 tega strokovnega lista nadaljuje prof. Miholić: »Kar se tiče nauka o vokalizaciji je Gabelsbergerjev, ki je danes v slovanskih prenosih običajen, vsekakor enostavnejši in ugodnejši od Zupanovega.«

GABELSBERGERJEV VPLIV NA RAZVOJ STENOGRAFIJE V EVROPI

Gospod Helmut Hähnel iz Blankenfelda, DDR, znan strokovnjak, je imel na Intersteno-kongresu na Dunaju avgusta 1959 zanimivo predavanje o Gabelsbergerjevem vplivu na stenografski razvoj v Evropi. V tem predavanju dokazuje vpliv Gabelsbergerja na vse druge sisteme in pravi, da je Gabelsberger utemeljitelj kurzivne stenografije. Razen v Franciji, Španiji in Angliji, ki imajo geometrijske sisteme, so v vsej Evropi razširjeni kurzivni sistemi.

KAJ PRAVI GABELSBERGER O PRENOSU SVOJEGA STENOGRAFSKEGA SISTEMA NA DRUGE JEZIKE IN POSEBNO V RUŠČINO?

V svoji knjigi »Anleitung zur deutschen Redezeichenkunst oder Stenographie«, 1834, ki je največje delo na stenografskem področju sploh, piše v litografiranem delu na straneh 21—22 tole: »Ni nobene ovire, da se moj stenografski sistem ne bi uporabljal tudi za druge jezike, dovršenost te uporabe pa je odvisna od primerne miselne in govorne vaje v določenem jeziku in od natančnega znanja njegovega stroja, njegovih oblik in razvrstitve pojmov. Vsakdo bo uvidel, da je med navadnim dobesednim prikazom nekega jezika v pisavi in med hipnim fiksiranjem ustnega govora še velik prepad. Kdor pa postopa po enakih načelih in enakem tehtanju kakor jaz pri svoji nemški stenografiji, bo lahko moj sistem prenesel na vsak drug jezik — ali pri jezikih, ki imajo manj konzontanov — morda še z enakim ali še večjim uspehom.«

GABELSBERGER JE BIL PRIPRAVLJEN NAPRAVITI PRENOS SVOJE STENOGRAFIJE NA RUSKI JEZIK

Profesor Georg Gerber, ki je bil neposreden Gabelsbergerjev učenec, se izraža v svoji knjigi »Gabelsbergers Leben und Streben« (Gabelsbergerjevo življenje in stremljenje) na strani 89 o tem takole: »Ruska vlada je vprašala Gabels-

bergerja za mnenje, ali bi se dala njegova stenografija prenesti tudi na ruski jezik in ali bi se to moglo doseči z bolj zanesljivim in izdatnejšim uspehom kot pri angleški in francoski stenografiji.«

Gabelsberger je odgovoril: »Da bi se v ruščini res tako hitro pisalo, kakor govornik govori, ne zadostujeta niti angleški in niti francoski sistem, pa tudi ne moj sistem, kakršen je, to pa ne samo zaradi tega, ker štje ruska abeceda deset črk več, to bi se sicer dalo popraviti, toda iteracija in kombinacija ruskih jezikovnih elementov je večinoma drugačna kakor v francoščini ali v nemščini; na tej točki se bo vsak prenos ponesrečil, če se ga lotimo samo od mehanične strani, to je z vidika približne razdelitve znakov, ki so namenjeni drugim jezikom na ruščino. *Ako naj nastane trajna ruska stenografija, potem se mora ustvariti sama iz sebe in jo je treba natančno prilagoditi duhu jezika.*«

Gabelsberger pravi nadalje: »Dosedaj še nisem našel nobene ruske besede, ki bi je ne bil mogel zapisati s svojo stenografijo. Posebno sem poskusil stenografirati bralne vaje s slovniškimi primeri, toda zaradi tega še ne morem trditi, da je moja stenografija uporabna za ruščino. Moja nemška stenografija bi se morala v svoji osnovi spremeniti tako glede samoglasniškega in soglasniškega sistema kakor tudi glede slovniškega ustroja, kakor to zahtevata razlika v glasovih in naravna gradnja ruskega jezika.«

Gabelsberger je bil pripravljen prevzeti to nalogo, če bi ga podpirali s potrebnimi pripomočki in mu prideli mladega, izobraženega jezikoslovca, netrudnega in marljivega moža, ki bi popolnoma obvladal ruščino in tudi razumel nemščino. Potem bi Gabelsberger sam študiral ruščino. Nadalje bi mu morala kakšna odlična ruska tiskarna tehnično pojasniti, kako bi pravilno razdelil znake na črke po številu njihovega ponavljanja, ki bi ga potem reduciral za stenografske potrebe. Naposled je hotel Gabelsberger dobiti dela o umetnosti dešifriranja v ruskem jeziku. Dešifrer išče najprej tisto, kar se v jeziku največkrat ponavlja. To mora stenograf, če hoče svojo nalogo uspešno rešiti, označevati na najkrajši način.

Carska ruska vlada pa nato ni nadaljevala stikov.

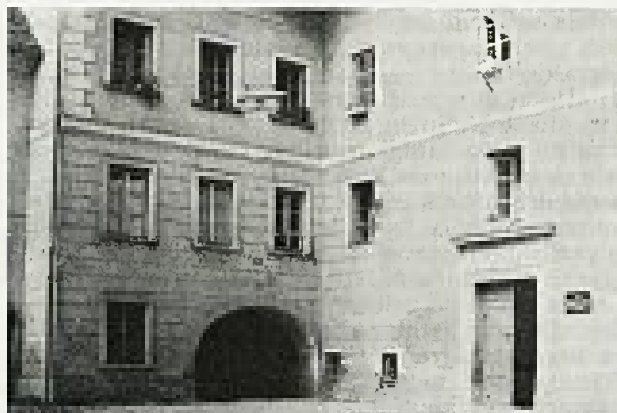
V Rusiji so najprej imeli geometrične in nato kurzivne sisteme. Sedaj imajo enotno stenografijo, ki se naslanja na nemške sisteme.

ŽIVLJENJEPIS ANTONA ZUPANA

O življenju Antona Zupana imamo samo nekaj podatkov, pa še ti so pomanjkljivi in napačni ter celo neresnični, kakor bomo pozneje videli. Potrudil sem se, da sem dobil natančne podatke in pravilno sliko tega pomembnega slovenskega stenografa. Zapeljal sem se dvakrat v njegov rojstni kraj Vransko

Sola na Vranskem,
sedaj stanovanjska hiša št. 142
Foto Ignacij Ropas, Vransko

I Stara celjska gimnazija
Foto Ing. Božo Jordan, Celje

II Stara celjska gimnazija
Foto Ing. Božo Jordan, Celje

SMKA I kaže gimnazijo, ki je bila ustanovljena 1808, poprej je bila tam glavna šola (Hauptschule) od leta 1780 do ustanovitve gimnazije. Ker pa se je gimnazija razširjala in je postopoma dobivala vsako leto po en razred več, se je potem po nekaj letih preselila v poslopje št. II. Obe poslopji stojita še danes. V enem, št. I, je sedaj nastanjena glasbena šola, v drugem, št. II, pa so stanovanja. Nova gimnazija je bila zgrajena leta 1914. Zupan je hodil v staro gimnazijo od leta 1856 do 1864, Bezenšek pa točno 10 let pozneje, in sicer od leta 1866 do leta 1874.

ter v Celje in Žalec, da bi dobil prava pojasnila. Razvijala se je zelo obsežna korespondenca, kar je tudi razvidno iz virov.

Anton Zupan se je rodil 13. januarja 1843 na Vranskem. Oče mu je bil Jurij, mati Elizabeta rojena Miklavč. Bila sta nepremožna in imela le neznatno posestvo. Zupanova rojstna hiša ne stoji več. Imel je še brata Gašperja. Oče je bil znan kot dober tesarski mojster. Anton je hodil v občno osnovno šolo na Vranskem in se odlikoval s posebno marljivostjo in izrednimi sposobnostmi, kar je bilo vzrok, da so ga starši z velikimi gmotnimi žrtvami poslali v celjsko gimnazijo. Kot marljiv dijak se je ves čas gimnazijskega študija preživljal s tem, da je inštruiral dijake. Na celjski gimnaziji je maturiral leta 1864. V letnem poročilu sta samo dve pripombi: Zrel; bodoči študij filozofija.

Na gimnaziji je takrat profesor Anton Eichna poučeval nemško stenografijo kot neobvezen predmet in Zupan se je verjetno udeleževal tega stenografskega tečaja. Profesor Eichna je poučeval kot glavne predmete nemščino, latinščino in grščino.

Po maturi se je Zupan zatrdno odločil, da postane duhovnik. Bajze je približno dva meseca preživel v mariborskem bogoslovju, pa ga je zapustil, ker

se za duhovniški poklic ni čutil poklicanega. Moje zadevne poizvedbe v Mari-
boru pa so bile negativne.

Zgodovinarji stenografije pišejo tudi, da se je hotel Zupan baje posvetiti
filozofskemu študiju na graški univerzi in da je tam nekaj časa hodil k preda-
vanjem. Toda tamkajšnji rektorat mi je na moja vprašanja odgovoril, da so arhive natančno pregledali in da ne najdejo tega imena ne pod Zupan ne pod
Supan. »Těsnopisné Listy«, Praga, 1894/95, letnik XXIII, pišejo na straneh 4—5,
da je Zupan zaradi gmotne stiske in ker ni dobil nikjer potrebne pomoči, moral
svojo zamisel, da bi se posvetil filozofskemu študiju, opustiti. Pozneje se mu je
posrečilo dobiti zasebno službo v knjigovodstvu premogokopne družbe v Za-
gorju. Rudniška direkcija pa mi je na moje vprašanje odgovorila, da evidenca
uslužbencev ni v celoti ohranjena.

Ko je zapustil tudi to službo, se je nekako leta 1873 — takrat je bil 30 let
star — umaknil v svoj rojstni kraj Vransko, kjer se je potem preživljal z za-
sebnim zemljemerskim delom pri razmejitvi zemljišč in se pečal s svojim pri-
ljubljenim konjičkom stenografijo. Obvladal je stenografske sisteme Gabels-
bergerja, Stolzeja in Arendsja. Tudi je bil večš Faulmannovega, Lehmannovega,
Laufenbergovega, Braunsovega, Rollerjevega in Veltnovega sistema. Gotovo je
imel veliko stenografsko knjižnico in obsežno korespondenco, od katere pa žal
ni ne duha ne sluha.

Tedaj se ni hotel lotiti ničesar drugega, niti študija niti rednega dela.
Vedno pa je rad ustrežal ljudem. Sestavljal jim je različne pogodbe in pisal
pritožbe. Skoraj vedno so bile uspešne. Rad je spremljal očeta in mu pomagal
pri delu. Imel je, tako so pripovedovali, izreden čut za mero. Kadar so merili
les, je brez merilne priprave zadel do centimetra natančno potrebno dolžino.
O njem so tudi govorili, da v šoli ni nikoli uporabljal knjig, saj jih tudi ni
imel. Pogledoval je k sosedu, in kar si je zapomnil iz njegovih knjig, je bilo
vse njegovo učenje.

Iz njegovih objav v strokovnih listih lahko sklepamo, da je bil zelo spo-
soben stenograf, in škoda je, da se je nazadnje popolnoma zanemarjal.

Leta 1883 je v »Slovenskem narodu« začel priobčevati vrsto člankov
o slovenski stenografiji in kritiziral prenos slovenske stenografije prof. Bezen-
ška. Leta 1889 je Zupan nadaljeval polemiko v dunajskih »Oesterreichische
Blätter für Stenografie« in 1891 objavil svoj stenografski sestav v »Stenografu«
v Zagrebu ter 1893 v »Těsnopisné listy« v Pragi. Strokovna komisija v Pragi pa
je odklonila Zupanov sistem. Svojo kritiko je nadaljeval v časniku »Slovanski
svet« v Trstu in v »Stenografu« v Zagrebu 1893.

Poslednje Zupanovo delo je bil članek v »Oesterreichische Blätter für Ste-
nografie«, z dne 15. marca 1893, pod naslovom »Steilschrift und Stenografie«
(Pokončna pisava in stenografija), v katerem se je zavzemal za poševno pisavo.

Zupan se je z Bezenškom in Magdičem udeležil tudi stenografskega kon-
gresa v Pragi, ki je bil 15. in 16. avgusta 1891 (»Těsnopisné listy« 1891, stran 1).
Na strani 7 tega lista poročajo, da je bila Zupanova stenografija zavržena.

Zupan je bil dopisni član Dunajskega osrednjega društva stenografov in
Hrvatskega stenografskega društva v Zagrebu. Poskusil sem dobiti kakšno nje-
govo pismo z Dunaja, iz Zagreba, Münchna, Prage in Dresdna, vendar je bil
moj trud zaman. Njegovo samostojno in zelo obsežno delo »Slovenska steno-
grafija« je bilo v rokopisu baje avgusta 1890 razstavljeno na stenografski
razstavi v Münchnu. Toda Bayerisches Landesamt für Kurzschrift v Münchnu
(Bavarski deželni urad za stenografijo) mi je odgovoril, da so pregledali pred-
metna poročila, pa niso nič našli.

Zupan je bil majhne postave in je nosil košato brado. V rojstnem kraju je
živel v revščini in popolni osamljenosti tja do svoje smrti. Kljub svojim sposob-
nostim ni iskal stalne zaposlitve, samo da bi mogel docela ugoditi svojemu hre-
penenju po neodvisnosti in svobodi. Občeval ni malone z nikomer, skratka, bil
je čudak.

Za svoje delo ni nikoli zahteval denarja, uslugo je storil za polič vina ali
kaj podobnega. Nazadnje se je tako zanemarjal, da je umrl na nekem seniku na
Vranskem, na dvorišču sedanje hiše številka 13, poln uši in stenic. V mrliški

Lipa, ki jo je zasadil brat Gašper v spomin
na Antona Zupana
Foto Ignacij Ropas, Vransko

knjigi je zapisano, da je umrl 7. junija 1894, da so ga pokopali 9. junija ter da je bil »Winkelschreiber und Pflastertreter« (zakotni pisar in postopač) pa nadalje »non provisus« (ni bil previden), bolezen: pljučna tuberkuloza.

Kraj, v katerem je Zupan živel, je sicer majhen, toda prijazen trg, pa pomemben, ker pelje tod cesta čez trojanski klanec. Rojstna hiša je stala na hribu v gozdu. Razgled od tam je zelo lep. Hiša ne stoji več. Brat Gašper, ki je tudi bil tesar in poročen, je nekoč prinesel s sosedne Črete mlado lipo in jo posadil v spomin na brata zraven hiše. Hišo so podrli, lipa pa še stoji. V hiši niso našli nobenih listin, knjig ali dokumentov Antona Zupana, česa takega tudi brat Gašper ni ohranil.

O Zupanovi smrti so poročali samo »Těsnopisné Listy« v Pragi, in sicer najprej v stenografski prilogi v 9. zvezku letnika 1894 na strani 76 kratko notico v češki stenografiji. Tam je zapisano, da jim je poštni urad vrnil pismo na Zupana s pripombo, da je umrl in da pričakujejo natančnejših podatkov, nato bodo obširneje poročali. V letniku 1894/95 so potem na dveh straneh, in sicer v navadnem tisku na straneh 4 in 5, objavili obširen nekrolog. Strokovni list »Stenograf« v Zagrebu, pri katerem je Zupan sodeloval, pa ni prinesel o Zupanovi smrti nobenega obvestila, ne v letniku 1894 ne v letniku 1895, ter tudi »Oesterreichisches Blätter für Stenografie« ne.

NEKAJ O KRAJU VRANSKO

(Po podatkih g. Štefana Kočarja z Vranskega, ki je poslal mnogo dragocenih podatkov in slike o Vranskem in okolici, za kar mu je pisec te razprave zelo hvaležen.)

Kraj Vransko leži na skrajnem zahodnem delu Spodnje Savinjske doline, kjer le-ta že dejansko prehaja v dolino rečice Boljske, ki izvira pod Trojanami in se izteka v Savinjo pri Preboldu. Nekateri pravijo temu zahodnemu delu Savinjske doline tudi »Vranski kot«, kajti tu se Savinjska dolina zapre in se začne ozka dolinica ob Boljski dvigovati v trojanski klanec, ki doseže vrh na Učaku ter se potem spusti v Črni graben. Vransko leži 25 km zahodno od Celja in 11 km severovzhodno od Trojan. Zahodno od Vranskega zapira dolino mogočna Menina planina (1508 m) s predgorjem; od Gornje Savinjske doline (Gornji grad, Mozirje) pa ločijo Vransko okoli 700 do 1100 metrov visoke Dobrovlje z najvišjo točko Tolstim vrhom (1077 m) in Čreto (996 m).

Na Čreti sta dve cerkvi. Ravno pri eni od teh je Gašper Zupan dobil lipo, ko so jih sadili vzhodno od cerkvice (okoli 50 do 100 metrov vstran). Tam je namreč posajenih šest lip enake velikosti kot lipa ob nekdanjem Zupanovem domu.

Gozd se najbolj približuje Vranskemu na severni strani, kjer je vzpetina prav strma. Obojemu pravijo Špec. Skrajni severovzhodni žep sega do kraja, kjer je stala hiša Zupanovih, po domače Žaunkovih. Takoj za hišo se je nekdaž začel zelo košat gozd Špec. Za mladosti Antona Zupana so bili na tem griču manjši vinogradi in obsežne brajde. Od vsega tega je ostalo samo še ime »Na gorici« in prav majhen vinogradek pri Učakarjevih ter brajdice pri Boštetovih.

Vransko samo je star kraj, saj leži ob eni od najprometnejših žil, ki so v starih časih povezovala Srednjo Evropo z Jadranom in Italijo. Tudi rimska cesta je šla tod in pred nedavnim so izkopali v neposredni bližini farne cerkve temelje in tla rimske stavbe, verjetno poštno postaje in pristave. Da se je začelo to raziskovati, je ravno moja zasluga. Po vsej verjetnosti sta na razvalinah rimske postojanke kaj kmalu v zgodnjem srednjem veku zrastle primitivna krščanska cerkva in župnijski dvorec ter seveda tudi vasica. Kasneje so cerkev povečali ter jo temeljito predelali, tako da je sedaj baročna z dobro vidnimi gotskimi elementi.

Naselje Vransko je prvič pisмено zabeleženo kot Vrensk, nato še sledijo Vraensk, Vranenczk, Vranetz, kasneje Fraintzky, Franzkh, Frantz, Franizen, Franiz, Franzen, Franzk, Franitz itd., iz česar je dokončno prišlo do nemškega Franz in do slovenskega imena Vransko, ki je še najbolj podobno prvotnemu Vrensk oziroma Vraenczk.

Vranski grb na občinski hiši ima kot simbol črno vrano, ki sedi na smrekovi veji in vse skupaj je okvirjeno v arabesken okvir. Grb je bil izdelan leta 1868 ter je nastal na podlagi ljudske pripovedke, ki je po svoje precej zanimiva. Le-ta pravi, da je nekoč bilo tu jezero in ko se je posušilo, so se tu zbirale vrane in jih je bilo mnogo, zato so začeli ljudje praviti takratnemu naselju Vransko zaradi vran.

Vransko se je iz majhnega srednjeveškega naselja kaj kmalu razvilo zaradi rastoče trgovine in čezdalje večjega prometa iz notranjosti na Jadran in v Italijo. Ljudje so se v glavnem pečali s kmetijstvom in z usnjarstvom, predvsem pa z gostinstvom (vozniki, popotniki). Po ustnem izročilu je bilo v začetku in sredini 19. stoletja v najožji vranski okolici 22 gostiln, medtem ko jih je danes, konec 20. stoletja, devet. Seveda je bilo med 22 gostilnami največ primitivnih točilnic in vinotočev in samo nekaj mogočnih obcestnih gostiln z velikimi hlevi za vprežno živino. Samo pri stari pošti (znani že iz 16. stoletja) je stal hlev za 70 konj.

Kljub živahnemu gospodarskemu življenju in razcvetu je Vransko šele leta 1868 dobilo tržne pravice. Bližnji Motnik na Kranjskem je imel takšne pravice že v 15. stoletju, vendar je bil ves čas cerkveno in politično podrejen Vranskemu.

V času Zupanovih zrelih let je bilo Vransko znan narodno zaveden trg in trdnjava proti nemštvu. Društveno življenje je bilo zelo razvito: čitalnica, prireditve, igre, kasneje telovadne prireditve in sploh prireditve narodno prebujevalnega značaja. Že konec prejšnjega stoletja so na primer glavni gostilni, ki jo je imel najbogatejši tržan, dali ime »Slovan«, ki ga ima še danes, kar kaže na splošno razpoloženje tržanov intelektualcev in tržanov kmetov ter obrtnikov.

V takšni okolici je živel in deloval Anton Zupan.

NAPAČNI PODATKI O ZUPANU

Zgodovinarji stenografije trdijo tudi, da je bil Zupan stenograf v deželnem zboru v Gradcu, toda Štajerski deželni arhiv mi je na moje vprašanje odgovoril, da so pregledali vse akte od leta 1884 do 1894, pa niso našli tega imena. Bezenšek zopet poroča v listu »Luč«, 1918, da je bil Anton Zupan stenograf v kranjskem deželnem zboru leta 1870. Toda Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani mi je sporočila, da so iskali po vseh virih, ki so jim bili na voljo, toda nikjer niso mogli dobiti potrdila, da je bil Anton Zupan res stenograf v kranjskem deželnem zboru.

Tudi podatki Těsnopisnega lista 1894/95 na straneh 4 in 5 vsebujejo napake. Tam piše, da je Zupan umrl 7. maja namesto 7. junija in da je maturiral 1866 namesto 1864.

Ob tej priložnosti moram popraviti, kar piše Rudolf Rakuša v svoji knjigi »Od hieroglifov do slovenske stenografije« na straneh 91 in 92, da se je Zupan namreč naučil Gabelsbergerjeve stenografije na graški univerzi, kjer pa tam sploh ni študiral, in da je Zupan umrl kot »imovit posestnik«! Res pa je, da je Zupan umrl v največji revščini, poln uši in stenic. Glej njegov življenjepis v tej razpravi!

Rakuša je pisal in sestavljal svojo knjigo zelo površno ter netočno, kar je strokovno dokazal prof. Jan Šedivý v svoji kritiki, ki je izšla v reviji »Jezik in slovstvo« v Ljubljani leta 1969.

Tudi jaz sem moral opozarjati na netočne podatke v Rakuševi knjigi, v »Večeru«, dne 20. oktobra 1967 na strani 10, v »Sodobni pisarni«, Ljubljana 1968, stran 8, in v »Stenodaktilografu«, Zagreb, 1968, št. 11, stran 13.

Mimogrede naj navedem še tole: Na strani 150 omenjene knjige še pravi Rakuša, da ima Stenografski inštitut v Zagrebu najobsežnejšo knjižnico stenografske literature. To ne ustreza resnici, temveč res je, da ima prof. Ant. Rud. Legát v Mariboru največjo stenografsko biblioteko v Jugoslaviji, in sicer v osemnajstih jezikih.

POMEN ZUPANOVE STENOGRAFIJE ZA RAZVOJ SLOVENSКИH OZIROMA SLOVANSКИH SISTEMOV

Ako zasledujemo razvoj slovenske in slovanske stenografije, potem moramo ugotoviti, da Zupanov sistem ni imel sploh nobenega vpliva na razvoj slovenske oziroma slovanske stenografije. Kar namreč pišeta zgodovinarja Binter in Miholić o Zupanovem pomenu za stenografijo, je gotovo pretirano. Edino, kar se mora Zupanu priznati, je njegovo spoznanje, da noben tuj stenografski sistem ne ustreza slovanskim jezikom in da je treba zanje ustvariti poseben tesnopis, in sicer na podlagi teh jezikov samih. V tem mu je dal razvoj slovanskih stenografij prav. Sam pa se tega načela ni držal in njegova stenografija je res mixtum compositum Gabelsbergerja, Stolzeja itd., zelo kompliciran in nepraktičen ter ga je češki strokovni odbor tudi po pravici odklonil.

Bezenškov sistem, ki ga je bil Zupan napadel, je direktor Fran Novak v Ljubljani sporazumno z Bezenškom izpopolnil in ta prenos se je v šoli in praksi zelo dobro obnesel. Tudi profesor Bezenšek sam se je o Novakovi stenografiji pohvalno izrazil.

NEKAJ O RAKUŠEVI REFORMIRANI STENOGRAFIJI

Na strani 10 te razprave je zapisano, da je Rakuša reformiral Novakov sistem in napravil razkol v slovenski stenografiji, kakor je prof. Šedivý popolnoma pravilno grajal v svoji kritiki »Rudolf Rakuša, Od hieroglifov do slovenske stenografije«. Uvodoma piše Šedivý naslednje: »Že dolgo smo pogrešali zgodovino pisave in slovenske stenografije. To vrzel je skušala izpolniti Rakuševa knjiga, ki naj bi bila tudi učbenik za nekatere stroke pedagoških akademij. Zato jo je marsikdo vzel z veseljem v roke, a se je ob branju razočaral, saj ima knjiga v prvem delu po krivici ime zgodovine pisave, v zgodovini slovenske stenografije pa hudo moti pretirana samohvala pisčevih stenografskih prizadevanj, najmanj primerna zlasti za učbenik.«

Prof. Šedivý potem obširno opisuje velike napake, pomanjkljivosti in pogreške knjige posebno glede stare slovanske pisave in končuje svojo kritiko takole: »Osrečil nas je Rakuša že s tremi listinami slovenske stenografije. Prvo je izdal leta 1938 in jo spremenil leta 1946. Tej sedaj sam poje dolgo hvalo, a jo je spet spremenil leta 1955. Vprašanje pa je, ali se je res moral odmakniti od Gabelsbergerja in Novaka in se približati nemški enotni stenografiji (Einheitskurzschrift). Tudi je dvomljivo, ali se po njegovi stenografiji piše vedno res bolje. Stenograf se pri pisavi izogiblje ostrih kotov, ki jemljejo čas, a po njegovi stenografiji sem zasledil ostri ton tam, kjer piše Novak z okroglo potezo. Več let sem učil po Novakovem in Rakuševem učbeniku. Z večjimi pedagoškimi in metodičnimi izkušnjami sem imel po Rakuševi knjigi pri večjem številu šolskih ur manj uspehov in dijakom se je zdelo težka. Tako pa se ni godilo samo meni.

Nisem prepričan, da nam je bilo treba na slovenskih srednjih šolah v desetih letih učiti tri različne stenografske sestave in da moramo imeti tri vrste stenografov, ki ne obvladajo drugih dveh, tj. Novakove in dvojne Rakuševe. Ali je bil ta razkol res potreben? Brez dvoma ima Rakuševa stenografija mnogo dobrih strani. Če bi pa Rakuša dopolnil Novakovo stenografijo, bi imeli Slovenci res izvrstno stenografijo, ki bi nam jo lahko zavidal marsikateri narod. Človeku se zdi, da se pisec zaveda, da ne bi bil smel ustvariti razkola v novi slovenski stenografiji in da je prav zato na 16 straneh njegove slovenske stenografije toliko samohvale in da prav zato našteva tudi svoje zasluge za stroje-pisje in še na esperanto.«

Na to kritiko pa Rakuša ni dal odgovora, ker je ni mogel izpodbiti.

Opomba avtorja te razprave: Na željo Stenografske knjižnice v Dresdnu, kjer je največja knjižnica stenografskih knjig vsega sveta v vseh jezikih, sem napravil nemški prevod te kritike ter tudi poslal mesečnik »Jezik in slovstvo«.

Prof. dr. Anton Dolar je v »Prosvetnem delavcu« in v »Obzorjih« leta 1950 napisal kritiko Rakuševga sistema pod naslovom »Slovenska stenografija na razpotju« in tudi jaz sem v »Vestniku« 16. septembra 1950 objavil strokovno oceno »Nove reformirane slovenske stenografije«. Prof. Dušan Beg in Jan Šedivý pa sta na sestanku strokovne konference Ekonomskega tehnikuma v Celju dne 17. marca 1949 in pozneje 14. januarja 1950 kritizirala Rakušev sistem in priporočala povratek k Novakovi stenografiji. (Oba zapisnika imam v svoji stenografski knjižnici.)

Upajmo, da se bo kmalu izpolnila želja slovenskih stenografov, da se skoraj vrnemo k preizkušeni in dobri Novakovi stenografiji!

KAKO JE SODIL BEZENŠEK O NOVAKOVI STENOGRAFIJI?

Bolhar pravi v svoji knjigi »Anton Bezenšek, njega življenje in delo« na strani 203 takole: »Novakova slovenska stenografija je eno najbolj dovršenih stenografskih del. Prof. Bezenšek v Novakovem delu ni videl nobene konkurence svoji stenografiji, ampak mu je bilo na tem, da dobe Slovenci res dobro stenografijo. Zato se je Novakovega dela razveselil in je avtorju čestital k nje-

govemu uspehu. Njegovo delo je tudi ocenil ter se je jako laskavo izrazil o njem.«

Bezenšek je pisal v berlinskem časopisu »Archiv für Stenographie«, 1901, pod naslovom »Začetki in razvoj stenografije pri južnih Slovanih« na strani 324 o Novakovem sistemu naslednje: »Načrt in izbira primerov kažeta veliko spretnost podajanja snovi. Sicer pa bo knjiga velikega pomena ne samo za študij slovenske stenografije, temveč za slovansko stenografijo sploh. Novak se drži bistveno mojega prenosa. S skrupulozno natančnostjo označuje vse zloge in konzonance, kakor tudi sufikse in fleksije, s katerimi je slovenščina zelo bogata. V abecedi je za črko ‚v‘ zraven navadnega ‚w‘ v nemški stenografiji po Gabelsbergerju uvedel še neki drug manjši znak, ki je podoben obrnjenemu znaku za ‚s‘. To je njegova samostojna stvaritev. Sicer se oddaljuje Novakov prenos na slovenščino od drugih sistemov na slovanske jezike samo toliko, kolikor je to zaradi dialektičnih razlik potrebno. Novak torej ni nasprotnik zedinjenja slovanskih sistemov.«

Pripomba pisca. Z direktorjem Novakom sem imel obširno korespondenco posebno zaradi njegovega znaka za »v«.

DRUGE OCENE NOVAKOVE STENOGRAFIJE

Tudi znani stenografski pisatelj in strokovnjak prof. Stanko Miholič v Zagrebu se je v časopisu »Archiv für Stenografie«, 1903, pohvalno izrazil o Novakovem sistemu v članku »Die slovenische Stenographie«, prav tako »Těšnopisné listy« in »Korrespondenzblatt des Königlichen Stenographischen Institutes zu Dresden«, 1902, kjer pravijo, da je Novakova stenografija v vsakem oziru dobro uspelo delo. Prof. Stanko Miholič in prof. Adolf Robida iz Ljubljane pravita v »Slovenski stenografski čitanki«, Ljubljana 1921, na straneh 38—39: »Splošno je Novakov prenos Gabelsbergerjeve stenografije v slovenščino priznan kot najboljša slovanska stenografija. Tako smelo trdimo, da ima najmanjši slovanski narod najtemeljitejšo, znanstveno najboljšo in najbolj praktično stenografijo po zaslugi dovršitelja slovenske stenografije Novaka.«

V naslednjih poglavjih razpravljam o življenju in delu prof. Bezenška, da si bralci lahko sami napravijo sliko o znanstvenem sporu med njim in Zupanom.

PROF. ANTON BEZENŠEK, NJEGOVO ŽIVLJENJE IN DELO

Prof. Bezenšek je za zgodovino naše stenografije največjega pomena, in ker imamo na razpolago natančne podatke, naj bosta življenje in delo tega odličnega slovenskega stenografa obširno opisana.

Podatke zajemam iz knjige Alojzija Bolharja »Anton Bezenšek, njega življenje in delo«, ki je izšla ob Bezenškovi proslavi leta 1934 v Celju in Bukovju, nadalje iz »Luči«, Almanaka hrvatskog-slovenskog katoličkog narodnog društva, ni iz Bezenškovega življenjepisa, ki ga je zame iz bolgarščine prevedel prof. Jan Šedivý. Bolharjeva knjiga je zelo izčrpno in odlično napisana. Bil sem takrat podpredsednik odbora za proslavo ter namestnik predsednika direktorja Frana Novaka. Na večer proslave sem imel v Celju nagovor. Navzoča je bila tudi velika deputacija stenografov iz Bolgarije. Poprej sem pri Bolharjevi knjigi sodeloval v nemškem delu bibliografije. Prof. Bezenšek je namreč mnogo objavljajl tudi v nemških strokovnih listih.

Anton Bezenšek se je rodil 15. aprila 1854 v Bukovju pri Celju. Oče mu je bil kmet. Hodil je v ljudsko šolo na Frankolovem in pozneje v Celju. Z dvanajstimi leti — v jeseni 1866 — se je vpisal v celjsko gimnazijo. Zaradi svojih dobrih učnih uspehov in vzornega vedenja je dobival v celjski opatiji brezplačno hrano in stanovanje. V petem razredu gimnazije se je prijavil za stenografijo kot neobvezen predmet. Stenografijo, in sicer nemško, je poučeval prof. dr. Gustav Lindner. S svojim globokim znanjem je znal zbujati v dijakih zanimanje in veselje do stenografije. Njemu gre v prvi vrsti zasluga, da smo dobili steno-

grafa Antona Bezenška. Svoje znanje je Bezenšek s prirojeno marljivostjo še utrjeval in izpopolnjeval. Po odhodu prof. Lindnerja je Bezenšek še nadalje hodil v stenografski tečaj pri prof. Krušiču. V tem tečaju so se učili stavkovno krajšanje.

Iz Celja se je Bezenšek jeseni 1874 preselil v Zagreb in tam maturiral. Ko so odprli hrvatsko vseučilišče, se je vpisal na filozofsko fakulteto. V Zagrebu se je seznanil s prof. Franjem Magdičem, Slovencem, ki je oče hrvatske stenografije. Bezenšek je nato poučeval hrvatsko stenografijo na zagrebški veliki gimnaziji in 1875 izdal prvo stenografsko knjigo »Stenografsko čitanko«. Leta 1876 je izšla prva številka strokovnega lista »Jugoslovanski stenografi« s priložbo.

Jeseni 1876 je Bezenšek šel za en semester v Prago na vseučilišče in poslušal predavanja iz slavistike. Tam je tudi opravil državni izpit iz nemške stenografije. Svoje bivanje v Pragi in Dresdnu je uporabil za to, da je navezal stike z znamenitimi češkimi in nemškimi stenografi, sklenil z njimi poznanstva in prijateljske zveze, ki so pozneje koristile razvoju stenografije. Češki stenografi so ga napotili, da je pozneje svoj prenos stenografije na slovenščino prilagodil češkemu tesnopisu. Seznanil se je nadalje s poljskim stenografom Polinskim. Upoštevati je treba, da je bil Bezenšek po študiju in vsej svoji izobrazbi klasičen filolog in slavist, ki je obvladal poleg nemščine in francoščine še vse slovanske jezike.

Bezenškova delavnost in podjetnost se kaže tudi v tem, da se je že leta 1876 obrnil na Slovensko matico v Ljubljani s predlogom, naj izda njegovo slovensko oziroma jugoslovansko stenografijo. S tem bi se zanimanje za stenografijo tudi med Slovenci močno okrepilo. Toda Slovenska matica je morala iz finančnih razlogov začasno odložiti izdajo te sicer potrebne knjige. Bezenšku pa ni upadel pogum. Na svoje stroške je založil konec septembra 1878 svoj »Nauk o stenografiji za hrvatski in slovenski jezik«. Kot prva in edina svoje vrste je knjiga našla posebno med slovenskim razumništvom številne odjemalce. Tako se je pričela širiti stenografija po slovenskih deželah. Tudi kot učitelj hrvatske stenografije na zagrebški gimnaziji si je pridobil trajne zasluge.

Še med študijem na zagrebškem vseučilišču je deloval kot stenograf v saboru kraljevine Hrvatske, Slavonije in Dalmacije. Zaupali so mu celo nalogo, naj popolnoma preuredi saborski stenografski urad, in postal je celo njegov vodja. Sicer pa je bil v Zagrebu edini, ki je imel državni izpit iz stenografije.

Konec julija 1879, preden je Bezenšek odšel domov na počitnice, je prejel brzojavko, ki mu jo je poslal bolgarski finančni minister Načovič, naj pride v Bolgarijo za parlamentarnega stenografa. To vabilo je pomenilo zanj in za njegovo življenje velik preobrat. Bil je pred važno odločitvijo. Najprej je predlagal bolgarski vladi, naj pošlje nekaj sposobnih Bolgarov v Zagreb, da bi jih izuril za praktične stenografe. Njemu namreč ni bilo do tega, da bi zapustil Zagreb, kjer je opravljal kar dve službi kot učitelj stenografije na višji gimnaziji in kot šef stenografskega urada pri hrvatskem saboru. Res je bilo treba temeljito premisliti, preden bi se preselil v dokaj negotove razmere, ki so tedaj vladale v šele osvobojeni in še docela neurejeni Bolgariji. Toda bolgarska vlada njegovemu predlogu ni hotela ugoditi, ker je že za jesensko zasedanje sobranja nujno potrebovala stenografa. Po nekaj izmenjavnih brzojavkah z bolgarsko vlado se je Bezenšek po daljšem obotavljanju vendarle odločil in dospel septembra 1879 v svojo novo domovino Bolgarijo.

BEZENŠEK V BOLGARIJI

Tam sta ga čakali dve važni in težki nalogi, prva, da stenografira govore v sobranju, in druga, da preskrbi Bolgarom prenos Gabelsbergerjeve stenografije. Takoj se je lotil obeh nalog hkrati. Prva je bila težka in povrh še nehvaležna, medtem ko je bila druga lepa in hvaležna.

Dne 25. septembra 1879 je imel prvo predavanje o razvoju stenografije pri drugih narodih, o njenem pomenu in njeni koristi. Ta datum velja pri Bolgarih

za rojstni dan te koristne umetnosti. Obenem pa se je začel prvi stenografski tečaj v Bolgariji, za katerega se je priglasilo šestdeset udeležencev. Bezenšek je nato nadaljeval izdajo strokovnega lista »Jugoslavljanski Stenograf« v Sofiji 1881.

Tako je Bezenšek v dolgih letih in po dragocenih izkušnjah, ki jih je dobil v svoji stroki, postal oče in stvaritelj bolgarske stenografije. Svoje delo je še popravljal in izboljševal ter ga dvignil do kar največje dovršenosti in popolnosti.

Bezenšek je bil tudi ravnatelj stenografskega urada v narodnem sobranju. Ves čas je pošiljal »Slovenskemu narodu« in tudi drugim tujim listom razna poročila o Bolgariji, ki so še danes zanimiva. Jeseni 1881 ga je vlada pozvala, naj stenografira še v oblastnem sobranju v Plovdivu.

BEZENŠEK ODPUŠČEN IZ DRŽAVNE SLUŽBE

V začetku septembra leta 1884 se je Bezenšek vrnil s počitnic, ki jih je bil preživel v svojem rojstnem kraju, v Sofijo. Prišel je nič hudega sluteč, a čakalo ga je hudo razočaranje. Bolgarska vlada bi bila morala pogodbo z njim podaljšati, a o tem ni hotela nič slišati, še manj o stalni namestitvi in tako je bil brez navedbe vzroka kratko malo odpuščen iz službe in tako rekoč vržen na cesto. Spričo toliko nevhvaležnosti in sredi težavnih razmer, v katerih je moral na vseh področjih orati ledino, je zdaj obžaloval prenegljeni odhod iz Zagreba, a se je moral vdati v usodo. Šele pozneje je izvedel, da se je to zgodilo na pobudo enega izmed njegovih učencev, ki se mu je posrečilo prepričati ministra, da učenci že lahko delajo brez mojstra in ceneje.

BEZENŠEK V PLOVDIVU

Po odpustu iz službe je bilo Bezenšku sicer težko, a mu ni bilo treba biti v skrbeh zaradi zaposlitve. Takoj so mu ponudili dve mesti, eno pri Kranjskem deželnem odboru v Ljubljani, drugo pa v Plovdivu pri oblastnem sobranju za Vzhodno Rumelijo. Ker je bila s slednjo ponudbo združena tudi profesura na tamkajšnji gimnaziji, ki mu je bila vedno najljubše opravilo, in se mu je tako odprlo obširno področje za kulturno delovanje, se je odločil za slednjo.

V Plovdivu so ga sprejeli kar najlepše. Vsi so bili veseli, da so sedaj za trajno pridobili mojstra. Prenesel je Gabelsbergerjev stenografski sistem na bolgarski jezik in Bolgarom ustvaril stenografijo. Učbenik je izšel v posebni knjigi leta 1883 in je imel naslov »Bilgarska stenografija po sistemata na Fr. Ks. Gabelsberg«. Na plovdivski gimnaziji je Bezenšek poleg stenografije učil tudi starogrščino. Ker so kmalu nato 1885/86 sprejeli tudi nemški jezik v učni načrt srednjih šol, je prevzel še ta predmet kakor tudi logiko in psihologijo. V stenografskih tečajih je raslo število učencev iz leta v leto. Pouk iz stenografije je bil za dijake brezplačen, ker je učitelja honorirala država. Zanimanje za stenografijo pa je zavladalo tudi med učenci strokovnih šol in med zasebniki. Pa celo učitelji drugih predmetov niso zamudili prilike, da bi učence opozarjali na korist stenografije in jih tako spodbujali zanjo. Plovdivska doba dobrih dveh desetletij je v Bezenškovem življenju najplodovitejša ter bogata z najlepšimi uspehi. V Plovdivu se je tako udomačil, da pozneje drugam ni hotel iti. Mesto samo s svojo čudovito okolico ter z dobrim in ljubeznivim prebivalstvom mu je tako priraslo k srcu, da se je po dvajsetih letih zadovoljnega in uspešnega življenja v njem prav nerad vrnil v Sofijo.

Leta 1885 je bila uvedena na bolgarskih srednjih šolah nemščina kot obvezen predmet. Ker je za nemščino primanjkovalo učnih knjig, jih je Bezenšek sam pisal. Zanimivo je, da te knjige niso bile tiskane v Bolgariji, kjer so se uporabljale, ampak v Celju.

Leta 1886 se je ustanovilo v Sofiji prvo stenografsko društvo in razvijalo prav živahno delavnost. Za glasilo tega društva je vlada takoj od začetka prispevala 600 fr.

Ker je vsako stenografsko delo brez debatnega pisma nepopolno, je Bezenšek v času med 1885 in 1889 pridno pripravil tudi drugi del bolgarske stenografije, tj. debatno pismo, ki je leta 1889 izšlo v posebni knjigi. S tem delom je bila bolgarska stenografija izpopolnjena in dovršena.

Kot odličen stenografski strokovnjak, pisec učnih knjig za stenografijo, strokovnih razprav ter kritik in kot propagator stenografije med južnimi Slovani — saj so mu ugledni inozemski stenografi dali ime »Apostol Gabelsbergerjeve stenografije med južnimi Slovani« — si je pridobil velik sloves. Kot temeljit in resen znanstvenik je bil znan tudi zunaj meja svoje ožje domovine. Njegove študije so prinašale odlične nemške in češke revije. Zato so ga kot ugledno osebnost vabili tudi na svetovne stenografske kongrese. Ker je bil že častni ali dopisni član mnogih stenografskih društev, kakor dunajskega, praškega, madriidskega, dresdenskega idr., ga je doletavala čast, da je bil bodisi častni član kongresnih odborov ali pa je nastopal kot predavatelj, poročevalec in podobno. Na raznih svetovnih stenografskih kongresih je največkrat zastopal Slovane najbolj častno in dostojno, včasih pa kar sam vse južne Slovane. Dal je tudi pobudo za prvi bolgarski stenografski kongres leta 1892 ob prvi poljedelski razstavi v Plovdivu. V zvezi s tem je bila prirejena prva bolgarska stenografska razstava.

Dasi je živel in deloval v Bolgariji, ni pozabil na Slovenijo. Tudi slovenskim stenografom je dal spodbudo in organiziral prvi slovenski stenografski shod v Zalcu 1899.

Da se je slovenska stenografija do konca preteklega stoletja pri Slovencih razvila do take višine, je v prvi vrsti zasluga neutrudnega Bezenška.

STAVKA STENOGRAFOV V NARODNEM SOBRANJU V SOFIJI

V dobo med 1888 in 1889 spada tudi dogodek, ki je vreden omembe. Med stenografi v narodnem sobranju v Sofiji so se, odkar je odšel Bezenšek, pojavljale spletke in prepiri. Dne 24. novembra 1888 je prišlo celo do stavke stenografov. Sredi zasedanja so stenografi kar ustavili delo. To je pač v zgodovini bolgarske stenografije edinstven primer. Ministrstvo je takoj poklicalo Bezenška v Sofijo, naj prevzame v narodnem sobranju stenografske posle; bilo je pripravljeno l. 1884 storjeno mu krivico popraviti, toda Bezenšek je poziv odklonil. Vrnil se je v Plovdiv, kajti tam so se mu ponujale lepše možnosti za delovanje.

NADALJNJE DELO ZA SLOVENSKO STENOGRAFIJO

Slovenska matica je l. 1893 izdala Bezenškovo učno knjigo za slovensko stenografijo. Avstrijsko naučno ministrstvo jo je odobrilo za gimnazije s slovenskim učnim jezikom. Knjiga ima naslov: »Slovenska stenografija po sestavu Frančiška Ks. Gabelsbergerja. Priredil prof. Anton Bezenšek. Drugi popravljeni natis. Ljubljana. Izdala Matica slovenska 1893.«

Prvi tiskani del obsega 47, drugi litografirani pa 64 strani. Slednjega je Bezenšek sam avtografiral.

Z izdajo te knjige je bil v razvoju slovenske stenografije storjen velik korak naprej. Medtem ko je dotlej slovenska stenografija le životarila in ni bilo nikjer pravega zanimanja zanjo, se je to z letom 1893 bistveno spremenilo. Med slovensko srednješolsko mladino so pričeli ustanavljati tako imenovane »stenografske venčke«. Zopet je bil Bezenšek tisti, ki je iz daljne Bolgarije spodbujal slovenske dijake k učenju stenografije. Z voditelji stenografskih venčkov je bil v stalni dopisni zvezi, jih bodril ter jim dajal smernice in navodila. V počitnicah pa so dijaki obiskali Bezenška na njegovem domu na Frankolovem; tudi ti niso odhajali brez strokovnih nasvetov.

I. POGlavJE.

Abeceda.

1. glasniki:

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z.

2. soglasniki:

mali k, l, m, n, o, s
srednji v, k, e, g, r, g, j, z, m, n, p, u, v, w
dolgi d, f, c, k, i, j, f, k, g, d, t, t, b, j, z
zloženi b, st, f, st, f, st, j, st

Pregled abecede.

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z.
Ph, i, i, i, i, i, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z.
v, k, e, g, r, g, j, z, m, n, p, u, v, w, x, y, z.
j, f, c, k, i, j, f, k, g, d, t, t, b, j, z.

Prva stran iz Bezenškovega učbenika za slovensko stenografijo leta 1893

1) potegne se kviliku.

2) potegne se navzdol.

*) rabi se v početku.

**) rabi se v sredini in na kraju besede.

PROSLAVA 25-LETNICE BOLGARSKE STENOGRAFIJE IN BEZENŠKOV NAGOVOR NA KONGRESU STENOGRAFOV V MÜNCHNU 1904

V dneh 25. in 26. septembra leta 1904 so obhajali v Plovdivu 25-letnico bolgarske stenografije, in sicer prav slovesno. Ves potek proslave je opisan v posebni knjigi v bolgarščini. Bezenšek pravi: »Moram reči, da so bili dnevi tega jubileja najlepši v mojem življenju.« Takrat ga je bolgarski kralj Ferdinand odlikoval z veliko srebrno svetinjo za znanost in umetnost.

Poprej pa je imel prof. Bezenšek na III. mednarodnem kongresu stenografov 3. septembra 1904 v Münchnu predavanje z naslovom »Das erste Vierteljahrhundert der bulgarischen Stenographie« (Prvo četrstoletje bolgarske stenografije). Imel je tudi klasičen nagovor v Hramu slave (Ruhmeshalle) v Münchnu, ko so tam odkrili Gabelsbergerjev kip. Ta dovršeni in izvrstni nagovor sem kot podpredsednik odbora namenil ponoviti na Bezenškovi proslavi l. 1934 na Bukovnem, pa je to Rudolf Rakuša preprečil z utemeljitvijo, da sem Nemec. Nagovor je bil potem objavljen v dnevniku »Jutro« v Ljubljani dne 9. decembra 1934 in v strokovnem listu »Mein Redeschriftblatt« februarja 1936 v Wolfenbüttlu, Nemčija.

In ker je ta nagovor važen in zanimiv, naj bo tukaj objavljen.

Cenjeni navzoči!

Drage dame in gospodje!

Danes (to je bilo 24. junija 1934) obhajamo 80-letnico rojstva našega rojaka Bezenška, očeta slovenske in bolgarske stenografije. Kot podpredsednik

in namestnik predsednika odbora za proslavo si dovoljujem ob odkritju spominske plošče pred rojstno hišo našega velike učitelja spregovoriti nekaj besed.

Gospoda moja!

Profesor Anton Bezenšek je imel dne 17. septembra 1904, torej pred 30 leti, pri proslavi Gabelsbergerja in postavitvi njegovega kipa v Hramu slave v Münchnu naslednji klasični nagovor. Dejal je:

»Kaj je največja sreča človeka? Tako so vprašali nekoč velikega filozofa Grčije njegovi učenci. ‚Ali morda slava?‘ — ‚Nikakor ne,‘ je ta odgovoril. ‚Ako je kaj višjega od slave, mora to biti njegova stalna lastnina. Slava pa ni stalna lastnina človeka, temveč je v rokah tistih, ki hvalijo, in ne v rokah onega, ki ga hvalijo. Mnogo više stoji torej to, zakaj hvalijo moža, in to je namreč čednost; ta lahko postane posest moža. Potemtakem stoji čednost više kot slava.‘ Tako je poučil veliki filozof svoje učence.

Sedaj pa se vprašamo, kaj je čednost? Po definiciji, ki nam jo daje etika, je čednost lastnost duha ali duše, ki človeka usposablja in pripravlja za to, da deluje na splošno blaginjo. Naš veliki mojster Gabelsberger,« je nadaljeval Bezenšek, »čigar učenci smo mi vsi, ni hlepel po slavi. Bil je skromen, delal je tiho in imel pri tem nekaj višjega v mislih. Poosebil je v sebi čednost in bil z vsem svojim srcem in vso dušo zavzet za splošni blagor vse svoje življenje in stremljenje. To nam je zelo lepo povedal s svojimi nepozabnimi besedami po Gabelsbergerjevem načelu:

Gabelsberger:

Und was ich fand, das gab ich hin,
Um Nutzen zu verbreiten.
O möge stets ein gleicher Sinn
Auch meine Schüler leiten!

Bezenšek:

Kar sem iznašel, sem izdal,
v korist da bo povsodi.
Naj vsikdar takšen ideal
učence moje vodi.*

Vse svoje delovanje je Gabelsberger posvečal neutrudnemu delu. Ne iz zasebnega interesa in sebičnosti je deloval dolga desetletja na področju stenografije in to ne samo za svoj narod, temveč za vse narode.«

Da, to je plemenita lastnost duha, to je zvišena, veličastna čednost in zaradi tega zaslužita Gabelsberger in Bezenšek, da ju spoštujemo za vse čase.

Cenjeno občinstvo!

Prav iste besede, ki jih je govoril profesor Anton Bezenšek pred tridesetimi leti v Hramu slave v Münchnu pri proslavi Gabelsbergerja in postavitvi njegovega kipa, sem tukaj ponovil, ker nimam lepših besed od tvojega nagovora v Gabelsbergerjevo čast, veliki Bezenšek! Tvoje besede veljajo popolnoma tudi zate!

In jaz kot podpredsednik odbora in namestnik predsednika se klanjam globoko pred tvojo spominsko ploščo in ti kličem iz vse duše z besedami, ki si jih namenil Gabelsbergerju:

Slava Tebi, veliki Bezenšek, blagoslovljen bodi tvoj spomin pri vseh Južnih Slovanih in pri stenografih vsega sveta za večne čase!

BEZENŠEK SE VRNE V SOFIJO

Leta 1905 je Bezenšek vzel slovo od Plovdiva, slovo od blagoslovljene doline reke Marice, slovo od krasnih Rodopskih planin in čudovitih poljan pod Šipko. Preselil se je nazaj v Sofijo, kjer je nadaljeval svoje delo kot profesor na gimnaziji in docent na visoki šoli. Leta 1910 je bil imenovan za

* To Gabelsbergerjevo geslo je prevedel Anton Bezenšek. Bilo je objavljeno v »Stenografu«, Zagreb, letnik 1929. Bezenškov govor pa je bil priobčen v poročilu mednarodnega kongresa stenografov v Münchnu 1904.

lektorja stenografije na sofijskem vseučilišču. Napisal je tudi učbenik ruske stenografije, ki je izšel 1907. Med balkanskima vojnama 1912/13 je pošiljal raznim časopisom obširna poročila o vojnih dogodkih.

Anton Bezenšek je bil velik zagovornik zблиžanja južnih Slovanov. Prepričan je bil, da je jugoslovanska vzajemnost možna najprej na prosvetnem področju in da pripada v tem oziru stenografiji izredno važna vloga. Zato je že med svojim bivanjem v Zagrebu začel leta 1876 izdajati list »Jugoslovanski stenograf«. Ko se je preselil v Bolgarijo, je tam nadaljeval izdajanje Jugoslovanskega stenografa. V njem je skušal južne Slovane seznaniti med seboj, najprej z njihovimi jeziki, in sicer v prvi vrsti s slovnico, da bi lahko hkrati ustrezala vsem južnim Slovanom.

Prišlo je leto 1914 in izbruhnila je prva svetovna vojna. Po končanih predavanjih na sofijskem vseučilišču je Bezenšek odšel na počitnice v svojo staro domovino. Komaj je bil nekaj dni doma, ga je hotela avstrijska oblast aretirati, zapreti ter odvesti v internacijo, in sicer zaradi njegovega slovanskega prepričanja. Bezenšek je to pravočasno izvedel, se naglo poslovil od svojcev, in to slovo mu je bilo najtežje, ker je vedel, da ne bo nikdar več videl svoje domovine. Odpeljal se je z brzovlakom v Trst in od tam z ladjo naprej v Sofijo, kjer je takoj zaprosil za bolgarsko državljanstvo.

ZADNJE LETO IN SMRT

Iz te dobe ne vemo mnogo. Skoraj vse sosedne države so bile zapletene v vojno. Bezenšek je do zadnjega upal, da bo Bolgarija ohranila nevtralnost, posebno, ker si še ni bila opomogla od zadnje balkanske vojne. Bolgarija pa je postala zaveznik Nemčije in v začetku oktobra 1915 napovedala vojno Srbiji. To je Bezenška, ki je bolehal za sladkorno boleznijo, tako potrla, da je moral predavanja na vseučilišču v zimskem semestru 1915/16 prekiniti. Umaknil se je popolnoma iz javnega življenja. Utihiil je kot znan pevec domačih pesmi, umolknil kot oznanjevalec slovanskega bratstva. Sladkorna bolezen je vedno bolj napredovala in hudim telesnim mukam se je pridružila še duševna bol. V noči 10. decembra 1915 ga je zadela kap. Pokopan je v bolgarski zemlji na katoliškem pokopališču v Sofiji.

Bezenšek je bil poročen s Heleno Vesenshek in imel z njo dva otroka, sina Kirila in hčerko Elenko.

BEZENŠEK KOT ČLOVEK, UČITELJ IN NARODNJAK

Bezenšek ni bil samo profesor in stenograf, temveč tudi pevec in čebelar. Kot človek je sodil med redke ljudi, ki so vse svoje življenje posvetili delu. Kot profesor je rad pomagal študentom. Bil je po naravi ljubezniv in dobrodušen, zato tudi kot učitelj ni bil strog, ampak dobrohoten in blag, pravi ljubitelj mladine. Kot človek visokih idealov Bezenšek politično ni deloval. Kulturno zблиžanje vseh Slovanov, ki naj bi naposled vodilo do združitve, to je bil njegov veliki ideal. Tak je bil Bezenšek kot človek.

Njegove zasluge za stenografijo so trajne in njegovo ime je ovekovečeno v njeni zgodovini.

VIRI

Slovenski narod, Ljubljana, letnik 1883.

Anton Zupan, O slovenskeji stenografiji. Kritika Bezenškovega stenografskega sistema.

Slovenski narod, Ljubljana, letnik 1884.

Prof. Anton Bezenšek. O slovenskeji stenografiji. Odgovor.

Oesterreichische Blätter für Stenografie, Wien, 1889.

Anton Supan, Ueber slovenische Stenografie. Nadaljevanje polemike.

- Oesterreichische Blätter für Stenografie, Wien, 1890.
 Prof. Anton Bezenšek. Erwiderung auf den Artikel des Herrn Supan.
- Stenograf, Zagreb. Glasilo hrvatskog stenografskog društva u Zagrebu, 1891.
 Anton Zupan. Slovenska stenografija. Kritika Bezenškovega stenografskega sistema in objava stenografskega sestava Antona Zupana.
- Slovanski svet, časnik, Trst, 1893.
 Anton Zupan, »Slovenska stenografija«. Kritika Bezenškovega učbenika slovenske stenografije.
- Stenograf, Zagreb. Glasilo hrvatskog stenografskog društva u Zagrebu, 1893.
 Anton Zupan nadaljuje kritiko Bezenškovega sistema.
- Těsnopisné Listy, Praha, 1892/93.
 Anton Zupan objavi svoj stenografski sistem.
- Těsnopisné Listy, Praha, 1894/95.
 Življenjepis Antona Zupana.
- Beiträge zur Geschichte der Stenographie bei den Südslaven, Berlin, 1890. knjiga.
 Prof. Anton Bezenšek.
- Archiv für Stenographie, Berlin, 1901.
 Prof. Anton Bezenšek. Anfänge und Entwicklung der Stenographie bei den Südslaven.
- Archiv für Stenographie, Berlin, 1903.
 Prof. Stanko Mihollč, Zagreb. Die slovenische Stenographie.
- Stenograf, Zagreb, Glasilo hrvatskog stenografskog društva u Zagrebu, 1927/28.
 Rudolf Binter, Ljubljana, Prvi buditelji in graditelji slovenske stenografije.
- Luč, Almanak hrvatskog-slovenskog katoličkog narodnog đastva, Zagreb, 1918.
 Anton Bezenšek, njega življenje in delo, Celje, 1934.
 Alojzij Bolhar, Celje.
- Prof. Jan Petrášek, Praha, ČSSR, Státní ústav těsnopisný.
 Korespondenca in Těsnopisné Listy, letnik 1892/93.
- Rudolf Rakuša, Od hieroglifov do slovenske stenografije,
 Jezik in slovstvo, Ljubljana 1969. Prof. Jan Šedivý, kritika.
- Jakob Brlišnik, posestnik in cerkveni ključar, Vransko.
 Zupanov življenjepis.
- Franjo Golob, bivši šef matičnega urada na Vranskem.
 Podatki.
- Štefan Kočar, poslovodja tvrdke »Vektor«, Celje.
 Slike, podatki in opis kraja Vransko.
- Dvakratno potovanje pisca v Celje, Zalec in Vransko.
 Ravnateljstvo gimnazije v Celju.
 Podatki.
- Rektorat univerze v Gradcu.
 Korespondenca.
- Osnovna šola na Vranskem.
 Podatki.
- Skupščina občine Zalec.
 Podatki iz matične knjige.
- Steiermärkisches Landesarchiv Graz.
 Dopisovanje.
- Življenjepis prof. Bezenška.
 Prof. Jan Šedivý prevedel iz bolgarščine.
- Hrvatsko stenografsko društvo in Stenografski Institut Zagreb.
 Dopisovanje in izposojevanje strokovnih listov.
- Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
 Dopisovanje.
- Sächsische Landesbibliothek, Abteilung Stenografische Bibliothek, Dresden
 Korespondenca.
- Bayerisches Landesamt für Kurzschrift, München.
 Korespondenca.
- Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.
 Dopisovanje.
- Anleitung zur deutschen Redezeichenkunst oder Stenographie.
 Franz Xaver Gabelsberger, München, 1834.
- Quo vadis, Deutsche Kurzschrift?
 Ant. Rud. Legát, Stenographenblatt Gabelsberger, Praga 1937/38.
- Kritika nemške stenografije.
 Professor Anton Bezenšek, der Apostel der Stenographie bei den Südslaven.
 Ant. Rud. Legát, Deutsche Kurzschrift, Kulmbach, Bayern, 1935.

Die Bezenšekfeier in Celje und Bukovje.

Ant. Rud. Legát, Deutsche Kurzschrift, 1935.

Bezenšek in Gabelsberger.

Ant. Rud. Legát, Jutro, Ljubljana, 9. decembra 1934.

Enthüllung einer Gedenktafel für Prof. Anton Bezenšek.

Ant. Rud. Legát, Meln Redeschriftblatt, Wolfenbüttel, Nemčija, 1936.

Gabelsberger und die russische Stenografie.

Ant. Rud. Legát, Stenografen-Zeitung, Westfalen, 1949.

Gabelsbergers Beziehungen zur russischen Stenografie.

Ant. Rud. Legát, Der Stenografielehrer, Darmstadt, 1960.

Der Einfluß Gabelsbergers auf die stenografische Entwicklung in Europa.

Helmuth Hähnel, Predavanje na Interstenokongresu, Dunaj 1959.

Oesterreichische Nationalbibliothek, Katalogabteilung, Wien.

Korespondenca.

ANTON ZUPAN IN NJEGOV STENOGRAFSKI SISTEM TER PREGLED RAZVOJA SLOVENSKE STENOGRAFIJE

Povzetek

Anton Zupan se je rodil dne 13. januarja 1843 na Vranskem pri Celju. Bil je sin revnih staršev. V ljudsko šolo je hodil v domačem kraju. Ker je bil zelo nadarjen, so ga starši poslali v celjsko glavnico. Tam je obiskoval tečaj nemške stenografije. Maturiral je leta 1864.

Bil je brez stalne službe in je doma pomagal očetu, ki je bil tesarski mojster, pri merjenju lesa. Rad je tudi ustregel ljudem in jim sestavljal različne pogodbe in pisal pritožbe. Skoraj vedno je z njimi tudi uspel. Njegov konjiček pa je bila stenografija. Pečal se je z Gabelsbergerjevimi sistemom, zraven pa tudi z drugimi nemškimi stenografijami in je bil več sistemov Stolzeja, Arends, Faulmanna itd. Bil je dopisni član dunajskega stenografskega društva in hrvatskega stenografskega društva v Zagrebu. Imel je tudi zveze s češkimi stenografi.

Ko je bil štirideset let star, je začel leta 1883 objavljati v dnevniku »Slovenski narod« v Ljubljani vrsto člankov o slovenski stenografiji, v katerih je najprej opozarjal na važnost in korist stenografije. Posebno se je potem pečal s prenosom stenografije prof. Bezenška na slovenščino. Očital mu je, da se je preveč držal Gabelsbergerjevega originala in da dela propagando za Nemce. Po njegovem mnenju se mora vsaka stenografija ravnati po jeziku in zato je treba narediti za slovenščino oziroma za slovanske jezike posebno stenografijo. Bezenšek mu je v Slovenskem narodu leta 1884 odgovoril in ovrgel njegove očitke. Pozval ga je, naj v strokovnem listu objavi svoje želje in pomisleke.

Šest let pozneje, 1889, je Zupan nadaljeval svojo polemiko v dunajskem strokovnem listu »Oesterreichische Blätter für Stenographie«. Posebno je grajal Bezenškovo izjavo o vrednosti in pomenu stenografije in da je slovenska stenografija poslednja, v kateri bi Bezenšek iskal neodvisnost in blagor Slovenije.

Tudi na to kritiko je Bezenšek odgovoril v istem listu 1890 in očital Zupanu, da ne pozna najnovejše izdaje Bezenškovih učbenkov in da njegova kritika zaradi tega nima nobenega pomena. Glede očitka o vrednosti in pomenu stenografije pa pravi Bezenšek, da je stremljenje negovati jezik in ga uveljaviti, bolj važno kakor Zupanovo prizadevanje po neki stenografiji bodočnosti (»Zukunftsstenografie«).

Zupan je potem svoj stenografski sistem objavil in utemeljil v »Stenografu«, glasilu hrvatskih stenografov v Zagrebu leta 1891 in leta 1893 v češkem strokovnem listu »Těsnopisné Listy« v Pragi. Češka strokovna komisija pa je njegov stenografski sistem negativno ocenila. Leta 1893 je Zupan v časniku »Slovenski svet« in v »Stenografu« v Zagrebu nadaljeval kritiko Bezenškovega stenografskega sistema.

Leto zatem, 7. junija 1894, je Zupan umrl, popolnoma sebi samemu prepuščen, poln uši in stenic na nekem seniku na Vranskem štev. 13. V mrliški knjigi je označen kot zakotni pisar in postopač. Na nadaljnji razvoj slovenske in slovanske stenografije ni imel njegov sistem nobenega vpliva. Samo njegova zahteva, da bodi jezik podlaga stenografiji ter slovenska stenografija neodvisno in samostojno delo, je pravilna. Sam pa se po tem načelu ni ravnal in njegov sistem je mešanica več nemških stenografij.

Dokumenti o Zupanu žal niso ohranjeni. Vsa prizadevanja pisca, da bi dobil gradivo o njem, so bila zaman. Tudi dopisovanje z različnimi mesti v Zagrebu, na Dunaju, v Pragi, Münchnu in Dresdnu žal ni rodilo nobenega uspeha.

V spomin na svojega brata je nekoč Zupanov brat Gašper prinesel z bližnje Crete mlado tipo in jo posadil kraj hlše, ki pa ne stoji več. Lipa pa še vedno rase. V hiši niso našli nobenih listin ali dokumentov ali knjig Antona Zupana, česa takega tudi brat Gašper ni hranil.

Anton Bezenšek se je rodil dne 15. aprila 1854 v Bukovjem pri Celju. Oče mu je bil kmet. V ljudsko šolo je hodil na Frankolovo, v gimnazijo v Celju. Tam se je udeležil tečaja za nemško stenografijo. Leta 1874 je odšel v Zagreb, tam maturiral in se vpisal na tamkajšnjo univerzo, kjer se je seznanil s prof. Magdičem, očetom hrvatske stenografije. Na zagrebški višji gimnaziji je Bezenšek poučeval hrvatsko stenografijo in izdajal stenografski strokovni list »Jugoslavjanski stenograf«. Leta 1876 je šel v Prago na univerzo ter napravil izpit iz nemške stenografije. Svoje bivanje v Pragi in Dresdnu je izkoristil za to, da je navezal stike z znamenitimi češkimi in nemškimi stenografi.

Leta 1883 je Anton Zupan začel objavljati v dnevniku »Slovenski narod« vrsto člankov o slovenski stenografiji in posebno kritiziral Bezenškov prenos slovenske stenografije. Prof. Bezenšek je v naslednjem letu 1884 v »Slovenskem narodu« odgovoril na te očitke. Šest let pozneje, 1889, je Anton Zupan nadaljeval svojo polemiko v »Österreichische Blätter für Stenographie«, in Bezenšek mu je leta 1890 tam odgovoril.

Bezenšek je bil zelo izobražen človek. Obvladal je popolnoma nemščino, francoščino in vse slovanske jezike. Leta 1878 je izdal knjigo »Nauk o stenografiji za hrvatski in slovenski jezik«. Še kot študent je bil stenograf v hrvaškem saboru. Bolgarska vlada ga je l. 1879 povabila, naj pride v Bolgarijo za parlamentarnega stenografa. Sprejel je povabilo in leta 1879 odšel v Sofijo. Stenografiral je govore v narodnem sobranju in pripravil prenos Gabelsbergerjeve stenografije na bolgarski jezik. Postal je oče bolgarske stenografije in apostol stenografije med južnimi Slovani. Leta 1883 je izdal svoj prenos Gabelsbergerjeve stenografije v bolgarščino. Leta 1884 je bil Bezenšek odpuščen iz državne službe, nato je odšel v Plovdiv. Leta 1888 so stenografi v sofijskem parlamentu stavkali in ministrstvo je Bezenška poklicalo nazaj v Sofijo. Obljubili so mu, da bodo storjeno krlvlco popravili, toda Bezenšek je odklonil ponudbo in ostal v Plovdivu.

Leta 1889 je izdal drugi del stenografije, in sicer debatno pismo. Slovenska matica v Ljubljani je l. 1893 izdala drugi, popravljeni natis Bezenškovega učbenika za slovensko stenografijo. Njegov sistem je sporazumno z njim izboljšal direktor Fran Novak v Ljubljani. Leta 1905 se je Bezenšek preselil iz Plovdiva v Sofijo.

Prof. Bezenšek se je udeleževal raznih mednarodnih stenografskih kongresov in imel tam številna predavanja. Leta 1904 so obhajali v Plovdivu 25-letnico bolgarske stenografije in na III. mednarodnem stenografskem kongresu v Münchnu leta 1904 je predaval o prvem četrstoletju bolgarske stenografije. Imel je klasičen nagovor ob postavitvi Gabelsbergerjevega kipa v Ruhmeshalle (hram slave) v Münchnu, kl ga je hotel pisec tega spisa ponoviti na Bezenškovi proslavi l. 1934 in ga objavlja v tej razpravi.

Ko je bil Bezenšek l. 1914 ob izbruhu prve svetovne vojne na počitnicah v domovini, ga je hotela avstrijska oblast zaradi njegovega slovanskega prepričanja aretirati in internirati. Bezenšek pa je slučajno to o pravem času izvedel, pobegnil čez Trst v Bolgarijo ter tam postal bolgarski državljan. Vstop Bolgarije v svetovno vojno ob strani Nemčije je Bezenška hudo razočaral in potrl. Zbolel je tudi za sladkorno boleznijo. Dne 10. decembra 1915 ga je zadela kap. Pokopan je v Sofiji. Bezenšek je bil poročen in imel sina in hčerko.

Njegove zasluge za stenografijo so trajne in njegovo ime je ovekočeno v zgodovini stenografije.

Bezenškovo stenografijo je Novak izboljšal in izpopolnil. Novakov sistem se je v šoli in praksi zelo dobro obnesel. Rakuša pa je Novakovo stenografijo reformiral in spreminjal ter napravil razkol v slovenski stenografiji.

ANTON ZUPAN UND SEIN STENOGRAFIE SYSTEM SOWIE DER ÜBERBLICK ÜBER DIE ENTWICKLUNG DER SLOWENISCHEN STENOGRAFIE

Zusammenfassung

Anton Zupan wurde am 13. Januar 1843 in Vransko bei Celje in der Untersteiermark als Sohn armer Leute geboren. Er besuchte die Volksschule in Vransko und da er sehr talentiert war, schickten ihn die Eltern nach Celje, wo er das Gymnasium absolvierte und im Jahre 1864 maturierte. Im Gymnasium besuchte er einen Kurs aus deutscher Stenografie.

Zupan hatte keinen ständigen Beruf. Er half seinem Vater, der Zimmermann war, beim Messen des Holzes. Auch ging er gerne den Leuten an die Hand und verfaßte für sie verschiedene Verträge und schrieb Beschwerden. Fast immer hatte er damit Erfolg. Seine Lieblingsbeschäftigung aber war die Stenografie. Außer mit der Gabelsbergereschen Kurzschrift beschäftigte er sich noch mit den Stenografie-systemen von Stolze, Arends, Faulmann usw. Auch war er korrespondierendes Mitglied des Wiener Zentralvereins für Stenografie und des kroatischen Stenografenvereins in Zagreb. Ferner hatte er Verbindungen mit tschechischen Stenografen.

Als er vierzig Jahre alt war, begann er im Jahre 1883 im Tagblatt »Slovenski narod« in Ljubljana eine Aufsatzreihe über slowenische Stenografie zu veröffentlichen. Vorerst machte er auf die Wichtigkeit und den Nutzen der Kurzschrift aufmerksam und kritisierte dann Bezenšek's Übertragung auf die slowenische Sprache. Er warf ihm vor, daß Bezenšek sich zu sehr an das Original Gabelsbergers halte und für die Deutschen Propaganda mache. Jede Stenografie müsse sich nach der betreffenden Sprache richten und es sei notwendig, für das Slowenische bezw. für die slawischen Sprachen ein Originalsystem zu schaffen. Professor Bezenšek widerlegte diese Kritik im »Slovenski narod« 1884 und forderte Zupan auf, dieser möge seine Wünsche und Bedenken in einem Fachblatt veröffentlichen.

Sechs Jahre später kam Zupan dieser Aufforderung nach und setzte die Polemik in den »Österreichischen Blätter für Stenografie« in Wien, 1889, fort. Besonders tadelte er Bezenšek's Erklärung über den Wert und die Bedeutung der Stenografie, daß die slowenische Stenografie das allerletzte wäre, worin Bezenšek die Unabhängigkeit und den Wohlstand Sloweniens suchen würde. Auch auf diesen Vorwurf antwortete Bezenšek in den »Österreichischen Blättern für Stenografie« 1890 und hielt Zupan vor, daß dieser die neuesten Ausgaben der Lehrbücher Bezenšek's nicht kenne und daß daher seiner Kritik keinerlei Bedeutung zukomme. Bezüglich des Tadels über den Wert und die Bedeutung der Stenografie sagte Bezenšek, daß das Streben die Sprache zu pflegen und zur Geltung zu bringen wichtiger sei, als die Bemühungen Zupans um eine »Zukunftsstenografie«.

Zupan hat dann im nachfolgenden Jahr 1891 sein Stenografiesystem in der Fachzeitschrift »Stenograf«, dem Organ des kroatischen Stenografenvereins in Zagreb im Jahre 1893 im tschechischen Fachblatt »Těsnopisné Listy« in Prag veröffentlicht und begründet. Die Fachkommission in Prag aber hat Zupans System als nicht geeignet befunden um die Grundlage für weitere Arbeiten abzugeben.

Im Jahre 1893 hat Zupan in der Zeitung »Slovanski svet« in Triest und im »Stenograf« in Zagreb seine Kritik fortgesetzt.

Ein Jahr später starb Anton Zupan am 7. Juni 1894 ganz verlassen, verlaust und verwandt, in einer Scheune des Hauses in Vransko Nr. 13. Im Sterberegister wird er als »Winkelschreiber und Pflastertreter« bezeichnet.

Irgendwelchen Einfluß auf die Entwicklung der slowenischen oder slawischen Stenografie hat das System Zupan nicht gehabt. Nur sein Verlangen, die Sprache sei die Grundlage für die Stenografie und die slowenische Stenografie solle unabhängig und selbständig sein, ist richtig. Zupan selbst aber hat sich nicht daran gehalten und sein System ist ein Mischmasch von mehreren deutschen Kurzschriften.

Dokumente über Zupan sind leider nicht vorhanden. Alle Bemühungen des Verfassers, irgendwelche aufzufinden, waren vergebens. Auch die Korrespondenz mit maßgebenden Stellen in Zagreb, Wien, Prag, München und Dresden führte zu keinem Ergebnis.

Zum Andenken an seinen Bruder Anton brachte Kaspar Zupan später aus dem nahen Ort Čreta eine Linde und pflanzte sie neben dem Hause, das aber abgetragen wurde. Im Hause selbst wurden keinerlei Schriften, Dokumente oder Bücher gefunden, die der Bruder aufbewahrt hätte.

Anton Bezenšek wurde am 15. April 1854 in Bukovje, einem kleinen Dorfe bei Celje, als Sohn eines Bauern geboren. Er besuchte die Volksschule in Frankolovo

und später das Gymnasium in Celje. Dort nahm er an einem Kurs in deutscher Stenografie teil. Im Jahre 1874 ging er nach Zagreb, maturierte dort und immatrikulierte sich auf der dortigen Universität. Auch wurde er mit Prof. Magdić, dem Vater der kroatischen Stenographie bekannt. Bezenšek unterrichtete am Gymnasium in Zagreb kroatische Stenografie und gab die Fachzeitschrift »Jugoslavjanski stenograf« heraus. Im Jahre 1876 begab er sich nach Prag und studierte an der dortigen Universität. Auch legte er dort die staatliche Stenografielehrerprüfung in deutscher Stenografie ab. Zugleich wurde er mit führenden tschechischen und deutschen Stenografie bekannt.

Im Jahre 1883 begann Anton Zupan im slowenischen Tagblatt »Slovenski narod« in Ljubljana eine Artikelreihe über slowenische Stenografie zu veröffentlichen, in der er sich besonders mit der Übertragung Prof. Bezenšeks auf die slowenische Sprache befaßte und sie kritisierte. Bezenšek erwiderte ihm im folgenden Jahr 1884 im »Slovenski narod«. Sechs Jahre später, 1889, setzte Zupan die Polemik in den »Österreichischen Blättern für Stenografie«, Wien, fort, worauf ihm Bezenšek im selben Fachblatt, 1890, antwortete.

Bezenšek war sehr gebildeter Mann. Er beherrschte außer der deutschen und französischen Sprache alle slawischen Sprachen. Im Jahre 1878 gab er ein Lehrbuch der kroatischen und slowenischen Stenografie heraus. Während seines Studiums war er auch als Stenograf im kroatischen Sabor — Landtag tätig.

Im Jahre 1879 folgte er einem Rufe der bulgarischen Regierung. Er stenografierte dann in der bulgarischen Sobranje (Parlament) die Reden und bereitete eine Übertragung der Gabelsbergerschen Stenograf auf die bulgarische Sprache vor. Im Jahre 1883 gab er seine Übertragung als Lehrbuch heraus. So wurde Bezenšek der Vater der bulgarischen Kurzschrift und Apostel der Stenografie bei den Südslawen.

Im Jahre 1884 wurde er aus dem Staatsdienst entlassen und ging nach Plovdiv (Philippopol). Als im Jahre 1888 die Stenografen im Parlament in Sofia streikten, berief ihn das Ministerium zurück. Man versprach, das ihm angetane Unrecht gutzumachen. Aber Bezenšek lehnte ab und blieb in Plovdiv.

Bezenšek gab im Jahre 1889 den zweiten Teil seiner Stenografie heraus und zwar die Debattenschrift. Die Slovenska matica in Ljubljana (Slowenische literarisch-wissenschaftliche Vereinigung in Ljubljana) ließ das Lehrbuch Bezenšeks für die slowenische Stenografie im Jahre 1893 in zweiter verbesserter Auflage erscheinen. Sein System wurde im Einverständnis mit dem Direktor Franz Novak in Ljubljana verbessert. Im Jahre 1905 übersiedelte Bezenšek von Plovdiv nach Sofia.

Prof. Bezenšek beteiligte sich an verschiedenen internationalen Stenografen-Kongressen und hielt dort zahlreiche Vorträge. Im Jahre 1904 wurde in Plovdiv das 25-jährige Bestehen der bulgarischen Stenografie gefeiert. Auf dem 111. internationalen Stenografenkongreß in München 1904, sprach Bezenšek über dieses Jubiläum. Auch hielt er anlässlich der Aufstellung der Büste Gabelsbergers in der Ruhmeshalle in München eine klassische Rede, die der Verfasser dieser Abhandlung bei der Bezenšek-Feier in Bukovje im Jahre 1934 wiederholen wollte und die nun in dieser Abhandlung veröffentlicht ist.

Als im Jahre 1914 der erste Weltkrieg ausbrach, weilte Prof. Bezenšek in seiner Heimat auf Ferien. Die österreichischen Behörden wollten ihn wegen seiner slawischen Gesinnung arretieren und internieren. Bezenšek erfuhr davon rechtzeitig und floh über Triest nach Bulgarien, wo er die bulgarische Staatsbürgerschaft annahm.

Wegen des Eintritts Bulgariens an der Seite Deutschlands war Bezenšek sehr enttäuscht und niedergeschlagen. Auch litt er an der Zuckerkrankheit. Am 10. Dezember 1915 traf ihn der Herzschlag. Er wurde in Sofia begraben. Bezenšek war verheiratet und hatte einen Sohn und eine Tochter.

Die Verdienste Prof. Bezenšeks um die Stenografie sind unvergänglich und ist sein Name in der Geschichte der Stenographie verewigt.

Die Übertragung der slowenischen Stenografie von Bezenšek hat Novak verbessert und vervollständigt. Sie hat sich in der Schule und Praxis sehr gut bewährt. Rakuša aber reformierte und veränderte das System Novak derart, dass eine Spaltung in der slowenischen Stenografie entstanden ist.

VAS MOTVARJEVCI IN NJENI PREBIVALCI

1. PREKMURJE V ZGODOVINI

Poredkoma se pojavljajo monografije o posameznih krajih, čeprav so nekateri skoraj kričeče vabljivi. Pri sestavljanju delovnega programa za preučevanje problematike izolatov se je skupina poleg vasi, v katerih žive Romi (Cigani), odločila še za Motvarjevce. Skupina je svoje ugotovitve in sklepe strnila v štiri zajetne zvezke.¹ Nekaj pomembnih ugotovitev iz življenja Romov je bilo že objavljenih. Odveč pa ne bo, če objavim svoj delež v tej raziskavi, katerega sem dopolnil z nekaterimi zgodovinskimi podatki in ugotovitvami drugih članov raziskovalne skupine.

Motvarjevce omenjajo raziskovalci stare zgodovine med arheološkimi spomeniki Pomurja.² Vas večkrat omenjajo zgodovinarji tudi v zvezi s starimi potmi, ki naj bi bile že v rimskih časih vodile na Madžarsko. Kraj leži na 205 m nadmorske višine in se teritorialno nekam zajeda v sosedno državno ozemlje. Prebivalci so pretežno madžarske narodnosti in v glavnem kalvinske veroizpovedi. V narodnostno mešanih vaseh ob jugoslovansko-madžarski državni meji živi največ kalvincev. Življenje in navade le-teh, predvsem pa njihova verska pripadnost, so nas pritegnili. Navedeno nas je spodbudilo, da smo ta kraj raziskovali kot izolat.

Objava naših ugotovitev brez dvoma ne daje odgovorov na mnoga v zgodovini Prekmurja že dolgo odprta vprašanja.

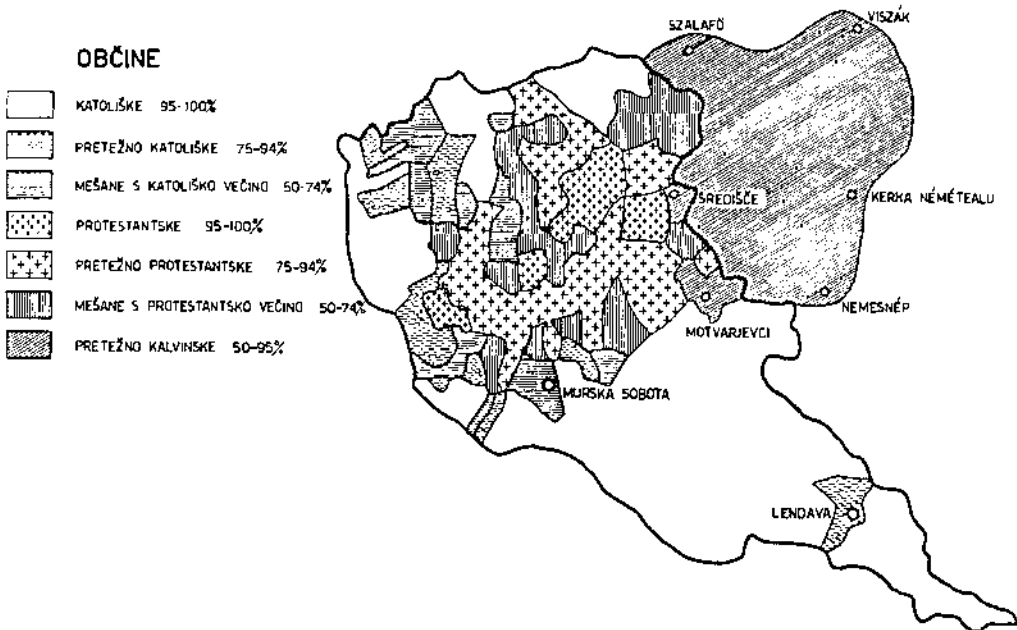
Raziskovalca kar pritegujejo vprašanja. Mnogokrat se zastavi in ostane odprto vprašanje: zakaj? Nekaj odgovorov je že zapisanih, toda preučevanje preteklosti določene pokrajine in življenja njenih prebivalcev zahteva vedno novejših osvetlitev. Pogostoma se še srečujemo s trditvami, da prebivalci Prekmurja pripadajo katoliški in protestantski (augšburški) veroizpovedi. Toda karta prebivalstva po veroizpovedi je tukaj za slovenske razmere kaj nenavadno pisana.³ Nikjer drugod v Sloveniji nimamo toliko registriranih veroizpovedi in nikjer se niso tako strnjeno ohranili protestanti in kalvinci.

Sredi te pestrosti verske pripadnosti se zastavlja vprašanje kalvinskega otoka, katerega zahodni robovi so ob naši sedanji državni meji. To postaja še bolj zanimivo ob Kosovih ugotovitvah: V Sloveniji so redka krajevna imena na -ci, -ovci, ki so nastala iz osebnih imen, in jih tudi ni onstran črte Mono-

¹ Skupino je ustanovila pediatrična klinika medicinske fakultete v Ljubljani v sodelovanju z biološkim inštitutom univerze v Ljubljani. Skupino je vodil akademik dr. Božo Skerj in po njegovi prerani smrti univ. prof. dr. Marij Avčič. S podporo sklada Borisa Kidriča in ob velikem razumevanju lokalnih organov ter prebivalcev raziskovalnega območja je skupina leta 1962. leta svoje delo »Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju« strnila v 4 zajetne zvezke.

² J. Sašel: Donesek k zgodovini Prekmurja v starem veku. Kronika št. 1/1955, str. 40, in Stanko Pahič: Arheološki spomeniki v Pomurju, v zborniku spomeniško Pomurje, Obmurska založba, brez letnice, str. 27–30.

³ Zemljevid Prekmurja po verski pripadnosti je na osnovi podatkov ljudskega štetja leta 1931 sestavil in narisal dr. Roman Savnik. Nekako iz začetka XX. stol. so podatki za obsežnejši »kalvinski« otok v sosednji Madžarski.

šter—Hodoš—Dobrovnik, kjer so se začenjale nekdanje naselbine ogrskih stražarjev in se še danes začinja pretežno madžarsko etnično ozemlje.⁴ Sedanja vas Motvarjevci je raztegnjena po levem bregu Kobiljskega potoka. Še danes je vidno in tudi nekatera ledinska imena pričajo, da so vas pustošili razni tuji vojaki in na teh tleh obračunavali razne razprtije oboroženi ljudje posameznih fevdalnih gospodov oziroma njihovih vojskovodij. Nesporno je, da je vas bila uničena, kolikokrat, bo treba še ugotoviti. Po podatkih katoliške vizitacije leta 1698 je bilo v vasi samo 20 ljudi in vsi so bili heretiki — nekataličani. Po ugotovitvah v raziskovalni skupini sodelujoče doc. dr. Zlate Dolinar-Osole: rodbinska imena te vasi nakazujejo le toliko, da ne moremo pričakovati zelo intenzivne izolacije. Srečamo okrog 40 rodbinskih imen (po predzadnjem ljudskem štetju je v 82 naseljenih hišah živelo 356 oseb), od katerih je samo priimek Toth desetkrat nosilec družine.

Ker smo vas Motvarjevce izbrali za primer izolata, so podatki za druge kraje s prebivalci kalvinske veroizpovedi navedeni le za dokazovanje, ali so ti kraji izolat ali pa so samo del izolata.

Kar je bilo ob našem raziskovanju še morda nedotaknjeno, tega ni več. Kraji in tudi Motvarjevci ob Kobiljskem potoku so vedno bolj odprti in povezani s svetom in tako poteka določena regeneracija kalvinskih vasi, ki so počasi izumirale. Prav zaradi tega pa se je vredno pomuditi ob tej vasi in iskati odgovor, zakaj so se obdržali tod kalvinci, ko so drugod zemljiški in duhovni gospodje zlepa in zgrda spreminjali verska prepričanja prebivalcev svojih domen.

Odgovori na mnoga vprašanja prekmurske zgodovine ležijo po arhivih Madžarske, Slovaške (Bratislava — Požonj) in še kje drugod. Škoda, da so ti arhivi še premalo vabljeni za raziskovalce, čeprav bi npr. s skrbnim preučevanjem dobili sliko fevdalne družbe, kot je drugod v Sloveniji ne poznamo, in tudi zanimivega stoletnega avstrijsko-madžarsko-turškega trivladja.

Posebnosti, ki jih še zasledimo v sedanjem življenju kalvincev v Motvarjevcih in v drugih krajih, ali pa jih odkrivamo v njihovi preteklosti, niso

⁴ M. Kos: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo, ČZN 1933, str. 151.

le posledica njihove verske pripadnosti, ampak splet različnih okoliščin in dejavnikov, ki so vplivali na razvoj ljudi, kraja in bolj ali manj posredno ustvarjali možnosti za sprejem kalvinizma in ga obenem tudi ohranjali. Engels je o tej pripadnosti zapisal: »... religiozni odsev dejstva, da v kupčijskem svetu konkurenčni uspeh, ali bankrot, ni odvisen od delovanja ali spretnosti posameznika, temveč od okoliščin, ki so od njega neodvisne. Ni v moči hotenja in delovanja tega ali onega, temveč v usmišljanju višjih, toda neznanih ekonomskih sil.«⁵

Območje, na katerem v Prekmurju živijo kalvinci, je okrog 2 km širok in okrog 16 km dolg pas Hodoš—Motvarjevci. V tem pasu so vse vasi, z izjemo Čikečke vasi,⁶ obmejne. Ti kraji pa imajo skupno z nekaterimi drugimi ob Krki svojo posebno zgodovino.

Po podatkih⁷ naj bi bil salzburški nadškof že pred madžarskim opustošenjem Panonije (896—900) posvetil eno oziroma več cerkva v Prekmurju. Po opustošenju »mnogo dni hoda na dolgo in široko, se ni videlo drugo, kakor opustošena zemlja« (dr. F. Kos). Po bitki pri Bratislavi (5. julija 907) je bila zaključena osvojitve nove madžarske domovine in ustvarjena zahodna meja... ob tej meji so uredili širok ločilni mejno-obrambni pas... Ozemlje današnjega Prekmurja je bilo sredi širokega mejno-obrambnega madžarskega pasu.⁸ Sedanja zgodovina Madžarske se začena z dinastijo Arpadovičev. Ogrska država je v času Arpadovičev — kakor mnoge slovanske in tudi bizantinska država v srednjem veku — uredila ob svojih mejah širok obrambni pas, sestojec iz gozdov, močvirja in puste zemlje. Tak način zaščite so poznali predniki Madžarov že v svoji pradomovini. Obrambni pasovi so bili včasih zelo široki. Te pasove so imenovali gypüvonal (ledina).

Na določenih mestih so v teh naravno utrjenih pasovih zgradili močno (s kamenjem, hlodi, jarki, okopi) utrjena vrata (porta, clusa, kolos itn.). Ponekod so zgradili zaradi varnosti več vrat. Te pasove z vrati so čuvali posebni stražarji (hatarörök, lövö, speculatores, sagittari). Ob taki obrambi pa so še imeli svet onstran obrambnega pasu (gypüelve), katerega so zaradi večje varnosti večkrat opustošili. Taka obrambna črta se je z ozirom na odnose s sosednimi deželami spreminjala. Sčasoma pa so se izoblikovale tudi posebne stražne krajine (örség, warth). Vse to je bilo predvsem namenjeno za obrambo pred nemškimi vpadi. Prekmurje je vsaj v začetku madžarske zasedbe ležalo na zunanji strani mejne črte, vendar v območju celotnega madžarskega mejno-obrambnega pasu. Zaradi takega strateško pomembnega položaja je Prekmurje kot kronska zemlja ostalo vse do leta 1091 zunaj madžarske upravne razdelitve, ki se je začela oblikovati že proti koncu X. stoletja. Prekmurje je bilo priključeno Madžarski za Ladislava I. (1077—1095), ko je ta izvršil notranjo konsolidacijo in utrdil centralno oblast. Z vključitvijo Prekmurja v Madžarsko se kaže težnja po premaknitvi meje od »notranje mejno-obrambne črte navzven do skrajne meje mejno-obrambne črte pasu in tako celotno ozemlje mejnega pasu vključiti v svojo državno upravo« (I. Zelko). Po podatkih iz popisa župnij zagrebske škofije, kateri je leta 1334 pripadal jugovzhodni del Prekmurja, je bilo to ozemlje redko naseljeno.⁹

Kako je potekala obrambna črta v srednjem veku na območju zalske županije, je poskušal restavrirati Jožef Holub na karti, kjer jo je označil z enakovrno (— — —) pretrgano črto.¹⁰

⁵ Navajam po, Jože Goričar: Zgodovina družbene misli, Ljubljana, I. del, 1961.

⁶ Nekoč so pisali in ljudje še danes pravijo: Cikočka ves, Vanča ves, Prosečka ves, kot je to še danes ohranjeno npr. v Forabju (Slovenska ves) in na Koroškem (Siniča ves).

⁷ Dr. Fr. Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev II, 1906, listina 324, stran 243—246; to naj bi bila ena izmed Lendav. Dr. J. Gruden: Starine Zelezni in Sajatjskih Slovencev, ČZN 1914, str. 93—154, pa navaja med drugimi tudi Turnišče in Selo.

⁸ Ivan Zelko: Murska Sobota kot sedež arhidjakonata in cerkveno-upravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku, Kronika 1963, stran 38—51.

⁹ Milko Kos: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo, ČZN 1933, str. 144—153. F. Kovačič: Doneski k starejši zgodovini Murskega polja, ČZN 1919, str. 45. Ivan Zelko: Doneski k prekmurski zgodovini (Viteški rodovi), ČZN 1936, str. 68—77, Ivan Zelko, Kronika 1963, str. 38—51.

¹⁰ Dr. Holub József: Zala megye története a középkorban, 1929.

ZALA MEGYE KITERJEDÉSE ÉS HATÁRAI A KÖZÉPKORBAN

Ob vsem se vprašamo, kdo so bili stražarji. Kako daleč, oziroma kje so bili naseljeni Slovani, pravilneje Slovenci, bo treba še ugotavljati. Nesporno je v znanstveno resnejših madžarskih zgodovinah, da je na »znatnem območju«, ki so ga zasedli Madžari, prebival slovanski rod.¹¹ Po mnenju Pataky Lászla¹² se je leta 791, ko je frankovski kralj Karel Veliki uničil veliko avarsko državo, del Avarov umaknil v hribovit, gozdnat predel (Göcsej), ki je na karti označen kot kalvinski otok.¹³ V dolini Rabe pa se je okrog leta 900 naselilo madžarsko pleme Nyék. Znani avtorji so si enotni, da Ogri niso prepustili obrambne črte podložnemu prebivalstvu, ampak so to službo opravljali sami, ali pa so jo prepustili sorodnim plemenom. M. Kos ugotavlja, da ima vrsta vasi ob vzhodni meji slovenskega Prekmurja z imeni, ki so v zvezi s stražarji, še danes madžarsko prebivalstvo. Vse naokoli slovenskega Prekmurja se vrste vasi stražarjev, ki jim moremo dokumentarno slediti nazaj vse do začetka XIII. stoletja.¹⁴

Stražarji so zgubljali svoj pomen. V času turških vpadov in obračunavanj med zemljiškimi gospodi pa je njihov pomen spet porastel. Zanimivo bi bilo ugotoviti, kako se je formirala ta ali ona stražna krajina (örség, warth). Avtorji (Pataky, deloma Holub) omenjajo Gornjo in Spodnjo stražno krajino. Za nas je v konkretnem primeru pomembno le jugovzhodno območje Prekmurja.

¹¹ Flekes Lajos, Lederer Emma, Székely György: Magyarország története az 6kortól 1526-ig. Bdpst, 1961, str. 50.

¹² Pataky László, kalvinski duhovnik, Győr, v pismenem pojasnilu, 26. februarja 1970.

¹³ Novejše raziskave so potrdile, da so prebivalci pokrajine Göcsej avarskega rodu (Szentmihályi Imre: A Göcsej nép eredetmondája Zalaegerszeg 1958). Göcsej je južni predel zalske županije. Na tem območju je tudi glavno mesto županije Zalaegerszeg. V tem mestu so z velikim razumevanjem in prizadecnostjo zgradili »göcsejski skanzen. Govorica prebivalcev tega območja se močno zaznavno loči od drugih krajev.

¹⁴ M. Kos: K postanku ... CZN 1933, str. 149.

Na vzhodu Prekmurja je bil »sosedni distrikt örség«, leta 1208 imenovan že terra speculatorum. V tem distriktu so bili kraji Hodoš, Krplivnik, Domanjševci, Lončarovci in Središče.¹⁵ M. Kos navaja, da se vas Kerčica (Kercza) že leta 1208 omenja kot vas stražarjev (villa speculatorum Kurcita), kasneje pa Órfalu. Mnoge vasi stražarjev so še danes obdržale pridevek stražni, npr. Óriszentpéter ali na naši strani so še do nedavna za Hodoš uporabljali ime Órihodos. Vasi stražnikov — predvsem Kerčica — so omenjene tudi v darilni listini kralja Andreja II.¹⁶ Po Holubovih ugotovitvah so Motvarjevci spadali v območje stražne krajine. Kraj je kot tak sicer zgubljal svoj pomen, ko se je premikala in umirila državna meja, vendar so stražarji s svojimi pridobljenimi pravicami ostali. Prebivalci Motvarjevcev kot sploh stražne vasi so dobili od madžarskih vladarjev posebne pravice. Čuvanje meje je bilo specifična naloga, zato so ti ob posebnih pravicah in seveda tudi dolžnostih imeli posebno organizacijo. V fevdu so imeli manjše dvorce oziroma posestva. To so bile vasi svobodnjakov z enim gruntom. V nekaterih vaseh pa so pozneje ostali celo brez grunta. Kot najnižji sloj svobodnih ljudi (nemešnjaki) niso smeli imeti tlačanov, bili pa so vsaj v določenih obdobjih oproščeni vseh dajatev in davščin. Te pravice so jim tudi večkrat potrdili oziroma jih utrjevali, ker so prihajali v konflikte z zemljiško gospodo, ki je ob prevelikem brezdelju skoraj vedno imela premalo bogastva. Prav ta položaj, ki so ga imeli stražarji v strukturi madžarske fevdalne družbe, jim je omogočal svobodno izbiro veroizpovedi.¹⁷ Omenjeno je že bilo, da so bili stražarji predvsem Madžari oziroma njim sorodna plemena, ki so jih naseljevali v teh krajih. Najpogosteje so kot priseljenci — stražarji — omenjeni Székely¹⁸ iz Erdeljske. Tako so na slovenskem narodnostnem ozemlju nastajali specifični madžarski narodnostni otoki, ki so sčasoma izrinili staroselce.

Položaj Motvarjevcev je opredeljevalo to, da je bila ta vas na meji dveh mogočnih grofovskih rodbin, dveh županij ob močni prometni cesti v notranjost Madžarske. Sosedna vas je bila slovenska in s krajšim presledkom čisto katoliška. Do najbližje madžarsko močnejše vasi Dobrovnika so oddaljeni 11 km. Najbližji kraj, kamor so tudi cerkveno spadali s časovno krajšimi presledki, je bil Szentgyörgyvölgy (Sv. Jurij v Dolu) ali večkrat imenovan tudi Óriszentgyörgyvölgy. Ob raziskavi izolata je univ. prof. dr. M. Avčín ugotovil, da ima velik odstotek kalvincev v Motvarjevcih krvno skupino 0. Razlika v primerjavi z drugimi znaša 10—12 odstotkov. Razmerja krvnih skupin pri kalvincih se razlikujejo od frekvence, ugotovljene pri drugih prebivalcih Pomurja, kakor tudi pri krvodajalcih v Ljubljani ter avstrijskim in madžarskim prebivalstvom.¹⁹

Pomembna je ugotovitev, da so med prebivalci madžarske narodnosti v Sloveniji samo v Motvarjevcih obdržali narečje Južnega Göčēja. Na osnovi preučevanja njihove govorice je dr. Olga Penavin sklepala, da te jezikovne specifičnosti niso samo rezultat pripadnosti k helvetski veroizpovedi, ampak okolnosti, da so se tukaj naselili iz Južnega Göčēja in so se kot jezikovni otok obdržali med drugimi Madžari, ki govorijo heteško madžarsko narečje.²⁰

Zaradi lažjega in boljšega razumevanja nadaljnjega teksta objavljamo karto tako imenovanega kalvinskega otoka, ki jo je po podatkih ljudskega štetja v začetku XX. stoletja sestavil dr. Roman Šavnik. Opozoriti moramo, da

¹⁵ Ivan Zelko, Kronika št. 2/1958, str. 86.

¹⁶ Milko Kos: Građivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 1928, V. knjiga, dok. št. 960, str. 425.

¹⁷ Dömötör Sándor: Órség, Ebdpst, 1960. Miholics József: Alsó — Órség föld történeti vázlat. Vasi szemle 2/1971, str. 251—267 (z obsežno bibliografijo). Papp Vilmos: Órségi iratok I—III rész. Vasi szemle XXIV. in XXV. letnik. Csizsár Károly: Az Órség természetföldrajzi adottságainak jellemzése, Vasi szemle št. 3 in 4/1966, str. 380—375 in 547—563. Po mnenju tega avtorja je beseda Órség sestavljena iz Or (stara beseda) = stražar in — ség = grič oziroma s tem pridevkom se označuje valovita gričevnata (dombos) krajina.

¹⁸ Madžarska narodnost v sedanji Romuniji.

¹⁹ Marij Avčín: Učinki krvnega sorodstva na potomstvo. Ljubljana 1962, NUK II, 180—403. V drugem delu študije je o kalvincih 55 strani, 15 prilog in 1 zemljevid.

²⁰ Dr. Olga Penavin: A szlovéniai nyelvátlasz tanulságai. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. V, 1960, str. 371—414, in še pismo z dne 1. marca 1962.

je bila — kako je sedaj, ne vemo — v teh krajih velika večina prebivalcev kalvincev oziroma nekaj nad 8000. V nekaterih vaseh je bilo tudi nad 90 odstotkov kalvincev. Nikjer pa niso bili sami, kar kaže na kasnejšo imigracijo. Isto zasledimo tudi v Motvarjevcih, kjer znaša imigracija od 20 do 30 odstotkov. Druga značilnost so imena krajev. Nekatera spominjajo na osebna imena, druga na to, da so v porečju Krke, tretja pa na narodnost prebivalcev Kerkánémetfalú (nemška vas ob Krki). Za našo raziskavo sta pa vsekakor najpomembnejši imeni Óriszentszép (dobesedno: stražni sveti Peter) in na jugu Nemesnép (Svobodno ljudstvo). Za zgodovinarja in filologa je vabljivo raziskovanje izvora in nastanka teh krajevnih imen, saj so južno od tega otoka še ostanki slovenskih jezikovnih otokov.

LEGENDA:

- državna meja
- meja ozemlja z naseljeno kalvinsko večino

2. REFORMACIJA IN PROTIREFORMACIJA

O reformaciji v Prekmurju je bilo že precej napisanega. Posamezniki (Ivan Zelko, Franc Šebjanič, Vilko Novak in še drugi) so se ob sorazmerno bogati tovrstni madžarski literaturi²¹ dotaknili mnogih vprašanj, vendar kompleksno še nimamo obdelanega tega pomembnega časa. To veliko prebujanje je odsevalo družbene, gospodarske in politične razmere. Pri tem preučevanju reformacije je bilo prezrto, kakšne so bile družbenoekonomske in politične razmere v Prekmurju, kateremu so vladale grofovske rodbine, ki so se že povzpele v fevdalno aristokracijo in njihova središča so bila v glavnem zunaj Prekmurja. Reformacija je dejansko nadaljevanje močnega in vedno bolj organiziranega gibanja kmečkih množic, malega plemstva in dela že ekonomsko okrepljenega meščanstva. To gibanje, ki je ustvarilo posebne organizirane zveze in dobivalo značaj kmečke vojne, je vplivalo na vsebino reformacije in končno tudi na Luthrovo izdajstvo zrevolucioniranih množic. Razvilo se je krivoverstvo mest kot »oficialno krivoverstvo srednjega veka« in je bilo »naperjeno predvsem proti duhovščini, katere bogastva in politični položaj je napadalo«. Ob takem je nastajalo krivoverstvo, »ki je bilo neposreden izraz kmečkih in plebejskih potreb in ki se je skoraj vedno pridružilo kakemu uporu. Strinjalo se je sicer z vsemi zahtevami meščanskega krivoverstva glede duhovščine, papeštva in vzpostavitve praksičanske ustave, toda obenem je šlo neizmerno dalje. Zahtevalo je, da se vzpostavi enakost, ki je obstajala med člani praksičanske občine, in da se ta enakost prizna kot norma tudi za meščanski svet.«²² Zaradi tega tudi ni bilo nič čudnega, če je Luther sredi razbesnele nemške kmečke vojne (leta 1525) s pamfletom in drugimi svojimi nastopi grozil in sipal ogenj in žveplo proti »morilskim in roparskim kmečkim množicam«.

Ali so bili in koliko so bili nesvobodni kmetje v Prekmurju seznanjeni in vključeni v ta gibanja, to ostane še odprto.

Po smrti Matije Korvína (1458—1490), ki je znan po tem, da je ustanovil stalno najemniško vojsko (črno vojsko), branil nižje plemstvo pred že mogočnimi velikaši, se začne močno vznemirjeno obdobje madžarske zgodovine. Če je plemstvo po Evropi izgubljalo svoj pomen in vpliv v vedno močnejši državi, se je dogajalo nasprotno v Madžarski, katero so ob rastoči turški nevarnosti razjedali močni notranji nemiri.

Ali je bil na Madžarskem drugačen položaj kmetov kot v sosednih avstrijskih deželah? In kako je bilo v Prekmurju, ko je po Sloveniji odmeval slovenski kmečki upor (leta 1515)? Brez dvoma je bil položaj bistveno drugačen zaradi krepitve fevdalnega sistema velike zemljiške gospode in nerazvitih mest. To območje je imelo svoja močnejša gospodarska središča (Radgono, Graz) zunaj državne meje. Odgovor na zastavljeni vprašanji bo treba še poiskati. Verjetno pa so bili seznanjeni z gibanjem, iz katerega je nastal slovenski kmečki upor. Dr. Grafenauer karakterizira to gibanje z »jasno protifevdalno smerjo, ki je ni prikrivalo z drugačnimi cilji«. Glas o tem največjem,

²¹ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitujtás korából. 1—5. köt. Bp. 1902—1912 Szent István Társ.

Egyháztörténelmi emlékek. Forrásgyűjtemény a Dunántuli Ag. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. 1. köt. Összegyűjt, Payr Sándor. Sopron. 1910, 404 p.

Görög E.: A veszprémi (ref.) egyházmegye története. Sárospatak, 1863.

Magyar protestáns egyháztörténelmi adattár. 1—10. köt. Bp. 1902—1911.

Payr Sándor: A Dunántuli Evangélikus Egyházkerület története. 1. köt. Sopron, 1924. Tudi, Reformáció v Prekmurju i Medjimurju. Dúševní list od 20. 12. 1935 do 30. 8. 1936.

Névész Imre: Magyar református egyháztörténet. I. 1520 tájától 1608-ig. Debrecen, 1938.

Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. Bp. 1925.

Tóth Endre: A pápai ref. egyházmegye története. I. rész: Gyűltekezések és lelkészek. Pápa, 1927. 106, XVI p.

A zalai ág. ev. egyházmegye múltja. Tapalea, 1909.

Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1922.

Haler Jenő: Adatok a móraközi reformáció történetéhez. Pesti szemle 1917.

²² Friedrich Engels: Nemška kmečka vojna. K. M.-F. E.: Izbrana dela (v petih zvezkih), CZ 1967. III. zv., str. 218—219, 227.

klasičnem, kmečkem uporu, »kar jih poznamo pri Južnih Slovanih, in sicer tako po razsežnosti, kot po dolgotrajnosti gibanja«,²⁴ je po mojem mnenju prodrli tudi v Prekmurje, kolikor se sicer ni zлил s splošno kmečko vojno na Ogrskem, ki jo je (leta 1514) vodil Jurij Dož. Ta neustrašni vodja tega razrednega kmečkega gibanja je daleč od Prekmurja razglasil v Čanadu republiko, odpravo plemstva, splošno enakost in suverenost. Ob preučevanju silovitega razmaha reformacije v zahodnem delu Madžarske bi morali upoštevati tudi Engelsove misli: Kmečka vojna je oznanjala zaplembo cerkvenih posestev v korist kmetov, posvetni knezi in deloma mesta so se pripravljali, da bi izvedli to zaplembo v svojo korist, in kmalu so bila v protestantskih deželah posestva prelato v rokah knezov ali mestne častitosti.²⁴

Iz nekaterih dosedanjih raziskav madžarskih avtorjev²⁵ izhaja, da je bilo tudi Prekmurje nemirno, predvsem po končani 90-letni turški oblasti.

Kako je bilo naseljeno Prekmurje, bo treba še raziskati, predvsem do srede XVI. stoletja, ko že imamo objavljene popise, vsaj za posest gornjelendavske graščine.²⁶ Zatem je ohranjenih že več in vedno pogostnejših in točnejših popisov. Po teh podatkih je bil leta 1593 zahodni del Prekmurja sorazmerno slabo naseljen in nekateri grunti so bili prazni. Prekmursko prebivalstvo so redčili mejni spopadi, vdori, notranji nemiri, turški vpadi in končno še pogoste kužne bolezni. Zaradi tega so zemljiški gospodje naseljevali na svojem svetu ljudi iz drugih krajev. Izrazit primer take kolonizacije je Kobilje, sosedna vas Motvarjevec.

Prekmurje so imele, vsaj v času reformacije in protireformacije, v posesti naslednje grofovske rodbine: Batthyány, Nádasdy, Széchy in Banffy. Te družine, vsaj nekatere, so bile tudi sorodstveno vezane, tako je bil njihov vpliv še močnejši. Sredi XVI. stoletja sta začeli reformacijo v zahodnem delu Madžarske rodbini Batthyány in Nádasdy. Rodbina Batthyány je 1514. leta dobila Nemetújvár (današnji Güssing v Avstriji), kjer je bilo nekaj časa vplivno središče reformacije in protireformacije. Rodbina Nádasdy pa je imela svoj sedež v Sárvaru.²⁷ Rodbina Banffy je živela v Lendavi in tam ustanovila v času reformacije prvo tiskarno na prekmurskih tleh. Tudi družina Nádasdy je ustanovila tiskarno, kjer so stavci iz Ljubljane tiskali prve madžarske knjige. Po trditvah nekaterih avtorjev²⁸ se je po Prekmurju najprej razširil kalvinizem. Vsekakor moramo upoštevati, da so v začetku bile med ljudstvom še slabo izdiferencirane veroizpovedi, ki so šele med reformacijo pod različnimi vplivi doživljale svojo modifikacijo. Značilno je, da so v nekaterih cerkvah (npr. na Tišini) še dolgo v času protireformacije imeli katoliškega župnika in luteranskega kantorja, ali da so se verniki ene veroizpovedi udeleževali verskih obredov drugih. Najbolj značilen pa je primer, da luteranski pastor po svojem obredu pokoplje kalvinca. Zaradi nejasnosti glede opredeljenosti je tudi težko ugotavljati, kdaj je kje prevladovala katera veroizpoved, ker so kronisti zapisovali bolj po občutku kot po dejansko ugotovljenem stanju. V tistem času tudi niso bili redki primeri prestopanja iz augsburške v helvetsko veroizpoved in narobe. Že navedeni zgodovinar Rácz navaja, da so Batthyániji že okrog 1550. leta postali kalvinci. V njihovi posesti pa sta bila

²⁴ Dr. Bogo Grafenauer: Stirje velik kmečkl upori na Slovenskem, v zborniku Od kmečkl uporov do slovenske državnosti, Maribor, Obzorja, 1971, str. 22, 25.

²⁵ F. Engels: Nemška kmečka vojna... CZ 1967, IV. zv., str. 302.

²⁶ Fodor Henrik dr.: A Vas megyei paraszt mozgalmak (1765—1787). Szombathely 1955. Vörös Károly: Paraszt mozgalmak Vas megyében 1798—1848. Vasí szemle 3 In 4/1965, str. 332—353 In 516—535. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. Bdpst. 1952, predvsem str. 299—383. I. Szinkovics: Le »servage héréditaire« en Hongrie aux 16—17e siècles. Studia Historica 53. Bdpst. Akadémiai kiadó 1963, str. 47—89. Vörös Károly: Parasztmorgalmak Zala megyében a XIX század első felében. Zalaegerszeg 1969.

²⁷ Urbariumok XVI—XVII század. Akadémiai kiadó Bdpst. 1959. V tem delu je popis gornjelendavske gospodšine iz leta 1553 In 1623. Pripravljamo pa obdelavo urbarjev In popisov iz dobe Marije Terezije.

²⁸ V tem kraju je bilo med drugo svetovno vojno taborišče, kjer so bili internirani predvsem Primorci, ki so se kot kolonisti naselili po prvi svetovni vojni na nekdanji grofovski zemlji v okolici Lendave.

²⁹ Ivan Zejko, pismo z dne 16. marca 1962, s pripombo, da to še ni povsem raziskano.

že od leta 1524 oba dela Őrséga. Po podatkih istega avtorja je Boltizár Batthyány (umrl 1588), ki je bil poročen z Doro Zrinji, ustanovil v Kőrmendu v drugi polovici XVI. stoletja višjo teološko šolo, kar je bilo pomembno za razvoj reformacije, predvsem v gornjem delu Prekmurja. Zgodovinarji še navajajo grofovsko rodbino Széchy, ki je od 1391. leta imela del, od 1513 pa vso vas Motvarjevce. Po tej rodbini je dobil kraj tudi svoje madžarsko ime. Najprej so ga imenovali po cerkvenem patronu sv. Ladislavu in k temu so še dodali priimek zemljiškega gospoda (Széchyszentlászló). Tomaž Széchy je padel v bitki pri Mohaču (1526), njegova žena Marjeta je bila »vnetá privrženka protestantizma« (Páyr). Zgodovinarji menijo, da je Tomaž Széchy že bil kalvinec, ko je dobil (1570) gornjelendavsko (sedaj Grad) posest, nesporno pa je to postal leta 1592, ko se je poročil s hčerko Boldizárja Batthyányja iz Németújvára. Omeniti moramo še družino Nádasdy, ki je ob izgonu luteranskih pastorejv iz sosednih slovenskih in avstrijskih pokrajin dala mnogim zatočišče na gradu v Petanjcih in je dolgo kljubovala cesarjevi zahtevi, da jim to odpove. V ta kraj so nekaj časa romali luterani iz tedaj že znanih slovenskih mest. Najbrž ni dvoma, da je tedaj prišla v Prekmurje tudi slovenska tiskana beseda in vplivala na kasnejši razvoj narečne književnosti.

Reformacija naj bi se bila začela v severnem delu Prekmurja, in sicer 1535. leta v Boreči. A. Skalič navaja »že od 1540. leta imamo podatke o reformaciji v Prekmurju«. ²⁹

Vzporedno z razvojem reformacije so pogostnejši tudi turški vpadi. Avgusta 1587 so Turki napadli kraje »to in onstran« Lendave in požgali med drugim tudi Turnišče. ³⁰ Večkrat so pustošili po Prekmurju, predvsem v ravninskem predelu, ob svojih pohodih na Radgono.

Preden so Turki z vpadi ropali in pustošili Prekmurje, so Madžari ustanovili obrambno črto Lendava—Dobrovnik—M. Sobota. S tem se je vloga stražarjev iz Őrséga okrepila in cesar Rudolf jim je (1595. leta) potrdil njihove stare pravice in prisilil zemljiškega gospoda, da jih spoštuje. To pa je bilo pomembno za kasnejši razplet protireformacije na tem »svobodnem ozemlju« stražarjev.

O tem, kako je potekala reformacija in protireformacija, nam dajejo le nekaj najosnovnejših podatkov popisi oziroma vizitacije. Za razvoj kalvinizma je nekaj dragocenih podatkov v ohranjenih zapisnikih rednih letnih sinod. ³¹ Thyry navaja, da je kalvinizem že po letu 1576 prodrl v zahodne predele Madžarske in prvega škofa Szegedija je 1585 nasledil István Bethye, duhovnik rodbine Batthyány v Németújváru. Med njegovim pastirstvom je doživel kalvinizem v Prekmurju svoj velik vzpon. Odredil je tudi popis kalvinskih župnij. Iz tega povzemamo, da je bil kalvinski duhovnik v Martjancih že 1598 in naslednjega leta ga že zasledimo v Murski Soboti med davkoplačevalci. Leta 1596 je že obstajala kalvinska župnija pri Sv. Juriju v Dolu, ³² kamor so največkrat spadali kalvinci iz Motvarjevce. V njihovi vasi je prvič omenjen kalvinski duhovnik ob sicer nepopolnem popisu leta 1618. Zlata doba kalvinizma v Prekmurju je bila do smrti (1618) grofa Tomaža Széchyja. Njegovi nasledniki so, kot nekatere rodbine že prej, začeli podpirati protestantizem, dokler se niso rekatolizirali. Med prvimi se je rekatolizirala rodbina Nikolaja Banffyja (leta 1598) iz D. Lendave. V zvezi z reformacijo in protireformacijo moramo opozoriti na dva upora, ki sta prizadela Prekmurje. Med vnetim zagovornikom kalvinizma Gaborjem Bethlenom, erdeljskim knezom (uprl se tudi cesarju Ferdinandu) in dolnjelendavskim zemljiškim gospodom katoličanom Banffyjem je prišlo do ostrega spopada in okrog leta 1600 naj bi bila uničena katoliška cerkev s samostanom v Motvarjevcih. Drugi upornik je bil prav tako kalvinec Štefan Bočkaj, ki se je boril proti Rudolfu in so njegovi

²⁹ Aleksander Skallč: Protestantizem v Prekmurju, Trgovski list 68/1939 — 16. junija 1939, str. 8.

³⁰ Kovačič F.: Gradivo za prekmursko zgodovino. ČZN št. 1—2/1926, str. 1—20. Franjo Gumilar: Prvi turški vpadi v Prekmurje, Mladí Prekmurec II, 1937—1938, str. 45 in 153.

³¹ Thyry Etele: A dunántúli református egyház kerület története. Pápa 1908, I. k.

³² V tem kraju je bila že 1334 katoliška župnija, ker je omenjena v vizitaciji zagrebške škofije. — Dr. Josip Butorac: Popis župa zagrebačke biskupije od god. 1334. Zagreb 1944.

Kruci vdiralni tudi čez Muro na štajersko stran. V tem uporu je bila zahteva po svobodi veroizpovedi, ki je bila priznana z dunajskim mirom leta 1606. Ta mir, ki so ga sicer morali še večkrat »priznavati in potrjevati«,³³ je priznal enakopravnost drugim veroizpovedim »brez škode rimskokatoliški veri«. Ta mir pomeni za Madžarsko isto kot za Nemčijo augsburški mir (1555. leta). S tem mirom (čl. 1) je bila ogrskim vojakom v stražnih (vojnih — Baš) krajinah dovoljena svoboda njihovega bogoslužja, seveda brez škode za rimskokatoliško vero. Zaradi boljšega razumevanja razmer v Prekmurju je dobro vedeti, da je Prekmurje bilo vse do leta 1777 versko deljeno. Z ustanovitvijo zagrebške škofije je dolnji del Prekmurja spadal pod to škofijo, in to ni ostalo brez določenih posledic. Ostalo Prekmurje je spadalo pod györsko škofijo. Mejo med škofijama so uredili šele leta 1176. F. Kovačič navaja, da je zagrebški kapitol zaradi desetine v Prekmurju imel neprestane pravde z dolnjelendavskimi graščaki, ki so mu kratili pravico, si nasilno prisvajali njegovo desetino ali vsaj ovirali pobiranje.³⁴ Leta 1777 je bila ustanovljena škofija v Szombathelyju in njen prvi škof ima precejšnje zasluge za razvoj narečne katoliške književnosti.

Kaj je kalvinizem? Gibanje, ki je ponekod (npr. v Franciji hugenoti) zraslo v močno politično silo, je zraslo iz posebnih švicarskih razmer. Te razmere, ki sta jih poznala Zvingli in Calvin in na njih gradila konkretno vizijo družbe, so bile za najbolj tlačene nekaj, kar so izražali že v posameznih večjih in manjših uporih. Ta nauk predestinacije je Calvin strnil v svojem najpomembnejšem delu, v *Institucijah*.³⁵

Ali pristopanje h kalvinizmu ni pomenilo poleg nezadovoljstva z drago in omrzeno katoliško cerkvijo v tistem času tudi razočaranje nad Luthrovim obnašanjem? Najbrž je temu blizu opredeljevanje meščanstva, nižjega plemstva (stražarjev itn.) in kmetov, kolikor so seveda ti lahko sploh odločali o sebi. J. Goričar je v že omenjenem delu zapisal kot osnovno načelo: »V kalvinizmu je veljala domneva, da ima vsakdo na tistem področju, ki ga ne obsegajo pravni predpisi, pravico, da počne vse, kar se mu zljubi, tudi to, kar je proti koristim drugih ljudi. Takšno pravno in moralno pojmovanje izraža medsebojna razmerja egoističnih individuov, ki jih ne vežejo več nobene stanovske in cehovske vezi, katerih delovanje v družbi pa je pravno omejeno: izraža družbeni položaj meščanskega človeka, za katerega so blagovni in denarni odnosi najpomembnejša in najbolj trdna, pa tudi edina vez v družbi.« Kolikšen prispevek ima v tem nauku Zvingli oziroma Calvin, ni pomembno za to raziskovanje.³⁶ Brez dvoma pa je pomembna zahteva po ceneni »cerkvi« in sodelovanju članov verske skupnosti pri urejanju vseh zadev, z volitvijo »cerkvenih« poglavarjev vred. To je bilo nekaj čisto drugega za uveljavljanje svobodnega človeka kot pa sklepi tridentinskega koncila (1545—1563). Moč kalvinizma je v uveljavljanju človekove svobode, saj je npr. vsak enak do boga. Človek odloča, kaj bo naredil v dani situaciji, toda vedno soustvarja v začetnih okvirih. Ta teologija uveljavlja v najčistejšem jeziku bistvo človeške svobode in njegove odgovornosti za svoje prostovoljne akcije. ... Bog je opremil voljo človeka z naravno svobodo, ki ni bila vsiljena od nobene absolutne sile, determinirane v naravi, ne za dobro, ali škodljivo.³⁷ Kako so se seveda v tistem močno vznemirjenem času razlagali takile povzetki, je težko reči, verjetno pa ni daleč od resnice, da so količkaj razgledani in svobodni, oziroma večje svobode željni in potrebni to sprejemali, seveda z različnimi željami in računi.

³³ Omenimo naj Rakocijev boj proti Ferdinandu III. In 1545. leta sklenjeno pogodbo v Linzu. Deželni zbor 1646. v Bratislavi (Požonu). Priprava protestantskega upora na severu Madžarske v času zarote Zrlinjsko-Frankopanske. Potrditvev dunajskega verskega miru 1691 (Leopold) in priznanje, ki ga je dal Karel VI. (1731) ter tolerančni patent (1781) Jožefa II.

³⁴ Kovačič Fr.: Gradivo za prekmursko zgodovino, ČZN št. 1—2/1926, str. 1—20.

³⁵ Leta 1536 je izdal Institutio Religionis Christianae. Najpopolnejša izdaja pa je izšla leta 1539. Inštitucije je l. 1624 prevedel v madžarščino Szenczi Molnár Albert.

³⁶ Leta 1549 je nastala skupna helvetska ali reformirana cerkev, ki jo splošno tudi poimenujemo po Kalvinu.

³⁷ Encyclopaedia of Religion and Ethics. New York 1955, vol. III, str. 146—155.

Začetke kalvinizma smo že omenili. O tem je bilo že precej napisanega,⁸⁸ vendar bo celotno oceno reformacije v Prekmurju treba še napisati, predvsem z vidika družbenoekonomskih in političnih razmer, ki so bistveno vplivale na opredeljevanje zemljiške gospode in s tem po načelu »*cuius regio, eius religio*« tudi na drugo prebivalstvo tega nerazvitega območja. Po dosedanjih podatkih sklepamo, da je bilo okrog 1620. leta največ kalvinskih cerkvenih občin v Prekmurju in te so bile v glavnem severovzhodno od sedanje ceste Lendava—Murska Sobota—Grad—Petrovci. Nekateri avtorji omenjajo, da so ob štajerski meji cvetele kalvinske fare. Tako je med škofi omenjen Gál Imre, rojen v Lendavi. Za njegovega škofovanja (1649—1655) je posebej omembe vredna sinoda iz leta 1652, ko so »posvetili« pet novih duhovnikov.

Razvoj kalvinizma na Madžarskem naj bi bila posušila izključitev madžarskih študentov teologov iz wittenberške univerze.⁸⁹ Ta ukrep naj bi bil vplival na hitrejšo diferenciacijo med pripadniki augsburške (protestantske) in helvske (kalvinske) veroizpovedi.

Na splošno velja ugotovitev, da se je kalvinizem v začetku močno razvijal in utrjeval v manjših mestih. Ponekod — to vsaj po dosedanjih ugotovitvah velja za obravnavani predel Prekmurja — so razvoj kalvinizma podprli tudi manjši svobodni kmetje (nemeši) bolj z željo po okrepitvi svojega družbenopolitičnega položaja kot iz kakih posebnih teoloških spoznanj. Pri nadaljnem raziskovanju tega pojava ne bi smeli prezreti, kar je zapisal J. Goričar: »Vsekakor bi bilo še posebej zanimivo preučiti, kako se je v praksi med kmečkim prebivalstvom modificirala religiozna miselnost protifevdalno usmerjenih družbenih slojev — predvsem tistega, ki je bil neposredno predhodnik poznejše industrijske buržoazije.« Nekateri avtorji (predvsem Pataky László) so mnenja, da so se Slovenci bolj opredeljevali za protestantizem kot Madžari, ki so prevzemali kalvinizem. Po mnenju omenjenega avtorja so se kalvinci, kolikor so živeli med Slovenci, z njimi asimilirali ali pa so se od tam izseljevali. Tudi ta teza je samo še domneva. Vsekakor pa so tudi popisi prebivalstva v XIX. stoletju ugotavljali, da so se kalvinci obdržali v vaseh, kjer so bili nemeši, ki so ponekod imeli samo pravice brez posesti. Odločujoči so bili predvsem položaj, ki so ga imeli posamezniki v družbenoekonomski ureditvi družbe, in na tem zasnovani odnosi do oblasti zemljiške gospode. V ilustracijo naj bo podatek, da je pred zemljiško odvezo na Madžarskem Jožef Vaš iz Motvarjevca kupil 1. avgusta 1841 za 170 forintov in 20 krajcarjev pol seksijala veliko kmetijo Mihaela Hajba, ko ta ni mogel izpolniti svojih obveznosti zemljiškemu gospodu. Strnjeno naseljeni kalvinci v Prekmurju živijo v vaseh pretežno s prebivalstvom madžarske narodnosti. Turški vpadi, turška oblast v Prekmurju, medsebojni spopadi med skupinami zemljiške gospode, vse to je skupno s pogostnimi kužnimi boleznimi vplivalo na odnose zemljiške gospode do podložnikov. Primanjkovalo je delovnih rok v opustošeni pokrajini in vedno več sredstev so potrebovali država, zemljiška in cerkvena gospoda. Iz navedenih razlogov je tudi protireformacija bila počasnejša in manj »vroča« kot drugod v Sloveniji. Katoliški cerkvi je primanjkovalo tudi duhovnikov, da bi zasedli s silo prevzete cerkve. Protireformacija naj bi bila v glavnem zaključena okrog leta 1735 in od tedaj se karta razširjenosti posameznih veroizpovedi v Prekmurju ni več močno spreminjala. Položaj kalvincev je bil vsaj v določenih obdobjih nekoliko slabši kot položaj protestantov, toda bili so

⁸⁸ Ivan Zelko: K zgodovini reformacije o Prekmurju (CZN 1837, str. 112—122, in še Statistika prebivalcev v Prekmurju, Kronika I. VI, str. 88. R. Čačinovič: Večernik št. 232/1938, str. 3. Maučec Jože, Slovenec št. 188 in 190/1935, str. 4 (obakrat). Ošlaj Franc, Domovina, št. 1—2/1922, str. 5—6. Szaloki Elek, Kalendar Srea Jezusovega 1926, str. 81—82. Kovačič Fr.: Slovenska Štajerska in Prekmurje, Šebjanč Frane: Gmotni temelji prvih prekmurskih protestantskih župnij v XVII. stoletju, Svet ob Muri II/1937, str. 151—158. Isti avtor se je poleg dr. V. Novaka in dr. A. Vratuše največ ukvarjal s književnostjo protestantskih piscev. Rácz István: A Kerezal ev. ref. egyháztörténete, Veszprém 1897. V sestavku posebej ne omenjam te uporabljene literature.

Zelo dober pregled o razprostranjenosti kalvinizma v Prekmurju daje Thyry Etele v svojem delu pod op. 31 in v njem so objavljene sinode, udeleženi in imena škofov.

⁸⁹ Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. Bdpst. 1925, str. 21.

žilavi, kar zveemo iz zapisov o borbi za posamezne cerkve (Kerca) ali župnijo Sv. Jurij v Dolu, na katero je bila največkrat navezana večina kalvincev iz Prekmurja. Kot so posamezni zemljiški gospodje hitro postavljali duhovnike nekatoliških veroizpovedi, tako hitro so jih tudi izganjali. Tako je zapisano, da je grof Adam Batthyány po rekatolizaciji odredil, da so pastori morali v 15 dneh zapustiti svoja mesta, isto je veljalo tudi za učitelje. Kako je v Prekmurju potekala protireformacija, je zgovorno ohranjeno v ljudskem izročilu, ki ga je zapisal F. Kovačič: »Neko nedeljo so prišli ljudje po običaju k službi božji k župni cerkvi. Pri cerkvi je bil pripravljen kup palic. Po opravi-tilu je dal graščak razbobnati in razglasiti svoj ukaz: kdor sprejme grofovo vero, naj gre mirno na dom, kdor pa ne, naj si vzame iz kupa palico in gre s trebuhom za kruhom, kamor hoče, samo na svojo kmetijo ne več.«⁴⁰

Potek protireformacije je viden iz katoliških vizitacijskih poročil. Omenjamo jih samo iz nekaterih župnij, ki meje na Motvarjevce. — Ob vizitaciji v Dobrovniku je bilo leta 1688 in še 1690 veliko krivovercev in isto velja tudi za Bogojino, kjer pa so leta 1693 ugotovili samo še 50 krivovercev.

Če so se v reformaciji borili za cerkev, ki naj ne bo draga, je verjetno to, da so katoliki morali plačati skoraj vsak obred, vplivalo tudi na počasnejše spreobrnjenje krivovercev. V zapisnikih vizitacij zagrebške škofije je zapisano, da je župnik v Bogojini leta 1699 računal na pogreb v tej vasi 1 groš, za pogreb iz oddaljenejših vasi (Filovci) 15 oziroma 30 (Strehovci) grošev. Istega leta v Turnišču: za oklic bodočega zakonskega para 1 groš, za poroko 5—6 grošev (za zaročnino še posebej 1 groš, hlebček kruha, pint vina), posebej so še plačevali blagoslavljanje hiš in svinjskih hlevov; za mašo 5 grošev, za spremljanje mrličev od 0,5 do 1 goldinarja. V Dobrovniku so imeli hudega duhovnika, ki je 1690. leta še pretepal svoje župljane. Dve leti pred tem pa so ugotovili, da je zahteval za krst 1 groš, botri pa sta še primaknili po 4 denarje in 1 pišče; za oklice 1 groš, za velikonočno spoved 1 denar, za previdenje bolnikov na domovih 2 groša v bližnjih vaseh in 3—4 v oddaljenih itn. Iz teh vizitacijskih zapisnikov so razvidni tudi dohodki učiteljev, če so seveda bili v fari.

3. DRUŽBENOEKONOMSKE RAZMERE V MOTVARJEVCIH IN DRUGIH VASEH, KJER STRNJENO ŽIVIJO KALVINCI

Ker so v ospredju našega preučevanja samo Motvarjevci, dajem o njihovi zgodovini in tamkajšnjim razmeram ves poudarek, podatki za druge vasi pa so bolj ilustrativni oziroma samo primerjalni. Omenjeno je že bilo, da so bili Motvarjevci kraj iz mejne stražne krajine (mint határörvidék) in privilegiji so jim bili skupno z drugimi priznani z listino iz leta 1270. V kraju je bila že leta 1338 kapelica sv. Ladislava in 1501. leta se omenja župnija s samostanom. Vas je leta 1391 deloma, 1513 pa v celoti prešla pod zemljiške gospode Széchyje. Ko je izumrla ta rodbina po moški liniji, je dedinja Juliána Széchy 1687. leta prodala to posest grofovski rodbini Szapáry. Kdaj so se pojavili prvi kalvinci, meni ni znano, dejstvo pa je, da sta se na območju te vasi spopadli vojaški enoti kalvinskega in katoliškega grofa. V tem spopadu naj bi bili porušili cerkev s samostanom. To potrjujejo še zaznavni ostanki ruševin in ledinska imena (Szentégyházi ut — Cesta svete cerkve; Popovski breg) na desnem bregu Kobiljskega potoka.⁴¹

Motvarjevci so bili po svoji legi naravno s cesto po dolini usmerjeni k večjemu kraju Čestregu na Madžarskem in nadalje proti Veliki Kaniži, kjer je bil več desetletij sedež turške oblasti. Turška ropanja po Prekmurju niso prizanesla Motvarjevcem in na tiste čase spominjata tudi turško pokopališče in ledinsko ime v ravnini na levem bregu kobiljskega potoka. Da je bil kraj močno opustošen, je razvidno tudi iz vizitacijskih poročil. Leta 1698

⁴⁰ F. Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje, str. 275.

⁴¹ Bela Sever: Geografski termini prekmurskih piscev, Svet ob Muri 11/1957, str. 169—173.

je vizitator zagrebske škofije ugotovil, da je cerkev porušena, v vasi je samo 20 ljudi in vsi so označeni kot krivoverci (acatholici). Ko so leta 1781 zaradi uveljavitve tolerančnega patenta izvršili popis družin po verski pripadnosti, so ugotovili samo 27 kalvinskih družin v kraju Motvarjevcih in Veleméru. Te podatke navajamo, ker potrjujejo že navedene ugotovitve doc. dr. Z. Dolinar-Osole.

Poleg že omenjenih značilnosti so Motvarjevci bili na meji dveh teritorialno upravnih županij (Vas — Zelezna in Zala) ter do leta 1777 na meji zagrebske in györske škofije.

V Motvarjevcih so imeli kalvinsko in nato spet nekaj časa luteransko župnijo, dokler ni končno obstala kalvinska, ki pa je doživljala razne pretrse in spremembe. Od časa do časa je bila samostojna, nato spet priključena Veleméru, a najdalj časa Sv. Juriju v Dolu, kjer je že leta 1334 (morda celo prej) bila rimskokatoliška župnija. Leta 1596 je bila ustanovljena kalvinska župnija, 1717. leta pa so z vojaško silo izgnali (enako tudi iz Motvarjevca) kalvinskega duhovnika in učitelja, čeprav je med 239 prebivalci bilo le 14 katoličanov. Čez dobrih 60 let so bili Motvarjevci vključeni v to župnijo in vse dokler niso leta 1930 dobili samostojne župnije. Tudi te spremembe, ki niso bile brez določenega boja, so vplivale na ljudi in razvoj njihove vasi.

Odkod ime kraja? Zasedimo zapise: Močvarjevci, Mrtvarjevci, Motvarjevci. Tudi na to vprašanje bo treba še dokumentirano odgovoriti kot za mnoge naše vasi. Morda bomo dobili odgovor že z izdajo Krajevnega leksikona za severovzhodno Slovenijo.

Ker v nadaljevanju v glavnem uporabljamo predvojne podatke, zato tudi iz teh virov navajamo, da je ob popisu prebivalstva leta 1921 (narodnostni podatki iz popisa 1931 niso bili objavljeni) v krajih, kjer žive kalvinci, bila večina prebivalcev madžarske narodnosti (npr. v Motvarjevcih je bilo med 461 prebivalci 22 Slovencev, v Središču 209 — 5, v Čikečki vasi 238 — 16, v Prosenjakovcih 435 — 117 Slovencev itn.). Nimamo pa podatkov, ali je bilo tedaj kaj Slovencev kalvincev.

Kot vasi z večino prebivalstva helvetske veroizpovedi lahko obravnavamo samo Motvarjevce, Središče in Čikečko ves. Za primerjavo smo vzeli sosedne vasi, in sicer Kobilje in Bukovnico kot izrazito slovenski naselji ter Pordašince in Prosenjakovce kot narodnostno močno mešani vasi.

3. POVRŠINA ZEMLJE IN RAZPARCELIRANOST ZEMLJIŠČ⁴²

Kraji	Skupna površina	Število parcel leta	
	k. o.	1936	1953
Motvarjevci	1.013 ha	ni podatkov	4.280
Središče	380 ha	2.658	2.661
Čikečka ves	425 ha	6.859	6.876
Kobilje	1.964 ha	893 (l. 1929)	1.575 (l. 1955)
Bukovnica	774 ha	2.666	4.353
Pordašinci	244 ha	295	300
Prosenjakovci	671 ha	5.266	5.269

V k. o. Motvarjevci se je že sorazmerno zgodaj izoblikovalo precejšnje privatno veleposestvo, ki je v precejšnji meri soodločalo pri razmejitvi med državama po prvi svetovni vojni. Po izročilu je grof Széchy podaril velik kompleks zemlje lepi kuharici, njena hčerka pa je to zemljo 1867. leta prepisala na Jožefa Voglerja, ki je bil tedaj že lastnik petanjških slatinskih vrelcev. Na tem posestvu so bili kot služinčad v glavnem zaposleni katoličani in deloma Slovenci. Vogler kot lastnik slatinskih vrelcev je bil močno

⁴² Okrajno sodišče M. Sobota, SU 84-6-55-8 z dne 23. 6. 1955 in Okrajno sodišče Lendava, SU 137-6-55-2 z dne 27. 6. 1955.

zavzet za to, da bo njegova posest v eni državi, kraljevini SHS. Po agrarni reformi, ki je bila izvedena med vojnama, je Voglerju ostalo še 370 ha. Po letu 1945 so razdelili agrarnim interesentom nekaj nad 100 ha, ostalo zemljo pa sedaj upravljajo člani delovne skupnosti obrata za kmetijstvo Rakičan v okviru kmetijskega kombinata Pomurka Murska Sobota.

V parcelaciji zemljišč so vidne spremembe v zadnjih tridesetih letih le v Kobilju in Bukovnici.

V obdelovanju zemlje, predvsem glede plodoreda, so v zadnjih desetletjih nastajale v Motvarjevcih vidnejše spremembe, in sicer deloma tudi zaradi pomanjkanja delovne sile. Nekoč je bilo v tej vasi precej pastirškov, ki so se tukaj učili madžarsčine. Zaradi pomanjkanja delavcev so začeli opuščati nekatere kulture in so močnejše uvajali živinorejo. Prebivalci Motvarjevcev so še v prvi polovici XIX. stol. imeli vinograde v sosednjih vaseh (npr. Čikečki vesi) in tudi doma. Toda nagel propad vinogradov na Goriškem zaradi bolezní je prizadel tudi Motvarjevce. Danes vinograde že močno nadomeščajo brajde okrog hiš. Vsekakor pa kaj radi ob postrežbi z vinom poudarijo, da je to pridelek iz njihovega trsa, vinograda. Kolikor imajo vinograde, so v glavnem zunaj k. o. Motvarjevci.

Med obrtni so se razvijale predvsem tiste, za katere so imeli doma dovolj surovin, in sicer: izdelovanje opeke, mlini ob potoku in žaga na veleposestvu. Razvoj obrti in pomen posameznih posestev lepo izražajo visoke hiše s stolpičastimi preddverji, visokimi okni in bogato okrašenimi vežnimi vrati. Smisel za ljudsko umetnost se je kazal tudi v delu žensk, ki so iz predelanega lanu tkale okrašene brisače, srajce, namizne prte, izdelovale so tudi čipke in temu primerno so bile okrašene tudi njihove skrinje.⁴³ Lan je bil zelo pomembna kultura, saj jim je predelan rabil za obleko, perilo, posteljino itd. V vasi sta bili nekaj časa razviti tudi lončarstvo in pletenje raznih košev, košar in druge posode iz slame. To je bilo delo moških pozimi. V precejšnji meri so si tudi sami izdelovali potrebno leseno poljedelsko orodje (grablje, vile itn.). Smisel za okraske so kazali tudi s tem, da so imeli lepo okrašene jarne za goveje vprego. Koliko je v tem njihove originalnosti in koliko so prinesli iz Góčeja ali pa prinašali od drugod, bo treba še raziskati in to bo zdaj že nekoliko lažje zaradi vse tesnejšega vsestranskega sodelovanja Prekmurja z obema obmejnima madžarskima županijama.

Gospodarski razvoj Motvarjevcev se nekako ujema s celotnim gospodarskim razvojem Prekmurja, kjer so do konca madžarske oblasti leta 1918 imeli v glavnem samo mline, opekarne in žage na vodni pogon ob kovačih, kolarjih in številnejših čevljarjih.⁴⁴

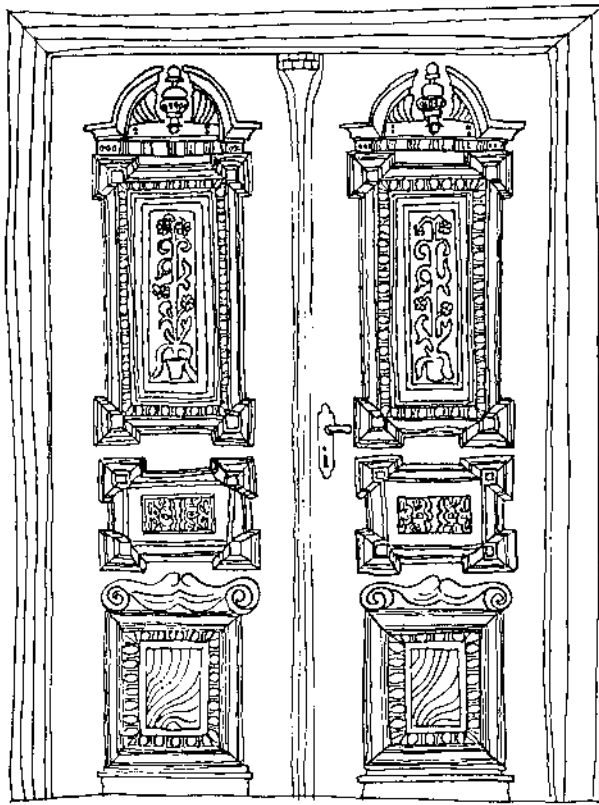
V Motvarjevcih so bile za splošne prekmurske razmere trdne kmetije. Zemlja se ni drobila, število hiš se je iz desetletja v desetletje zniževalo (leta 1921 — 112, 1931 — 105, 1961 pa samo 98) in promet z zemljo je bil minimalen.

Lastniške odnose na zemlji so v glavnem urejevali s pogodbami ob porokah. Veljalo pa je načelo, da so »mladi« posestniki že v letih prevzemali posestva. Promet z zemljišči je bil nekoliko večji v letih po 1945, in sicer zaradi obveznih oddaj in drugih ukrepov. Zaradi neizpopolnjenih obveznih oddaj je bilo izrečenih tudi nekaj zaplemb, ki so občutno zmanjšale posest.

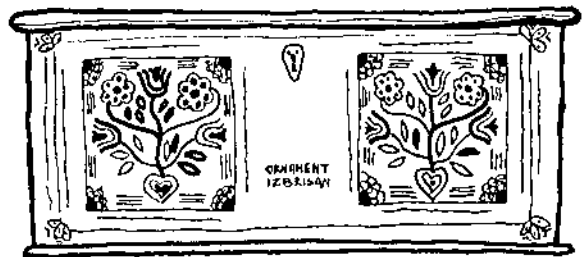
Oporoke so bile redke in ob enem otroku v družini so bile skoraj nepotrebne. Do zakona o dedovanju (leta 1955) je ostalo še vse pri starem. Po podatkih okrajnega sodišča v Lendavi, ki so mu pripadali Motvarjevci do združitve prekmurskih okrajev, je bilo leta 1945 kar 24 zapuščinskih obravnjav. Z njimi so morali urediti mnoga pred in med vojno nastala razmerja. V letih od 1945—1951 je bilo 58 zapuščinskih primerov (enako število moških kot ženskih zapustnikov). Med vsemi temi primeri je bilo le 5 oporočnih

⁴³ Koren Vlasta: Szentlászló népi kulturájának hagyományalból. Földművesek Naptára 1968, str. 83—87. Tovarišica je kot ravnateljica muzeja v Murski Soboti posredovala tudi objavljene risbe.

⁴⁴ Rudl Čačinovič: Postanek in razvoj kapitalizma v Prekmurju, Svet ob Muri 11/1957.

Ornamenti na vežnih vratih

Ornamenti na skrinjli

dedovanj in več kot polovico po zakonu. Pri tem naj še omenimo, da so v dvanajstih primerih umrli kalvinci bili brez premoženja, skoraj v istem času pa so kalvinci iz Motvarjevec sestavili pred sodiščem samo 6 pogodb (samo 2 kupni). Ob tem nas še zanima položaj žensk kmetic. Ženske so bile vse do sestave nove zemljiške knjige redkeje solastnice posestev. Ko so sestavljali novo zemljiško knjigo, so možje, lastniki posestev, dovoljevali vpis solastnine svojim ženam.

Po Krajevnem leksikonu Dravske banovine (Ljubljana 1937) je bilo v Motvarjevcih 112 posestnikov in 4 najemniki. Kakšna je bila posestna struktura, lahko navedemo le podatke iz popisa gospodarstev 15. januarja 1955. Tedaj je bilo tako stanje:

Kraj	do 0,05 ha	0,06— 2 ha	2,01— 3 ha	3,01— 5 ha	5,01— 8 ha	8,01— 10 ha	nad 10 ha	ne- kmet	skup.
Motvarjevci	—	18	10	21	14	15	11	6	95
Središče	1	—	1	10	13	5	11	—	41
Čikečka ves	—	1	5	15	16	3	13	1	54
Kobilje	1	38	55	80	37	6	3	19	239
Bukovnica	—	4	3	16	10	2	—	2	37
Pordašinci	—	—	3	2	8	2	7	—	22
Prosenjakovci	6	5	9	23	25	13	9	8	98

Zaradi jasnejšega pregleda navajamo tudi razpredelnico gospodarstev po posestvenih skupinah v odstotkih:

Kraj	3,01—5 ha	5,01—8 ha	8,01—10 ha	nad 10 ha
Motvarjevci	22,1	14,6	15,5	11,5 %
Središče	24,3	31,7	12,1	26,8 %
Čikečka ves	27,7	29,6	5,5	24,0 %
Kobilje	33,4	15,4	2,5	1,2 %
Bukovnica	43,2	27,0	5,4	— %
Pordašinci	9,0	36,3	9,0	31,8 %
Prosenjakovci	23,4	25,5	13,2	9,2 %

Ker smo že omenili preusmeritev kmetovalcev Motvarjevci v živinorejo, bomo navedli podatke o stanju živine v letu 1955 in 1960. Navedeni leti lahko primerjamo, ker so obvezne oddaje že mimo in kasneje se začenja obdobje intenzivne kooperacije. Pri tem so se tesneje povezovali s kmetijskim obratom kot z zadrugo, ker slednja ni imela tedaj že močno iskanih kmetijskih strojev. Leto 1960 pomeni pomembnejšo spremembo v kmetijstvu na Goričkem. Odprtost mej in tudi spremembe v kmetijski politiki so omogočile, da je traktor začel z njiv spodrivati konje, zatem pa kravjo vprego.

Leta 1955 in 1960 je bilo

Kraj	konj		goved	
	1955	1960	1955	1960
Motvarjevci	23	16	258	267
Središče	20	19	118	134
Čikečka ves	18	18	160	161
Kobilje	29	30	664	714
Bukovnica	1	1	138	152
Pordašinci	9	7	99	114
Prosenjakovci	32	23	224	272

Premik je viden tudi v vasi Motvarjevci in Središču.

4. GIBANJE PREBIVALSTVA

Ali je kakšna razlika glede naraščanja prebivalstva v vaseh z večinskim prebivalstvom helvetske veroizpovedi in madžarsko narodnostjo oziroma v čisto slovenskih vaseh z rimskokatoliškim prebivalstvom in v versko in narodnostno mešanih vaseh? Odgovor ne bo težak — razlike obstoje in zakaj, tudi ni težko odgovoriti. Tudi v podatkih, ki jih bomo navedli, se potrjuje zakonitost: večja revščina, več otrok.

Omenjeno je že bilo, da so ob vizitaciji leta 1698 — to je prva po izgonu Turkov — ugotovili v Motvarjevcih le 20 prebivalcev. V tem poročilu pa niso navedeni podatki za sosednjo vas Kobilje. Ta kraj je že tedaj spadal pod faro Sv. Jurij v Dolu (tja katoliški vizitator ni imel vpogleda). Ivan Zelko, ki je vneto in prizadevno raziskoval zgodovino svoje rodne krajine, meni, da je bilo istega leta v Kobilju okrog 250 prebivalcev. Škoda, da vizitacije — katoliške — ne navajajo prebivalstva po verski pripadnosti, ampak vse nekatoličane kratko malo označujejo s heretiki.

Zanesljive in primerljive podatke imamo od popisa leta 1869, to je že po kmečki odvezi na Madžarskem. V prvih desetletjih po odvezi je močno zaznavno naraščalo prebivalstvo v Prekmurju, potem se ob prelomu stoletja zmanjšuje zaradi večjega izseljevanja iz Madžarske. Na osnovi popisov prebivalstva smo sestavili naslednji pregled gibanja prebivalstva:

Kraj	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1948	1953	1961
Motvarjevci	412	450	483	446	501	464	415	342	356	356
Središče	171	178	190	202	225	208	191	152	157	150
Čikečka ves	195	212	241	239	251	239	215	208	196	190
Kobilje	690	752	921	1045	1109	1080	1055	989	997	904
Bukovnica	172	183	223	237	235	232	188	173	172	162
Pordašinci	57	97	93	116	103	110	89	90	91	91
Prosenjakovci	211	349	393	433	438	442	401	387	375	357

Primerjava bi bila še bolj zanimiva, če bi imeli zbrane in objavljene podatke popisov po veroizpovedi.

Obdobje naraščanja prebivalstva je bilo že opredeljeno. Po letu 1910 začne močnejše upadati in leta 1961 je bilo ugotovljeno, da je v nekaterih prekmurskih vaseh že manj prebivalcev kot leta 1869.

Število prebivalstva je padalo takole:

Kraj	1869—1910	1911—1961	1869—1961
Motvarjevci	+ 89	— 145	— 56
Središče	+ 54	— 75	— 21
Čikečka ves	+ 56	— 61	— 5
Kobilje	+ 419	— 205	+ 214
Bukovnica	+ 63	— 73	— 10
Pordašinci	+ 46	— 12	+ 34
Prosenjakovci	+ 227	— 81	+ 146

Nenavaden porast prebivalstva v versko in narodnostno mešanih Prosenjakovcih je predvsem posledica razvoja tekstilne industrije po letu 1945. V teh vaseh je ob popisu 1961 živelo od kmetijstva v Motvarjevcih 92,3 %, v Kobilju 84,5 %, v Pordašincih 97,8 %, v Čikečki vesi 93,2 % in v Prosenjakovcih 75,9 % prebivalcev.

Pri osvetljevanju gibanja prebivalstva moramo še upoštevati, da je iz Motvarjevcev padlo v prvi svetovni vojni 28, v drugi pa 4 moški. Nekaj mož pa je zaradi demonstracij pred razmejitveno komisijo, ko so zahtevali priključitev k Madžarski, zapustilo kraljevino SHS in v tujini tudi ostalo.

Ob že opisani gospodarski strukturi in gibanju prebivalstva moramo še odgovoriti: ali so in koliko jih je iz teh krajev hodilo na sezonsko delo, oziroma so se izselili?

Odgovarja razpredelnica:

Kraj	% izseljenih preb. ob pop. 1. 1910	Sezonski delavci, % od celot. preb. — 1. 1930	Agrarni sez. del., % od celot. preb. — 1. 1953 ⁴⁵
Motvarjevci	pod 1 %	3 %	—
Središče	pod 1 %	3 %	pod 1 %
Čikečka ves	1—3 %	3 %	1—3 %
Kobilje	1—3 %	3 %	1—3 %
Bukovnica	5—10 %	5 %	3—5 %
Pordašinci	3—5 %	3 %	—
Prosenjakovci	5—10 %	5 %	1—3 %

Motvarjevčani so močnejše migrirali šele po letu 1945, ko so jim spremenjene razmere in nov odnos do madžarske narodnosti omogočali večje možnosti zaposlovanja in šolanja.

Končno moramo še omeniti podatke o prebivalstvu med dvema popisoma. Ugotovljeno je bilo: »Padlo pa je prebivalstvo v lendavskem srezu za 0,75 % ... , v srezu Murska Sobota za 2,45 % ... , med srezi ima najmanjši prirodni prirastek srez Murska Sobota 8,27 %, v srezu Lendava 11,47 %.«⁴⁶

Dr. Ivo Pirc je za te hude ugotovitve zapisal nekaj vzrokov: »Pomanjkanje denarnih sredstev je danes vzrok, da se ljudstvo čedalje manj zateka k zdravniku in ga iz strahu pred izdatki kliče le v najtežjih primerih. Pred gospodarsko krizo je bilo v tem pogledu mnogo bolje ... Padec rojstev postaja konstanten. Od 1921, ko je bila rodnost v Sloveniji 30,2 (za lendavski srez so prvi podatki šele iz 1. 1923 — opomba V. Š.), je padla do leta 1936 na 23,05, v letu 1937 na 22,15 in v letu 1938 na 21,67. ... In tudi v splošni umrljivosti se izraža gospodarska kriza kakor pri rodnosti.«⁴⁷

Še jasnejše so razlike v družbeni in ekonomski strukturi vasi ob primerjavi gospodinjstev po številu članov. Tako je ob popisu 1961 bilo:

Kraj	Vseh gospo- dinjstev	1 član samski	2	3	4	5	6	7	8	9 in več čl.
Motvarjevci	105	12	22	17	29	12	6	6	1	—
Središče	42	5	11	6	7	5	5	2	1	—
Čikečka ves	52	5	9	12	9	8	8	1	—	—
Kobilje	244	33	43	47	35	37	29	15	4	1
Bukovnica	37	—	5	6	9	7	8	1	1	—
Pordašinci	21	2	3	4	4	2	3	2	1	—
Prosenjakovci	110	24	15	15	23	22	10	1	—	—

Podatki so zelo zgovorni in se ujemajo s posestno strukturo in drugimi že navedenimi ugotovitvami. Da bo slika še jasnejša, navajamo v odstotkih, koliko je v posamezni vasi gospodinjstev od 1 do skupno 5 članov:

Kraj	1 član samski	2	3	4	5
Motvarjevci	11,4	20,9	16,1	27,5	11,4 %
Središče	11,9	26,1	14,2	16,6	11,9 %
Čikečka ves	9,6	17,3	23,0	17,3	15,3 %
Kobilje	13,5	17,6	19,2	14,3	15,1 %
Bukovnica	—	13,5	16,2	24,3	18,9 %
Pordašinci	9,5	14,2	19,0	19,0	9,5 %
Prosenjakovci	21,8	13,6	13,6	20,9	20 %

⁴⁶ Ludvik Olas: Sezonsko zaposlovanje prekmurskega prebivalstva, Geografski zbornik, M. Sobota, 1959.

⁴⁷ Krajevni leksikon Dravske banovine, Prebivalstvo, str. 12—16.

⁴⁸ Dr. Ivo Pirc: Zdravstveno stanje in demografski podatki, Spominski zbornik Slovenije ob 20-letnici kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 483—489. Rodnost in umrljivost je na

Obe vasi z večino kalvinskega in madžarskega prebivalstva imata največji odstotek gospodinjstev z dvema in najmanj s petimi člani. Pordašinci sicer kažejo nekoliko drugačno sliko, upoštevati pa moramo število gospodinjstev in stalno zmanjševanje prebivalstva.

5. PREBIVALSTVO PO VEROIZPOVEDI

Po objavljenih podatkih naj bi leta 1921 bilo v soboškem srezu 585 in v lendavskem 344 pripadnikov helvetske veroizpovedi⁴⁸ oziroma 929 v Prekmurju. Kasneje je V. Steska⁴⁹ navedel, da je bilo v Sloveniji med 1,107.155 prebivalci 959 pripadnikov helvetske veroizpovedi. Ker vsi podatki popisa prebivalstva leta 1931 niso bili objavljeni, navajamo podatke, ki jih je dal Karel Póth, duhovnik kalvinske fаре v Motvarjevcih.⁵⁰ Po teh podatkih naj bi bilo v Sloveniji ob ljudskem štetju leta 1931 živelo 740 pripadnikov helvetske veroizpovedi.

Kraj	Vseh prebivalcev	Kalvincev
Motvarjevci	415	320
Središče	191	110
Čikečka ves	215	107
Pordašinci	89	15
Prosenjakovci	401	15
Domanjševci	642	45
Krplivnik	240	101
Hodoš	471	27
Skupaj	2534	740 ali 29,2 %

Tega leta je živelo v Motvarjevcih 43 % vseh v navedenih osmih krajih živečih kalvincev. Iz tega vira navajamo, da je živelo v sedmih (razen Motvarjevcev) vaseh samo 77 otrok v starosti do 12 let, kar pomeni le 18,3 % vseh kalvincev v teh vaseh.

Gibanje prebivalstva (rojstva in smrti) pa je bilo v Póthóvi fari od leta 1931 takole:

Leta	Rojenih	Umrlih
1931	5	9
1932	10	18
1933	9	9
1934	8	12
1935	11	9
1936	5	13
1937	7	16
1938	8	10
1939	12	12
1940	3	13 (do 4. 8. 1940)
Skupaj	78	121

strani 485 in 488. Na 1000 prebivalcev je bilo v srezu Murska Sobota oziroma D. Lendava živorojenih leta 1924 — 27,0, 31,5; 1930 — 24,3, 28,9; 1933 — 21,3 27,7 in 1938 — 16,4, 19,7. In na 1000 prebivalcev je umrlo leta 1924 — 16,1, 16,9; 1930 — 15,6, 16,3; 1933 — 18,9, 18,8 in 1938 — 15,2, 14,6.

⁴⁸ Seznam občin v Prekmurju, sestavil srčskl načelnik Lipovšek, M. Sobota 1921.

⁴⁹ Viktor Steska: Cerkvene razmere, Spominski zbornik... Ljubljana 1939, str. 151—155.

⁵⁰ Te in še nekatere naslednje podatke nama je z dr. Romanom Savnikom dal Karel Póth 4. 8. 1940, ko sva obiskala Motvarjevce in se zanimala za kalvince.

Poskušajmo s podatki odgovoriti na vprašanje, kako se je gibalo prebivalstvo v nekaterih obravnavanih vaseh, in sicer po verski pripadnosti. Omenjeno je že bilo, da nekateri podatki niso bili objavljeni, pa so bili zbrani na drug način.

V krajih z večjim številom kalvincev je bilo:

Kraj	Vseh prebivalcev	Med prebivalci					
		katolikov		luteranov		kalvincev	
		vseh	v %	vseh	v %	vseh	v %
a) leta 1910							
Motvarjevci	501	106	21,1	8	1,5	380	75,8
Središče	225	6	2,1	57	20,9	157	69,7
Čikečka ves	251	33	13,1	87	34,6	130	51,7
Krplivnik	322	28	12,0	119	51,3	85	36,7
b) leta 1921⁵¹							
Motvarjevci	461	92	19,5	19	4,1	344	74,6
Središče	209	11	5,2	70	33,0	126	33,4
Čikečka ves	238	34	14,2	100	42,0	104	43,8
Krplivnik	252	52	20,7	150	59,5	50	19,8
c) leta 1931							
Motvarjevci	415	85	20,4	6	1,4	320	77,1
Središče	191	13	6,8	65	34,0	110	57,6
Čikečka ves	215	81	37,7	27	12,5	107	49,8
Krplivnik	240	43	17,9	96	40,0	101	42,1

Razlike, ki se pojavljajo, odpadejo na pripadnike drugih veroizpovedi, kot npr. jehovske itn.

Leta 1961 pa je bilo v Motvarjevcih:⁵²

Vseh prebivalcev	Med prebivalci					
	katolikov		luteranov		kalvincev	
	vseh	v %	vseh	v %	vseh	v %
356	108	30,3	30	8,4	218	61,3

Vidno je naraščanje pripadnikov rimskokatoliške veroizpovedi in delno tudi augsburške, nasprotno pa nazadovanje članov helvetske cerkve. Še nazorneje je to razvidno iz naslednje razpredelnice:

Kraj	Leta 1910		Leta 1931	
	vseh kalv.	% glede na prebivalstvo	vseh kalv.	% glede na prebivalstvo
Motvarjevci	380	75,8	320	77,1
Središče	157	69,7	110	57,6
Čikečka ves	130	51,7	107	49,8
Krplivnik	85	36,7	101	42,1
Domanjševci	63	8,8	45	7,0
Hodoš	46	9,0	27	5,7

⁵¹ Seznam občin kot pod št. 41.

⁵² Vörös Ernest in Matilda, ObLO M. Sobota, 5. 3. 1962.

Gibanja rojstev otrok helvetske pripadnosti ne moremo več točno ugotavljati po letu 1940, predvsem pa ne za čas, ko se v rojstne matične knjige ne vpisujejo več podatki o verski pripadnosti staršev oziroma otrok iz mešanih zakonov. Od leta 1930 do 1946 so v glavnem imeli v fari svojega dušnega pastirja. Po tem letu jim opravlja najnujnejše cerkvene obrede (krst, poroka, pogreb) najbližji luteranski pastor in le občasno jih obiskuje njihov duhoven iz Vojvodine.

Ko smo preučevali Motvarjevce (predvsem dr. M. Avčin in dr. Dolinar-Osole), nismo imeli na razpolago matičnih knjig in smo uporabljali zelo natančno in skrbno vodene knjige rojstev krajevne babice Dore Vilme. Knjigo je redno pregledoval krajevni zdravnik in nismo našli nobene vpisane pripombe. Ob starših je zapisovala tudi njihovo starost, ko se jim je rodil otrok. V nekaj primerih ni takega pripisa — zakaj, ne vemo. Prvi vpis v knjigo je napravila 8. junija 1904, zaključila pa ga je s 353 rojstvi 3. junija 1934. Iz te knjige, zajeta so rojstva tudi iz drugih krajev, ne samo iz Motvarjevce, je razvidno, koliko otrok je bilo rojenih zunaj zakona, v čistih in versko mešanih zakonih. Na Goričkem in tudi v Motvarjevcih je zanimivo večje število versko mešanih zakonov. Pogostnejše so bile zveze med člani helvetske in augsburške veroizpovedi kot prve in rimskokatoliške. Za tem so bili predvsem ekonomski interesi. Kolikor smo mogli ugotoviti za Motvarjevce, so bili helvetiki precej tolerantni, in to predvsem tam, kjer so bili prizadeti njihovi ekonomski interesi. Po nenapisanem, a močno uveljavljanem pravilu so otroci prevzemali veroizpoved starša po spolu. Zasedili pa smo tudi nekaj primerov, da je gospodar zahteval, naj bodo otroci iz mešanega zakona njegove vere, da se pri hiši obdrži tovrstna kontinuiteta. Tudi o tem, katere vere bo otrok, so se v večini primerov dogovorili še pred sklenitvijo zakonske zveze. V obdobju, ko je Dora Vilma zapisovala rojstva, so se rodili zunaj zakona štirje kalvinski otroci. V zvezi s tem smo ugotovili, da so kalvinci bolj tolerantni kot katoličani. Ravnali so se po pravilu: če je otrok že tu, naj bo. Zasedili nismo nobenega primera, da bi bili nezakonskega otroka zapostavljali kot marsikje drugod. Nismo zasedili, da bi v kalvinski družini bila rojena dvojčka. Prva dvojčka sta zapisana leta 1920, in to v katoliški družini. V tridesetih letih delovanja Dore Vilme je bilo rojenih 133 otrok v čisto kalvinskih oziroma mešanih zakonih, ali na leto poprečno 4,4 otroka. Zastavlja se vprašanje, kaj vse je vplivalo, da so družine v glavnem imele enega oziroma dva otroka. In kakšno kontracepcijo so uporabljali, ko abortusov skoraj nismo zasedili? Zasedili smo, da je bilo v 30 letih 14 mrtvo-rojenih otrok, in sicer šest rimskokatoliških in osem kalvinskih. Isto vprašanje si zastavljamo morda nekoliko omiljeno pri zakonih augsburške veroizpovedi. Menim, da sta se združila verski in ekonomski faktor in sta nastopala kot posebna regulativa. Za psihologe in tudi sociologe bo še zanimivo preučevanje, kako jih je mogel tako obvladovati njihov verski nauk, ko so skoraj brez verskih obredov in praznikov, ob katerih bi si, kot npr. katoličani, »izprašali in utrjevali« vest? Po številu rojstev v Motvarjevcih tudi ni bilo čudno, če so v Krajevnem leksikonu Dravske banovine zapisali: »Izredno tiha vas, ki pogrēša otrok. Mnoge rodbine so brez potomstva: nekatere hiše so celo brez stanovalcev in že polagoma razpadajo.«

Starši so bili poprečno že v visoki starosti (predvsem kalvinski), ko se jim je rodil otrok. To so opravičevali z rekomo: »Dokler nič nimaš, tudi otrok ne imej!« Ta rek potrjujejo tudi naslednji podatki iz knjige rojstev babice Dore Vilme, o starosti očeta oziroma matere ob rojstvu otroka:

Leto	Kalvinci		Katoliki	
	moški	ženske	moški	ženske
1906	44	30	—	—
1907	54	33	—	—
1908	41	26	40	28
1909	47	33	48	30
1911	31	23	55	37

Leto	Kalvinci		Katoliki	
	moški	ženske	moški	ženske
1914	50	30	—	—
1915	51	32	—	—
1921	28	33	61	40
1926	50	23	—	—
1928	52	25	—	—
1930	24	35	57	44

V kalvinskih družinah otroka skoraj obožujejo, dokler ne doraste in se ne vključi v delo. Potem pa mu ne prizanašajo. Otroci teh družin so zveza med družinami v vasi. Vsak otrok ima najmanj po tri in v nekaterih primerih devet in še več krstnih botrov (kom). Otroci moškega spola imajo ponavadi več botrov kot ženskega spola. Botri so zelo spoštovani in imajo določene obveznosti do »svojih otrok«. Med drugim, da jih ob raznih priložnostih obiskujejo in jih obdarujejo do 14. leta. Na pogrebu so botri med prvimi, ki vržejo na krsto svojega »otroka« (tako jih nazivajo) robček in se s sorodniki zberejo tri tedne po pogrebu na grobu. Mimogrede naj omenimo, da so z moškim navadno pokopali tudi njegovo pipo.

Ta med seboj prepleteni komovski odnos je v splošnem tudi ohranjal konservativno tradicijo vasi. Zelo hudo je bilo človeku, ki je prišel navzkriž s takim svojim sorodstvom. V takem primeru se mu je lahko zgodilo, da so ga izolirali in mu pomagali, da je kaj kmalu gmotno in gospodarsko propadel.

Ugotovili smo, da so kalvinske zakonske zveze trdne. Zelo redke so razveze, čeprav tudi med njimi prihaja do ostrih in togotnih prepиров in svaj. Težave so predvsem zaradi alkoholikov — moža ali žene, ali pa celo obeh. Iz teh razlogov so se v času našega raziskovanja že pojavljale prošnje za dovolitev legalnega splava. Zanimivo pa je, da je alkoholizem kljub verski prepovedi razširjen. Znajo tudi razgrajati in tako je bilo v Murski Krajini (3. februarja 1935) zapisano: »Zadnje dneve so naši orožniki, kakor tudi nočni stražarji prijeli več oseb, katere so po vasi tako kričale in razgrajale, da kmetje niso mogli mirno spati. Napili so se vina in potem po živalsko razsajali.« Tudi po letu 1945 so bili prebivalci Motvarjevca največkrat pred sodnikom za prekrške, ker so se v vinjenem stanju nedostojno vedli in pretepali. Ker nimamo predvojnih podatkov, ne moremo napraviti nobene primerjave. Ob vsem tem pa so zelo redka kazniva dejanja. V vseh letih našega stoletja, to je v 61 letih, sta bila izvršena dva uboja, in oba iz koristoljublja, zaradi zemlje. Leta 1922 je sin ubil očeta in 1959 sorodnik sorodnika. Zasedili smo še primer duševno bolne ženske, piromanke, ki je pred okrožnim sodiščem zatrjevala, da je njenega zla kriva samo šmarnica. Ob požiganju kopic slame je našla zadovoljstvo, katerega ji ni mogel dati mož.

6. KULTURNO-PROSVETNO ŽIVLJENJE V MOTVARJEVCIH

Med največjimi prazniki vasi je bilo postavljanje majniškega drevesa. Ob tej priložnosti so bile okrašene tudi hiše, kjer so imeli dekleta. Krasili pa so tudi studence. Kakih posebnih običajev nismo zasledili, in to so nam utemeljevali s tem, ker ne poznajo svetnikov in zato tudi nimajo takih praznikov in običajev kot drugi. Pojejo pa zelo radi.

Nosilec vsega kulturnega in sploh družabnega življenja v Motvarjevcih je njihovo prostovoljno gasilsko društvo, ki naj bi bilo ustanovljeno že leta 1884, vendar je ta letnica sporna. Prav zanimivo pa je, da so v tem društvu precej aktivne ženske, ko jih drugod najdemo manj. V vasi so imeli tudi kulturno-umetniško društvo, ki pa že nekaj let ne deluje, čeprav si prebivalci želijo prireditve in so kino predstave potujočega kina kakor tudi druge prireditve zelo dobro obiskane, seveda če so v madžarščini. V vasi so imeli v letu 1962

naročenih 23 madžarskih časnikov in 17 slovenskih, pri čemer pa niso vštet listi, ki jih dobivajo otroci v šoli.

Iz posameznih poročil, ki jih omenjajo že navedeni avtorji, povzemamo, da so že zgodaj, skupno s kalvinskim duhovnikom, imeli učitelja. Šola, ki je sicer ni več, je začela z delom šele leta 1865.⁵³ Dokler niso imeli lastne šole, so otroci obiskovali šolo v Sv. Juriju v Dolu. Tam sta bili rimskokatoliška in kalvinska šola. Zanimivo, da je bil možen prestop iz ene v drugo brez kakršnihkoli težav. V ta kraj so bili všolani tudi otroci iz Kobilja, ki pa so bili precej neredno pri pouku.

Motvarjevska šola je bila verska — kalvinska — in pod odločujočim vplivom najbolj konservativnih bogatih vaških mož. To je bila enooddelčna šola, kjer so bili učitelji sorazmerno malo časa, povprečno 2,7—3,3 leta. Omenimo naj učitelja, ki je poučeval na tej šoli pred letom 1941. Najprej je bil katoliški duhovnik, nato je izstopil in se je poročil s kalvinko ter se potegoval za motvarjevsko faro, katere pa ni dobil.

Kulturno življenje v vasi je zaživelo z elektrifikacijo vasi in z boljšimi cestami in avtobusnimi zvezami z Mursko Soboto. Tudi uvedba dvojezičnega pouka je prispevala svoje pri razbijanju osamljenosti te vasi.

K vsemu moramo dodati še nekaj podatkov o šolanju kalvinskih otrok v motvarjevski šoli. Šolski okoliš se je večkrat menjal, ali v glavnem so to šolo obiskovali otroci iz Motvarjevca, Čikečke vasi in deloma tudi iz Pordašinec.

a) Število šoloobveznih otrok v šolskem letu:

Šolsko leto	1920/21	1930/31	1940/41	1950/51	1960/61
Število učencev	41	42	30	40	56
Število oddelkov	1	1	2	2	2
Število razredov	1/8	1/8	1/8	1/8	1/8

b) Struktura šoloobveznih otrok po narodnosti in veri.⁵⁴

Šolsko leto	Štev. učencev	Madžari	Slovenci	Kalvinci	Katoliki
1929/30	40	39	1	30	10
1930/31	42	40	2	28	14
1931/32	37	35	2	27	10
1932/33	40	34	6	25	15
1933/34	35	32	2	24	11
1934/35	26	23	3	19	7
1935/36	30	30	—	26	4
1936/37	31	30	1	25	6
1937/38	31	29	2	24	7

Na tej šoli je ostal najdlje ohranjen star sistem enooddelčne oziroma dvoooddelčne šole, tako kot so si to zamišljali Madžari v času najhujše madžarizacije po letu 1868, zato tudi ni čudno, če so bile v preteklih letih še pogostne zahteve: naši otroci naj se šolajo doma, kaj bi jih dajali drugam.

Po osvoboditvi pa nimamo več točnih podatkov o strukturi verske pripadnosti učencev, pač pa navajamo podatke, koliko je bilo v posameznem šolskem letu učencev iz Motvarjevca in koliko je bilo novincev iz te vasi v primerjavi s celotnim številom novincev oziroma učencev. Ker ni točnih podatkov do šolskega leta 1948/49, začenjamo našo razpredelnico, kot sledi, s tem šolskim letom:

⁵³ Krajevni leksikon Dravske banovine, Kakolj Miroslav: Kako so nekoč potujčevali mlade Prekmurce, Mladí Prekmurec II/1937—38, str. 69, 103 in 158. Franc Gumilar: Prekmursko šolstvo skozi stoletja, Svel ob Muri I/1958, str. 156—159.

⁵⁴ Póthoví podatki.

c) Soloobvezni otroci:

Solsko leto	Vseh učencev	Vseh novincev	Vseh učencev iz Motvarjevcev	Novincev iz Motvarjevcev
1948/49	49	5	39	4
1949/50	47	7	38	4
1950/51	40	8	34	7
1951/52	45	4	31	4
1952/53	49	8	33	4
1953/54	40	4	29	3
1954/55	51	12	37	10
1955/56	54	13	43	12
1956/57	48	3	35	2
1957/58	52	8	41	7
1958/59	58	14	45	12
1959/60	60	5	50	5
1960/61	56	5	47	4 ⁵⁵

Po podatkih prosvetne službe so bili učni uspehi na šoli v Motvarjevcih v zadnjih letih nad občinskim in tudi okrajnim povprečjem.

7. POLITIČNO ŽIVLJENJE V MOTVARJEVCIH

Med prebivalci kalvinske in drugih veroizpovedi ni prišlo v Motvarjevcih do kakih večjih nasprotij zaradi različnih verskih prepričanj. Dejstvo je tudi to, da so kalvinci vedno bili bolj tolerantni kot pa katoliki. Navajamo kot karakterističen primer, da je npr. katoliški župnik zavrnil kalvinko kot krstno botro katoliškemu otroku, vendar se je začela sklicevati na enakopravnost in je končno dosegla svoj namen. Ob cerkvenih obredih se shajajo predvsem luterani in kalvinci in tudi skupno pojo cerkvene pesmi. Ob mrliču se navadno zbero in pri njem ostanejo do polnoči ter skupno pojo, vmes pa seveda pijejo in jedo, kajti gospodar mora dati na mizo dovolj pijače in belega kruha za vse, ki so prišli počastit pokojnika.

Kalvinci v Motvarjevcih so se ob večjih političnih dogodkih navadno opredeljevali po svojih ekonomskih interesih. V revolucionarnem letu 1948 so bili na strani Kossutha, toda kmalu so se navdušili za Deakovo kompromisno politiko. Njihovo razpoloženje in politično opredeljevanje pa dobro označujejo volitve leta 1910. Tedaj so se odločili za kandidata Narodne delavske stranke (Nemzeti munkás párt) lendavskega odvetnika dr. Hajóša, in to samo zaradi tega, ker jim je plačal poleg običajnega golaža in cigar še po 5 forintov ter preskrbel za prevoz vsakega volivca na precej oddaljeno volišče v Zalabakso.

V času madžarske sovjetske republike leta 1919 in njenega odmeva v Prekmurju so bili kalvinci iz Motvarjevcev na nasprotni strani, ali kot sami priznavajo: pri belih. Priključitev h kraljevini SHS so v začetku sprejeli kot rešitev, ker so se stalno bali rdečih. Ko so se pa kasneje razmere na Madžarskem uredile, so bili z Jugoslavijo nezadovoljni in so se v jeseni 1921 priključili demonstracijam proti priključitvi Prekmurja h kraljevini. Prebivalci iz Motvarjevcev so celo nastopali pred mednarodno komisijo, ki je določala mejno črto, in ko niso dosegli uspeha, jih je precej pobegnilo na Madžarsko. Večina se jih je po enem letu ali kasneje vrnila, ostali pa so se na Madžarskem poročili.

Ob državnih volitvah po prvi svetovni vojni so bili precej časa v opoziciji in so glasovali za Radiča. Volilna udeležba je bila slaba, kot splošno na tem območju.

Za kraljevine so imeli Motvarjevci žandarmerijo. Dokler niso dobili leta 1930 lastne fare, so bili cerkveno še vedno vezani k Sv. Juriju v Dolu in do

⁵⁵ Miro Štubelj in Vörös Matilda, ObLO M. Sobota, 5. 3. 1962.

1928. leta so lahko nemoteno obiskovali cerkvene obrede. Zaradi teh privilegijev so se nekateri začeli bolj ali manj intenzivno pečati s tihotapljenjem madžarskega tobaka. Ko se je na Madžarskem krepil revizionizem, je vplival na nekatere, kar se je pokazalo ob aprilski mobilizaciji leta 1941. Tedaj jih je nekaj pobegnilo čez mejo in so se kmalu zatem vrnili kot »osvoboditelji«. Madžarsko okupacijo so v začetku navdušeno pozdravili, kmalu pa so se prepričali, da je Madžarska ostala tam, kjer je bila še za njihove mladosti, in okosteneli madžarski fevdalizem jih ni mogel pridobiti. Ostali so ob strani. Fašistična organizacija madžarskih puščičastih križarjev (Nyilas párt) je našla res malo somišljenikov med kalvinci nasploh, v vasi sami pa le okrog devet članov. Do NOB so bili lojalni. V njihovi neposredni bližini, v Voglerjevi lovski koči, je bila ustanovljena prva prekmurska partizanska četa. Prebivalci iz Motvarjevcev so srečevali partizane, nobenega pa niso izdali.

Med značilnimi lastnostmi pripadnikov helvetske veroizpovedi moramo še omeniti veliko medsebojno solidarnost, ki se izraža tudi v izredni molčečnosti. Ako je treba pričati zoper katerega izmed botrovstva, tega svojevrsnega sorodstva, molčijo, čeprav veliko vedo. Kaže, da s tem ščitijo tudi ugled svoje vasi, na kar veliko dajo. Žalitev njihove vasi je tudi njihova osebna.

Med raziskovanjem nismo ugotovili, da bi bili kalvinci prestopali v drugo vero, in nasprotno tudi drugih niso silili, naj zapustijo svoje versko prepričanje oziroma obnašanje. Ta svojevrsna tolerančnost se zrcali v spoštovanju mešanih zakonskih zvez in v medsebojni udeležbi pri posameznih verskih obredih.

Marsikaj pomembnega za zgodovinarja in narodopisca iz življenja te najmanjše verske skupnosti v Sloveniji je ohranjeno samo v zadnjih odtenkih usnega izročila ali na ohranjenih stavbah, na pokopališču zunaj vasi in v predmetih, ki jih vse bolj zametujeta vsiljiva trgovina in modernejša tehnika kmetijske proizvodnje. To, kar je bilo, tudi zelo hitro odмира in Motvarjevci so skupno s celotnim Prekmurjem doživeli v zadnjih dvajsetih letih tolikšen razvoj, kot ga ni bilo v zadnjih dvesto letih.

Ko smo bili sredi raziskovanja, so v Motvarjevcih začeli z gradnjo gasilskega in kulturnega doma in se spoprijeli s konservativno »oblastjo«, ki je ždela v krajevnem odboru. Enakopravnost žensk in moških se je počasneje uveljavljala. Žene so še pogostoma pooblaščale može, da so glasovali namesto njih. Pomembno pa je, da so po letu 1945 tudi ženske dobile pravico, da volijo cerkveno starešinstvo. Ker nimajo svojega duhovnika, jim je versko življenje vodil 82-letni Tóth Pál, kateremu je bil v veliko pomoč 60-letni Vaš Koloman. Oba izvirata iz starih motvarjevskih družin in sta živa leksikona svoje vasi. Vse verske knjige, ki jih dobivajo iz Vojvodine, so pisane v madžarščini in tudi njihovi obredi so v tem jeziku.

Stari Motvarjevci s svojimi značilnostmi in posebnostmi, ki so splet vseh doslej navedenih okolnosti, se zelo hitro umikajo novemu času, ki vdira iz več smeri in na več načinov. Vsakdanje življenje in praksa sta močnejša od škodljive konservativne tradicije. Verjetno bo tudi kmalu zgubilo svoj pomen staro kalvinsko načelo: da naj vsak odgovarja le zase in vsak naj se sam pred bogom opravičuje. To smo začutili pri mladih in bilo jim je neljubo, ko smo brskali po minulih dneh njihovega življenja in vasi. Vzrok njihove nejevolje je bil v nekaterih neznanstvenih, nestrokovnih sestavkih, ki so bili objavljeni, in v njih ni bilo nujnega spoštovanja in razumevanja zgodovine, ki so jo preživeli in ki jih je tudi oblikovala.⁵⁶

⁵⁶ Ne zaradi konvencionalne vljudnosti, ampak iz prepričanja, da brez sodelovanja mnogih v Sloveniji in na Madžarskem ne bi bil mogel napisati tega, kar sem. Zahvaliti se moram prebivalcem Motvarjevcev, ki so me z razumevanjem sprejemali in mi odgovarjali na vprašanja, in še mnogim, ki so mi pomagali zbirati podatke in me tudi opozarjali na nove. Posebej se moram zahvaliti dragemu prijatelju dr. Romanu Savniku, ki me je prvi zainteresiral za kalvince in me leta 1949 povedel v njihove kraje. Njemu se moram zahvaliti za objavljene karte, kakor tudi univ. prof. dr. Hešleču za njih izdelavo in dr. Horvath Ferencu iz Szombathelyja za jezikovne korekture vrisanih krajevnih imen.

DAS DORF MOTVARJEVCI UND SEINE EINWOHNER

Zusammenfassung

Das Obermurgebiet war im nationalen und religiösen Hinblick immer schon und ist im Grunde auch heute noch die bunteste Region Sloweniens. Auch die Geschichte dieser Landschaft verdeckt noch Bemerkenswertes und für die Vervollkommnung der gesamten Geschichte des slowenischen Volkes Wesentliches, denn im Laufe von Jahrhunderten hat es sein ehemals großes Siedlungsgebiet stark eingebüßt. Als Grenzgebiet war es stets Überfällen ausgesetzt und wurde oft verwüstet. Dies sowie vor allem noch das spezifische ungarische Feudalsystem formte die Menschen, ihre Beziehungen und auch die Geschichte. Die Verflechtung der Ereignisse und der gesamten Entwicklung im Mittelalter ließ im Norden und Osten des Obermurgebietes die besondere Abwehrorganisation der Schutzmark (Wachmark) entstehen. Die Wachleute genossen wegen der wichtigen Aufgaben und Pflichten auch eine bestimmte Selbständigkeit und Freiheit in den Beziehungen zu den mächtigen Grafengeschlechtern, die sich diese Welt aufgeteilt hatten. Die Wachleute hatten hauptsächlich als Ansiedler auf ehemals slowenischem Boden die einheimische Bevölkerung verdrängt und konnten sich auf Grund der Privilegien, die ihnen von verschiedenen Herrschern immer wieder zuerkannt wurden, ihre Konfession leichter auswählen. Die äußersten westlichen Teile dieser Glaubensinsel erstrecken sich entlang der heutigen jugoslawisch-ungarischen Staatsgrenze als einzige Gegenden in Slowenien, wo einige hundert Calvinisten kompakt ansässig sind. In einem mit der Erforschung des Isolats der Zigeuner — Romaen haben wir auch das Dorf Motvarjevci untersucht, in dem die meisten Calvinisten leben. Die besondere Lage, in der sich diese Gegend an mehreren Grenzen in der Geschichte befand, bewahrte den Dialekt von Gócsy der hierher angestellten Wachleute bzw. Bewohner und mit den zuerkannten Privilegien auch ihre religiöse Zugehörigkeit. Mit der Untersuchung konnten wir auch feststellen, daß die Zugehörigkeit zum helvetischen Glaubensbekenntnis in mancher Hinsicht auch die sozioökonomische und politische Entwicklung dieses Dorfes beeinflußt hat. Im Brauchtum und in der materiellen Kultur ist in rasch absterbenden Nuancen noch manche Besonderheit der Nachkommen jener Grenzwehrmänner und Anhänger der helvetischen Kirche zu erkennen. Wie der Calvinismus beispielsweise in Frankreich (Hugenotten) zur bemerkenswerten politischen Macht gekommen war, so hat er auch in Ungarn und unmittelbar auf dem beschriebenen Territorium die Grundherrschaft stark beunruhigt, denn sie wechselte schnell vom Katholizismus zum Calvinismus und wieder zum Protestantismus, bis sie schließlich — rekatholisiert — weiter ihre Untertanen ausbeutete.

Die Untersuchung hat viele Fragen aufgeworfen. Insofern sie zu weiteren Überlegungen und Untersuchungen anregen wird, ist sie ein Beitrag zu unserer Geschichtschreibung.

Momčilo Zečević

LIBERALI U KRALJEVINI SHS

Dr. Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1970, 620*

Još jedno značajno historiografsko delo, koje se ovih dana pojavilo u Beogradu, privuklo je pažnju zbog toga što je, pored svoje opšte naučne vrednosti, široke i objektivne rekonstrukcije političkog života u Kraljevini SHS, zahvatilo i jedno zanimljivo pitanje iz političke istorije Slovenije — aktivnost i ulogu slovenačkih demokrata u jugoslovenskoj politici 1919—1929. Raniji slični pokušaji od strane istoričara van Slovenije, da naučno obrade i rekonstruišu slovenačku istorijsku komponentu u pitanjima koja se tiču istorijske prošlosti stare Jugoslavije, obično su se završavali bez vidljivih uspeha, najčešće prenošenjem onog malog broja gotovih naučnih rezultata do kojih je došla slovenačka historiografija. To nedovoljno poznavanje novije prošlosti slovenačkog naroda, nije bilo u skladu sa interesom za njegovu istoriju, već je uglavnom vezano za teškoće istraživačkog rada, nedostatak izvorne građe i literature, a naročito za neshvatanje i nerazumevanje specifičnog istorijskog razvitka Slovenije, korena, uzroka i okvira na kojima se temlji njena novija prošlost.

Nedovoljno razumevanje posebnih puteva razvitka političkih prilika i odnosa u istoriji slovenačkog naroda XX veka, svih onih brižno iznijansiranih detalja i političkih modaliteta koji su činili osnove slovenačkog nacionalnog koncepta, imalo je do skoro i svoje praktične posledice u historiografiji: istorija slovenačkog naroda nije uvek nalazila odgovarajuće mesto u radovima koji su se odnosili na zajedničku prošlost jugoslovenskih naroda u zajedničkoj državi između dva svetska rata. Tek u poslednje vreme, sa pojavom nekoliko kvalitetnijih istorijskih monografija, posvećena je veća pažnja ulozi Slovenije i slovenačkih političkih stranaka u jugoslovenskom političkom razvitku između dva rata.

Slovenački liberali ili demokrati, kako su se pred ujedinjenje nazvali, predstavljaju političku grupaciju slovenačkog građanstva, čija je politička prošlost i aktivnost ostala u senci nadmoćne klerikalne stranke na gotovo svim poljima društvene delatnosti, pa i u historiografiji. Svojom dugogodišnjom borbom sa klerikalizmom u Sloveniji i njegovom političkom strankom — Slovenskom ljudskom strankom, slovenački demokrati utisnuli su svoj pečat istorijskom razvitku slovenačkog naroda, koji je još uvek neobjašnjen i koji očekuje svoga istoričara.

Nastojanje B. Gligorijevića da u opštoj rekonstrukciji Demokratske stranke u Kraljevini SHS od ujedinjenja do uvođenja monarhodiktature 1929, objasni poziciju slovenačkih demokrata (a delom i drugih slovenačkih političkih grupacija), prema centralnim političkim zbivanjima u zajedničkoj državi, samo je jedan kolosek aktivnosti bivših slovenačkih liberala. Međutim, po svemu sudeći, bio je to za njih glavni put u političkoj borbi, za koga su vezivali sve svoje nade.

Stvaranjem zajedničke političke platforme majskom deklaracijom 1917. i sporazumom sa SLS i socijaldemokratima u maju 1918. o prestanku međustranačkih tvrđenja, pružila se liberalima mogućnost da se u predahu okrenu svojim unutrašnjim stranačkim pitanjima i da se pripreme za događaje za koje su se zalagali i koje su očekivali. Krajem maja 1918. obe slovenačke liberalne stranke (Kranjsko-Gorička i Štajerska) spojile su se u jedinstvenu Jugoslovensku demokratsku stranku. Ovo ujedinjenje bilo je u vezi sa stranačkim okupljanjem u Hrvatskoj i deo programa koji je JDS prihvatila na svojoj sednici decembra 1918. Tada je, naime, odlučeno da JDS stupi u pregovore sa srodnim organizacijama u celoj, već stvorenoj, Kraljevini SHS u cilju organizovanja jedne napredne demokratske, jugoslovenske in centralističke stranke, koja bi obuhvatila Srbe, Hrvate i Slovence. Već je poznato i objašnjeno da su slovenački demokrati svu svoju dalju političku perspektivu u borbi sa klerikalcima za dominaciju u Sloveniji vezivali za stvaranje jedne jake jugoslovenske stranke sa osloncem na centralističke državne organe. Zato su oni prvi upalili varnicu na neposrednom organizovanju DS. Još prema onovremenom priznanju samog Svetozara Pribičevića, političari iz JDS uticali su na prvake Hrvatsko-srpske koalicije da preuzmu inicijativu za stvaranje opštejugoslovenske demokratske stranke. U Zagrebu 9. januara 1919. obavljen je dogovor užeg kruga pristalica ideje stvaranja jedinstvene demokratske stranke »bez obzira na plemenske razlike i teritorijalne granice«. Pored Pribičevića glavnu reč na ovom skupu vodio je i član Predsedništva JDS dr Albert Kramer.

Na osnivačkoj konferenciji Demokratske stranke u Sarajevu 15. i 16. februara 1919. slovenački demokratski lideri igrali su značajnu ulogu, posebno A. Kramer, koji je u to vreme bio i ministar za Ustavotvornu skupštinu u prvoj vladi Kraljevine SHS. On je, sa svoje strane, uticao i izjavom, da će se u svome resoru zalagati da se pripremi nacrt ustava koji će biti zasnovan na temelju »strogog državnog centralizma«, i (razumljivo) »protiv federalističkih i separatističkih elemenata«. U Privremeni odbor, koji je imao zadatak da stupi u razgovore sa strankama u Srbiji i da ih privoli na saradnju oko osnivanja DS, izabran je i A. Kramer. Na sastanku Izvršnog odbora JDS u Ljubljani od 2. marta 1919. doneta je rezolucija podrške radu Sarajevske konferencije i izražena je želja da što pre dode do osnivanja jedinstvene jugoslovenske demokratske stranke.

Slovenački demokratski poslanici u Privremenom narodnom predstavništvu ušli su u sastav Demokratskog kluba, koji je formiran 1. marta 1919. i brojao 82 poslanika iz Hrvatske, Slavonije, Slovenije, BiH, Dalmacije i Istre. Kasnije Klubu prilaze i grupe poslanika iz Makedonije i Crne Gore. Demokratski klub počeo je da radi kao stranački forum i od njega je dalje išla inicijativa za organizovanje stranke.

Na ovaj način tj. prilivom poslanika u zajednički klub, organizovana je u stvari Demokratska stranka, akcijom odozgo, koaliranjem već postojećih političkih stranaka i grupa. Do realizacije sarajevskih zaključaka, da se konačno formiranje stranke i njenog programa prepusti kongresu, nije nikada došlo. Identifikovanje ideja i koncepcija stranke sa idejama i koncepcijama centralističke države, rodilo je ovu »državotvornu stranku«, nosioca nacionalnog unitarizma u Kraljevini SHS. Bila je to stranka formirana po zajedničkom ukusu Pribičevića i slovenačkih demokratskih vođa, uz brojnu asistenciju pripadnika onih snaga ondašnjeg građanskog društva koje su jugoslovensku ideju uprostiti u formuli: jedna država — jedan narod.

Računice slovenačkih demokrata, koje su pravili u borbi protiv svojih klerikalnih partnera u Sloveniji, nisu, i pored svesrdne pomoći demokratskih ministara na čelu sa uticajnim Pribičevićem i angažovanja državnog aparata prinude, donele očekivane rezultate. Podređivanje autonomističke politike vodstva SLS i autonomnog položaja Slovenije centralnim državnim institucijama u Beogradu, nailazilo je na jak otpor ne samo u redovima pripadnika klerikalne stranke. Već u prvim sukobima između SLS i JDS, koji su ponovo po stvaranju države izbili, bilo je jasno da su nade demokrata i njihova

izabrana politička strategija, u uslovima normalnih demokratskih i parlamentarnih odnosa, teško ostvarljive. Dok su vode JNS vezale svoju političku sudbinu za Pribičevića i DS, slovenačka klerikalna stranka je u početku našla čvrst oslonac u vezi sa srbijanskim radikalima. Ta ravnoteža, i pored raznih političkih pomeranja, nije bila ozbiljnije ugrožena sve do donošenja Vidovdanskog ustava, a to je bilo dovoljno vreme da SLS konsoliduje svoje oslabljene pozicije u Sloveniji i da na mnogim pitanjima razbije iluzije svojih demokratskih suparnika.

Kao najizrazitiji primer načina borbe slovenačkih demokrata za prevlast u Sloveniji uz pomoć DS i centralističkih državnih organa, može da posluži sukob u Deželnoj vladi Slovenije u oktobru 1919. godine. U nastaloj političkoj krizi mandat za sastav vlade sa širokim ovlašćenjima dobila je DS, odnosno Demokratska zajednica. Taj svoj položaj ona je iskoristila da prigrabi svu vlast u Sloveniji. Uz podršku socijalističkih partnera u Deželnoj vladi demokrati su je prinudili da demisionira, a zatim su uspeali da centralna vlada u Beogradu imenuje novu vladu u Ljubljani pod predsedništvom demokratskog prvaka dr. G. Žerjava. Promenu vlade u Ljubljani DZ je okarakterisala kao »promenu režima u punom značenju ove reči«, podrazumevajući pod tim trajnu likvidaciju SLS sa vlasti. Dolaskom demokrata na vlast u Deželnoj vladi radikalno je izmenjen odnos Deželne vlade prema centralnoj u Beogradu. Žerjav je izdao naredbu kojom se utvrđivalo da se ubuduće poslovi Deželne vlade imaju vršiti pod »opštim nadzorom« ministra za unutrašnje poslove (S. Pribičevića) i odgovornih ministara centralne vlade. Iako je to bio ozbiljan udarac autonomističkoj politici SLS, ipak je sve to trajalo dokle i demokratska vladajuća garnitura u Beogradu. Već u februaru 1920. SLS je ponovo zauzela odlučujuće pozicije u Deželnoj vladi, međutim, ne za dugo, zahvaljujući opet svojim domaćim demokratskim protivnicima. Slične udarce klerikalnoj dominaciji demokrati su zadali upornom borbom za uvođenje »kancelparagrafa«, Sokola i drugih institucija i mera, koje nisu bile u skladu sa politikom SLS.

U pregovorima između Radikala i Demokratske zajednice i utvrđivanja poznatog »Protokola sporazuma« avgusta 1920, slovenački demokrati vršili su pritisak i uslovljavali svoj ulazak u koncentracionu vladu sa radikalima i SLS, prethodnim određivanjem njihovih pozicija u Deželnoj vladi i preciziranjem njenog položaja prema Beogradu. Pri donošenju Vidovdanskog ustava, koji je proklamovao monarhijsko-centralističko državno uređenje, slovenački demokrati nalazili su se u redovima onih političkih snaga koje su nedemokratskim sredstvima nametnule svoja rešenja. Njihova zasluga je što je DZ u kritičnim trenucima pridobila za ustav i glasove slovenačkih poslanika iz Kmetijske stranke, što je bilo od velikog značaja za pobedu unitarističkih snaga. Sličnu reakcionarnu ulogu imali su i u borbi na slamanju revolucionarnog radničkog pokreta, kako putem socijalnih reformi, tako i neposrednim zakonskim i represivnim merama.

U periodu borbe za reviziju Vidovdanskog ustava i političkih previranja u Demokratskoj stranci 1921—1923, došlo je zbog unutrašnjih neslaganja do diferenciranja u redovima DS na Pribičevićevu i Davidovićevu grupu. Iz DS istupila je grupa demokrata iz Slovenije na čelu sa V. Ravničarom i I. Tavčarom i obrazovala Narodnu naprednu stranku. Uz Pribičevića ostao je deo slovenačkih demokrata koje su predvodili G. Žerjav i A. Kramer. Tako je došlo do cepanja i osipanja slovenačkih demokrata i DS u celini, što je imalo značajne posledice po njihov dalji rad i položaj, kako u Sloveniji tako i u Beogradu. To je naročito došlo do izražaja u vreme ozbiljne političke i nacionalne krize u Kraljevini SHS 1924—1925. godine, kada je nastupio definitivni rasep u redovima DS.

U daljoj fazi pregrupisavanja građanskih stranaka i pojačane akcije Dvora na njihovom razbijanju i uklanjanju sa političke pozornice (1926—1928), slovenački demokrati još više gube svoje pozicije. Bilo je to u bliskoj vezi ne samo sa slabljenjem DS već i sa novim političkom uslovima u kojima se SLS na čelu sa A. Korošcem u borbi za vlast bolje snalazila. Dok je još

Davidovićeve DS (Pribičević je bio na čelu Samostalne demokratske stranke) 1927. godine beležila značajne uspehe na parlamentarnim izborima i bila po broju glasova na drugom mestu u zemlji, u Sloveniji nisu čak ni bile istaknute njene kandidatske liste. Uvođenje monarhiodiktature bio je zadnji udarac koji je i slovenačke demokrate i DS u celini izbacio iz političkog života i time potvrdio neuspeh njihove desetogodišnje politike.

Momčilo Zečević

KLERIKALCI I MONARHODIKTATURA

Dr. Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935*,
Beograd 1969, 356

U novijoj jugoslovenskoj istoriografiji izučavanje istorijskog razvitka jugoslovenskih naroda u zajedničkoj državi, između dva svetska rata, počelo je tek od nedavno da daje značajnije naučne rezultate. Od završetka drugog svetskog rata pa sve do unazad svega desetak godina izučavanju perioda državnog i društvenopolitičkog razvitka Jugoslavije 1918—1941, iz više razloga nije posvećivana potrebna pažnja u našoj istorijskoj nauci. Jedinu literaturu na ovu temu sačinjavali su retki radovi publicističkog i memoarskog karaktera, najčešće nedovoljno dokumentovani, pisani i objavljivani dobrim delom van naše zemlje.

Jugoslovenska istoriografija bila je u to vreme gotovo isključivo orijentisana na izučavanje istorije radničkog pokreta, KPJ, kao i rata i revolucije naroda Jugoslavije. Mali broj istoričara koji se bavio širim istorijskim razvitkom Jugoslavije između dva rata, vezivao je uglavnom svoj istraživački interes za vreme i događaje oko stvaranja zajedničke jugoslovenske države kao i zbivanja oko njenog sloma uoči drugog svetskog rata. Na taj način je čitav jedan vremenski duži i istorijski značajan međuperiod ostao dugo vremena neobrađen i nepoznat.

Objavljena studija o monarhodiktaturi T. Stojkova, zahvata upravo vreme 1929—1935, koje u istorijskom razvitku stare Jugoslavije čini jednu zanimljivu i u mnogo čemu zasebnu celinu. U ovoj svojoj obimnoj i izuzetno dobro dokumentovanoj studiji, koja je već za kratko vreme od svoje pojave postigla zapažen uspeh i izazvala širi interes naučne javnosti, autor je detaljno i studiozno obradio vreme otvorenog apsolutizma kralja Aleksandra i borbe građanskih opozicionih snaga protiv diktature koja je praktično likvidirala parlamentarizam i demokratske odnose.

Raspolažući bogatom empirijom T. Stojkov je u širokom zahvatu prikazao sve uzroke nastale političke i socijalne krize u zajedničkoj jugoslovenskoj državi, pronikao u stvarno stanje državnih i društvenih problema nagomilanih u toku desetogodišnje vladavine buržoaskih stranaka. Polazeći od pregleda društveno-političkih prilika za vreme 1929—1935, autor je opisao pripreme i sprovođenje šestojanuarskog državnog udara, analizirao spregu buržoazije i dvora na ovom poslu, njihove zajedničke interese i nastale sukobe u uslovima novog režima. Delatnost vodstva zabranjenih građanskih stranaka, njihove međusobne odnose pred uvođenje oktroisanog ustava i skupštinskih izbora 1931. godine, a naročito posle uvođenja pseudoparlamentarizma, sve do 1935. godine, osnovni je predmet širokog istraživačkog zahvata ove studije. U tim okvirima, istražujući brojna pitanja, autor otkriva suštinu nacionalnih sukoba, prati akcije opozicionih snaga, njihove međusobne planove i kontakte, kuloarske akcije partijskih lidera i dvorske klike, politička grupisanja i vladajuće garniture, ne zaboravljajući da u potrebnoj meri opiše i raspoloženje

naroda, akcije radničke klase i KPJ, kao i međunarodni aspekt događaja vezanih za monarhodiktaturu. Vremenski knjiga završava obradom političkih grupisanja posle marsejskog atentata i petomajskih skupštinskih izbora 1935. godine.

Analiza političkih zbivanja usmerena je velikim svojim delom na važnije političke stranke i grupacije, koje su igrale značajniju ulogu u taboru opozicije, kao i na sve one političke činioce važne za razumevanja atmosfere i zbivanja u vreme otvorene i prikrivene monarhodiktature. Bogatstvo podataka u interpretaciji pisca pruža čitaocu uvid u klasnu, političku i regionalnu obojenost stranačkih vođa, njihovu besprincipijelnost u političkoj borbi, vezanu uglavnom za lične i uske stranačke interese. Analizirajući opozicionu grupaciju gradanskih stranaka, formirane uglavnom oko dva opoziciona centra — zagrebačkog i beogradskog, T. Stojkov je sa više pažnje, nego što je to do sada uopšte bio slučaj u savremenim istorijskim istraživanjima u nas, prišao izučavanju uloge i značaja Slovenske ljudske stranke u jugoslovenskoj politici. Zbog važnosti i šireg interesa koji postoji o ovom nedovoljno poznatom pitanju, pokušaćemo da rezimiramo samo jedan važniji deo zbivanja iz ove zanimljive studije a koji su u vezi sa SLS i njenim šefom dr A. Korošcem.

Posle poznatog atentata na prvake Hrvatske seljačke stranke u Skupštini 1928. godine, na zahtev vodstva Seljačko-demokratske koalicije da se vlada poveri opoziciji, tj. da se formira neutralna vlada koja bi raspustila Narodnu skupštinu i sprovela nove izbore, iz Dvora je odgovoreno starim oprobanim receptom — formiranjem vlade na čelu sa A. Korošcem. Izbor Korošca za predsednika vlade Kraljevine SHS, kao neke »neutralne ličnosti«, trebalo je u uslovima veoma zaoštrenih srpsko-hrvatskih odnosa da ostavi utisak nastojanja kralja Aleksandra i dvorskih krugova ka smirivanju zategnute političke atmosfere. Iza A. Korošca stajale su pored SLS i grupe radikala, demokrata i Jugoslovenske muslimanske organizacije, tj. stara na delu već oprobana politička kombinacija. I ovom prilikom pokazalo se da je vodstvo SLS sa Korošcem na čelu, svoj uticaj u jugoslovenskoj politici zasnivalo više na većtom korišćenju sukoba između dva glavna suparnička centra, beogradskog i zagrebačkog, nego na nekoj sopstvenoj socijalno-političkoj bazi. Slično kao i u JMO, vodstvo SLS je u svojoj političkoj praksi bilo vrlo često spremno da, uz izvesne političke i ekonomske ustupke, prihvati intencije vladajućih vrhova. Poznavajući tu političku osobinu klerikalnog vodstva koje kao takvo nije predstavljalo opasnost za realizaciju koncepcije nacionalnog i državnog unitarizma, dvor nije išao na rascep u vrhovima ove stranke niti je u njoj stvarao »dvorske grupe«, kao što je to činio u gotovo svim važnijim hrvatskim i srpskim strankama.

Neposrednu predigru u državnom udaru od 6. januara 1929. predstavljala je kriza i ostavka vlade četvorne koalicije na čelu sa A. Korošcem. Ustvari, kriza Korošćeve vlade bila je samo zgodna prilika da se, pošto su izvršene potrebne pripreme, odluka o zavođenju diktature sprovede u život. Zbog odluke demokrata da istupe iz četvorne koalicije, Korošec je podneo ostavku kralju 27. decembra 1928. Kralj je ovu ostavku u načelu prihvatio, ali je postupio suprotno Korošćevom mišljenju kako bi trebalo sanirati nastalu političku krizu. Međutim, sve to nije smetalo da se između njih postigne dogovor da Korošec ne objavljuje da je ostavka prihvaćena dok to kralj ne odobri in da ubrzo pored ostalih političkih prvaka pozove i Korošca na široke konsultacije koje je vodio u dvoru od 3. do 5. januara 1929. godine. U tim trenucima, nastojeći da svakako ostane u vrhu, Korošec je predlagao kralju obrazovanje radne vlade (radikali, SLS i JMO bez demokrata).

Kada je izvršen državni udar i formirana šestojanuarska vlada generala Petra Živkovića, od svih šefova političkih stranaka ušao je u ovu vladu samo šef SLS — A. Korošec. Još uvek nije utvrđeno da li se ovom prilikom Korošec sam ponudio kralju ili je prihvatio kraljevu ponudu, međutim, sigurno je da je kralju bilo vrlo važno da u novu vanparlamentarnu vladu uđe i neka od videnijih ličnosti iz Slovenije, a svakako daleko najvažnije da se kao aktivni politički saradnik dobije šef najveće slovenačke političke stranke. Kako je to

i sam kralj Aleksandar isticao, Korošec je svojim ulaskom u šestojanuarsku vladu učinio veliku uslugu režimu, ne samo zbog njegovog prihvatanja u Sloveniji, nego pre svega u inostranim političkim krugovima.

Što se tiče Slovenije sa sigurnošću se od strane dvora računalo da režim pooštrenog unitarizma i centralizma neće naići na otpor prvaka bivših liberala (uključenih u Samostalnu demokratsku stranku), koji su bili predstavnici onih političkih grupacija koje su, nemajući širu socijalnu osnovicu u samoj Sloveniji, svoj politički prestiž nastojali da obezbede saradnjom i pomoću centralnih državnih organa u Beogradu. Za opredeljenje A. Korošca i ta okolnost bila je i te kako značajna, jer je bio svestan činjenice da bi njegovo odbijanje da uđe u vladu dalo mogućnost kralju da izabere nekog od slovenačkih liberala, što bi ovima, kako se to već ranije pokazalo, omogućilo da pojačaju svoj uticaj u Sloveniji.

Korošec je svoj ulazak u vladu po običaju iskoristio da se okruži sa što više svojih političkih i ličnih prijatelja. On je to za razliku od drugih ministara činio sa iznenadujućom otvorenošću već od prvog dana svog ulaska u vladu i uspeo je da naročito u resoru jugoslovenskih železnica na najbolje plaćene položaje postavi veći broj Slovenaca. Takva njegova politika krunisana je i uspehom da je za bana Dravske banovine uspeo postaviti svog političkog čoveka pripadnika SLS D. Serneca.

Nije prošlo mnogo vremena vođstvo SLS i Korošec su još jednim svojim političkim zaokretom napravili iznenađenje u domaćim i stranim političkim krugovima. Septembra 1930. Korošec iznenađa dajući ostavku na svoje učešće u vladi generala Živkovića, obrazlažući to povlačenje lošim zdravstvenim stanjem. Pravi razlog, ustvari, bilo je neslaganje vođstva SLS sa vladinom politikom izloženom u deklaraciji od 4. jula 1930. i pritiska vladajućih vrhova da se prihvati saradnja sa liberalima u Sloveniji. U takvim uslovima vodeći klerikalni krugovi tražili su od Korošca da se povuče iz vlade. Međutim svojim odlaskom Korošec nije pokidao sve veze sa vladajućim režimom, već je za svaki slučaj na svoje ministarsko mesto prebacio bana D. Serneca. Ipak, činjenica da sam Korošec više nije hteo da sedi u šestojanuarskoj vladi bila je veliko iznenađenje. Kao istaknuti političar, koji je svojim ulaskom u ovu vladu učinio veliku uslugu režimu monarhodiktature, Korošec je svojim istupom iz nje u velikoj meri doprineo da se još više proširi uverenje o neuspehu i besperspektivnosti šestojanuarske politike.

Opredelivši se tako za opozicioni tabor, Korošec se priklonio beogradskom opozicionom centru koji je okupljao uglavnom njegove ranije političke partnere na čelu sa radikalima. Odlazak Korošca iz vlade još više je otežao unutrašnji i spoljni položaj kralja i režima, te ovaj već u leto 1931. nastoji da pridobije radikale i SLS za sledeću vladajuću kombinaciju. Kralj je računao da bi mu saradnja sa ovim značajnim strankama omogućila da istupi sa tvrdnjom da službena politika uživa podršku najuticajnijih političkih snaga u Srbiji i Sloveniji, što bi istovremeno zadalo i ozbiljan udarac opoziciji. U tom smislu kralj je kontaktirao sa Pašićevim naslednikom A. Stanojevićem i sa Korošcem koji je inače bio poznat po svojoj sklonosti da u kritičkim trenucima, uz odgovarajuće protivusluge, izlazi kralju u susret.

U tim pregovorima Korošec je pokazao više razumevanja prema kraljevim teškoćama nego što je to ispoljavao njegov politički saveznik A. Stanojević. Šef SLS bio je spreman da pruži podršku ograničenoj ustavnosti i da se vrati ponovo u društvo koje je septembra 1930. napustio. Međutim, bio je i toliko politički mudar da se solidariše sa radikalima koji su u tom trenutku odbili da prihvate reforme kako ih je kralj zamislio, iako mu je to teško palo s obzirom da su posle njegovog istupa iz vlade šestojanuarsku politiku u Sloveniji počeli provoditi protivnici SLS, liberali i kmetijci.

Po proklamovanju oktobrisanog ustava septembra 1931. pred opoziciju se postavilo pitanje izbora za Narodnu skupštinu. SLS je prihvatila politiku apstinencije prema ovim izborima koju su proklamovale stranke okupljene oko beogradskog opozicionog centra proglasom od 27. septembra 1931. Korošec je u vezi s tim početkom marta 1932. istupio s jednom izjavom u kojoj

je napao način sprovođenja ovih skupštinskih izbora, ocenjujući nastalu političku situaciju kao lažni parlamentarizam.

U samoj Sloveniji, bez obzira na Koroščevo angažovanje u šestojanuarskoj vladi, raslo je od samog početka sve veće nezadovoljstvo prema režimu monarhodiktature. Akcija režima do uz pomoć bivših narodnih poslanika iz Slovenije, disidenata SDS i SLS, osnuje novu političku stranku Jugoslovensku radikalnu seljačku demokratiju, naišla je na otpor i u širim slojevima stanovništva. Javno su ispoljavana antidinastička i antirežimska raspoloženja. Karakter pojačanih antirežimskih demonstracija po nekim slovenačkim mestima dobila je i proslava Korošćevog šezdesetog rođendana (12. maja 1932). Sve je to uticalo i na vođstvo SLS, lokalne prvake i stranačke pristalice da smelije podvrgavaju kritici Korošćevu beogradsku politiku i prinude ga da o njihovom stavu vodi više računa. Sve snažnija politička grupacija u redovima SLS, koja se suprotstavljala Korošćevoj politici bila je iz redova klerikalne omladine (hrišćanski socijalisti). Zbog toga A. Korošću sigurno nije bilo ni malo lako da vodi svoju politiku na dva koloseka, između kralja i opozicije, a da istovremeno udovoljava željama članstva i vodstva SLS, koje se svakako manje od njega razumevalo u političke igre i čorsokake u Beogradu. Iako je po rečima nemačkog poslanika u Beogradu Korošec pripadao opoziciji »samo sa pola srca«, on stalno ispoljava živu političku aktivnost, kako u nastojanjima da nađe kompromis sa dvorom, tako i u želji da ostvari zajednički program beogradskih i zagrebačkih opozicionih centara. U tim trenucima Korošec je od strane radikala istican i kao budući predsednik vlade.

Kada se pojavila rezolucija vođstva Seljačko-demokratske koalicije, više poznata pod nazivom »Zagrebačke punktacije«, od 7. novembra 1932. vođstvo SLS i njen šef A. Korošec opet su napravili iznenađenje i izazvali brojne komentare u političkim krugovima u zemlji i u inostranstvu. Naime, na samu Novu 1933. godinu u Sloveniji se pojavio letak, deklaracija SLS, sa potpisom A. Korošca koja je sadržala pet tačaka. Najveće uzbuđenje izazvale su prva i četvrta tačka Deklaracije u kojima se zahteva slovenačko ujedinjenje i autonomizam, jer su bile tako formulisane da su se mogle tumačiti i kao da u položaju Slovenaca koji žive u Kraljevini SHS i onih van nje nema razlike i da se vođstvo SLS solidariše sa SDK o vraćanju na 1918. godinu kao ishodnu tačku. Ustvari ovu deklaraciju vođstva SLS, nazvanu ubrzo »ljubljske« ili »Korošćeve punktacije«, karakteriše pre svega političko taktiziranje tj. ostavljanje prostora i mogućnosti da se gledišta SLS prema potrebi može tumačiti i kao zahtev za federalističko ili autonomističko uređenje države. Uostalom, ta dva različita koncepta postojala su i u samoj SLS.

Dok se još domaći i strani politički komentari nisu čestito ni rasplamsali, Korošec i njegovi drugovi privlače još jednom pažnju javnosti izdavanjem nove deklaracije koja je tako bila intonirana da smiri osvetnički nastrojene režimske duhove koji su u prvom tekstu deklaracije videli zahtev za oцепljenjem Slovenije. Na iskrslu dilemu koji tekst ovih deklaracija treba smatrati autentičnim, Korošec je odgovorio ćutanjem. »Ljubljanske punktacije« su pored režima istovremeno neprijatno iznenadile i vođe radikala, demokrata i zemljoradnika, jer je pre Korošćevog polaska za Ljubljanu bilo u Beogradu dogovoreno da se zajednički istupi sa izjavom povodom »Zagrebačkih punktacija«. Izgleda da je vođstvo SLS izvršilo pritisak na Korošca da se što pre u javnosti izrazi solidarnost sa zagrebačkom deklaracijom SDK.

Ovakav istup vođstva SLS naročito je teško i iznenadujuće pogodio režimske krugove, pored ostalog i zbog toga što je Korošec bio poznat kao jedna od najistaknutijih ličnosti šestojanuarske vlade i kao političar odan monarhiji i dinastiji. Postojala je opasnost da »Korošćeve punktacije« donesu više nevolja vladajućim krugovima nego zagrebačke i sve ostale zajedno, pogotovo u inostranstvu. Zato je režim januara 1933. preduzeo korake da pridobije vođstvo SLS za saradnju. Posle bezuspešnih pregovora, krajem januara iste godine naredeno je hapšenje i konfiniranje istaknutijih članova Izvršnog odbora SLS A. Korošca, F. Kulovca, M. Natlačena i A. Ogrizeka

na neodređeno vreme. Uzaludan je bio napor preostalih članova Izvršnog odbora SLS da jednom novom rezolucijom objasne stav stranke i umire Dvor i vladajuće krugove. I pored svega pada u oči činjenica da se režim za skoro iste greške daleko oštrije obračunao sa drugim političkim protivnicima nego što je to učinio sa vodama SLS. Dok je na primer Maček kao vođa HSS bio zatvoren, Korošec je prvo konfiniran u Vrnjačku Banju a posle prebačen na Hvar, gde se i pored izolacije sasvim udobno osećao. Odlaskom Korošca sa aktivne političke scene klerikalna stranka se opredelila za politiku apstinencije.

Uoči pogibije kralja Aleksandra, iako daleko od centra političkih zbivanja, Korošec je opet postao aktuelan. Posle neuspeha u pregovorima sa radikalima i nekim drugim grupama oko obrazovanja nove vlade kralj je uzeo inicijativu u svoje ruke zahtevajući izmirenje radikala i da ovi u kombinaciji za sastav vlade predvide i SLS. Stojadinović radi toga odlazi na Hvar da prenese Korošcu kraljeve namere. Kralj je sa svoje strane uslovio oslobođenje Korošca pismenom izjavom koju bi ovaj dao da prihvata predloženu kombinaciju. Korošec, kome je izgleda dosadila politička izolacija, dao je svoj pristanak. Ali tada kralj je već bio mrtav i Korošec žurno na svoju ruku napušta Hvar, dolazi u Beograd i uključuje se u nastale političke borbe. Iz principijelnih razloga ovoga puta on odbija Mačekov poziv na saradnju, zatim zajedno sa radikalima apstinira na petomajskim skupštinskim izborima 1935, da bi se na kraju ponovo uklopilo u vladajuću garnituru zajedno sa opozicionim radikalima (Stojadinović) i JMO (Spaho). Iz formalnih zakonskih razloga sve tri vladajuće stranke ujedinile su se u jednu političku organizaciju, Jugoslovensku radikalnu zajednicu, koja je imala zadatak da kao opštejugoslovenska politička stranka bude oslonac nove vladajuće kombinacije.

Tone Zorn

PRISPEVEK K LJUDSKEMU ŠTETJU 1939. LETA NA ZGORNJEM ŠTAJERSKEM

I

Tisti obmejni del avstrijske Štajerske, na katerem v glavnem še žive (ali pa so do nedavnega živeli) slovensko govoreči Štajerci, zajema po eni strani znani radgonski trikotnik, po drugi pa območje treh vasi Sobote (Soboth), Mlak (Laaken) in Radvanja (Rothwein). Na vprašanje, koliko slovensko govorečih prebivalcev živi na očrtanem obmejnem prostoru, iz podatkov uradnih avstrijskih ljudskih štetij ni ugotovljivo. Le za leto 1951 vemo, da je živelo na celotnem nemškem Štajerskem tega leta kakih 9.762 oseb s slovenskim materinim jezikom, od tega večji del v radgonskem okraju.¹ Še največ vpogleda pa nam za čas po letu 1918 v primerjavi z drugimi ljudskimi štetji omogočajo interni podatki nacističnega ljudskega štetja iz leta 1939. Zasluga za najdbo tega gradiva v zahodnonemškem Marburgu ob Lahni gre znanemu avstrijskemu izvedencu za manjšinska vprašanja dr. Theodorju Veiterju, ki je najdene podatke tudi deloma objavil v glasilu Federalne unije evropskih manjšin (FUEV) Europa ethnica, zv. 4, Dunaj 1965 in ponovno v obsežnem delu o manjšinah na območju Avstrije in o njihovem pravnem položaju (Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich, Wien 1970). Vendar pa način objave, predvsem pa analiza gradiva silita k ponovnemu pretresu objavljenega gradiva in to v primerjavi s prvotnim, v Marburgu ob Lahni ohranjenim popisnim materialom, ki ga je po prizadevanju dr. Vladimira Klemenčiča ljubeznivo v preslikavi posredoval tamkajšnji državni arhiv. Mikrofilm hrani arhiv inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

Ni namen tega prispevka nakazovati problematiko slovensko-nemške narodnostne meje na Štajerskem tako v preteklosti kot v času, ki je zarezal ob narodnostni še državno mejo na severu slovenskega narodnega telesa. Naj se ob tem dotaknemo dveh bolj ali manj znanih dejstev. Prvo bi nedvomno bilo, ob zaostrovanju narodnostne problematike v letih pred prvo svetovno vojno, prizadevanje znanega nemško-nacionalističnega graškega društva Südmark, da bi med drugim z načrtno kolonizacijo ne le avstrijskega, ampak tudi rajhovskega nemštva doseglo preboj strnjenega slovenskega narodnostnega telesa pri Sentilju ter tako povežalo Maribor z nemškim severom.² Drugo dejstvo je bilo prav v tem času dokajšnje izseljevanje prebivalstva iz območja Radgone v večja industrijska središča, na njegovo mesto pa so prihajali Slovenci z onkraj Mure. Ker pa je avstrijska statistika pred prvo svetovno vojno štela iz Prekmurja priseljeno prebivalstvo za tujce, moremo po ugotovitvah nemškega Jugovzhodnega inštituta v Gradcu leta 1939, kot najbolj poklicane ustanove, v dotedanjih statistikah ljudskih štetij priseljene

¹ Tone Zorn: Zamejski Slovenci v avstrijskem delu Štajerske po podatkih ljudskih štetij 1951 in 1961, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, št. 1/1967, 54–55.

² Poročilo Wilhelma Helnza v Deutsche Erde za leto 1914/15.

»tujce« na radgonskem območju prišteti k prekmurskim (ravenskim in goričkim) Slovencem.² Tako je v celoti radgonski okraj štel leta 1880 879, leta 1890 1.346, l. 1900 1.896 in leta 1910 2.134 slovenskih priseljencev iz zaledja onkraj Kučnice (ali pri celotnem številu radgonskega prebivalstva leta 1910 15.956 oseb, 13,4 % vseh prebivalcev). Tudi senžermenska državna meja med Avstrijo in Jugoslavijo po prvi svetovni vojni ni prekinila slovenske migracije z vzhoda, tako da je bilo v okoliških radgonskih vaseh v letih 1880—1934 število priseljencev (po Franju Bašu) naslednje:

	1880	1890	1900	1910	1934
Dedonci	23	32	32	42	81
Potrna	59	73	98	178	126
Slovenska Gorica	21	32	43	98	59
Zenkovci	20	22	38	54	147
Žetinci	30	69	79	93	48
S k u p a j	153	228	290	455	461

Podatki posameznih ljudskih štetij za neposredno radgonsko okolico tudi kažejo, da je bilo leta 1880 v omenjenih vaseh 744 oseb s slovenskim in 92 oseb z nemškim občevalnim jezikom, da pa se je po istih podatkih do leta 1910 to število spremenilo na škodo Slovencev (tega leta naj bi bilo 730 slovensko in 565 nemško govorečih občanov). Dejstvo, ki kaže na določeno vprašljivost tega štetja. Primerjava podatkov obeh ljudskih štetij za omenjene vasi daje naslednjo sliko:

	1880		1910	
	Slovenci	Nemci	Slovenci	Nemci
Dedonci	122	—	125	210
Potrna	211	39	199	210
Slovenska Gorica	155	50	173	61
Zenkovci	120	3	72	102
Žetinci	166	—	163	88

Za osrednje obmejno ozemlje med Kobanskim in kolenom Mure pri Ehrenhausnu (Ernovž) je ugotovljeno vse do prve svetovne vojne določeno pomikanje nemško-slovenske narodnostne meje proti jugu.⁴ Vrsto zanimivih podatkov o tem procesu dajeta za sredo in prelom 19. stoletja France Hrastelj⁵ in Jan Šedivý⁶. In prav dejstvo, da proces germanizacije tega prostora (oz. nemškega prodora proti Mariboru) ni potekal dovolj hitro, pa tudi dejstvo, da so se posamezni Slovenci naseljevali v tem času v popolnoma nemške kraje, naj bi bilo po omenjenem Heinzovem poročilu eden izmed vzrokov poskusa nemške kolonizacije območja Šentilja in Dravske doline. In kakšen je bil ta slovenski priliv proti severu? Za ljudsko štetje leta 1890 lahko ugotovimo v Aiblu (Ajbl) 1 Slovenca, čez dvajset let pa 39, v Malih Radljah (Kleine Radl) v istem času porast slovensko govorečih od 19 na 74, v Kornrieglu od 0 na 19, pri Sv. Ožboltu od 0 na 8, v Pitschgau (Pečkovi) od 0 na 39, Stamernegg (Stopniku) od 0 na 5, Eggju (Brda) od 0 na 20, Oberhaagu (Gornji Osek) od 0 na 28, v Ernovžu od 0 na 14 in v Lučanah od 9 na 19. Slovenci pa so se v tem času utrdili tudi v Gradišču (Schlossberg) in na

² Franjo Baš: Radgona (prispevek pripravljen za projektirani Stajerski zbornik leta 1946), tipkopis v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

⁴ Prim. Franjo Baš: Jugoslovansko-avstrijska meja na Stajerskem, tipkopis v arhivu INV.

⁵ France Hrastelj: Selitev sedeža lavantinske škofije iz St. Andraža v Maribor leta 1859, v Koledarju Mohorjeve družbe za leto 1959, Celje (1958).

⁶ Jan Šedivý: Borba za šentiljsko trdnjavo, Kronika, št. 2/1969.

Klancih (Glanz). Za občino Gamlitz (Gomilica) pa je podpisani našel za čas okoli leta 1930 v Arhivu Slovenije podatke za vrsto Slovencev, avstrijskih državljanov doma v tej občini, ki so v tem času živeli v Ljubljani, in to kljub podatku ljudskega štetja iz leta 1910, da je bival v tem času v tej občini le en slovensko govoreči občan, dejstvo, ki opozarja, da jezikovni rezultati tega štetja ne dajejo dejanske jezikovne podobe vsaj za to občino.

II

V nasprotju z nekdanjo monarhijo sta se tako prva kot druga avstrijska republika odtegnili objavljajanju jezikovne strukture avstrijsko-jugoslovanskega obmejnega prostora. Medtem ko podatki po drugi svetovni vojni niso več objavljeni v oficialnih publikacijah, najdemo za štetje leta 1934 zbirne jezikovne podatke le po političnih okrajih. Tako naj bi bila tega leta na celem Štajerskem 1.002 avstrijska državljana s slovenskim občevalnim jezikom in od tega v političnem okraju Lipnici 407, Gradec-dežela 147, v mestu Gradcu 189, povsod drugod pa njihovo število ni doseglo večjega števila. Pridruževalo se je še 2.793 slovensko govorečih s tujim (pač jugoslovanskim) državljanstvom in brez njega. Od njih je skupaj 1.346 odpadlo na okraj Lipnico, nad 200 oseb pa so našli še v Gradcu, v političnem okraju Gradec-dežela in v okraju Feldbach. Za čas po drugi svetovni vojni vemo, da so ugotavljali jezikovno strukturo pri obeh povojnih ljudskih štetjih, vendar zadnji podatki vse do danes niso bili objavljeni. Šele prizadevanju dr. Theodorja Veiterja gre zasluga, da so postali nekateri podatki štetja leta 1951 vendarle znani. Tako je po njegovem posredovanju danes znano, da sta se od 116 prebivalcev občine Dedonci 102 občana tega leta prišela k slovenskemu občevalnemu jeziku; v celoti pa naj bi se bilo v sodnem okraju Radgona pri tem štetju prišelo k slovenskemu občevalnemu jeziku 226 oseb, na celem obmejnem območju Štajerske pa 580. Po drugi strani pa vemo, da se je prišelo k slovenskemu materinemu (prav: občevalnemu) jeziku 0,88 % vseh Štajercev. Po Walterju Neunteufelu je večina teh prijavitelcev, kot smo uvodoma opozorili, živela v »okraju Radgona«. Kratek preračun procentualnega podatka s celotnim številom prebivalstva Štajerske nam da številko 9.762 s slovenskim občevalnim jezikom, seveda pa je vprašljivo, kolikšen del slovensko govorečih je v tem številu odpadel na tiste, ki so prišli na Zgornje Štajersko po letu 1945.⁷

Prav tako po zaslugi dr. Veiterja danes vemo, da so pri štetju leta 1961 v raznih jezikovnih variantah (slowenisch, deutsch; slowenisch und deutsch; slowenisch) našli v okraju Lipnica 89 oseb, v okraju Radgona pa 135 oseb s slovenskim občevalnim jezikom. Popolnejše slike žal še vedno nimamo, saj pristojni dr. Veiterju niso omogočili nadrobnejšega vpogleda v končno jezikovno podobo, kot ga je dalo to štetje.

V nasprotju s Koroško po letu 1945 pri obeh povojnih ljudskih štetjih na Štajerskem ne najdemo za Slovence žaljive jezikovne kategorije »windisch«, ki so jo bili uvedli nacisti pri štetju leta 1939. V tem se obe ljudski štetji na Koroškem tudi dejansko ločita od štajerske vzporednice, saj so na Koroškem v tem času za nacizma uvedeno jezikovno kategorijo »windisch« z uvedbo vrste jezikovnih kombinacij kategorij »slowenisch«, »deutsch« in »windisch« še naprej »izpopolnjevali«. Prav dejstvo, da se pojavi jezikovna (in narodnostna) kategorija »windisch« pri ljudskem štetju leta 1939 tako na Štajerskem kot na Koroškem, opozarja na eni strani na usklajenost odnosa do slovenskih deželanov v obeh sosednjih deželah, po drugi strani pa na dejstvo, da je nacizem prevzel v odnos do Slovencev vsa dotedanja prizadevanja protislovenskih krogov tako v Gradcu kot v Celovcu. Pri tem pa ni le ostalo, saj so po aprilu leta 1941 nacisti tudi praktično uporabili »vindišarsko teorijo« na vsem zasedenem Slovenskem Štajerskem z vsemi pošastnimi

⁷ Glej op. 1.

nasledki vred ter s tem dali vse priznanje dotedanjam pobudnikom in zagovornikom te teorije. Več povojnih del nekdanjih zagovornikov te »teorije« danes opozarja, da so po aprilu 1941 spoznali, da so se v letih nacistične okupacije zanje narodnostno »amorfni vindišarji« z orožjem v roki uprli nacizmu ter pripomogli k zmagi nad njim. Odmev tega dejstva najdemo pač tudi pri obeh povojnih ljudskih štetjih, pri katerih je bila — v nasprotju s Koroško — dokončno odpravljena vindišarska teorija kot jezikovni, narodnostni in politični faktor. Sicer pa bi mogli štajerske zagovornike vindišarske »teorije« zavrnuti že sami podatki štetja leta 1939, ko so na celem Štajerskem prišteli v vindišarsko narodnostno kategorijo vsega 13 oseb, in še to predvsem na območju Gradca ter na takrat Štajerski priključenih delov Gradiščanske. Kot je znano, koroške oblasti po letu 1945 niso sledile štajerskemu zgledu. To pa ne pomeni, da dajejo podatki obeh povojnih štetij na Štajerskem celotnostno jezikovno podobo slovensko govorečega prebivalstva, saj so znana prizadevanja po redukciji tega vprašanja, znano pa je tudi, da je še vedno odprto vprašanje uveljavitve manjšinskih zaščitnih določb avstrijske državne pogodbe iz leta 1945 ne le za Koroško, ampak tudi za štajerske Slovence.⁸

III

Nezanesljivost jezikovnih in narodnostnih podatkov štetja leta 1939 žal onemogoča nadrobnejšo analizo, vendar pa omogoča prav s stališča vindišarstva in vpeljave vindišarske »teorije« pri tem štetju zanimiv pretres prav s stališča te »teorije«, in to takó s štajerskega kot (današnjega) koroškega zornega kota. Še posebej zanimivi pa so zadevni podatki za takrat k Štajerski priključenemu gradiščansko okrožje Oberwart, v katerem se je priglasila k vindišarski jezikovni kategoriji in k njeni izpeljanki »deutsch und windisch« večina vseh na Štajerskem zajetih v ti dve kategoriji (od 161 na celem Štajerskem 138 ali 85,7 %), njim pa so, vendar v znatno manjši meri, sledili prebivalci Gradca s 16 priglasenimi v ti dve kategoriji.

Pregled po posameznih političnih okrožjih. Še posebej bode v oči v primerjavi z ostalo Štajersko dejstvo, da pri štetju leta 1939 o obeh obmejnih okrožjih dežele, lipniškem in radgonskem vindišarjev skorajda ne najdemo, saj sta se prijavili pri tem štetju v lipniškem okrožju v jezikovno kategorijo »deutsch und windisch« le dve in v okrožju Radgona le ena oseba, dejstvo, ki znova zavrača takratne (in poznejše) nacistične poskuse po jezikovni in narodnostni delitvi štajerskega slovenstva na narodno zavedne Slovence in na nemštvu vdano vindišarstvo. In če se ozremo na Slovence v takratnem lipniškem okrožju, bomo zagotovo med njimi našli tudi slovenske priseljence izpred leta 1918. Že omenjeno opozorilo o slovenskih občanih iz občine Gomilca, bivajočih v Ljubljani, prča le o relativni vrednosti podatkov, ki jih bomo navedli, žal brez poglobljene analize. Po teh podatkih so leta 1939 vpisali v lipniškem okrožju vslovensko in vindišarsko jezikovno kategorijo z njunima izpeljankama z »deutsch« 797 oseb, in to v kategorijo slovenisch 360 oseb (147 moških in 223 žensk) in v kategorijo deutsch in slovenisch 435 oseb (219 moških in 216 žensk), medtem ko smo kategorijo »deutsch und windisch« že omenili. Za večino občin tega okrožja najdemo podatke le za slovensko govoreče posameznike, iz celotnega povprečja pa se dvigata občini Glanz z 202 slovensko govorečima občanoma med 1.671 občani (12,8 %). Kot drugod so bile tudi v tej občini med slovensko govorečimi ženske v kategoriji »slovenisch« v večini (30 moških in 43 žensk), medtem ko je znašalo številčno razmerje v kategoriji »deutsch und slovenisch« 69 moških in 60 žensk. Absolutno najvišje število slovensko govorečih pa zasledimo v občini Gradišče (243 ali 17,1 % vseh občanov). Od teh je bilo vpisano v kategorijo »slovenisch« 149 občanov (63 moških in 86 žensk), kategorijo »deutsch und slo-

⁸ Prim. dr. Theodor Veiter: Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich, Wien 1970.

wenisch« 93 občanov (47 moških in 46 žensk), ena oseba pa je bila vnesena v kategorijo »deutsch und windisch«. Z več kot 10 slovensko govorečimi v obeh nakazanih jezikovnih kategorijah pa so 1939. leta v lipniškem okrožju stopale še občine Eichenberg-Trautenberg (21), Gomilica (13), Keindorf (40), Lipnica (28), Zgornji Osek (37), Strass (24), Sulztal (20) in trg Wildon (14) oseb.

Po narodnostnih kategorijah je bilo ob nemških narodnostih (npr. madžarski) v celem okrožju naštetih le 24 Slovencev (6 moških in 18 žensk), medtem ko je ostala vindišarska kategorija prazna. Očitno je, da so tako kot drugod tudi v tem okrožju vpisali vse, ki so se prijavili (ali pa so jih vpisali) v jezikovne kategorije z »deutsch« k Nemcem, kar znova odpira vprašljivost uporabnosti jezikovnih in narodnostnih podatkov tega štetja. Opozorimo naj le, da sta bila v občini Glanz vpisana med Slovence le dva občana, enako število pa nastopa tudi v občinah Gradišče in Špilje.

Za radgonsko okrožje nam že primerjava prijaviteljev k slovenskemu jeziku (737) z omenjenim Neunteuflovim podatkom iz leta 1951 pokaže na nerealnost štetja leta 1939. Omeniti je tudi, da je štetje leta 1939 zajemalo le takratne rajhovske državljane ter puščalo ob strani Žide in vse tiste, ki so ohranili tuje državljanstvo. Po teh podatkih je odpadlo od 25.162 prebivalcev radgonskega okrožja na nemško govoreče 24.364 občanov, na vpisance v kategorijo »slovenisch« 202 vpisanca (120 moških in 182 žensk), v kategorijo »deutsch und slovenisch« 435 oseb (192 moških in 243 žensk), medtem ko najdemo v kategoriji »deutsch und windisch« le eno vpisanko. Pregled za celotno okrožje pokaže, da so na tem območju nastopali le vpisanci v slovenske jezikovne kategorije v 43 občinah (od 78). V njih je bilo zajetih manj kot 5 slovensko ali nemško-slovensko govorečih v 28 občinah, med 5 in 10 le v treh občinah, v drugih občinah pa zasledimo večje število slovensko govorečih občanov, zlasti že v delu uvodoma omenjenih občinah; v celoti nam slednje občine dajejo naslednjo sliko:

Občina	prebivalci	A			B			A + B	C	
		moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj			
Stara nova vas	684	5	17	22	10	11	21	43	6,4 %	
Dedonci	58	1	6	7	21	20	41	48	82,4 %	
Potrna	255	33	41	74	14	7	21	95	36,9 %	
Čmurek, trg	1.394	—	4	4	2	7	9	13	0,9 %	
Farovci	128	8	8	16	1	3	4	20	15,6 %	
Radgona, trg	1.392	7	26	33	22	32	54	87	1	6,2 %
Žetinci	212	38	32	70	54	65	119	189	89,5 %	
Unterpurkla										
(Sp. Purkla)	418	3	3	6	3	7	10	16	3,8 %	
Zenkovci	146	98	6	104	19	23	42		100 %	

- A — jezikovna kategorija slovenisch
 B — jezikovna kategorija deutsch und slovenisch
 C — jezikovna kategorija deutsch und windisch
 D — skupaj slovensko govorečih

Iz preglednice je lepo razvidno dejstvo, da po podatkih štetja leta 1939 izstopajo iz celotnega radgonskega območja z absolutno slovensko večino predvsem tri občine: Dedonci, pri čemer je štetje puščalo ob strani prekmurske priseljence, Žetinci, zlasti pa Zenkovci kot popolnoma slovensko govoreča občina, z močnim slovenskim deležem (s skoro 70 %) pa je nastopala še občina Potrna. Opazno je tudi, da nastopa edini vindišarski vpis v radgonskem okraju v Radgoni kot večjem urbanem središču, dejstvo, ki ob Gradcu opozarja na vpliv večjih središč kot izhodišč uvajanja vindišarske

»teorije«. Tako kot v drugih okrožjih so tudi v radgonskem našteli v slovensko narodnostno kategorijo le 18 oseb (4 moške in 14 ženske), medtem ko je ostala narodnostna kategorija »windisch« prazna. Največje število med 18 vpisanimi Slovenci so našteli v Žetincih (5, od tega 2 moška, 3 ženske), pač pa je ostala slovenska narodnostna rubrika prazna za vrsto občin, med njimi tudi za občini Dedonci in Zenkovci.

V Gradcu kot štajerskemu deželnemu središču, ki je od nekdanj pri-tegovalo Slovence, so leta 1939 v vseh možnih jezikovnih kategorijah našteli 2.287 slovensko govorečih državljanov, od tega v jezikovni kategoriji »slo-wenisch« 828, 1.443 v kategoriji »deutsch und slowenisch«, 23 v kategoriji »windisch« in 138 v kategoriji »deutsch und windisch«. Od vseh prijavitelcev v slovenske jezikovne kategorije naj bi po istih podatkih odpadlo na sloven-sko narodnost le 112 oseb (36 m. in 76 ž.), na »vindišarje« pa 9 Gradčanov (2 m. in 7 ž.). Pri tem se odpira tudi zanimivo vprašanje, koliko je bilo ob Slovencih, jugoslovanskih državljanih, tamkajšnjih slovenskih Gradčanov članov graške slovenske čitalnice, obnovljene leta 1937. Po spominskem za-pisu predsednika te kulturne ustanove Danila Pirca se je udeležilo občnega zbora te kulturne ustanove, že v času po anšlusu, 19. junija 1938, okoli 100 Slovencev. Podobno tudi društvenega izleta leta 1940.⁹

Tako kot na ostalem območju Zgornje Štajerske je štetje leta 1939 ugo-tovilo tudi na območju okrožja Gradec-okolica le posamezne Slovence. Teh naj bi bilo vsega 267, od tega 129 (46 m. in 83 ž.) naštetih v jezikovno kategorijo »slowenisch« in 138 (53 m. in 85 ž.) v kategorijo »deutsch und slowenisch«. Zanimivo je, da sta se od 21 oseb, vpisanih v slovensko narod-nostno skupino, prijavi v vindišarsko narodnostno kategorijo vsega dve osebi, medtem ko je ostala vindišarska jezikovna kategorija prazna — pač nov dokaz neznanstvenosti, še bolj pa nedodelanosti ob taki »narodnostni« kategoriji. Na območju celotnega okrožja je bilo največ Slovencev zajetih v trgu Gratkorn, kjer naj bi bilo med 4.411 prebivalci 93 govorečih občanov (v kategoriji »slowenisch« 9 m. in 40 ž. ter v kategoriji »deutsch und slo-wenisch« 13 m. in 31 ž.).

Tako kot v okrožju Gradec-okolica je štetje leta 1939 zajelo več sloven-skih posameznikov v okrožjih Feldbach in Fürstenfeld; koliko seveda ugo-tovitve vrednosti ustrezajo takratnemu dejanskemu stanju, ne bi mogli reči. Po kriteriju slovenske materinščine naj bi bilo po teh podatkih v okrožju Feldbach skupaj 118 oseb s slovenskim občevalnim jezikom, od tega v kategoriji slowenisch 78 (24 m. in 54 ž.), v kategoriji »deutsch und slowe-nisch« 37 (10 m. in 27 ž.) ter v kategoriji »windisch« tri osebe (1 m. in 2 ž.). Po narodnostni pripadnosti pa je bilo zajetih v kategorijo »slowenisch«, po-dobno kot drugod, vsega 21 oseb (6 m. in 15 ž.), medtem ko je bila v narodnostno kategorijo »windisch« vpisana le ena ženska. Očitno je, da so tudi v tem okrožju, podobno kot drugod, prišleli vse, ki so se ob slovenski jezikovni kategoriji priglasili tudi k nemški, k nemštvu.

Podobne vrednosti dobimo tudi za okrožje Fürstenfeld, v kate-rem so našteli v jezikovnih kategorijah »slowenisch« in »windisch« 34 oseb, od tega v kategoriji »slowenisch« 25 (9 m. in 16 ž.), »deutsch und slowe-nisch« 8 oseb (2 m. in 6 ž.) ter v kategorijo »windisch« eno žensko. Enako kot za okrožje Feldbach je ostala tudi za to okrožje jezikovna kategorija »deutsch und windisch« prazna. Po narodnostni pripadnosti pa naj bi bilo v okrožju vsega 10 Slovencev (3 m. in 7 ž.), medtem ko je ostala vindišarska narodnostna kategorija prazna.

Omenili smo že, da je prišlo med drugim v okvir Štajerske tudi gradi-ščansko okrožje Oberwart. Zanimivo je, da se je ob Gradcu prav v tem okrožju vpisalo največ občanov na takratnem Štajerskem sploh v vindi-šarsko kategorijo oziroma v njeno kombinacijo z »deutsch«. Po podatkih štetja so leta 1939 našteli v tem okraju 260 oseb s slovenskim občevalnim jezikom. Od tega je odpadlo 70 oseb na jezikovno kategorijo »windisch«

⁹ Danilo Pirc: Kronika graške čitalnice 1837—1940, arhiv INV, f. 294.

(33 m. in 37 ž.), v kategorijo »deutsch und slowenisch« dve osebi, »windisch« 14 moških ter v kategorijo »deutsch und windisch« 124 občanov (54 m. in 70 ž.). V celoti pa se je z izjemo posameznikov prištel večje število oseb v jezikovno kategorijo »slowenisch« le v občini Mönchmeirhof¹⁰, tako da je znašal v tej občini ob 219 prebivalcih delež slovensko govorečih prebivalcev 13,3 %, medtem ko je odpadlo od vpisancev v kategoriji »deutsch und windisch« na območju tega okrožja 122 oseb na trg Allgau. Popolnoma drugačno sliko pa dobimo po podatkih štetja po narodnostnih kategorijah. Tako je bilo na območju celotnega okrožja vpisanih v slovensko narodnostno kategorijo vsega 12 oseb (7 m. in 5 ž.), medtem ko je bila k vindišarski narodnosti prišteta le ena oseba. Ob tem pa se seveda odpira vprašanje, od kod slovensko govoreči na osrednjem območju južnega dela Gradiščanskega. Ne da bi se globlje spuščali v to vprašanje, bomo pač iskali pojasnilo tega dejstva v slovenskih priseljencih pa tudi med tamkajšnjim hrvaškim prebivalstvom, ki ga v tem pregledu ne upoštevamo. Oboje pa bi veljalo vsaj za trg Allgau, kjer v primeri z drugimi občinami med podatki štetja leta 1939 ne najdemo vpisov v hrvaško jezikovno in narodnostno kategorijo oziroma v njuni izpeljanki z deutsch.

Priloga I

Jezikovni podatki štetja leta 1939 po jezikovnih kategorijah na takratnem Štajerskem

	prebivalcev	deutsch	slowenisch	deutsch slowenisch	windisch	deutsch windisch
Štajerska	543.009	521.451	1.801	2.498	23	138
Gradec	197.969	194.119	828	1.143	5	11
Gradec-okolica	69.488	69.141	129	138	—	—
Feldbach	73.964	73.597	78	37	3	—
Fürstenfeld	61.867	56.395	25	8	1	—
Lipnica	60.243	59.386	370	435	—	2
Radgona	25.162	24.394	201	435	—	1
Oberwart	55.116	44.419	70	2	14	124

Priloga II

Podatki štetja leta 1939 na takratnem Štajerskem po narodnostni pripadnosti (po okrajih)

Okrožje	nemški držav. skupno	Nemci	Slovenci	»Windisch«
Štajerska	543.009	532.907	218	13
Gradec	197.169	196.955	112	9
Gradec-okolica	69.488	69.452	21	2
Feldbach	73.964	73.640	21	1
Fürstenfeld	61.867	58.353	10	—
Lipnica	60.243	60.214	24	—
Radgona	25.162	25.138	18	—
Oberwart	55.116	49.153	12	1

¹⁰ Marof

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

7. (XLII.) LETNIK 1971

UREDIL

S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

IZDALO

ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSКИH ZAVODOV V MARIBORU

V SODELOVANJU S PODRUŽNICO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA
V MARIBORU

ZALOŽILA

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

ZA ZALOŽBO JOŽE KOŠAR

NATISNILO DECEMBRA 1971

ČP MARIBORSKI TISK
V MARIBORU

ČASOPIS ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
7. (XLII.) LETNIK 1971

1971

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJA

ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSКИH ZAVODOV V MARIBORU
V SODELOVANJU S PODRUŽNICO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU

UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

K A Z A L O

PRVI ZVEZEK:

	Stran
Stanko Pahič: IZ PRADAVNINE LJUTOMERSKEGA KRAJA	1
Das Gebiet von Ljutomer im Altertum	19
Iva Mikl Curk: OBLIKE PTUJSKIH POSOD IZ TERRE SIGILLATE	22
Die Formen von Terra sigillata-Gefässen aus Ptuj	26
Jože Koropec: KRŠKO BIZELJSKO GOSPOSTVO	27
Die Gurker Herrschaft Bizeljsko	35
Franjo Baš: BRASLOVČE V PRETEKLOSTI	36
Ivan Škafar: DOLNJELEDAVSKA RODBINA HOHOLT (BÁNFI, BANIČ) IN RAST NJENE POSESTI DO LETA 1381	40
Die Familie der Hoholt (Bánfi, Banič) aus Dolnja Lendava und das Wachsen ihres Besitzes bis zum Jahre 1381	69
Baš Angeles: ORODJE V POZNOSREDNJEVEŠKEM STENSKEM SLIKARSTVU NA SLOVENSKEM	70
Les outils dans la peinture murale de la fin du moyen âge en Slovénie	75
Jakob Richter: O INKORPORACIJAH	76
Über die Inkorporationen	82
Etbin Bojc: SOLE IN UČITELJSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM PRED STO LETI	83
Antoša Leskovec: VOJAŠKA OBLAČILNICA V MARIBORU 1784—1809	99
Die Monturs-Ökonomie Kommission in Maribor 1784—1809	105
Jan Šedivý: PROFESORJI KLASIČNE GIMNAZIJE V MARIBORU II	106
Jakob Richter: NARODOPIŠNI DROBEC	148

DRUGI ZVEZEK:

	Stran
Ivan Škafar: OPUSTOŠENE VASI V DOLNJEM PREKMURJU LETA 1481	153
Verwüstete Dörfer im Unteren Übermurgebeit im Jahre 1481	157
Franc Šebjanič: PROTESTANTSKO GIBANJE PANONSKIH SLOVENCEV OD 16. DO KONCA 18. STOLETJA	159
Die protestantische Bewegung der pannonischen Slowenen vom 16. bis Ende des 18. Jahrhunderts	165
Ferenc Horváth: DIE NATIONALITÄTEN DES KANIZSAER GRENZGEBIETS UND DIE TÜRKENGEFAHR	166
Ljudstva na kanižkem obmejnem ozemlju in turška nevarnost	174
Sergej Vrišer: ZNAMENJA IN JAVNI SPOMENIKI V MARIBORU DO 1941	175
Vasilij Melik: SLOVENCİ O SLOVAŠKEM GIBANJU V LETIH 1848—1849	196

Janko Orožen: POLITIČNI RAZVOJ V CELJU IN CELJSKI POKRAJINI OD 1848 DO 1918	200
Politische Entwicklung in Celje und im Bereich von Celje von 1848 bis 1918	260
Anton Rudolf Legát: ANTON ZUPAN IN NJEGOV STENOGRAFSKI SISTEM TER PREGLED RAZVOJA SLOVENSKE STENOGRAFIJE	262
Anton Zupan und sein Stenografiesystem sowie der Überblick über die Entwicklung der slowenischen Stenografie	292
Vanek Šiftar: VAS MOTVARJEVCI IN NJENI PREBIVALCI	294
Das Dorf Motvarjevci und seine Einwohner	319
Momčilo Zečevič: LIBERALI U KRALJEVINI SHS	320
Momčilo Zečevič: KLERIKALCI I MONARHODIKTATURA	324
Tone Zorn: PRISPEVEK K LJUDSKEMU ŠTETJU 1939. LETA NA ZGOR- NJEM ŠTAJERSKEM	329

K A Z A L O

	Stran
Ivan Škafar: OPUSTOŠENE VASI V DOLNJEM PREKMURJU LETA 1481	153
Verwüstete Dörfer im Unteren Übermurgebiet im Jahre 1481	157
Franc Šebjanič: PROTESTANTSKO GIBANJE PANONSKIH SLOVENCEV OD 16. DO KONCA 18. STOLETJA	159
Die protestantische Bewegung der pannonischen Slowenen vom 16. bis Ende des 18. Jahrhunderts	165
Ferenc Horváth: DIE NATIONALITÄTEN DES KANIZSAER GRENZGEBIETS UND DIE TÜRKENGEFAHR	166
Ljudstva na kanizkem obmejnem ozemlju in turška nevarnost	174
Sergej Vrišer: ZNAMENJA IN JAVNI SPOMENIKI V MARIBORU DO 1941	175
Vasilij Melik: SLOVENCİ O SLOVAŠKEM GIBANJU V LETIH 1848—1849	196
Janko Orožen: POLITIČNI RAZVOJ V CELJU IN CELJSKI POKRAJINI OD 1848 DO 1918	200
Politische Entwicklung in Celje und im Bereich von Celje von 1848 bis 1918	260
Anton Rudolf Legát: ANTON ZUPAN IN NJEGOV STENOGRAFSKI SISTEM TER PREGLED RAZVOJA SLOVENSKE STENOGRAFIJE	262
Anton Zupan und sein Stenographiesystem sowie der Überblick über die Entwicklung der slowenischen Stenografie	292
Vanek Šiftar: VAS MOTVARJEVCI IN NJENI PREBIVALCI	294
Das Dorf Motvarjevci und seine Einwohner	319
Momčilo Zečevič: LIBERALI U KRALJEVINI SHS	320
Momčilo Zečevič: KLERIKALCI I MONARHODIKTATURA	324
Tone Zorn: PRISPEVEK K LJUDSKEMU ŠTETJU 1939. LETA NA ZGOR- NJEM ŠTAJERSKEM	329

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIŠJE
NOVA VRSTA
7. (XLII.) LETNIK 1971, ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdalo Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila založba Obzorja Maribor — Za založbo Jože Košar — Natisnilo decembra 1971 ČP Mariborski tisk v Mariboru

R dp
ČZN
1971

39

119710071,1

COBISS •